SCRIPTURAE LINGUAEQUE PHOENICIAE

MONUMENTA QUOTQUOT SUPERSUNT

EDITA ET INEDITA

AD AUTOGRAPHORUM OPTIMORUMQUE EXEMPLORUM FIDEM EDIDIT

ADDITISQUE

DE SCRIPTURA ET LINGUA PHOENICUM COMMENTARIIS

ILLUSTRAVIT

GUIL. GESENIUS.

PARS PRIMA

DUOS PRIORES DE LITTERIS ET INSCRIPTIONIBUS PHOENICIIS LIBROS CONTINENS.

Phoenices primi, famae si creditur, ausi
Mansuram rudibus vocem signare figuris.

Lucan. Pharsal. III, 220. 221.

LIPSIAE
SUMPTIBUS TYPISQUE FR. CHR. GUIL. VOGELII.
MDCCCXXXVII.

REGIAE

ACADEMIAE LITTERARUM

BORUSSICAE

ET

REGIAE

SOCIETATI ASIATICAE

MAGNAE BRITANNIAE ET HIBERNIAE.

HUNC LIBRUM

VERECUNDE OFFERT

SCRIPTOR.

PRAEFATIO.

Pauca sunt litteratae antiquitatis monumenta, quae maiore suo iure virorum in eo studiorum genere versantium oculos in se convertant, quam exiguae istae, quae inscriptionibus numisque continentur, Phoeniciae Punicaeque linguae reliquiae. Etenim quum unicae hac sunt Phoenicum atque Carthaginensium, populorum rebus gestis longe clarissimorum, litterae, tum maxime ipsa signa studia nostra excitant, quae sic primum inventa omni omnium gentium litteraturae originem dedisse constat. Quo factum est ut, quum primi Barthelemyus et Swinton huius scripturae rationes indagare coepissent, certatim alii nova monumenta conquirerent, alii conquisita interpretarentur. Quanquam hac interpretantium opera, si paucos (in his Bayerum, Akerbladium) excipias, tam parum ista studia incrementi ceperunt, ut haud raro iudicii infirmitate dicam an perversitate, quum praesertim certa principia deessent, infra Barthelemyum relaberentur. Quare, si Swintonis interpretationes ineptas, Pellerinii et Dutensii vagas coniecturas consideres, ut Fourmontii nugas taceam, non est profecto quod mireris, omne hoc studiorum periculorumque Phoeniciorum genus ab Eckhelio, elegantissimo rerum antiquarum existimatore, „taediorum Phoeniciorum“ nomine appellatum et tantum non sannis exceptum [1]), adeoque ea, quae a Barthelemyo verissime observata erant, iniquius iudicata esse: nec magis profecto severo sed subtilissimo illi censori probata fuissent, quae nuper in explicandis inscriptionibus Numidicis in lucem edita sunt interpretationum monstra, in quibus nescias utrum magis mireris insolentem idiomatis ex omnibus dialectorum latebris conquisiti formam an orationem contortam argumentumque ineptum monumento

1) Vide Eckhelii Doctr. num. vett. T. III p. 406 et Prolegomena ad disputationem de numis lingua Punica inscriptis ibid. p. 396 — 404.

publico prorsus indignum [2]). Et quid dicamus de miro et singulari interpretum tum in singulis litteris definiendis tum in integris monumentis legendis dissidio? [3]) quid de eorundem circa dialectum Phoeniciam, quam alii puram hebraicam, alii ex omnibus dialectis Semiticis mixtam existimarunt, dissensu? quid denique de interpretationibus nuper admodum in medium prolatis, quas si legas, in Fourmontii fere tempora recidisse tibi videaris?

Tam exiguorum autem in his litteris progressuum tantaeque interpretum et discordiae et licentiae praeter ipsius rei difficultatem quattuor potissimum caussas esse intelleximus. Atque *una* quidem, licet levior, caussa in ipsa subsidiorum ad hoc studium necessariorum ratione posita fuisse videtur. Ut enim facile apparet, neminem vel de litterarum in his monumentis potestate vel de dialecti formis orationisque formulis et argumento recte iudicare posse, quin omnia vel certe plurima illa monumenta (quae profecto non multa sunt) viderit et perpenderit: ita paucissimis tantum viris doctis, qui in hoc argumento elaborarunt, id contigisse videtur, quo factum est, ut alii quasi certatim de subsidiorum

2) Cf. Silv. de Sacy iudicium, in *Journal des Savans* 1829 p. 736 sqq.

3) Ut paucis exemplis defungamur, inscriptio *Tripolitana prima* eaque bilinguis (no. LXIV tab. 27 p. 213 sqq.), quam Ali-Beyus arcui triumphali Romano in provincia Leptitana infixam litterisque Latinis AVG. SVFE. (i. e. Augusto Sufetes) suppositam invenit, ab Hamakero legitur: כצלות לבצרת דתעלות *ut precatio propter defectum canalium*, a Lindbergio: גת למלכת במקם עלם *torcular reginae in loco perenni*, ab Arrio (p. 465): כן לאלפן ראם פלא *locus ducum Romae excelsae:* quum ex certis scripturae legibus non aliter legi possit quam: (ר)עת למלכת רם קם עלם *principatus imperii Romani stat in aeternum.* — Epigraphen numi Tarsensis egregie conservati (v. num. Tars. A. tab. 36 pag. 279 sqq.). Hamakerus legit et interpretatur: מורך זך על עבדן נרת ותלך *piaculum sincerum a servis solvendum est felicitas et beatitudo perennis,* Lindbergius: מורך זך על עבדלן בצר חלך *diadema purum super Abdlano in angustiis vitae,* Am. Peyron: מזבא זא על עבדוהר וג חלך *victoria haec super Abedeserum principem Ciliciae.* — Titulum Carthaginensem tertium integerrime conservatum (tab. 16 cf. p. 164 sqq.) postquam Hamakerus, princeps eius editor, ita explicaverat, ut *tabulam votivam numinibus Tholath* et *Tholad propter vindemiam oblatam* contineret, Koppius inde effecit *epitaphium Hassadi, filii Abamel, a lugente familia positum,* Hugius V. Ven. *memoriam pueri Baali-Homen ex voto immolati;* donec unus Quatremerius ad veram sententiam prope accederet. Cf. de numis Panormitanis pag. 294, de Gaulitanis p. 303 not., de Abderitanis p. 310.

quae sibi praesto fuerint, paucitate conquerantur, alii qui inopiam fateri nolint re ipsa eam abunde prodant. Namque tum ipsa monumenta tum doctorum hominum in ea commentarii tam multis in operibus et sumptuosissimis et aegre parabilibus atque alia omnia continentibus dispersa erant, ut non sine multo labore sumptuque non mediocri in unum conferri possent. In uno Koppii libro: *Bilder und Schriften der Vorzeit* T. I. II, quod plurimorum nostrae aetatis Palaeographorum primarium nisi unicum subsidium et adiumentum fuisse videtur, praestantiorum quarundam (septendecim, ni fallor) inscriptionum sylloge reperitur, ab aliis nulla necessitate repetita: sed neque locupletem neque satis fidam esse hanc supellectilem, facile fatebuntur, qui sciant, ultra octoginta inscriptiones nunc ex terrae gremio emersisse, Koppiumque quidem optima, quae ad manum erant, exempla expressisse, sed ne unius quidem autographum vidisse, nedum delineando imitatum esse. *Secunda*, eaque multo gravior, caussa in inscriptionum exemplis non satis accurate editis cernitur. Ne enim de apographis dicam, quae vel raptim fere et negligentius vel ex autographis male habitis facta sunt, eas adeo monumentorum editiones, de quarum fide et integritate nemo fere dubitaverat, ita comparatas esse inveni, ut, qui his figuris inhaererent, non possent non in iis explicandis oleum et operam perdere. Quae hac de re ante hos fere novem annos conquestus erat cel. Quatremère [4]), equidem nuper iniquius fere et non sine aliqua veritatis superlatione dicta esse, in exempla certe ab Humberto et Hamakero edita cadere non posse existimavi [5]): sed mox his ipsis monumentis accurate examinatis meliora edoctus intellexi, non aliam ob caussam Hamakerum in errores incurrisse, quam quod exempla ei primum tradita minus accurate picta fuerint. Idem deinceps permulta alia confirmarunt monumenta et ipsa non mediocri cura, quamvis a viris scripturae Phoeniciae

---

4) *Mémoire sur quelques inscriptions Puniques*, Paris 1828, p. 13: „*Il est certain, que l'extrème imperfection des copies forment un obstocle presque insurmontable pour l'explication de ces monumens.*"

5) *Allgem. Litt. Zeit.* 1835 (mense Augusto) T. II p. 445: „*Wos das Graphische betrifft, so möchte bei einer Copie, die von einem gewissenhaften Sachkenner, wie Hr. Hamaker, geliefert worden, die Anwendung jener obigen ollgemeinen Klage nicht Stott finden...... Man wird olso onnehmen können und müssen, dass die von einem solchen Herousgeber, der den Stein selbst vor sich hatte, mitgetheilten Züge, wirklich ouf dem Steine sichtbar sind, keine mehr und keine weniger.*"

ignaris, delineata: quid? quod ne unum quidem monumenti iam editi autographum vel certo ectypum examinavi, quin plura in eo animadverterim a superioribus editoribus neglecta [6]); imo plus semel ea, in quibus ego quippe ex exemplis editis pendens diu haeseram, vixdum inspecto autographo sine negotio legere contigit. Duplex autem potissimum detrimentum apographa ista minus accurata doctrinae palaeographicae attulerunt. Unum, quod huiusmodi exempla legi prorsus non poterant: alterum idque gravius, quod lecta quidem sunt, sed falso lecta, quo factum est, ut unus error ex litteris male pictis lectisque profectus mox alios generaret, ex quibus mira quaeque opinionum portenta nascerentur. Exemplo sint, quae de numinibus חלד *Tholad* et חלת *Tholath* atque de Tholadi attributo בעל חמלא commentus est b. Hamakerus, et quae idem ex inscriptionis Tuggensis (no. 56) apographo Borgiano mirabilia exsculpsit [7]). *Tertium* Phoenicii studii impedimentum in eo positum fuisse censeo, quod uberiore et critica Palaeographiae Phoeniciae expositione adhuc caruimus, quae tum superiorum observationes iusto ordine dispositas exhiberet tum maxime novis augeret, vastas huius doctrinae lacunas ab aliis relictas expleret, et ita stabiliora eius fundamenta iaceret. Non pauca quidem scite observavit Koppius (v. II, 215 sqq. et quae ibi laudantur), alia assidue congessit Lindbergius (ad inscr. Melit.). Sed quae Koppius dedit inchoata magis sunt quam perfecta, ex paucis tantum monumentis ab ipso tractatis petita, neque recte disposita, ita ut ipsi auctori non satisfacerent (pag. 218). Paullo copiosior est, quam Lindbergius quasi aliud agens coacervavit materiam palaeographicam: sed haec quoque in multis iisque difficillimis huius doctrinae locis, velut in litteris Numidicis, lectorem deserit, apto ordine caret, aliisque nonnullis laborat erroribus, qui ex falsa quarundam epigrapharum lectione profecti late per omnem doctrinam serpunt. Praeterea tum plures leges a Koppio recte constitutae ab aliis, qui interpretamentis somniisque suis adminicula quaererent, impune sollicitatae, tum fictae litterarum figurae ex monumentis male delineatis lectisque in tabulas receptae sunt: eoque res devenit, ut cuivis commento et cuivis

---

6) Vide ad Melit. 1. Athen. 1. 2. Cit. 2. Carth. 1—3. 5. 8. Numid. 1. 2. 3. 4. Tripol. 1. 2, gemm. no. 67 ter. num. Marath. Heracl. al.

7) Vide quae disputavimus p. 114 sqq. 170 sqq. 185 sqq. (adde append. 3), cf. Hamakeri diatr. p. 36 sqq.

in legendo libidini ex hoc illove alphabeto veri quandam speciem comparare possent homines semidocti. *Quarta* denique res, quae doctorum de monumentis Phoeniciis iudicium mirum in modum turbavit, est renovata illa de dialecti Phoeniciae et Punicae facie dissensio [8]). Nam postquam inde a Bocharto tantum non omnes in eo consenserant, linguam Phoeniciam paucis exceptis ipsam linguam Hebraeam esse, nuper exstitit Hamakerus „perversam istam et temerariam opinionem" ex animis eruditorum eradicaturus, quod ita effecit, ut ex variis inscriptionibus a se explicatis varii coloris textum exsculperet ex omnium dialectorum Semiticarum formis compositum: et nemo ullus surrexit, qui erroris caussam aperiret atque ostenderet, illam dialecti Phoeniciae formam fictam esse talique horum monumentorum interpretatione niti, in qua vix unius alteriusve litterae potestas recte definita sit. Quanquam fatendum est, hoc ab iis tantum non frustra tentari potuisse, qui monumentorum, quae Hamakerus male legit, ipsi probabilem explicationem ex solius linguae Hebraeae analogia petitam dare possent.

Quae quidem omnia iccirco a nobis disputata sunt, ut intelligerent harum rerum studiosi, quid nobis ipsis omnem hanc materiam de integro retractaturis praestandum censuerimus, ut tandem minuatur opinionum diversitas rerumque Phoeniciarum studiis suus habeatur honor locusque.

Namque *primum* id agendum putavi, ut omnia, quotquot ex ingenti illo litterarum Phoeniciarum naufragio servata et ad hunc diem e terrae gremio egressa essent, monumenta sive edita sive inedita undique conquisita et in unum corpus collecta exhiberem [9]). Eo maiorem enim operam

---

8) Eckhel l. c. p. 399: „Praecipuae caussae tantorum dissidiorum in explicandis monumentis Phoeniciis sunt, quod deest scientia vera, saltem magnam partem, cum *alphabeti*, tum *linguae* Phoeniciae."

9) Omnium monumentorum Phoeniciorum corpus olim molitum esse Gabrielem Fabricium Romanum, cuius opus „de Phoeniciae litteraturae fontibus" Romae 1803 prodiit, testis est Akerbladius in Comment. Societ. Reg. Gotting. Vol. XIV p. 226: „Nulla est spes, ut opus Fabricianum, quod prolixitate laborat, his temporibus [1807] in urbe tot calamitatibus afflicta edatur." Non magis perfecta, imo ab ipsis scriptoribus abiecta, sunt similia *F. P. Bayeri*, *Murrii* Norimbergensis, *O. G. Tychsenii* consilia, quae memorat Bellermannus, de inscr. Phoeniciis pag. 4: sed etiamnunc exspectatur cel. Lindbergii liber „de numis et inscriptionibus Phoenicio-Punicis, Hauniae, ap. Schubothe in commiss.", quem in libris mox edendis iam anno 1834 in Weidmanniano librorum Lipsiae venalium indice recensitum vidi.

impendi, ut supellectilem litterariam, quantum in me esset, augerem et locupletarem, quo magis intelligebam, superiorum observationum et tenuitatem et ambiguitatem praecipue in monumentorum paucitate sitam fuisse [10]). Itaque factum est, ut expulsis et Pseudophoeniciis et adulterinis monumentis, de quibus peculiari capite agere placuit (lib. II, cap. 9) [11]), *septem et septuaginta* inscriptiones vere Phoenicias lapidibus gemmisque insculptas [12]), in his *novem* hucusque incognitas [13]) ex Museis Londinensibus, Neapolitano et Berolinensi, et *sexaginta* fere numorum epigraphas in unum comportaverimus. Unam inscriptionem, quam Panormi penes principem

---

10) Eckhel p. 402: „Quum ergo ex his manifestum sit, parum propitia hactenus Minerva huic disciplinae datam operam, quaeri iure potest, sitne aliqua super spes, foro ut plus lucis his Phoeniciorum reliquiis adfundatur? Aio, superesse exiguam, nisi *ex terrae sinu proferantur monumenta copiosiora* et quae oblato faciliore et certiore sui explicatu magis nos etiam de linguae [et scripturae] Phoeniciae natura certos reddant.“

11) Pseudophoeniciis etiam annumerandae sunt 1) inscriptio, quam perill. *de Hammer* in sepulcro prope Paphum Cypri repertam exhibet in *topographische Ansichten der Levante* p. 90. Qualescunque sunt illae litterae, Phoenicias non esse spondeo: prope autem accedunt ad scripturam, quae in numis Pamphyliae reperitur, vid. Cilic. U (tab. 37). 2) duae inscriptiones ab ill. *Schoemanno* mihi missae ab Anglo homine, ut ferebatur, ex imperio Tunetano allatae monstrosis illac figuris humanis partim alatis, partim bestiarum capita habentibus ornatae. Ut dicam quod sentio, hoc monumentum, si modo genuinum est, eiusdem originis esse videtur, atque illud quod p. 246. 247 not. ** a me commemoratum Montefalconius Aegypto tribuendum censebat, et vas fictile in insula Melita 1767 effossum, quod *Castellus de Turre Mucia* exhibet p. 298 (ed. 2 p. 324). 3) Gemma gnostica Graece inscripta apud Hamakerum, Miscell. tab. 4 no. 28 b et p. 163. Cf. nos p. 334 not. †.

12) Inscriptionibus no. 1 — 70 addendae sunt 1) no. 40 bis, 67 bis, 67 ter. 2) Carth. 11. 12. 13. Numid. 8, de quibus agitur appendice secunda (p. 449 sqq.); 3) inscriptio in latere Babylonico no. 77, quam vere Phoeniciam esse monstravimus p. 461. Contra ex horum numero eximenda Carth. 10 no. 55, quam tituli Tuggensis apographum, idque pessime factum, esse postea animadvertimus (p. 464). — Consulto autem omisi *septem* inscriptiones Melitenses a *Castello de Turre Mucia* p. 294. 295 (ed. 2 p. 319. 320) exhibitae, quippe quae, Phoeniciae quidem sed tam male vel insculptae fuerint vel (quod malim) descriptae sint, ut legi prorsus non possint. Quanquam fatendum est, etiam in nostra sylloge nonnullas esse (Cit. 9. 19. 27. 28), de quarum interpretatione desperandum erat.

13) Inscriptiones vere Phoeniciae ineditae sunt Carthag. 11. 12. 13 (v. append. 2). Numid. 5. 6. 7. 8, gemm. 67. 67 bis, quibus accedit *decima*, Aramaeo - Aegyptiaca no. 72, *undecima* Libyca no. 85. Numi inediti sunt in moneta Ptolemaidis litt. I, in Marathensibus litt. H. I. K, in Ciliciis litt. K. M. Q. R.

de Trebbia in bove aureo exstare et a Lancio קבר מתר־חי צרי (sepulcrum Mitrachai Tyrii) lectam esse acceperam, ad hunc diem nanciscí non potui, neque igitur iudicare possum, quid de eorum suspicione, qui eam suppositiciam putaverunt, iudicandum sit. Alia inscriptionum fragmenta, eaque paucas tantum litteras continentia, quae in idolis Sardicis ab ill. Alberto della Marmora reperta et a cel. Arrio mihi missa sunt, in hoc libro edere neque volui neque potui, quum mihi significatum esset, ab ipso ea inventore brevi editum iri. Aramaeas inscriptiones in Aegypto repertas, quae perperam vulgo Phoeniciis annumeratae sunt, pro consilii mei ratione fortasse omittere poteram: sed rationibus rite subductis eas recepi et singulari capite tractavi (lib. II cap. 8), partim ut his titulis recte explicatis appareret, quomodo et scriptura et dialectus horum monumentorum a vere Phoeniciis differret, partim ut memorabili hoc scripturae genere palaeographiam et Phoeniciam et Hebraeam illustraremus. Quod et inscriptiones et numos secundum regiones disposuimus, in quibus vel insculpta vel cusa sunt haec monumenta, ipsius rei ratio flagitabat. Quum vero uniús alteriusve lectorum nostrorum interesse possit scire et uno in conspectu videre, ubi locorum autographa horum monumentorum nunc asserventur, eorum certe sive Museorum sive bibliothecarum, in quibus marmora Phoeniciis litteris inscripta exstant, indiculum contexere visum est: numorum enim exempla fere in omnibus, quotquot sunt, numophylaciis amplioribus et publicis et privatis reperiuntur.

Athenis in Museo est Athen. 3.

Berolini in Museo sunt gemmae no. 67. 70.

In Museo ducis *de Blacas* — fragmenta Blacassiana no. 74. 75.

Calari in Sardinia — inscr. Sard.

Carpentoracti (Carpentras) in bibliotheca episcopali — inscr. Carpentoract. no. 71.

Duggae in regno Tunetano — inscr. Tuggensis no. 56.

Hagae Comitum in Museo — no. 68.

Hauniae in Museo Regio — Carth. 5 et Numid. 2.

Londini 1) in Museo Britannico Numid. 5 et Tripol. 2. — 2) in Museo Societatis Asiaticae Numid. 1. — 3) in Museo militari et nautico Athen. 1. — 4) in Museo Rogersiano monum. aegypt. aram. no. 72. — 5) in collectione Sir Thomae Readii. Carth. 11. 12. 13 (v. append. 2). — 6) prope Londinum in horto regio *Virginia-Water* Tripol. 1. bilinguis.

Lugduni Batavorum in Museo academico — Carth. 1—4. 6—8. Numid. 3. 4 et multa monumenta illitterata, quae breviter recensui p. 210.

Marsalae in Sicilia in palatio publico — no. 44 (v. pag. 463).

Melitae in Museo bibliothecae — alterum exemplum monum. Melit. 1 — et ibidem Melit. 3. 4.

Monachii in Museo Demidoffii comitis — no. 67 ter.

Neapoli in Museo Borbonico — Numid. 6. 7.

Oxonii in bibliotheca Bodlejana — inscr. Cit. 2.

Panormi in Museo gymnasii — no. 43. (Ibidem penes principem de Trebbia est inscriptio in bove aureo, quam modo memoravi).

Parisiis 1) in *Cabinet des antiques* est inscr. Melit. 2. Athen. 2. later babylonicus no. 72. 2) in bibliotheca Mazariniana Melit. 1 (unum exemplum). 3) in collectione Turpinii comitis, Carth. 9.

Turini in bibliotheca — fragm. no. 73.

Ceterum ne in posterum quoque plena omnium, quae innotuerunt, monumentorum sylloge in hoc opere desideretur, simulatque vel nova emerserint monumenta vel iam cognitorum emendatiora nobis tradita fuerint exempla (utriusque enim rei nobis multiplex spes facta est), ea in spicilegiis ad hoc opus concinnandis et edere et, quoad fieri poterit, explicare propositum est.

. 2. Quum autem maioris etiam momenti, quam monumentorum multitudo, sit *exemplorum integritas*, plus etiam operae dedimus, ut eorum quoque, quae diu edita essent, quam integerrima exempla exhiberemus, ubicunque fieri posset, ad ipsorum autographorum fidem emendata. Qua quidem in re a laudatissimis quibusque Palaeographis neglecta ut et mihi et idoneis rei arbitris pro viribus satisfacerem semelque coniecturarum licentiae finem imponerem [14]), ante hos fere octodecim menses Lugdunum Bata-

14) Licet enim *vitia in ipsis autographis* a quadratario commissa a lapidibus non omnino neque magis abesse putandi sint, quam a libris manu scriptis, tamen in iis statuendis parci erunt sobrii harum rerum existimatores. Plura etiam, quae nobis vitiosa et mero lapidarii errore orta videantur, rectius cuidam sive in litteris pingendis sive in verbis scribendis negligentiae, quae fere in usum et consuetudinem abierat, tribuenda sunt. Ac prioris quidem generis exemplum habes Numid. 1 lin. 4 litt. 1 cf. pag. 200, posterioris in נמעתי Carpent. lin. 4, cf. שמען pro שמעון (Simeon) in numis Maccabaeis. — Coniecturae, quae ipso lapide inspecto statim abiicienda erat, exemplum memoravimus p. 130 inf.

vorum atque Londinum, ubi multa eaque praestantissima monumenta asservari sciebam, adii, atque tum autographa diligentius examinavi, tum ectypa partim sulphurea et gypsea partim chartacea (ex charta quadam crassiore non glutinata, *plate - paper* Angli vocant, madefacta affabre confecta) facienda curavi, quae postea, quum domum rediissem, summa cura et industria me moderatore delineavit *Gustavus Veesenmeyerus*, Pauli filius, Ulmensis, iuvenis artis palaeographicae et ipse peritissimus, de cuius studiis et philologicis et theologicis eximia quaeque sperare iubeo rempublicam litterariam. Quum Parisios quoque adeundi consilium abiicere iuberet anni tempestatisque iniquitas, monumentorum ibi asservatorum ectypa miserunt perill. *Rochettius* et *E. G. Schultzius* Regiomontanus: Hauniensium exempla tum chartae impressa tum commentariis illustrata *Hohlenbergius* V. Ven., Neapolitanorum imagines e gypso expressas *Zahnius* Professor, architectus nobilissimus. Quae quidem nova exempla ubi compararem cum his, quae iam ante aliquot annos ad exemplorum editorum fidem in usum futurae editionis septem tabulis forma maxima inscribenda curaveram, tam multis vitiis haec inquinata reperi, ut ea ad unum omnia publica luce indigna et abolenda censerem, quam quidem iacturam doctrinae emolumento libenter gratificatus est redemptor, vir non magis honestus quam liberalis [15]. In iis tantum inscriptionibus, quarum autographa vel omnino periisse videntur, ut Erycina et pleraeque Citienses, vel in ipsa Africa remanserunt, ut Tuggensis, Gerbitana, vel in maris interni insulis, ut Sicilia, Sardinia, Melita, asservantur, ego quoque ex apographis pependi, quorum fides non ubique certa est: quanquam horum quoque nonnulla apographa nactus sum exemplis editis vulgaribusque accuratiora [16]. Si forte bina exempla praesto erant, suis quaeque virtutibus insignia, ut in Tuggensi, Turinensi, Carpentoractensi, nonnullis Citiensibus, utraque dedi, ut intelligerent lectores, quomodo in textu inscriptionis ad plurium exemplorum fidem constituendo versatus essem. — In numorum (quorum exempla permagno numero exstant) epigraphis edendis non eodem modo mihi

15) Inscriptionum iam editarum exempla a nobis ad autographum emendata dedimus in Melit. 1. 2. Athen. 1. 2. Cit. 2. Carth. 1. 2. 3. 4. 5. 8. Numid. 1. 2. 3. 4. Tripol. 1. 2, Babylonica no. 77, gemmis no. 67 ter, 70. — Atheniensis *tertiae* accuratius exemplum a Ludov. Rossio iam diu est quod petii, sed nondum impetravi.

16) Vide Melit. 3, Porteriana exempla Cit. 4. 21. 23, prae ceteris tituli Tuggensis tertium exemplum tab. 48 editum.

satisfeci: nec dubito, quin is, qui otio ad hoc dato et necessaria palaeographiae doctrina instructus omnia Europae, maxime Hispaniae, nummophylacia publica et privata excusserit, nostram epigrapharum syllogen variis modis et augere possit et emendare. Feci tamen, quod potui, ut consilii mei rationibus starem. Musei igitur Britannici numophylacium et locupletissimum et lectissimum diligenter perlustravi omniumque numorum, quae consiliis meis inservire poterant (in quibus prae ceteris egregia Marathensium, Panormitanorum et Heracleensium exempla memoranda sunt), ectypa a Doubledayo accurato facta in patriam attuli. Parisiensis enim nummophylacii, cuius ectypa Mionnetiana domi habebam, maximam partem iam anno 1825 meos in usus, qua est ἀκριβείᾳ et rei palaeographicae scientia, recognoverat Hohlenbergius v. cl. epigraphas a Mionneto editas ad ipsos numos (quos integros delineavit) emendans, recens acquisitos addens: quibus ill. Rochettius nuper admodum ex Caramania advectorum syllogen adiecit (p. 286). In edendis autem his numismatis non in eo acquiescendum putavi, ut solas epigraphas exhiberem ad exemplum Mionneti, Hamakeri al., sed plerumque totius numi imaginem depingendam curavi, partim ut imaginibus atque emblematis hic illic adiuvetur interpretatio videantque lectores, qua arte (rudiore an elegantiore) moneta cusa sit; partim ut ipsi lectores nostri iudicent, quae litterae ad hanc illamve epigrapham, quaeque signa ad epigrapham, quae ad imagines atque ornamenta pertineant, et quid ea in re a nonnullis editoribus peccatum sit [17]). Atque similes ob caussas etiam in monumentis lapideis edendis plerumque ita versati sumus, ut inscriptionem, si modo per libri nostri formam liceret, propria sua magnitudine exhiberemus [18]), adiiceremus autem totius monumenti faciem in minus contractam.

---

17) Vide quae disputavimus de numis Marathensibus p. 272—274. Ita saepius duae epigraphae in ipsis numis duobus diversis locis positae apud Mionnetum in unam lineam coaluerunt velut tab. 22, no. 14. 15. 16, tab. 25, no. 71 sqq. Alibi singulae epigraphes voces sedem inter se mutarunt, ut tab. 23, 3: לצר אם צדנם לצר pro לצר אם צדנם, et tab. 24, 55. 56. 57. — Numum Cilic. K. examinans, ipse aliquamdiu dubius haesi, utrum quosdam superioris epigraphae ductus ad litteras an ad cornu cervini ramos pertinere putarem.

18) *Maximi* moduli litterae Phoeniciae quas viderim, eaeque paene tres digitos altae, sunt in inscriptione Tripolitana bilingui, quippe quae arcui triumphali infixa ita insculpenda esset, ut procul legi posset: nec multo minores esse videntur, quibus titulus Tuggensis scriptus est (vide p. 184 lin. 16). Contra *minimi* moduli sunt, quae in Alexandri numis Accensibus exstant, quae inermi-

Multas in difficultates incurrere eum, qui probam et integram ne dicam omnibus numeris absolutam harum epigrapharum delineationem exhibere velit, id facile fatebuntur, quicunque hoc in genere vires suas periclitati sunt: nec magnopere mirandum est, in hoc negotio tam saepe peccatum esse. In numis enim saepe tum eximia litterarum parvitas, velut in Accensibus, Panormitanis, tum detrita multorum exemplorum conditio obstare solet, quominus litterarum ductus certo dignoscantur: in lapidibus contra magna saepe ex eo oritur difficultas, quod inscriptionis area vel aspera est et inaequalis vel tempestate adesa, ut vel ipsum lapidem examinanti difficile sit dictu, utrum haec illave linea a statuarii stilo profecta an casu orta sit [19]). In utroque genere praeter oculorum aciem satis incorruptam subinde arte adiutam nobis multum profuit lumen idque perclarum et acutum monumentis ab omni parte admotum: quo efficiebatur, ut litterarum ductus etiam minus alte incisi vel detriti, qui luce diurna utentis aciem fere effugere soleant, iacta umbra in faciem prodirent. Praeterea memoratu non indignum est, praecipuam quandam apographorum discordium caussam in ipsa litteras incidendi ratione positam esse. Pleraeque enim ita insculptae sunt, ut quaevis linea crassior fossulam quasi triangularem referat, quae in lapidis superficie lata in imo fundo in simplicem lineam coeat: quo factum est, ut ii, qui stili meatus in ima fossula delineando imitarentur, plures litterarum aliter pingerent atque hi qui omnem earum crassitiem imitandam censerent. Quod ut semel luculento aliquo exemplo monstrarem in tab. *undecima* Citiensis secundae duas delineationes dedi, quarum una hanc altera illam rationem sequitur: in aliis plerisque posteriorem rationem secutus sum.

---

bus oculis vix cerni atque dignosci queant. Equidem ipsa sua magnitudine dedi inscriptt. Melit. 1. 3. 4. Athen. 1. 2. Sard. Cit. 2. Carth. 1—9. Numid. 1—5. Carpentoract. (v. 71 a), no. 72—75, numosque et gemmas fere omnes: plus minusve in minus contractae sunt Melit. 2. Carth. 11—13. Numid. 6—8. Tripol. 1. 2. Babyl. no. 77, in maius auctae sunt gemm. 67—70 et numi numorumque epigraphae nonnullae, ut Sid. U—X, numi Vagenses et Sigenses aliique a Pellerinio petiti. De nonnullorum modulo mihi non constat, velut Athen. 3 et Citiensium, quanquam Porteriana horum exempla fortasse veram magnitudinem referunt: parvos enim fuisse hos lapides, ex Oxoniensi apparet.

19) Sic in Atheniensi prima lin. 1 litt. 5 plures, qui lapidem mecum examinabant, dubii erant, utrum superior litterae linea arte facta an lapidis vena esset. Ubi ex ectypis indicandum est, subtiliora eiusmodi discrimina prorsus pereunt.

3. *Doctrinae palaeographicae* descriptionem, quamvis haec operae nostrae in explicandis titulis epigraphisque positae quasi summam contineat et absoluta demum omnium monumentorum interpretationo scribi posset, nihilominus commentariis nostris in ipsa monumenta anteponendam putavimus, quum alias ob caussas tum ut hi qui ad hoc studiorum genus primum accederent (qui utinam multi sint!) iusta atque legitima ad hanc doctrinam institutione non carerent. Hanc autem ita disponere visum est, ut lectoribus singularum litterarum Phoeniciarum quasi historiam ante oculos poneremus, in qua a nativis, plenis et legitimis figuris profecti ad negligentiores et depravatas progrederemur, singulis autem figuris monumentorum locos adscriberemus, quibus illae invenirentur et ad quos de incertiorum figurarum potestate a nobis disputatum est, ut in caussis dubiis lectores rationem a nobis initam examinare suisque oculis cernere et iudicare possent. Aliam huius doctrinae tradendae rationem ii secuti sunt, qui, velut Swinton, Bayerus, litterarum figuras secundum regiones dispositas exhibuerunt: et erunt fortasse, qui hunc modum multis comprobatum etiam a nobis exspectent. Quum vero, ut ex tabulis nostris intelligent lectores, in antiquioribus monumentis variarum regionum litterae reapse non multum (minus certe, quam antiquiores a recentioribus) inter se differant: rationibus rite subductis illam viam praeferendam duximus (p. 15), praesertim quum ex iis quas nos suppeditavimus copiis facili negotio litterarum tabulas secundum regiones disponere possit, qui velit. Ne Numidicae quidem s. Punicae recentioris scripturae leges nuper a me inventas (p. 8. 49 sqq.) in hoc libro separatim tractare placuit, quum etiam haec litteratura nonnisi eiusdem generis diversa quaedam species appellanda sit, cuius aliae figurae ipsae Phoeniciae sunt, aliae Numidis peculiares ex antiquioribus Punicis contractae passim, etsi raro, etiam in vetustioribus monumentis reperiuntur [20]. In universa autem hac doctrina quid superioribus acceptum referam, quid a me vel novis exemplis firmatum vel additum emendatumque sit, id quum hoc loco persequi et ambitiosius videri possit et a praefationis consilio alienum tum facile intelligent, qui nostras litterarum tabulas cum

20) Ex vulgari scriptura Phoenicia Numidiae litteratura servavit litteras *Gimel*, *He*, *Tet*, *Jod*, *Ain*, *Phe*, *Zade*, *Resch*. Ex figuris, quae huic scripturae propriae sunt, *Aleph* praeter numos Cossurenses reperitur iam in nonnullis Citiensibus (Cit. 20, 1. 33, 1) et Athen. 3; *Chet* Cit. 8, 1, *Caph* in num. Malacae, *Mem* in num. Cilic. *I bis*, *Samech* Athen. 1, 1.

Koppii et Lindbergii alphabetis, quae superiorum facile praestantissima sunt (p. 16. 17), comparare volent.

Praeter litteras Phoenicias et Numidicas etiam *Libycarum* litterarum rationibus, quae hucusque prorsus incognitae erant, expediendis operam dedimus non irritam (p. 192 sqq. 439 sqq.) novumque et memorabile aliquod litteraturae genus in lucem protraximus, in cuius originibus et historia illustrandis iam porro ingenium exerceant Palaeographi. Quam disputationem si quis a nostro certe consilio alienam putet, is reputet velim, Libycam Tuggensis inscriptionis partem adeo in Punica eius parte legenda huiusque textu constituendo magnae utilitati fuisse. Praeterea autem nostra intererat, novo atque luculento hoc specimine lectoribus monstrare, qua ratione nos in signorum ignotorum potestate indaganda usi essemus: quae quidem omnino eadem est, qua in numeris ignotis quaerendis utuntur mathematici, ut ab his, quae data sint, proficiscentes ea colligendo, componendo et inter se comparando ad ignota investiganda perveniant (cf. lib. I §. 11). Ceterum quid caussae sit, quod commentariis de Palaeographia Phoenicia alios etsi breviores de Palaeographia comparata (lib. I §. 44—55 et corollaria ad §§. 12—32) addiderimus, id infra copiosius disputatum (lib. I §. 44) hoc loco repetere non attinet.

4. Denique ut instaurata illa de *Phoeniciae Punicaeque linguae facie* controversia tandem et semel componeretur, duplicem viam et rationem ingrediendam putavimus. Una erat, ut ostenderetur, in monumentis non solum Phoeniciis et Punicis sed etiam *Numidicis* (quarum dialectus viris doctis hucusque incognita fuit) certo et legitimo modo lectis et explicatis non aliam linguae speciem reperiri, quam quae cum Hebraea per omnia fere conveniret, atque tantum non omnia, quae pro Arabismis, Syriasmis, Samaritanismis venditata essent, falsa harum epigrapharum et lectione et interpretatione niti: quod tum separatim (lib. IV §. 2. 3) tum maxime in ipsis commentariis a nobis factum est. Altera, ut examinatis et explicatis ceteris linguae Phoeniciae Punicaeque reliquiis, quae apud veteres scriptores servatae sunt, doceretur, etiam has non aliam linguae formam nobis referre. Hanc igitur ob caussam operi nostro quartus liber addendus erat mere philologici argumenti, qui, praeterquam quod illum de quo diximus errorem refelleret (id enim vix tantae molis erat), omnes huius linguae reliquias, quotquot aetatem tulissent, collectas et ad originem domesticamque scripturam revocatas exhiberet, ut ex utroque hoc fonte vera et genuina

linguae Phoeniciae imago habitusque cognosci posset. Itaque in his et colligendis otium insumsi et explicandis ingenium exercui: totiusque quaestionis haec summa fuit, ut intelligerem, et nobilissimum Plauti locum et glossas nominaque propria Phoenicia, Punica et Numidica non aliam dialecti speciem offerre quam quae in monumentis haberetur, utrumque igitur linguae Phoeniciae fontem egregie se invicem et confirmare et illustrare (lib. IV §. 1.3). Quod ut etiam his, quibus linguae magis quam scripturae rationes cordi sunt, ob oculos poneremus, tum *grammaticas* linguae *leges* ex utroque illo fonte diligenter exposuimus (lib. IV, c. 4), tum ex loci Plautini interpretatione tribusque vocum appellativarum et propriarum Lexidiis *indicem* confecimus (qui numero *prior* est), qui universas veteris linguae opes contineret, id est *sexcentas* fere voces, quae cum Hebraeis prorsus fere conspirant. In ipsis autem illis reliquiis philologice et critice tractandis et ad analogiam Semiticam revocandis nemo, uti spero, diligentiam nostram desiderabit, et reperientur fortasse in his commentariis nostris haud pauca, quae tum futuris quorundam scriptorum (velut Plauti, Dioscoridis, Hesychii) editoribus, tum Historicis, Geographis et Latinae linguae Lexicographis profutura sint. Praeter linguam Punicam in Africa etiam aliam viguisse ex Punica et Libyca mixtam, quam propterea *Libyphoeniciam* appellavimus, ex duobus eius monumentis (Plaut. Poen. V, 1 vers. 11—16 et inscr. Tugg. parte altera, litteris Libycis scripta) monstravimus, quae, licet non omni ex parte explicari possint, tamen ita comparata sunt, ut omnino de linguae indole iudicium facere possimus (v. p. 195. 196. — 373. 374.— 459 sqq.). Ceterum his, quae libro quarto de grammatica Punici sermonis indole disputavimus, h. l. pauca de universo orationis genere addere liceat. Quod enim ex paucis orationis Punicae reliquiis apud veteres servatis, veluti foederis inter Poenos et Romanos iuncti tabulis (Polyb. 7, 9), colligi poterat, sermone eos usos esse gravi, tumido, grandiloquo, Poenorum moribus accommodato, titulisque magnificis delectatos esse, id etiam monumentis nostris confirmatur quotquot vel orationem paullo longiorem et poëticam continent, ut inscr. Erycina, Tuggensis, Plauti canticum, vel certe urbium regnorumque itemque regum titulos exhibent, ut *regnum aeternum* de regno Numidiae (Numid. 1 lin. 2), *domus perpetua imperii* de metropoli (num. Iubae min. p. 316) al. cf. de num. Iubae maioris p. 314, matris nomine in numis Phoenices propriae p. 163. Videant igitur eruditi, sitne peculiare illud orationis genus

a tumore verborumque ampullis nobile, quod in Tertulliani, Arnobii, Appuleii aliorumque Africanorum scriptis reperitur et *sermonis Afri* nomine celebratur, ex eo maxime repetendum, quod hi scriptores lingua vernacula imbuti fuerant ad verborum pompam admodum proclivi. Accedebat sane rhetorum Carthaginensium disciplina, sed haud scio an huius ipsius indoles ex eadem caussa, fervidiore quadam populi regionisque indole, ducenda sit.

In *interpretandis* titulis numorumque epigraphis quid a nobis praestitum sit, non nostrum est commemorare iique iudicent, qui nostram enarrationem cum superiorum interpretum explicationibus coniecturisque, quas ubique attulimus, comparaverint. Unum nobis dicere liceat, nullam interpretationem a nobis admissam esse, quin triplici huic legi satisfaceret: ut legitime lecta esset inscriptio, ut linguae dialectique legibus conveniret, et ut aptam talemque sententiam efficeret, quae monumenti naturae consentanea esset. Quod Koppius saepe horum monumentorum interpretibus inculcavit, ut in iis tractandis ante omnia Palaeographos agerent, dein Philologos, i. e. de sola lectione circumspicerent prius quam ad interpretationem progrederentur, id tempestive quidem ab eo praeceptum erat, ut immodicae cuidam in legendo temeritati finem imponeret: neque tamen negligendum erat, in multis inscriptionibus legendi lectaque intelligendi negotia non ita, ut Koppius volebat, a se invicem seiungi posse sed simul et eodem tempore exercenda esse, pluraque scripturae genera minus accurata et legitima sine aliqua coniectandi dexteritate, quae sine perfectissima linguae cognitione cogitari nequit, omnino legi non posse, sicut hodie epistolam sive arabicam sive germanicam fugiente calamo et negligentius scriptam nemo legat, quin etiam linguae peritus sit. Quocirca sicut in antiquissimis titulis Graecis Arabicisque legendis a solis Palaeographis nihil unquam et praestitum est et praestari potuit, iique soli feliciter versati sunt, qui, ut Boeckhius, Letronnius, Fraehnius, etiam in linguae scientia principatum tenerent: ita in Phoeniciis praestantissima quaeque nonnisi ab iis profecta sunt, qui a linguarum doctrina bene instructi ad palaeographiae studium accederent, in quorum numero post Barthelemyum Ingenii acumine doctrinaeque elegantia reliquis palmam praeripuit Akerbladius.

Ipsum explicandi negotium in Phoeniciis saepe permultum et plus etiam quam in Graecis habere difficultatis, id facile nobis concedent, qui

considerent, non solum pleraque monumenta sine ulla verborum distinctione vocibusque in extremis versibus pro lubitu fractis (lib. I §. 38, 1) scripta esse, quale scribendi genus adeo in nostris linguis legenti negotium facessat [21]), sed eadem omnia (id quod difficultatem magnopere auget) etiam matribus quas dicunt lectionis prorsus carere (lib. I §. 40): solorumque Cuficorum monumentorum, quippe quae punctis diacriticis quoque destituta esse soleant, interpretatio fortasse plus etiam negotii habuerit. Non igitur est quod miremur, tum epigraphas esse, quarum lectio satis certa dubiae tamen interpretationis sit [22]), tum viros doctos, veluti Swintonem, qui in legendo quidem neque indiligentes neque infelices in explicando tamen invita Minerva versari soliti sint. Hac enim in re praeter subactam linguae et antiquitatis doctrinam omnia pendent ex ea ingenii et sollertia et felicitate, quam in Boeckhio, Letronnio admiramur, quae ubi deest nullis doctrinae copiis suppletur. Nos quidem eo in genere praeter Numidicae scripturae et compendiorum rationem inventam plurimum adiuvit locorum similium inter se collatio (lib. I §. 11), atque, ut verum fateamur, simulatque litterarum potestas recte definita esset, vera sententia saepius ultro se nobis obtulit quam diu et operose quaerendo inventa est. Nonnullos nodos mecum expediverunt Frid. Car. Brandtius Magdeburgensis et G. Veesenmeyerus Ulmensis, sagacis ingenii iuvenes, quibuscum tum in scholis tum privatim de his rebus disserere solitus sum. Ceterum eorum duntaxat titulorum explicationem omnino certam et exploratam appellare non dubito, quae bene et legitime scripta, bene conservata et accurate descripta sunt, v. c. Melit. 1. 2. Athen. 1. 2. Cit. 2. Carth. 2. 3. 8. 9. Numid. 2. 5. Tripol. 1 al., in his qui male habiti vel quorum exempla negligentiora sunt (Melit. 3. 4) praeter coniecturam admodum probabilem (quae quidem ipsa ad evidentiam saepe proxime accedit) nihil expectari posse, nonnullorum adeo, ut nunc sunt, interpretationem plane desperandam esse (Carth. 13. Cit. 9. 19. 27. 28), facile intelligent, qui horum apographorum conditionem reputent. Obscurae sunt etiam numorum nonnullorum epigraphae (Cilic.

---

21) Non omnes extemplo legebant hoc:

ICIL
ECHE
MIND
ESAN
ES

22) V. c. inscr. Melit. 2 (pag. 103 sqq. et pag. 462), Sardicam, epigr. numi Sidonii quattuor versuum, Tarsensis A, Gaulitanorum al.

H. K. N. P., incert. C. D. E), quae legi quidem possunt, sed ad certam urbem referri nequeunt iccirco quod ignoratur, quaenam urbs nomine Phoenicio in numismate conspicuo olim appellata fuerit. Quemadmodum autem in interpretationis evidentia aestimanda plura quasi monumentorum genera distinximus, ita etiam in *crisi exercenda* faciendum putavimus. Ubi enim vel in ipso monumento vel in ectypo diligenter facto litterarum ductus perspicuos sub oculis habebam, his solis inhaerendum atque a coniecturae temeritate prorsus abstinendum putavi, quum ipsum autographum vitiosum fuisse non sine gravi causa statuendum videretur: ubi vero ex pluribus pendebam apographis imperfectis et inter se dissentientibus, ut in titulo Tuggensi, in genuina tituli forma instauranda sane crisi coniecturali et combinatoria (Boeckhii vocabulo utor) [23]) utendum erat: nec desperamus fore, ut etiam harum coniecturârum nostrarum una alterave aliquando ipso monumento denuo diligentius examinato confirmetur [24]).

Quod ad *argumentum* horum monumentorum attinet, fallentur quidem, qui obscuris remotissimae antiquitatis locis multum luminis inde afferri nedum arcana eius reserari exspectaverint: verumtamen tum ex ipsis monumentis tum ex aliis linguae Phoeniciae reliquiis, quas libro quarto pertractavimus, fructus quidam non contemnendi in varias et sacrae et profanae antiquitatis disciplinas redundare censendi sunt, quorum nonnullos paucis attingere placet. Ac primum quidem *scripturae linguaeque Hebraeae* historia et rationes inde variis modis illustrantur. Scripturae enim Chaldaicae s. quadratae originibus magnam partem obscuris atque perplexis nulla re plus lucis affertur, quam litteratura illa Aramaea Aegyptiaca, in qua illius scripturae principium et quasi incunabula quam evidentissime oculis exponuntur. Praeterea tum singulae quaedam voces in V. T. et rariores et obscuriores crebriore earundem in linguae Phoeniciae reliquiis usu explanantur [25]), tum maxime ea linguae Hebraeae pronunciatio et conformatio grammatica, quae punctis masoreticis continetur, Punicae linguae pronun-

23) Corp. inscr. praef. pag. XIX.

24) In hac ipsa Tuggensi spes nos non fefellit, ut apparet ex exemplo Honeggeri (append. 3 pag. 45), quod textum a nobis constitutum praeter vers. 7 in plerisque confirmavit. Alias coniecturas postea ipsorum lapidum auctoritate firmatas v. ad Athen. 2. Carth. 2. 3 al.

25) Vc. חַמָּנִים iam dudum est quod ex his monumentis explicavi (praef. ad Lex. hebr.

ciatione [26]) egregie confirmatur. Ad *historiam* quod attinet, abiiciendum sane Drummondi commentum, qui inscriptione Melitensi secunda Hannibalis magni epitaphium haberi affirmabat (v. pag. 106): nihilominus non desunt in monumentis nostris, quae ad homines in historia minime ignobiles pertineant, velut inscriptiones Numidicae 1—4, quae ab Hiempsalis, Numidiae regis, familia profectae sunt, Tripolitana prima, quam ad Septimium Severum pertinere verisimillimum est: ne dicam de utriusque Iubae numis eaque moneta quae ad Ciliciae Asiaeque minoris historiam sub Persarum principatu spectat, velut Cilic. A. B. G. Non minimi etiam momenti hoc fuerit, quod ex singulari illa linguae, scripturae atque religionum inter Poenos Numidasque communione arcta utriusque populi propinquitas et necessitudo communisque origo satis certo effici potest [27]). Denique etiam *veteris geographiae* et *antiquitatis* studiosi non desiderabunt, quae rationibus eorum inservire possint, v. c. non paucarum Siciliae, Hispaniae, Africae urbium et locorum nomina Punica a veteribus scriptoribus non memorata, ut Panormi (מַחֲנַת), Gauli (אנן), Cossurae (אי בנים), quibus post nostras curas accesserunt nomina Heracleae (רש מלקרת *rûs Melcarth*), Motyes (מטוא), Insulae Syracusarum (איא, אית) cum Arethusae fonte (באר את), in Hispania Beli s. Belonis (בעלת), Malacae (מלכא), in Africa Vaccae (בקי), Sabrathae et al.; numina praecipua a Carthaginensibus et Numidis culta tum domestica, certe ex antiquitate tralaticia (בעל חמן, [תלד, תלת non] תנת), tum ex Aegypto adventicia (אֶשְׁמֻן Aesculapius, אֹסר *Osiris*); munerum Carthagineusium vocabula

minus ed. 2 p. XXXI. Thes. ling. hebr. 1, 490), cui nunc addenda sunt quae disputavimus p. 170 sqq. 451; מַזָּרוֹת *ἅπαξ λεγόμ.* Iob. 38, 32 *siderum* significatu habetur in num. Cilic. A. B. G; משל (מָשָׁל) primo *imaginis* significatu est Numid. 4, 1; נציב *columna* in V. T. *ἅπαξ λεγόμ.* Gen. 19, 26, in cippis modo plene modo per compendium scriptum exstat (p. 353). — Adeo in linguae Punicae reliquiis, quae nominibus propriis continentur, nonnulla reperiuntur, quae vocibus quibusdam Hebraeis illustrandis cum fructu adhibeantur. Ad *ἅπαξ λεγόμ.* תְּנוֹת Mal. 1, 3, quod *domicilia* reddunt LXX. Syr. et a تنا (habitavit) ducunt Lexicographi, conferendum est pun. *Thunu* (תְּנוּ *habitatio*) in *Thunudronum* תנו דרום habitatio austri (Südhausen), *Thunusida* תנו צידה habitatio venationis (Jagdhausen) p. 417. 428. — טַבּוּר (umbilicus) *fastigii*, *clivi* significatu apud Poenos habetur in n. pr. *Tubursica* טבור שקה clivus fori, *Tubur*nica טבור ינקה al. — De מו (מֹו) et fem. מות *aquae* significatione (ut in מוֹאָב) v. 223. 393. 418.

26) Vide lib. IV §. 27 sqq. maxime §. 31.

27) Vide *Palaeograph. Studien* p. 108. 109.

propria (שפט sufes Carth. 5, ספר scriba Carth. 3); de sacrificiis humanis apud Numidas testimonia Numid. 6. 7. 8, et quae huius generis plura sunt, quae quidem omnia, prout ea interpretationem historicam vel admittere vel poscere videbantur, pro consilii nostri ratione strictius quam verbosius illustravimus.

In fontibus subsidiisque litterariis, quae antiquitati Phoeniciae illustrandae adhiberi poterant, non infimum profecto locum occupasset *Sanchuniathonis* vel potius *Philonis Byblii* historia Phoenicia, quae tanquam in Lusitania (si Dis placet) inventa non sine magno strepitu in ephemeridibus annunciata, mox ex codice graeco, ut ferebatur, in compendium redacta cum praefatione Grotefendii in publicum emissa est [28]. Consultius tamen putavi, vel exiguam vel nullam huius libri habere rationem [29]: non quasi vel ipse censuerim vel alius quisquam internis argumentis evicerit, istas narrationes a rerum Phoeniciarum natura magnopere alienas esse (imo iis inerant, quae illius antiquitatis speciem satis feliciter imitarentur): sed quod (quum in huiusmodi caussa ambigua in externo codicis testimonio omnia sita esse existimarem) quotidie crescebat suspicio, eiusmodi codicem graecum, cuius a Grotefendio descripti adeo specimen ediderat Wagenfeldius [30], penes hunc editorem, cuius de eo narrationes falsitatis convictae essent ad unam omnes [31], neque nunc esse neque unquam fuisse. Nec profecto est quod huius cautionis me poeniteat nunc, ex quo graeca editio, quae his ipsis diebus mihi tradita est, in publicum prodiit [32]. Namque primariam illam de

28) *Sanchuniathons Urgeschichte der Phönizier*, in einem Auszuge aus der wieder aufgefundenen Handschrift von Philo's vollständiger Uebersetzung. Nebst Bemerkungen von Fr. Wagenfeld. Mit einem Vorworte von Dr. G. F. Grotefend. Hannover 1836.

29) Dubitantis sunt quae scripsi p. 263. 264, omnem caussam fere desperantis quae dicta sunt p. 342.

30) „Wie alt die Handschrift sey, mögen die Kenner aus dem beygegebenen Facsimile beurtheilen .... hier mag es genug seyn, zu bemerken, *dass die Handschrift sauber auf Pergament geschrieben, aus 127 grossen, 25 bis 35 Zeilen enthaltenden Quartseiten besteht.*“ (Grotef. in Ephem. Hannov., v. Preuss. Staatszeitung 1836 no. 154 d. 4. Jun). Haec a Grotefendio non αὐτόπτῃ sed Wagenfeldii litteris credenti scripta esse, postea demum innotuit (v. Preuss. Staatszeitung no. 196 d. 16. Iul.).

31) Vide prae ceteris: *die Sanchuniathonische Streitfrage nach ungedruckten Briefen gewürdigt von C. L. Grotefend.* Hannover 1836. 28 pagg. Adde Preuss. Staatszeitung 1836, no. 216. 227.

32) Sanchuniathonis historiarum Phoeniciae libros novem graece versos a Philone Byblio edidit latinaque versione donavit F. Wagenfeld. Bremae 1837. 208 pagg. 8.

codice quaestionem editor in praefatiuncula versutius quam prudentius scripta ne tetigit quidem (quo ipso caussam suam deseruisse censendus est): ipsinsque libri examen, ut alia multa taceam quae nuperrime exposuit Odofr. Müllerus [33]), tantum abest ut veteris cuiusdam codicis auctoritatem prodat, ut nova editio libro primo, quem solum diligentius examinare potui, Orellianam Sanchuniathonis fragmentorum editionem cum manifestis operarum vitiis tum in litteris tum maxime in accentibus admissis referat [34]).

Iam vero nihil superest, quam ut viris doctis bonarumque litterarum fautoribus, qui quum aliis beneficiis tum imprimis subministratis opibus ineditis de hoc opere meruerunt, quas gratias habeam, eas palam persolvam ex intimo pectore. In his prae ceteris grato animo memorandi sunt: in Borussia praeter academiam Regiam Borussicam Viri Excellentissimi *de Altenstein* et *Ancillon*, in Summis Borussici regni Administris, ***Aug. Boeckh***, ***Ed. Gerhard***, ***E. H. Tölken*** Berolinenses, ***Fr. Ritschl*** Vratislaviensis (p. 363); in aliis Germaniae partibus ***C. O. Müller*** Gottingensis (p. 182. 211), ***G. F. Grotefendius*** Hannoveranus (p. 74. 75), ***Gust. Seyffarthus*** (p. 225) et ***E. F. Ferd. Beer*** (p. 245. 363) Lipsienses, ***Aug. Bähr*** Heidelbergensis (p. 363); in Anglia praeter ***Societatem Asiaticam*** [37]) et ***antiquitatis studiosorum Societa-***

---

33) Götting. Gelehrte Anzeigen no. 52.

34) V. c. *ἐκκριφέντες* p. 20, lin. 14, ut apud Orell. p. 28 pro *ἐκριφέντες*, *παρέδωσαν* p. 26 lin. 24, ut apud Orell. p. 40 lin. 4 (neque non Viger. et Rob. Steph.) pro *παρέδωκαν*, *εἴρασται* p. 25 lin. 12, ut apud Orell. p. 40, lin. 20 (et Vigerium) pro *εἴργασται*, ut recte R. Stephanus. Duo priora quidem exempla, quae vitiosa esse postea animadvertit editor, in Erratis corriguntur: sed nihilo secius ea novae editionis fontem produnt. Vide *Vorläufiges über den neuen Sanchuniathon*, in Allg. Litt. Zeit. Int. Blatt. no. 21.

37) Atque haec quidem Societas novarum etiam opum impetrandarum spem aperuit in *epistola encyclia nuper ultro ad Angliae proxenas in Africa data*, quam integram appono, ut hoc exemplo intelligant lectores, quanta officiorum liberalitate consilium nostrum in Anglia adiutum sit. *London, 27. Febr. 1836 Sir, The ...... Orientalist Dr. Gesenius, Professor of Hebrew in the University of Halle, in Prussia, who has been for many years engaged in enquiries respecting Coins et Inscriptions in the Phoenician and Carthaginian character, has formed the plan of uniting in a body, and commenting upon, as many of these ancient monuments as have hitherto been published, or have been found by him in the principal Museums and Collections of Antiquities in Europe, which he has most carefully examined for that purpose. The Committee of Correspondence of the Royal Asiatic Society, fully oppreciating the importance of this plan for improving our knowledge of one of the most ancient languages of the East, bearing the nearest relation to the Hebrew; and entertaining at the same time the highest opinion of the talent already*

tem (Society of Antiquaries) ill. *Hawkins*, *Frid. Rosen* (p. 449. 456), *Thomas Yates* Londinenses, cel. *Reay* Oxoniensis (p. 126); in Francia perill. *Raoul-Rochette* (p. 102. 286. 462) et cl. *E. G. Schultz* Regiomontanus nunc Parisiis degens (p. 94. 102. 118); in Hollandia cel. *Conr. Leemans*, Musei Lugdunensis custos primarius (p. 464); in Italia Excell. *Bunsen*, Borussiae Regis in curia Romana legatus; denique in Dania Ven. M. *Hagen Hohlenberg*, Professor Hauniensis, vir in paucis benignus et erga me officiosus, cui plurima fere in hoc genere beneficia debeo (v. pag. XII. 93. 102. 118. 126. 181. 202. 217. 228. 260). Me autem si litterarum Phoeniciarum reliquias et cum fide edidisse et eiusmodi commentariis illustrasse censebunt idonei harum rerum arbitri, qui partim Barthelemyo et Akerbladio, primis harum litterarum statoribus, partim nostra aetate, quae in Phoeniciis explanandis quidem minus felix in simili tamen argumento Champollionis, Burnoufii, Lassenii praeclara merita vidit, non prorsus indigni sint, maximam me operae meae in his studiis collocatae fructum cepisse existimabo. Scribebam Halae Saxonum, idib. April. MDCCCXXXVII.

---

shewn by Dr. Gesenius in researches of this kind, is desirous af assisting him as much as possible in the execution af his work, by endeavouring to place further materials within his reach. With this view the Committee has requested me to draw your attention to the subject, as your residence in a country once occupied by Phoenician settlers may have afforded you opportunities of obtoining valuable information, by the communication of which to Dr. Gesenius, through this Society, you would render an importont service to literature. The Committee would feel especially obliged to you for casts or accurate drawings of any ancient monuments, whether inscriptions or coins, bearing Phaenician characters, that you may hove an opportunity of procuring; and such copies would have additional value if accompanied by some remarks as to the spot where the originals were found, or in whose possession they are. The Committee proposes to send, far Dr. Gesenius inspection and use, such documents as, in consequence of this letter, you may be pleased to favor it with; and after he has made use of them, ta deposit the same in the Museum of the Royal Asiatic Society. I have the hanor to be etc. (Signed) H. Horkness Secretary. Simili modo consilia nostra a *Societate Geographica Londinensi* promotum iri verbis eius mihi pollicitus est, qui ei nunc ab epistolis est, Cap. *Moconichi*. Utinam aliarum etiam regionum et Societates litterariae et viri docti, Museorum maxime praefecti, si quae forte Phoeniciae scripturae reliquiae (certe minores, veluti gemmae) apud eos delitescant, has nobis mittendo bonis litteris gratificentur!

ARGUMENTUM.

LIBER PRIMUS

PALAEOGRAPHIAM PHOENICIAM CONTINENS.

CAPUT PRIMUM.

HISTORIA LITTERARIA ET BIBLIOGRAPHIA.

Cf. Gabriel Fabricy de phoeniciae litteraturae fontibus Romae 1803. 2 Voll. 8. A. Th. Hartmanni Tychsen II, b p. 505 sqq.

§. 1.

Linguae et scripturae phoeniciae reliquias duobus potissimum monumentorum generibus, *marmoribus* et *numis*, contineri constat: quorum quidem alterum iam diu est quam eruditis hominibus innotuit. Postquam enim inde a medio seculo XVI in Hispania maxime et Sicilia pecunia phoeniciis litteris inscripta effossa et in harum, mox etiam in aliarum regionum numophylacia delata est, hoc quoque monetae genus in operibus numismaticis depingi coepit. Depictae etiam epigraphae phoeniciae, sed saepe minus accurate, ut fieri solet in scriptura incognita. Praecipua eius temporis opera numismatica, in quibus numi phoeniciis litteris inscripti repraesentantur (pleraque enim eius generis opera in numis Romanis tractandis acquiescunt), haec sunt:

Huberti Goltzii (Belgae, mort. Brugae 1585) *historia Siciliae et magnae Graeciae ex numismatibus illustrata*. Brugis Flandrorum 1576. fol. (1581. 1618. 1644.) Vide eius Opp. de re numaria antiqua quinque Voll. comprehensa Antverpiae 1708. fol., sed de sublesta eius fide Eckhelii doctr. numm. vet. T. I. p. CXLI sqq.

Ant. Agostino (archiepiscopi Tarraconensis) *dialogos de las medallas, inscripciones y otras antiguedades*. Cum figg. Tarragonae 1587. 4. Madrid 1744. 4. ed. lat. Antw. 1617 fol. ital. Romae 1592.

Phil. Parutae (Panormitani, † 1629) *la Sicilia descritta con medaglie*. Palermo 1612 fol. Con aggiunta da Leon. Agostini. Palermo 1612. Roma 1649.

Eiusd. et Leon. Augustini *Sicilia numismatica ingenti numero tabularum locupletata*, *studio* Sigeb. Havercampi. Lugd. Bat. 1723. fol.

Bern. Aldrete (Canonici Cordovensis) *varias Antiguedades de España, Africa y otras provincias*. En Amberes 1614. 4 maj. Vide pag. 179. Idem liber etiam collectanea de *lingua* punica continet pag. 180—239. Lessingium huius operis interpretationem germ. molitum esse, intelligo ex eius vita (Berlin 1793) T. I p. 152.

Vinc. Ioann. de Lastanosa *Museo de las medallas desconocidas Españolas*. Huesca 1645. 4.

J. Foy-Vaillant (in numophylacio Parisino a se ex parte in Italia et Graecia coëmto, † 1706) *Seleucidarum imperium sive historia Regum Syriae ad fidem numismatum accommodata.* Lutetiae Paris. 1682. 4. Icones, quas dedit, ad numismata factae sunt in numophylaciis regio et ipsius auctoris conservata.

Laur. Begeri *Thesaurus Brandenburgicus.* Cum figg. Coloniae ad Spr. 1696 — 1701. 3 Voll. fol.

Nic. Franc. Haym (natione Romani, in Anglia degentis, † 1729) *Tesoro Britannico.* T. 1 ovvero il museo nummario. Lond. 1719. 1720. 4. Ed. lat. Vindob. 1763. Numos edit in Angliae Museis servatos.

C. S. Liebii *Gotha numaria.* Amst. 1730. fol.

I. I. Gesneri *numismata regum Syriae, Aegypti et Arsacidarum.* Cum figg. Tiguri s. a. (1738) fol. — Eiusd. *numismata regum Siciliae et minorum gentium.* C. figg. s. a. (1738) fol.

Honor. Arigoni *Numismata quaedam cuiuscunque formae et metalli.* Cum multis tabb. aeneis. Tarvis. 1741 — 1759. 4 Voll. fol.

Erasmi Froelich *Annales compendiarii regum et rerum Syriae numis veteribus illustrati.* Viennae 1744. fol.

Thom. Pembrocke (Comitis Angli) *numismata antiqua in tres partes divisa.* S. l. 1746. 2 Voll. 4.

* * *

Hadr. Relandi *Palaestina*, pag. 941.

§. 2.

Non defuerunt quidem iam seculo XVII viri docti, qui „alphabeta phoenicia“ vel „phoenico-samaritana“ contexerent, et ab horum figuris scripturae Graecorum et Romanorum adeoque omnium populorum origines ducerent, ut Scaliger (ad Euseb. Chron. p. 112 sqq.), Sam. Bochartus (Canaan I, 20), Walton (Prolegg. ad Biblia no. II), Ed. Bernardus (litteratura orbis eruditi ex charactere samaritico deducta 1689, ed. Car. Morton 1759. uno folio): sed tantum absunt hae litterarum tabulae, ut ex numismatis phoeniciis depromta horum epigraphia legendis adhiberi possint, ut ad haec prorsus non pertineant, et nil nisi litteras exhibeant vere samariticas ex codicibus biblicis desumtas, ad summum figuras in numis iudaicis Maccabaeorum, quos samariticos tunc vocare solebant, obvias *).

Prima autem litteras vero phoenicias legendi tirocinia posuerunt Jacobus Rhenferdus, qui in „periculo phoenicio s. litteraturae phoeniciae specimine“ Franequerae 1706. 4 edito (dein recuso in Opp. philol. Ultraj. 1722. 4.) numorum Hispanorum Concanae vel Sextis tributorum (v. nos lib. III, no. 16) epigraphen probabiliter explicabat, et Bern. Montefalconius, qui (Palaeogr. gr. p. 118 sqq.) numorum Sidoniorum epigraphen צדנם legendam esse primus omnium exputabat: ultra quos nemo progressus est, donec effossis et in lucem editis titulis Melitensi bilingui (1735) et Cypriis (1745) a Pocockio descriptis (v. ad Inser. §. 8) eodem fere tempore Io. Swinton Oxoniensis et I. I.

*) Cf. Ez. Spanhem. de usu et praestantia numismatum. Lond. 1706. T. I. p. 80.

Barthelemyus Parisiensis in his legendis industriam posuerunt plane singularem, qua effectum, ut plerarumque litterarum potestate recte indagata totius palaeographiae phoeniciae certum quoddam fundamentum inceretur: quanquam dolendum est, inter hos ipsos duumviros tum de primae inventionis laude tum de singulorum monumentorum interpretatione acerbius mox concertatum esse. Qua de controversia deque utriusque ingenio et in studia phoenicia meritis ita iudicandum videtur. Quanquam negari non potest, Swintonis primas de inscriptionibus Citieis et de cifris phoeniciis dissertationes prius quam ullum ea de re Barthelemyi libellum prodiisse (1750. 1753): Barthelemyus tamen statim in prima, quae est de Melitensi bilingui, diatribe (1758) Swintonis conatibus longe excellentiora praestitit, et tantum aberat Swinton, ut eum corrigere posset, ut saepe eius errores sequeretur *). Omnino enim Barthelemyus ingenii subtilitate et elegantia atque ingenito quodam pulchritudinis sensu, qui nihil facile admitteret, quam quod linguae et monumenti cuiusdam rationibus accommodatum esset, quum aliis multis tum Swintone longe superior erat, quibus virtutibus accedebat singularis iudicii sobrietas et modestia in his maxime studiis non satis commendanda: Swinton contra, quamvis confidenter ubique et non sine acerba adversarii reprehensione locutus, multa tamen admittebat a iudicii sinceritate, a linguae rationibus et a veri specie aliena: nihilominus et ipse de nonnullis palaeographiae locis illustrandis bene meritus, in monumentis edendis admodum diligens, in iisque legendis felicior, quam in interpretandis (v. §. 8 et ad Melit. 2). Fourmontii et Benedictinorum nugas artem palaeographicam elegantiorum hominum sannis exponentes nunc silentio praeterimus, infra (ad Melit. 1) earum specimina daturi.

Barthelemyi autem et Swintonis libelli hi sunt:

Jo. Jac. Barthélemy (academiae inscriptionum et litterarum humaniorum socii, † 1795): *Reflexions sur quelques monumens phéniciens et sur les alphabets, qui en resultent*, in Mémoires de l'acad. des inscriptions T. XXX. p. 405 (T. LIII. ed. in duod.), quae commentatio in academia Parisiensi d. 12 Apr. 1758 recitata agit de inscriptionibus Melit. 1, Cit. 2. 3. 4, vasis Panormitani, et numorum quorundam Sidoniorum et Panormitanorum. — Emendatiora de iisdem aliisque monumentis idem dedit in *Lettre à Mr. le Marquis d'Olivieri au sujet de quelques monumens Phéniciens* cet. Paris 1766. 4., cf. Journal des Savans, Decemb. 1763 p. 245 sqq. Vide infra ad inscr. Melit. 1. De inscriptione Carpentoractensi idem egit recentiori commentatione, de qua v. ad inscr. no. 71.

Joannis Swinton (Aedis Christi Oxoniensis socii, † 1784) *Inscriptiones Citieae* s. in binas inscriptiones phoenicias inter rudera Citii nuper repertas conjecturae. Accedit de nummis quibusdam Samaritanis et Phoeniciis ... dissertatio. Oxonii, e theatro Sheldoniano 1750. 4. — *Inscriptiones Citieae s. in binas alias inscrr. phoen. conjecturae.* Oxon. 1753. 4. (v. infra ad inscr. Cit.). — *A dissertation upon the Phoenician numeral characters antiently used at Sidon*, in Philos. Transactions Vol. 50. p. 791 sqq. — *An attempt to explain a punic inscription lately discovered in the Island of Malta* ibid. Vol. 53, p. 274 sqq. (est Melit. 2, ubi vide). — *Some remarks upon*

*) v. Bayer ad Sallust., Palaeogr. Studien p. 19.

the first part of M. l'abbè Barthélemy's Memoir on the phoenician Letters, relative to a phoenician inscription in the Island of Malta, LIV. p. 119 sqq. *Farther Remarks upon M. l'abbè Barthélemy's Memoir* etc. ibid. 393—438. (vide infra ad Melit. 1, Cit. 2). Aliae minoris momenti diatribae leguntur ibid. Vol. 58, p. 235 sqq. 261 sqq. 265 sqq. Vol. 61, p. 78 sqq. 91 sqq. — De Palmyrenis Swintonis studiis v. infra §. 53. Praeterea eiusdem in nummos parthicos et hetruscos curae et coniecturae exstant in Philos. Transact. Vol. 49—61.

§. 3.

In via hunc in modum monstrata strenue perrectum est a Lud. Dutensio et Francisco Perez Bayero, quorum prior primum palaeographiae phoeniciae specimen ex numismatis contexuit, posterior, nummorum etiam Hasmonaeorum eximius interpres, praeter alia docte disputata inscriptionem Melitensem post Barthelemyi et Swintonia curas ad liquidum fere perduxit. Utriusque studia egregie adiuta sunt operibus numismaticis Pellerinii, largam numismatum phoeniciorum quasi messem continentibus: quanquam hic ipse in interpretando, ut virum decebat linguarum orientalium minus peritum, cautus esse solebat et modestus.

Lud. Dutens (Francogalli, legationi Anglicae Turinensi adscripti): *Explication de quelques médailles de peuples, de villes et de rois, grecques et phéniciennes.* À Londres 1773. 4. *Explication de quelques médailles Phéniciennes du Cabinet de Mr. Duane.* Londres 1774. 4. Utraque dissertatio auctior prodiit hac inscriptione: *Explicotion de quelques médailles grecques et Phéniciennes, avec une paléographie Numismatique.* Seconde edition. Londres 1776. 4.

Franc. Perez Bayer (Prof. ling. hebr. in academia Valentiae in Hispania, dein praeceptor principum iuventutis, denique praefectus bibliothecae Regiae Madridensis, † 1794) *del olfabeto y lengua de los Fenices y de sus Colonias.* En Madrid 1772 fol., quae commentatio sine auctoris nomine adiecta est interpretationi hispanicae Sallustii ab auctoris discipulo, Gabriele de Borbon, editae hac epigraphe: *La coniurocion de Catilino y la guerra de Iugurta por C. Sallustio.* (Agitur de variis nummorum generibus et de Melit. 1.) Ab Hollmanno germanice translatam et notis illustratam edidi in libro: *Paläographische Studien über phöniz. und punische Schrift.* No. 1. Lipsiae 1835. 4. — Plura ad palaeographiam phoeniciam pertinentia B. dedit etiam in libris de numis hebraeo-samarit., de quibus v. infra §. 51.

Jos. Pellerin (rei navalis praefecti Parisiensis, † 1782, qui non minore sumtu quam studio 33000 nummorum antiquorum collectionem congessit, quae post eius mortem 300000 francorum pretio numophylacio Regio vendita est): *Recueil de Médailles des Rois, qui n'ont point encore été publiées, ou qui sont peu connues.* Paris 1762. 4. *Recueil de Médailles de peuples et de villes etc.* T. I—III. Paris 1763. 4. *Mélange de diverses médailles, pour servir de supplément au Recueil des Médailles de peuples et de villes.* T. I. II. Paris 1765. 4. (Quatre) *Supplémens aux six Volumes de Recueils des Médailles de rois, de peuples et de villes.* Paris 1766. 67. 4. *Addition aux neuf Volumes de recueils etc.* À la Haye 1778. 4.

Post eos autem et usque ad Koppii nostri librum (1821) perpauci in hoc studiorum genere ingenium exercuerunt: in his O. G. Tychsenius, vir universae palaeographiae

semiticae perperitus, AKERBLADIUS, reliquis omnibus ingenii doctrinaeque elegantia iudiciique acumine facile praestans, et AMADEUS PEYRON, vir illustris, de aegyptiacis etiam litteris longe meritissimus. Quae usque ad annum 1815 in inscriptionibus et in nummis probabiliter indagata erant vocabula phoenicia, ea nos ipsi olim in conspectu posuimus.

O. G. TYCHSENII (Professoris primum Butzoviensis dein Rostochiensis, † 1815) una tantum dissertatio prodiit 1815 (licet iam 1802 scripta): *De linguae phoeniciae et hebraicae mutua aequalitate*, in Nov. Act. Societ. Upsal. Vol. VII. p. 87—103, in qua tractantur locus Plautinus, inscr. Carpentor., Cit. 2, Melit. 1, tres Castelli de Turre Mucia, Athen. 1 et numismata nonnulla. Alia plura idem manu scripta reliquit de quibus retulit A. Th. Hartmannus (vit. Tychsen. II, 2. p. 594), sed „typorum hebraeorum penuria" ita, ut Tychsenii interpretationes non facile perspicias. Nimis fere ea praedicat, quem modo dixi, eius laudator, cupidius et saepe iniquius vituperat Koppius.

Jo. DAV. AKERBLADI (Sueci, legationi Suecicae primum Constantinopolitanae, dein Parisiensi adscripti, de enucleanda etiam scriptura Aegyptiorum enchoria meritissimi, † Romae 1819): *Inscriptionis Phoeniciae Oxoniensis nova interpretatio*. Parisiis anno X [1802]. 8. — Inscriptionem Athen. 1. idem edidit et explicavit in Comment. Gotting. Vol. XIV. (1800) p. 225—228, Athen. 2. in *Lettre à Italinski*, in Millin Annal. encyclopédiques II, p. 193 sqq. (Vide ad inscr. IV. V. IX).

WILLIAM DRUMMOND (v. ad inscr. Melit. 1. 2).

Jo. JAC. BELLERMANN (Gymnasii Berol. Colon. director nunc emeritus): *De Phoenicum et Poenorum inscriptionibus* cum duarum (Cit. 2. et aureae laminae Panormitanae, quam ego phoeniciam non puto) explicationis periculo. Berolini 1810. 23 pagg. 8. Continet notitiam litterariam de inscriptt. Citieis et 10 aliis. — *Bemerkungen über die phönizischen und punischen Münzen*. Vier Stücke 1812—1816. 8. Quattuor gymnasii Berolinensis programmata, in quibus LXX nummi ex ectypis Mionnetianis accurate describuntur addito interpretandi periculo. De B. in locum Plautinum curis v. infra lib. IV.

J. LEONH. HUG (v. ad inscr. Cit. 2).

GUIL. GESENIUS: *über die phönizische und punische Sprache*, in Geschichte der hebr. Sprache und Schrift (Lips. 1815) pag. 222 sqq. Anglice haec translata in Classical Journal T. XXVI. p 123 sqq.

AMADEUS PEYRON (v. ad lib. III, no. 7).

Nova monumenta marmoribus inscripta hoc tempore perpauca in lucem protracta sunt, a CASTELLO DE TORREMUZZA, B. DE ROSSI et AKERBLADIO; magna autem edita est librorum numismaticorum vis, in quorum plerisque epigraphae punicae nunc etiam accuratius delineatae habentur. Qui omnibus omnium aetatum numismatologis palmam praeripuit, JOSEPHUS ECKHELIUS, studii quidem phoenicii censor iniquus dicendus est, quippe qui verissime quoque et certissime lecta passim fastidiose tractaret; sed facile excusandus erat elegantissimi iudicii vir in tantam ubique Palaeographorum phoeniciorum discordiam et, ut libere dicam, in tot ineptias incidens.

Novas igitur inscriptiones ediderunt:

GABR. LANCILLOTTO CASTELLUS princeps DE TORREMUZZA, in opere anonymo: *Siciliae et insularum adjacentium veterum inscriptionum collectio, cum auctorio num-*

morum populorum urbium et regum Siciliae. Panormi 1769. Ed. 2. mutata epigraphe: ....; nova collectio, prolegomenis et notis illustrata. Panormi 1784. fol.

Bern. de Rossi (v. ad inscr. Sard. no. 41).

J. D. Akerblad, v. supra.

Operum autem numismaticorum, in quibus numismata phoenicia vel edita vel descripta exstant, auctores ad litterarum ordinem digerere placet:

Joseph Eckhel (Musei Caesarei Vindob. praefecti, † 1798): *Doctrina numorum veterum.* Vindob. 1792 — 1798. 8 Voll. 4. Cf. prae caeteris T. III. p. 396 sqq. Einsd. *Catalogus Musei Caesareo-Vindobonensis numorum veterum.* Cum 8 tabb. Vindob. 1779. 2 Voll. fol. — *Numi veteres anecdoti.* Viennae 1775. 1776. 2 Voll. 4. — *Numarum veterum anecdotarum thesauri Caesarei Sylloge I.* Viennae 1786.

Henriquez Florez *Medallas de las colonias, municipios y pueblos antiguos de España.* Madrid 1757 — 73. 3 Voll. 4. (Liber rarus, qui magno pretio venditur).

T. E. Mionnet (numophylacii Parisini custodis adiuncti, academiae inscr. socii) *description de médailles antiques grecques et romaines*, avec leur degré de rareté et leur estimation; ouvrage servant de catalogue à une suite de plus de 20000 empreintes en soufre prises sur les pièces originales. T. I — VI. Paris 1806 — 1813. Recueil des planches 1808. Supplément. T. I—VI. 1819 — 1833. Altera editio prodiit ao. 1822 sqq. — Numorum phoeniciorum epigraphae magno numero reperiuntur in Recueil des planches tab. 18 — 25. 29. 30 Suppl. I. tab. 5. 7 laudabili studio depictae, quamvis, ut facile apparet, ab artificibus scripturae phoeniciae ignaris, unde factum, ut nonnullae adeo inverso ordine compareant et summa ima sint (v. tab. 19, no. 5. 6). Praeterea valde dolendum, diversas eiusdem numi epigraphas, quae subinde, velut in Marathensibus, in eodem latere tres sunt, ab editore non distinctas, sed plerumque una serie positas esse, ut nescias, quorsum singulae litterae pertineant. Vide quae observavimus in huius operis censura Ephem. lit. Hal. 1825. no. 63. 64 et supra in praefatione.

Franc. Neumanni (Eckhelii collegae) *populorum et regum numi veteres inediti collecti et illustrati.* Vindob. 1779. 84. 2 Voll. 4.

Jac. Phil. d'Orville *Sicula*, quibus Siciliae veteris rudera additis antiquitatum tabulis illustrantur, edidit et commentarium ad numismata Sicula XX tabulis incisa adiecit Petrus Burmannus secundus. Amstelaed. 1764. fol.

Ch. Rami *Catalogus numorum veterum graecorum et latinorum musei regis Daniae.* Hauniae 1816. 2 Voll. 4.

J. Casp. Rasche (verbi divini ministri in ducatu Meiningensi): *Lexicon universae rei numariae* veterum et praecipue Graecorum et Romanorum. Lipsiae 1785—1805. 8. Septem partes quattuordecim voluminibus comprehensae. Vide Vol. III. P. II. p. 1237 sqq.

Dom. Sestini (numophylacii Florentini praefecti, itineribus etiam in Graeciam et Orientem susceptis clarissimi): *Classes generales geographiae numismaticae.* Lips. 1797. 4. ed. 2. Florentiae 1821. 4. — Eiusd. *Descrizione delle medaglie Ispane appartenenti alla Lusitania alla Betica ed alla Tarragonese*, che si conservano nel Museo Hedervariano. Fior. 1818. 4.

Castelli di Torremuzza (v. supra) *Siciliae populorum, urbium, regum et tyrannorum veteres numi.* Cum 107 tabb. Panormi 1781. fol. Auctarium I. II. 1789. 1791.

Luis Joseph Velasquez *Ensayo sobre las letras que se encuentran en antiguas medallas y monumentos de España.* Madrid 1752. 4.

Michael a Wiczay: *Musei Hedervariani in Hungaria numos antiquos descripsit, anecdotos et parum cognitos incidi curavit* M. a W. Vindob. 1814. 2 Voll. 4.

§. 4.

Altero saeculi nostri decennio ad finem vergente ad phoeniciam quoque palaeographiam animum applicare coepit Udalricus Fridericus Koppius, universae palaeographiae in paucis peritus, hebraice vix mediocriter doctus, cuius de scriptura Phoenicum lucubrationes quamvis exiguae novam fere in hoc studiorum genere epocham constituunt. Etiam atque etiam is veterum monumentorum interpretibus inculcabat, ante omnia recte legenda esse, quae explicare velis: singulas litteras a similibus probe discernendas: varias scripturae classes distinguendas: omnesque alacris ingenii nervos non sine fructu intendit, ut Philologorum animos in artem palaeographicam a plerisque mirum quantum neglectam converteret. At palaeographiae, quas constituerat, leges mordicus tenens saepe in linguae canones iniquus fuit graviterque peccavit, et, licet alieni erroris (saepe etiam opinati) cupidissimus censor et interdum morosus, non raro tamen ipse in interpretationibus suis enormitates admisit, quae et linguae et monumentorum rationibus plane adversarentur.

Udalr. Frid. Kopp (Hasso-Cassellanus, primum Electori ab epistolis sanctioribus, dein in otio litterario vivens Mannhemii, † 1834): *Bilder und Schriften der Vorzeit.* T. I. (Mannheim 1819. 8.) No. IV. *Phönizische Inschriften* pag. 194—272 (continet observationes in Melit. 1. 2. Athen. 1. et 13 Citt.). T. II. (Mannheim 1821) No. IV: *Entwickelung der semitischen Schriften*, cuius tractatus sectio prima p. 178—220 agit de *scriptura phoenicia*, et varios nummos tractat. — *Bemerkungen über einige punische Steinschriften aus Karthago*, v. ad no. 47.

Quod Koppius accenderat acrius palaeographiae studium mox nova largaque materia nutritum est maxime ex Africae oris advecta. Quod enim ab omnibus, qui his litteris bene cuperent, diu desideratum erat, ut plura eaque maiora linguae phoeniciae et punicae monumenta ex terrae gremio emergerent et in lucem publicam ederentur, id praeter exspectationem evenit. Tam in ipsis veteris Carthaginis parietinis, tum in vicinia urbium Bedsch (باجة, Vaccae veterum) et Keff (كاف, Siccae veterum) atque in oris Tripolitanis a Badia (vulgo Ali Bey), Camillo Borgia comite, Humberto, Tulinio, Falbio, Scheelio, Templo haud pauca marmora litteris partim punicis, partim numidicis inscripta effossa sunt, in Londini, Lugduni et Hauniae Musea delata, et vel ab ipsis inventoribus, vel a Muentero et Hamakero edita. Accesserunt duo nova Melitensia, unum Sardicum, papyrorum adeo phoenicio-aegyptiorum fragmenta detecta. Sed non eadem, quae inventionis, etiam interpretationis felicitas fuit. Nonnisi quae veris

et legitimis litteris punicis scripta erant monumenta, tum a primis statim editoribus, ut MUENTERO, LINDBERGIO, tum ab aliis, ut QUATREMERIO, probabiliter lecta sunt et explanata: contra quae numidicis litteris scripta, vel plane non lecta sunt vel ita lecta et explicata, ut ab Hamakero factum dolemus, qui, qua erat eruditionis copia et varietate, meliora daturus fuisset, si recte legere i. e. scripturae rationes indagare prius, quam interpretari, voluisset. Itaque factum est, ut nuper demum nobis ipsis huius litteraturae rationes expedire nescio quam peropportune contigerit. Singulos autem monumentorum phoeniciorum editores et interpretes, de quorum conatibus quid iudicaremus, ubique suis locis indicavimus, litterarum ordine disponere visum est:

LUD. ANGER (Prof. Lipsiensis), v. ad inscr. 3.

GIANNANTONIO ARRI (Turinensis bibliothecae subpraefectus), v. ad inscr. 41.

BADIA (vulgo Ali Bey), v. ad inscr. 64.

ED. FRID. FERD. BEER (Lusatus Mag. Lipsiensis), v. ad inscr. 71 (Carpentr.)

CAMILLUS BORGIA (v. ad inscr. 56). Eius schedae in Museo Lugdunensi asservantur ab eius praefectis olim publicis sumptibus edendae.

C. T. FALBE (nauarchus et Daniae Consul apud Tunetanos, dein Athenienses): *Recherches sur l'emplacement de Carthage, suivies de renseignemens sur plusieurs inscriptions puniques inédites avec le plan topographique du terrain et des ruines de la ville dans leur état actuel et cinq autres planches.* Paris 1833. 8. Continet editiones principes trium inscriptt. africanarum [no. 50. 54. 57], cum annotationibus ex schedis Lindbergii, pluresque nummos ineditos. Etiam inscr. no. 53 a Müntero edita a Falbio ei suppeditata erat.

GUIL. GESENIUS: *de inscriptione phoenicio-graeca in Cyrenaica nuper reperta.* Lips. 1825 (v. ad no. 78). — Duarum inscriptionum phoenicio-graecarum Athenis repertarum interpretatio, in BOECKHII *Corp. inscr. gr.* T. I. p. 523. 527. Berol. 1828 (v. ad inscr. 5. 6). — *Paläographische Studien über phönizische und punische Schrift. Mit 6 lithographirten Tafeln.* Lips. 1835. 4. No. 2. *Ueber die punisch-numidische Schrift und die damit geschriebenen grösstentheils noch unerklärten Inschriften und Münzlegenden,* qua in commentatione scripturae numidico-punicae ratio eousque incognita methodo heuristica monstratur et inscriptt. 2 (no. 57. 58) numique numidici illustrantur. Plura vide infra §. 35. — Adde librorum palaeographicorum censuras in *Allgem. Litt. Zeit.* 1825 no. 63 sqq. 1826, no. 110. 111. 1835, no. 134—7. *Jen. A. L. Z.* 1820, no. 139.

HENR. ARENTIUS HAMAKER (lingg. orient. Prof. Lugdunensis, † 1835): *diatribe de aliquot monum. Punicis etc.* Lugd. Bat. 1822. 4. (v. ad inscr. 46). — *Lettre à Mr. Raoul-Rochette sur une inscription en caractères phéniciens et grecs.* Leyde 1824. 4. (cf. ad no. 78). — Eiusd. *Miscellanea phoenicia s. Commentarii de rebus Phoenicum, quibus inscriptiones multae lapidum ac nummorum, nominaque propria hominum et locorum explicantur, item punicae gentis lingua et religiones passim illustrantur.* Accedunt quinque tabulae lithograptae. Lugd. Bat. 1828. 4. Sex inscriptiones (no. 3. 4. 59. 60. 65. 73) cum nonnullis minoribus in hoc opere primum eduntur: quae tamen utpote male lectae recte explicari non poterant. Magis laudanda, quae in hoc libro de inscr. Citieis, de nominum propriorum origine, et quae ad historiam pertinentia disputantur.

J. E. Humbert (Batavus, in imperio Tunetensi quattuordecim annos 1806—1820 commoratus, antiquitatum punicarum strenuus investigator, quo proxeneta plurima huius generis monumenta in Museum Lugdunense delata sunt): *Notice sur quatre cippes sepulcraux* cet. La Haye 1821. fol. max. v. ad no. 46.

Michelangelo Lanci (interpres linguarum orientalium in bibliotheca Vaticana): *Osservazioni sul bassorilievo . . . di Carpentrasso.* Roma 1826. 4. (v. ad inscr. 71). — *Lettera sopra uno scarabeo fenico-egizio e più monumenti egiziani.* Napoli 1826. 4. (v. ad inscr. 69). — *La sacra scrittura illustrata con monumenti fenico-assiri ed egiziani.* Roma 1827. fol. in quo fragmenta Blacassiana edita sunt (v. ad inscr. 74. 75). — Scripsit idem de scriptura Arabum himjaritica (§. 55).

Jac. Chr. Lindberg (scholae Metropolitanae Havniensis Adjunctus): *de numis Punicis Sextorum olim Canacae et Concanae tributis.* Havniae 1824. 8. cf. lib. III, no. XVI. *De inscriptione Melitensi phoenicio-graeca commentatio.* Havniae 1828. 8. Plus praestat hic liber, quam in fronte promittit. Continet enim in notis accuratas plerorumque numorum φοινικικῶς inscriptorum, ex parte adeo ineditorum et in Museis Havniensibus asservatorum, descriptiones secundum classes suas digestas et perutiles. — Adde quae L. in Falbii libro scripsit (v. ad inscr. 50. 54). Idem in aliis commentationibus etiam de Arabum Palaeographia meruit.

Alb. della Marmora (tribunus militum Sardiniae Regis, diligentissimus antiquitatis punicae scrutator, v. ad inscr. 3. 41. 67): *Saggio sopra alcune monete delle isole Baleari* (v. ad lib. III, no. XIII).

Frid. Muenter (Seelandiae episcopus, † 1833), v. ad inscr. 53.

Steph. Quatremère (instituti Franciae socius): *Mémoire sur quelques inscriptions Puniques*, v. ad inscr. 46. 47. 48.

Sir Grenville Temple: *Letter to Lieut. Colon. B. Forbes relative to a phenician tombstone*, in Transactions of the Royal Asiatic Society Vol. III. P. III. (v. inscr. 57). — *Excursions in the Mediterranean.* London 1835. 2 Voll. 8. Vide inscriptt. no. 56. 66.

Ludovicus Wihl (Monachensis). Eius exstat *de gravissimis aliquot Phoenicum inscriptionibus commentatio*, cui accedit oratio germanice scripta . . . . explicatione phoeniciae inscriptionis praemissa. Monachii 1831. 8. Quaecunque in hoc libello tractantur monumenta, ex Koppii libro repetita sunt: de una, quae recens editur, gemma v. ad inscr. 67 c.

CAPUT SECUNDUM.

QUIBUS IN REGIONIBUS ET QUO TEMPORIS SPATIO PHOENICIIS LITTERIS USI SINT.

§. 5.

Veteris orbis regionum, in quibus phoeniciae litterae viguerint, atque aetatis, ad quam harum litterarum usus perduraverit, conspectum daturis illud nobis praemittendum

est, *scripturam* phoeniciam in universum iisdem in locis et eodem temporis spatio in usu fuisse, atque *linguam* phoeniciam: siquidem et phoenicia lingua nunquam aliis quam his characteribus scripta est (nisi forte ad Judaeos provocabis, qui vergente certe aetate eandem linguam charactere quodam aramaeo, quem quadratum vulgo vocamus, scribere coeperunt), et contra phoeniciae litterae, certe purae illae et legitimae, nunquam alii quam huic linguae exprimendae adhibitae sunt *). Quanquam igitur de Phoenicum lingua et sermone quarto demum libro disputaturi sumus, non possumus non hoc iam loco nonnulla occupare, quae ad linguae quoque in variis Phoeniciae coloniis usum pertineant.

Ut autem monumentorum litteratorum hodie superstitum aetatem paucis verbis definiamus, illud nunc quidem occupare liceat, antiquissimum monumentum phoeniciis litteris inscriptum nobis videri numisma cilico-phoenicium ad victoriam Persarum navalem ad Cnidum Ol. 96, 3 i. e. 394 a. Chr. pertinens (v. lib. 3, no. VIII, 6), facile recentissimum esse inscriptionem arcus triumphalis Tripolitani imperante Septimio Severo A. U. 956 (p. Chr. 203) conditi (v. lib. II, inscr. 64). Sed ad singula iam deproperandum.

§. 6.

1. Ut ab ipsa *Phoenice* ordiamur, antiquissimos linguae phoeniciae testes habemus in nominibus propriis locorum hominumque Cananaeorum in V. T. (צֹר, צִידֹן, חִירָם v. lib. IV, cap. 2). Contra monumenta litteris phoeniciis inscripta ex hac litterarum istarum patria neque multa supersunt neque valde antiqua: lapidum inscriptiones nullae, numi autem tum regii Seleucidarum, quorum antiquissimi sunt bilingues imperante Antiocho IV cusi, tum autonomi urbium, quorum recentissimi iique aera instructi, si modo recte supputavi, a. post Chr. 173 signati sunt. Ad hoc igitur tempus aliquis certe litterarum phoeniciarum usus in illis regionibus perduravit. (Vide lib. III, cap. 1).

2. In Asia praeter Phoenicen proprie dictam una *Cilicia* monumenta nobis offert φοινικικῶς inscripta. Nota sunt, quae de linguae Semiticae i. e. phoeniciae et syrae in Asia minori usque ad Halyn patente usu disputarint Bochartus **) et Heerenius ***), quaeque alii ex Choerili versibus de Solymis, Lyciae et Pisidiae incolis, phoenicie loquentibus colligere voluerint †). Nobis autem quum aliis de causis tum ex numis-

*) Alia ratio erat litterarum hebraearum et samaritanarum, quae a Judaeis et Samaritanis non solum in hebraeis et samaritanis, sed etiam in arabicis scribendis adhibebantur.

**) Canaan p. 535.

***) De linguis imperii Persici, in Comment. Soc. Gott. T. VIII. Cl. hist. et philol. p. 23 sqq.

†) Leguntur hi apud Josephum c. Apion. I, 22 et huiusmodi sunt:

Τῷ δ' ὄπιθεν διέβαινε γένος θαυμαστὸν ἰδέσθαι,
Γλῶσσαν μὲν φοίνισσαν ἀπὸ στομάτων ἀφιέντες·
Ὤικεν' ἐν Σολύμοις ὄρεσι πλατέῃ ἐνὶ λίμνῃ· κ.τ.λ.

Josephus quidem ipse universum Choerili locum minus recte accipiens Judaeos Hierosolymitanos intelligi putat, virique docti huic sententiae subscribentes his versibus usi sunt ad phoeniciam linguae hebraeae originem probandam (v. quos laudat Havercampius ad l. c., adde Naekii Choerilum p. 130): sed Solymos Pisidiae intelligendos

matum fide iste Semiticae linguae usus ad solum Ciliciam referendus videtur. Quae enim supersunt cappadocicae linguae (v. Strabo XII init.) vestigia, vel persicae vel ignotae originis sunt *), et in numis Sidae atque Celenderis, Pamphyliae et Ciliciae occidentalis urbium, characteres apparent, phoeniciis quidem similes, sed non vera tales, veteribus persicis (v. §. 50) potius comparandi, quos recte interpretari hucusque nemini contigit (v. lib. III, cap. 2 fin.). Ipsa autem Ciliciae monumenta i. e. numismata phoeniciis litteris inscripta (v. lib. III, cap. 2) propter rationes infra exponendas ad Persicam aetatem pertinere videntur omnia, ideoque horum monumentorum antiquissima sunt, quod ipsum litterarum ductus arguunt (v. ad Sain §. 18), quanquam nonnulli ad aramaeae scripturae rationem deflectunt. Quod vero nomina propria urbium domestica in his nummis obvia, ut עיבעל, בעלמלך, plane evanuerunt, huius rei causa in eo quaerenda videtur, quod phoeniciae linguae usus in hac regione paullo post Alexandri Magni tempora abolitus est graecaeque cessit, quo factum est, ut etiam antiqua nomina domestica in desuetudinem et oblivionem abirent.

3. Asiae proxima *Cyprus*, cuius multas urbes, ut Citium, a Phoenicibus conditas esse iisque paruisse constat (v. lib. II, cap. 3). Quo temporis spatio exaratae sint inscriptiones illae XXXIII ex ruinis Citii erutae, de quibus infra disputabitur (lib. II, cap. 3), accurate indicari non potest. Notabile tamen, nullam in tanto numero repertam esse bilinguem, nullam etiam graecam inscriptionem in eodem loco effossam memorari: unde recte colligas, eo, quo haec monumenta exarata sunt, tempore apud Citienses solius Phoeniciae linguae usum viguisse, id quod longiore post Alexandrum tempore vix factum credas. Caeterum etiam numismata Cypri graece inscripta rarissima sunt et magnam partem suspecta **).

4. Quod etiam *Athenis* inventa sunt tria marmora phoeniciis litteris inscripta, eaque omnia bilinguia (v. lib. II, cap. 2), nihil aliud probat, quam mercatores ibi habitasse phoenicios, qui praeter vulgarem linguae graecae usum etiam patriae linguae consuetudinem servarent. Elegantia monumentorum et eorum, qui ponerent, divitias et satis florentem urbis aetatem arguit: attamen etiam Boeckhius ***), Demosthenis ea aetate non superiora esse pronunciat.

In insula *Melite*, primum a Phoenicibus, dein et iam primi belli punici tempore, a Poenis habitata (v. lib. II, cap. 1) praeter alios turpiter habites quattuor tituli phoenicii reperti sunt, inter quos unus elegantissimus bilinguis, phoenicius et graecus, a Dionysio et Serapione fratribus, natione Tyriis, positus, quem Alexandri Magni aetate inferiorem et tertii fere ante Chr. natum seculi esse plerique consentiunt. De numis Melitensibus φοινικικῶς inscriptis valde incerta res est (lib. III, no. XIV), quum ad Gaulon probabilius pertineant haec numismata; sed *Cossurae* satis certa exstat pecunia variae aetatis, etiam bilinguis, quae usque ad Tiberii aetatem descendit.

esse recte viderunt *Scaliger* ad fragm. vett. p. 12. *Bochartus* in Canaan 1, 6. *Cunaeus* de republ. Hebr. 2, 8.

*) Jablonskii Opusc. ed. te Water III, p. 126 sqq.

**) Vide Eckhel D. N. III, 83 sqq.

***) Corpus inscr. I, p. 523. 527.

Ex *Siciliae* regionibus maritimis, in quibus Poeni Panormum, Motyen, Soloenta aliasque urbes condiderunt opulentissimas (Thucyd. 6, 2), tum inscriptiones supersunt, sed male habitae (v. lib. II, c. 4), ut Erycina, tum moneta eaque nitidissima insigni artis elegantia facta (lib. III, c. 3) urbium Panormi, Motyes, Heracleae, adeoque Syracusarum; in prioribus illis urbibus a Carthaginensibus rerum dominis, Syracusis autem, ut videtur, in usum commercii cum Poenis signata.

6. Longe amplissima linguae et scripturae Phoeniciae seu, ut bis in locis Romani appellabant, Punicae sedes et domicilium erat *Africa*, neque sola Africa propria seu Carthaginensium ager, sed universa Africae ora a Tripoli et Lepti usque ad columnas Herculeas et Tingin patens, quam coloniis Phoenicum frequentatam et quasi obsitam fuisse*), certis temporibus etiam Carthaginensibus paruisse constat**). Qua quidem in vastissima regione duo linguae et scripturae genera vigebant***), unum *Punicum*, alterum *Libycum*, quorum insigne specimen bilingue duplici charactere domestico exaratum habemus in inscriptione Tuggensi (lib. II, no. 56), aliud latinis litteris scriptum in nobilissima scena Plautina (Poenul. V, 1) cuius decem priores versus recte observante Boebarto punici, reliqui libyci sunt (v. lib. IV, cap. 4). Ac Libycae quidem linguae ratio in universum valde obscura est (vide ad inscr. 56): nec satis probabilis eorum opinio qui in bodierna Berberorum lingua vestigia eius superesse volunt†). Punicam autem ex Asia advectam in universa Africae ora eandem Poenis et Numidis communem fuisse, neque (quod nonnullis re nondum investigata probabile visum) Poenorum linguam a Numidica discrepasse, et veterum testimonia docent††), et nominum propriorum origine†††), nostraque monumentorum numidicorum illustratione (v. lib. II, no. 56—65. lib. III, no. 20—26) abunde confirmatur.

Quae ad hunc usque diem innotuerunt monumenta eius regionis litterata eaque litteris domesticis inscripta, tum in ipso antiquae Carthaginis solo effossa sunt (v. inscriptt. 46—55), tum ad Tuggam, Vaccam, Tripolin, et in insula Gerba s. Meninge

*) De Phoenicum in Africa coloniis v. prae caeteris Sallust. Jug. 18 sqq. et quae congessit Bochartus in Canaan I, cap. 24. Singillatim de Lepti v. Sallust. Jug. c. 78: *id oppidum ab Sidoniis conditum est, quos accepimus profugos ob discordias civiles navibus in eos locos venisse. . . . Eius civitatis lingua modo conversa connubio Numidarum* (i. e. Libyum): *legum cultusque pleraque Sidonia:* de Sabratha Sil. Ital. 3, 256 (v. nos lib. III, no. 24), de Capsa ab Hercule Libye i. e. a Phoenicibus condita Sallust. Jug. 1, 89, de Utica Sil. Ital. 3, 241:

Proxima Sidoniis Utica est effusa maniplis,

Prisca situ, veterisque ante arces condita Byrsae.

Justin. 18, 5. Steph. Byz. v. Ἰτύκη· de Hippone (יפור) et Hadrumeto (חצרמות) Sallust. Jug. 19, de Auza Jos. c. Apion. 1, 18, de Tingi Plut. Sert. 9.

**) Polyb. 3, 39 de belli secundi Punici tempore: *Καρχηδόνιοι γὰρ ἐν τούτοις τοῖς καιροῖς τῆς μὲν Λιβύης ἐκυρίευον πάντων τῶν ἐπὶ τὴν ἔσω θάλατταν νευόντων μερῶν, ἀπὸ τῶν Φιλαίνου βωμῶν, οἳ κεῖνται κατὰ τὴν μεγάλην Σύρτιν, ἕως ἐφ' Ἡρακλέους στήλας.*

***) Unde est, quod Poeni *bilingues* vocantur, *Migdilybes* et *bisulcilinguae*. Virg. Aen. 1, 665. Sil. 2, 16. Plaut. Poen. 5, 2, 73.

†) Hamakeri Miscell. p. 217.

††) Hiempsalem, Numidiae regem, *punico sermone* de originibus Africae scripsisse tradit Sallust. Jug. 18, et Statius poëta (silv. IV, 4, 45) miratur, Septimium Severum Lepti genitum, Punici sermonis et habitus nil quicquam habere. Vide plura §. 35.

†††) v. lib. IV, cap. 5. 6.

reperta (v. inscriptt. 56—66): tum denique numi sunt testibus epigraphis a Jubis, patre et filio, et a variis Numidiae et Mauritaniae urbibus, ut Achuila, Sabrathu s. Tripoli, Vacca, probabiliter etiam Tiugi cusi, de quorum etiam aetate satis certo constat. De inscriptionum Carthaginensium aetate nihil certi quidem definiri potest: attamen persuasum nobis est, eas ad Carthaginis Punicae, non Romanae, aetatem pertinere. Quanquam enim sermonis et scripturae punicae usu, itemque suffetum mentione in inscr. 50 id minime effici concedo (si quidem et punici sermonis usus et suffetum munus Romana etiam Carthagine perduravit): litterarum tamen character optimae aetatis scripturae aequiparandus liberae Carthaginis tempora sibi flagitat, quum Caesaris iam et Augusti aetate earum regionum scriptura admodum mutata et degenerata sit. Reliquarum aetas partim ex ipsis monumentis nota est. Exstant enim tituli ab Hiempsale I et II (i. e. inter annos 118 et 81 a. Chr. nat.) horumque familia positi, exstant numi Jubae I (81—46 a. Chr.) et II (30 a. Chr. — 18 p. Chr.), numi urbium Augusti, Liviae, Tiberii capitibus insignes, exstat etiam titulus punicus in arcu triumphali Tripolitano repertus, quem aetati Septimii Severi, ipsique anno post Chr. n. 203 vindicatum ivimus (v. ad inscr. 64). Ad hoc autem temporis spatium punicae linguae usum perdurasse, permulta habemus testimonia *).

7. In *Cyrenaica* etiam orta esse monumenta litteris phoeniciis inscripta, nuper aliquot annos creditum est: donec improba fraus detecta et impostoribus persona detracta est (v. lib. II, cap. 10). Revera in illis regionibus, quas nunquam, quod sciamus, Phoenicii coloni frequentarunt, nihil tale exspectes, neque phoeniciam originem produnt nomina propria hominum et locorum, quicquid eo in genere tentavit Hamakerus **).

Ex *Aegypto* autem plura monumentorum genera, phoeniciis litteris inscripta diversaeque originis ad nostra tempora pervenerunt. In aliis, gemmis atque sigillis, figurae reperiuntur ad Aegyptiorum religiones pertinentes, cum nominibus propriis, quae vulgari Phoenicum charactere exarata sunt (v. inscr. 68. 70), quae a Phoenicibus in Aegypto degentibus et Aegyptiorum sacra amplexis profecta esse vix dubites. In aliis eiusdem generis figurae comparent, sed tituli sermone aramaeo et peculiari scripturae charactere exarati sunt ad Aramaismum deflectente (v. inscr. 71. 72), quae ab Aramaeis forte commercii causa in Aegypto degentibus, facta esse existimaverim. Alia denique papyri sunt eadem fere lingua et simili charactere inscripti, qui quidem Judaeis Aegyptiacis tribuendi videntur et ad nostram quaestionem minus pertinent (v. lib. II, no. 73—75). De aetate nil certi constat, quanquam illorum monumentorum unum (no. 68 cf. 67 b) persicam aetatem sapere, pleraque Ptolemaeorum temporibus tribuenda videntur. Quicquid autem statues, hoc certum erit et exploratum, veram et legitimam scripturam phoeniciam in monumentis Aegyptiacis non aliter iudicandam esse, atque in Atheniensibus, et peregrinorum hominum esse, qui in Aegypto civitatem adepti erant, non ipsius Aegypti civium.

*) Vide de ipsius Septimii Severi sorore punice loquente Spartiani Sever. c. 15, de Apuleji familia, Apuleji Apolog. p. 336. Quid quod? Phoenicum linguam ad Augustini adeoque Justiniani aetatem perdurasse constat, v. lib. IV, cap. 2.

**) Miscellan. phoenic. p. 220 et passim.

§. 7.

Erat autem litterarum phoeniciarum pro variarum regionum et pro temporis ratione satis magna diversitas eaque talis, ut antiquiore tempore figurae plerumque accuratius, plenius et nitidius sculperentur, recentiore negligentius, lineis paucioribus, ductibus plerumque rotundis, cuius rei luculentissima exempla habemus in numis Tyriis et Sidoniis (v. lib. III, no. 1. 2) aera notatis et in moneta Cossuraeensi (lib. III, no. XIII). In antiquioribus Tyriis Resch legitime pictum 𐤓, mox 𐤓, in recentioribus in unam lineam verticalem degeneratum est: in antiquioribus Cossuraeis (v. litt. A. B.) singulae litterae plene et legitime sculptae sunt, in recentioribus Tiberii tempore cusis pleraeque ita depravatae, ut vix eas agnoscat neque easdem esse credat nisi qui sensim paulatimque eas mutatas esse viderit.

Eadem autem diversarum regionum ratio est. Etenim in ipsa Phoenice (antiquiore certe tempore), in Sicilia, Melite et in ipsa Carthagine urbe litterarum character accuratus esse solet, legitimus et bene sculptus: in Hispania autem variisque Africae regionibus (praeter unam Carthaginem urbem), maxime in Numidia, scriptura eodem fere modo et magis etiam degenerata, quam supra labente aetate factum esse vidimus, ita ut plurima eius generis monumenta (in quibus ad regionis iniquitatem etiam labens aetas accedebat) vix punica habita sint.

Nobis igitur in hac materia tractanda tria maxime scripturae phoeniciae genera distinguenda videntur:

1) *Scriptura phoenicia* proprie dicta, bona illa et legitima, quae in inscriptionibus Melites, Athenarum, Cypri, Sardiniae et in numis Phoenices, Siciliae insularumque adiacentium comparet; cuius peculiarem quandam speciem constituit *numorum cilico-phoeniciorum scriptura* lineis rectis et capitibus superne apertis.

2) Scriptura titulorum in Numidia aliisque Africae regionibus nuper repertorum, neque non numorum Numidicorum, quacum in plurimis convenit numorum hispanicorum character, quam *Numidicam* propterea a potiore appellare placet: recentior illa et degenerata, ita tamen comparata, ut originem suam ex priore illo genere manifesto prae se ferat, in multis etiam monumentis litterae ex utroque scripturae genere mixtae sint, aliae plenae et legitimae, aliae contractiores paucisque ductibus constantes.

3) Scriptura *aegyptiaco-phoenicia* in monumentis aegyptiacis conspicua, si modo haec phoenicia recte appellatur, quandoquidem, quae hoc litterarum charactere exarata est, lingua non phoenicia est, sed aramaea (v. lib. II, no. 71. 75), scripturae etiam genus ab illo satis discrepat et ad scripturam Palmyrenam atque adeo quadratam propius accedit.

Maluimus tamen in tradenda hac doctrina duobus potius quam tribus capitibus hanc materiam comprehendere, neque numidicam scripturam plane seiungere a phoenicia: siquidem plures figurae numidicae iam in aliis monumentis passim obviae sunt, et universum singularum litterarum stemma adhibitis etiam numidicis melius et doceri potest et perspici. Capite igitur *tertio* universam de scriptura phoenicia et numidica

doctrinam comprehendemus, *quarto* de scripturae genere *aramaeo-aegyptiaco* separatim agemus.

Erunt fortasse, qui singulas monumentorum species, veluti numos Phoenicios, Cilico-punicos, monumenta Sicula, Cypria, separatim tractandas existiment, haberetque etiam talis via et ratio, quo se commendaret. Quum vero scripturae character in omnibus his monumentis in universum idem sit, non in multa capita dissecanda videbantur, quae uno oculorum obtutu melius perspicerentur; illud autem, quod singulae quaedam species adeoque singula quaedam monumenta (velut Tuggense) sibi proprium haberent et peculiare, tum in commentario tum sub singulis litteris tractandum tum denique peculiaribus litterarum tabulis repraesentandum putavimus.

CAPUT TERTIUM.

DE LITTERIS PHOENICIIS ET NUMIDICIS.

§. 8.

Aliorum virorum doctorum alphabeta recensentur et examinantur.

Antequam ad varias singularum litterarum figuras illustrandas earumque tanquam stemma concinnandum accedimus, praecipuorum alphabetorum phoeniciorum ab aliis conditorum censuram agere, et nonnulla de nativa harum litterarum forma variisque eius mutationibus in universum observare placet.

Quum „alphabeta phoenicia“ ante Barthelemyum edita, ut supra dictum (§. 2), re vera phoenicia non sint, prima reapse talia sunt

Alphabeta *Barthelemyi* ex marmoribus Melitensi (no. 1), ex nonnullis Cypriis, et ex numis Phoeniciis et Siculis capta in *Mémoires de l'academie* T. XXX. p. 405 (T. LIII. post p. 58) 426, et in *epist. ad March. Olivieri*, quae repetiit Eckhelius in Doctr. Numm. vet. III, p. 404; satis laudando illa pro illius temporis ratione, et nihil falsi continentia, nisi quod sub He comparent signa, quae Jod et Schin sunt (,), sub Wau , quod He est.

Swinton plures struxit litterarum tabulas ex singulis monumentis et monumentorum generibus, ex marmoribus Melitensibus in *Philos. Transactions* Vol. LIV, tab. 12, ex Citiensibus, numis Phoeniciis et Siculis ibid. tab. 24, alphabetum Cyprio-Phoenicium tab. 25, maiore etiam laude dignas: in quibus (Swinton enim ut diximus in legendo felicissimus, in interpretando tantum minus felix esse solebat) vix ullo littera est, cuius potestas male definita sit.

In *Bayeri* Alphabetum, quamvis tenue et paucarum figurarum *(de la lengua* etc. p. 375. *palaeogr. Studien* tab. 5), plura iam irrepserunt vitiosa, velut sub He figura, quae Schin est, sub Mem una quae Schin est, alia quae Aleph, sub Jod una quae Aleph est.

Et plura etiam admissa io hoc, quod *Dutensius* dedit, alphabetum phoeniciom, Ponicum et Siculo-punicum ex numis concinnatnm notisque illustratnm (*Explication des médailles* p. 92), et repetiit *J. D. Michaelis* in *Bibl. orient.* VIII, p. 17. Etenim sub littera *Daleth* plura sunt signu, quae Koph sunt; sub He ultimum signum est Schin; quae sub Capb notantur, tres priures figurae sunt Gimel, quinta Tau africaoum; sub Samech figg. 2 et 3 suot Jod; omnes, quae sub Kopb pinguntur, figurae, snnt Aleph; sub Scbin figg. 6 et 7 sunt Tet, quae littera in illo alphubeto plane deest.

Ex solo Barthelemyo, ut videtur, profecerunt *Chr. Wilh. Büttner* (*Vergleichungstafeln der Schriftarten verschiedener Völker.* 2s Stück, Göttingen 1779, tab. 2), cuius alpbabeta recnsa ab Eichhornio, Micbuele aliisque dinqoe rata sunt babita; et *Mionnetus* (Recueil des Planches pl. XXVI), in quo etiam vetus comparet Bartbelemyi error iam a Bayero notutus et ab ipso Barthelemyu posteu emendatus, quo (Schin) He esse statuitur.

Quod *Koppius* concinnavit, alpbabetum (*Bilder und Schriften* II, 215—218), ex iis tantum monnmentis dnctum est, quae Koppius ipse modo tractaverat. Multa id continet beoe atqoe utiliter et collecta et observata: nonnolla tamen vitiosa, ex eo postea centies repetita. Sub Saio pingitur figura ex Athen. 1, ubi nil tale in marmore; sub Ain est figura ex numis Murathensibns, quae Beth est inversum (vide ad bos numos); sub Phe prima figura ex Cit. 10, liu. 3 petita est He, quom litterae Phe a Koppio paene ignoratae plane alia ratiu sit.

Litterarum tabula a *Michelangelo Lanci* (*de lapide Carpentoractensi*, tab. e regione tituli posita) concinnata, quutenos ex monumentis editis depromta est, satis proba est et emendata, prueter duas figurus, qoae sub Sain littera compareot: quateous ex ineditis (i. e. Melit. nostra no. 3. 4), minus castigata est (v. sub Tet, Kopb, Tau): qunnqnam boc bene observavit Lancios, Melit. 3, lin. 1 ooaoı esse litteram (imo vero Mem, nou Samech).

Hamakerus plura alpbabeta coocioosvit, doo in *diatribe*, alterum ex lapidibus Humbertiauis (oo. 46—49), alterum ex inscriptione Borgiana (nostr. no. 56): plura in Miscellaueis, Carthaginense, Zeugitanom (Numidicum), Melitense, Leptitanum al.; sed in bis ipsis alphabetis et in litterarum potestate male definita primariam, si non nnicam causam tantae in interpretaodis his monumentis infelicitatis esse, iam saepius diximus. Swintou recte legere, recte lecta autem male interpretari solebat, Hamakerus contra monumenta recens detecta propter characteres magnam partem ignotos male legebat, quae ita lecta ne Oedipus quidem interpretetur. De alpbubetu ex Humbertianis ducto infra dicemus lib. II, oo. 46, de Borgiano ad no. 56, de Zeugituuo uutem alpbabeto (rectius *Numidico*) oobis aperte dicendum est, quod res est, nonnisi perpaucarum eius litterarnm potestatem recte definitam esse, sub plerisqne litteris comparere figuras, qoae ad plura eaque diversissima elemeuta pertineant. Sub *Daleth* duae figurae comparent, quarum nna est Resch, altera Koph; sub *He* fig. 1 est Caph, fig. 2 לב, fig. 3 spuria quaedam forma

ex Humberti apogr. inscr. Numid. 4, lin. 1, fig. 4 Schin; sub *Chet* una est Beth, altera Lamed; sub *Nun* sex sunt signa, quorum primum est Schin, alterum Tau, tria sequentia Lamed, ultimum Tau, nullum Nun; sub *Samech* unum est signum, idque Schin; sub *Schin* duo Tet; quae ulterius persequi et longum est et taedii pleuum.

Non integrum alphabetum, sed pleraque tamen elementa, videlicet ea quae in marmore Melitensi bilingui sunt, commentario utilissimo illustravit *Lindberg*, de inscr. Melitensi p. 8 sqq.: meliora etiam daturus, nisi praeiudicatis nonnullis opinionibus ductus fuisset, ex quibus ceu perennibus fontibus plures errores profluxerunt. Primarii hi errores praecipue versantur in lectione epigraphes Cossuraeae קשרנם (quam dudum refellerat Bayerus) pro איבנם, et alius africanae בקש (pro בקי), unde factum est ut sub Koph apud eum, ut apud Dutensium, compareat magna vis figurarum, quae Aleph sunt, sub Schin multa, quae Jod sunt cet. Sed de his infra videbimus.

Etiam in ea quam nos exhibuimus litterarum punico-numidicarum recensione (Paläogr. Studien tab. 6) nunc ipsis monumentis inspectis nonnulla emendare possumus. Ita sub *Caph* fig. 4, sub *Schin* fig. 6 spuriae sunt et ex apographorum vitiis orta. Praeterea sub *Jod* fig. 8 est *Chet*, ut infra docebitur ad Numid. 4.

§. 9.

De nativa litterarum figura.

Quum in plerisque litteris magna sit formarum varietas, oritur quaestio, quaenam harum formarum antiquissimae censendae sint et recens inventis simillimae. Quod quantumvis in singulis dubium sit, in universum tamen eae figurae *antiquissimae* habendae atque *nativae:*

1) Quae in monumentis et antiquissimis et accuratissime scriptis compareant, velut in numis Cilico-phoeniciis, Siculis, in marmore Melitensi bilingui.

2) Figurae *pleniores* talesque ex quibus labente aetate et vigente tachygraphia reliquae contractiores originem duxerunt (§. 10 24), in his praecipue quae lineis rectis et angulis acutis pictae sunt, velut , , ex quibus scribarum demum festinantia rotundiores formae , ortae sunt*).

3) Quae *cum antiquissimis graecis elementis congruant;* siquidem Graeci elementa sua iam mature et haud multo post litterarum inventionem a Phoenicibus acceperunt, neque multum immutarunt, antiquissima autem monumenta Graeca Phoeniciis aetate superiora sunt.

4) Quae *cum nomine elementi conveniant.* Satis enim constat, litterarum inventores in eligendis elementorum figuris nominibusque id egisse, ut cuius rei imaginem rudiorem elementum aliquod referret eiusdem nomen ei tribueretur**), cui similis est alphabeti russici et hieroglyphorum phoneticorum apud Aegyptios ratio.

*) Perraro plenior forma recentior esse videtur, velut Resch ita pictum et in recentioribus tantum monumentis obvium, eo illud consilio inventum, ut a Beth facilius distinguatur.

**) Vide hist. linguae hebr. p. 167 sqq.

§. 10.

De variis nativae figurae sensim mutatae causis.

Sed primae et nativae illae elementorum figurae postea variis de causis mutatae sunt. Ac *primum* quidem, ut modo significavimus, magnam ea in re vim habuit scribarum desidia dicam an festinantia, ut verbo dicam, *tachygraphia*, quae tales elementorum figuras poscebat et gignebat, quae celeriter, facillimo negotio, et vel uno vel paucis calami ductibus pingi possent. Quanquam enim nunc nulla alia scripturae phoeniciae monumenta supersunt, quam quae lapidibus operose insculpta aut metallo impressa sint, nemo tamen dubitabit, quin Phoenices, mortalium sollertissimi, tum in libris scribendis tum maxime in commercio exercendo celeri etiam in charta pergamena vel papyracea scribendi genere usi sint et, pariter atque Hebraei, tachygraphos (סֹפֵר מָהִיר Ps. 45, 2) habuerint. Idque ipsum scripturae phoeniciae historia docet. Namque etiam in monumentis nostris lapideis, aeneis argenteisque inferiore aetate nonnisi tales figurae comparent, quae fugiente quasi calamo pingi poterant; ita ut appareat, illo tempore iam nullas alias in usu fuisse.

Altera mutatarum figurarum causa in scribarum artificiis s. in *calligraphiae studio* quaerenda est. Huic autem tribuendae artificiosiores litterarum figurae, velut a) quae scapis crassissimis, lineis autem transversis tenuissimis pictae sunt *(mit Grundstrichen und Haarstrichen)*, ut in numis Syracusanis et Panormitanis; b) quarum lineae in globulos, non in acies, exeunt, vel adeo globulis margaritisve constare videntur, ut in epigraphis nonnullorum Tarsensium (cf. capita superne acuta in Carth. 9); etiam hoc c) calligraphiae quoddam studium redolere videtur, quod nonnulli statuarii, in eodem monumento pervariis eiusdem litterae figuris consulto usi sunt, veluti in inscr. Erycina.

Tertia quaedam figurarum hoc vel illo modo pictarum causa non prorsus illa quidem negligenda, quaerenda est in *spatio*, quod quorumque monumentorum inscriptionibus concessum videbant artifices. Ubi amplum erat spatium magnaque area, ea etiam paucis litteris utcunque implenda erat; ubi angustum et depressum, litterae ita eligendae et ita pingendae erant, ut areae angustiae ferebant. Sic in Cossuraeis E. F. H., ut impleretur area vacua, Aleph, Beth, Mem longis caudis munitae sunt, in numo Africae incerto (litt. M) Chet in duplicem longitudinem protensum: contra in numis Sidoniis, ubi exiguum et depressum epigraphes in infimo numo (dans l'exergue) spatium erat, litterae longiores vel altiores, Lamed, Nun, Mem inclinatae et iacentes potius pictae sunt, quam erectae , , . Adde aliud eximium exemplum in inscr. Numid. 6, lin. 4. litt. 1 (Lamed).

Denique etiam *perspicuitatis studio* nonnulla mutata esse videntur. Postquam enim tachygraphorum negligentia vetera illa et legitima litterarum discrimina, veluti litterarum Beth et Resch, hic illic perierant atque metuendum erat, ne plane confunderentur haec elementa, de iis denuo discernendis cogitare coeperunt. Atque ita in littera *Resch* factum esse certum est, quam recentiores more Romanorum scribunt.

§. 11.

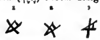
In litterarum ignotarum putestate indaganda, et, quod inde dependet, in novis obscurisque monumentis legendis nihil est, quo maioru cum fructu utantur harum rerum scrutatures, quam *verbis formulisque parallelis* in variis monumentis inter se comparandis. Simulatque nuper in marmore Numidico a Templio edito lin 1. primum duo verba בעל חמן, mox integram formulam לארן לבעל חמן כע שמע קלת legeramus, et eaudem etiam in simillimo lapide tunc cummaxime a Fulbio edito paucisque mutatis in duobus Lugdunensibus (no. 59. lin. 1. 2. no. 60, 3) legi animadverteramus, dimidia paene omnium litterarum numidicarum pars et nonnullarum quidem plures adeo figurae antea ignotae nobis innotuerunt, quarum ope sensim paullatimque ad omnium horum monumentorum lectionem pervenimus. Nusquam autem haec verborum parallelorum inter se collatio utilior, quam in numis. Qui varias numorum Sidoniorum, Gaulitanorum, Cossuraeorum epigraphas inter se comparaverit, magnam figurarum ex parte rarius obviarum varietatem invenerit, eamque ita comparatam, ut de singularum litterarum potestate quam certissime constet, quoniam ipsae quorumque numorum epigraphae diversissimis temporibus eaedem esse, solus litterarum character mutari solebat *).

§. 12.

Aleph littera.

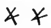
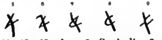
Aleph litturae, cuius nomen (אָלֶף) *bovem* designat, primaria et nativa figura erat

1 2 3

(v. *primum* et *secundum* signum in numo Sid. T. U. W. X, Gaul. no. 2. 3. 9. 10. 16. 21. 23. 24, *tertium* Coss. A), rudem capitis bovini imaginem referens secundum illud Plutarchi (quaest. sympos. IX, 2 §. 3), qui litteram Aleph reliquis praeponi scribit διὰ τὸ Φοίνικας οὕτω καλεῖν τὸν βοῦν. Sed his frequentiores et usitatissimae eius litterae figurae sunt:

4 5 6 7 8 9

 cum cognatis

(v. *quartam* Melit. 1. 3. 4. Cit. 7. 8. 10. 13. 18. Aeg. 2. Sard. lin. 2. 4. 5, num. Sid. N. Laod. Gadit. A. C. D., Motyens. A, *quintam* inscr. Carth. 8. 9., num. Coss. B. C. Gaul., Gadit. E; *sextam* Melit. 3, 4; *septimam* in Tugg., *octavam* ib. et Carth. 10, *nonam* Cit. 2. Carth. 3, 3. 5, 2. 3); item

10 11 12

in quibus duae lineae transversae parallelae sunt, v. *decimam* Athen. 2, 2. Cit. 1. 3. 4. 5. 6, Aegypt. 3 *et persaepe*, Carth. 2, 5. 3, 2. 4, 1. 3, num. Mot. B, Gaul. F;

*) Quanquam etiam in hac re caute et adhibito indicio versandum est (v. infra ad litt. Jod §. 21).

undecimam, quae calligraphorum ornatum sapit, num. Syrac. B, *duodecimam* Melit. 1 B, num. Gaul. G. Rariores et nonnisi in Syracusanis et Gaulitanis numis obviae sunt eae figurae, quarum caput a dextra *) clausum est, ut

13 14 15 16 17 18 19 20

(v. *dec. tert.* Syrac. C, *dec. quart.* Syrac. A. B, *dec. quint.* Gaul. D, *dec. sext.* Gaul. E, *dec. sept.* 15. *dec. oct.* Gaul. B. *dec. non.* Gaul. 25. 26. 28, *vices.* Gaul. 4), item quae a dextra parte mancae sunt, ut

21

(v. Cit. 1 lin. 1. 2., num. Cil. P, Syr. in ארן, Gaul. 34. 36).

Haec legitimae et antiquioris scripturae signa. Numidicae autem scripturae, cuius exempla etiam in numis Gaditanis et Gaulitanis obvia sunt, hoc proprium est, quod Aleph pro duabus lineis transversis nonnisi unam habet et ad Tau litterae figuram prope accedit (§. 33), ut hae monstrant figurae

22 23 24

v. *vic. sec.* inscr. Numid. 2 lin. 1. 2. 3, 1 in ארן, Coss. M. N., *vic. tertiam* eamque vulgarem Numid. 1, 1. 2. 4, 2. 5, 1. Tripol. 2, 4 in ארן, Numid. 5, 2 in אגרת, 6, 1. 7, 1. 2, Gadit. 6, *vic. quartam* Coss. G. H. I. O. Similia autem exempla iam alibi obvia sunt, ut

25 26

 adeoque

vic. quint. Athen. 3, Cit. 20 lin. 1. 33, lin. 1. 3, *vic. sext.* Gaul. no. 30. 33, propter analogiam supra expositam minime suspecta. Num integrum sit Aleph in Gadit. L, una littera perpendiculari constans, in medio relinquo.

Invarsae eius figurae (§. 41) et in inscr. Erycina lin. 1. 4. 7 reperiuntur.

Ceterum sibi caveant doctrinae Palaeographicae tirones, ne in gravem errorem incidant, quem a Dutensio et Pellerino adoptatum firmiter tenet Lindbergius p. 29, omnes figuras no. 13—20 ex numis potissimum Gaulitanis, Syracusanis et Cossuraeis petitas *Kophim* esse statuens, et קנן, בקרקת, קשרנם legens, quae legi debebant אנן, בארצות, איבנם. Sed haec nemini in posterum fraudi erunt, qui viderit, in aliis eorundem numorum exemplis figuras exstare, quas אלפים esse, non קופים, tam certum est quam quod certissimum. Vide numos Gaul. A. B. C. H. 2. 3 (cf. numum Sid. T.) 5—8. 11—14. 17. 18. 19. 20. 22. 29. 34, Cossur. B. E. F. Accedit quod nulla his figuris

*) Ad vitandos errores semel moneo, me tum in singulis litteris tum in monumentis numisque describendis eam litterae monumentique partem, quae e regione manus dextrae est, dextram appellasse, quae e regione manus sinistrae est, sinistram. cf. Kopp. II, p. 139.

cum littera Koph cognatio est, quum contra eaedem in stemmate Aleph litterae vix deesse possint et prope absint a primis illis et nativis figuris no. 1. 2. 3, ut haec earum comparatio monstrabit:

„Ex*) antiquioribus formis no. 4. 8 ortae sunt veteres graecae et etruscae „ , ex his graeca et latina vulgaris A, quam vulgo male ex „figura inversa explicant. Figura hebraea vetus orta est ex figura „phoenicia no. 10 scapo inferiore abiecto: ex hac samaritanum , item „*Aleph* Sassanidarum in Kirmanschah."

„Ex recentioribus autem formis no. 22—24, maxime no. 24, ortum est „scripturae aramaeo-aegyptiacae et inde Palmyrenorum et quadratum. Ex his „Aleph Sassanidarum in Nakschi-Rustam."

§. 13.

Beth littera.

Prima et nativa figura est

1

domum (בית) vel potius tentorium utcunque repraesentans, ut △ Daleth *portam*, scilicet tentorii. Vide inscr. Melit. 2. 3. 4. Carth. 1—5. 6. 8. 9. num. Cilic. N. A similibus litteris Daleth et Resch nostra ita differt, ut Resch scapum habeat longum et directum, Daleth brevem, Beth longum sed recurvum: licet breviorem caudam habeat hoc Beth:

2

inscr. Sard. 1. 3. 6. Variae figurae illius primariae mutationes a calligraphiae studio profectae videntur, aliaeque ad caput eius pertinent diversis modis pictum, sed plerumque rotundum,

3 4 5 6 7 8

(*tert.* v. Athen. 1, *quart.* Sard., *quint.* Cit. 18, *sext.*, quae longe frequentissima figura est, Cit. 1. 3. 5. 6. 12. 15. 20. 23. 26. 29. 31, Num. 6. 7, Sid. T. Cilic. H. Laod. Marath. Coss. Abd. Sabr. A. B. C. E, *sept.* Tugg. ex apographo Templiano, Athen. 1, 2, Aegypt. 3.; *oct.* Tugg. ex apogr. Templ. lin. 3. 5. 7), aliae ad collum, quod modo longius est et paene rectum modo infractum, ut in scriptura aramaea:

*) De his commentariis singularum litterarum *palaeographiam comparatam* illustrantibus eorumque consilio et argumento vide infra §. 44 fin.

9 10 11

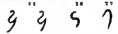
(*non.* v. Trip. 2, 4. Coss. E. F, *dec.*, quae nil differt a Resch, Trip. 2, 1. Cossur. A, *undec.* Melit. 1. Cit. 4. 8. Marsal., vas Panorm.). Capita superna aperta

12 13 14

nonnisi in numis Ciliciis (no. 12. 13) et in Citiensi secunda s. Oxoniensi (no. 14) reperiuntur, in hac statuario forte minus dextero tribuenda. Tachygraphiae autem debentur hae formae, quarum capita manca sunt,

15 16 17

(*dec. quint.* v. Tugg. ex apogr. Borgiano, *dec. sext.* Abd. E, *dec. sept.* Abd. C. Gadit. K. Num. 2, 4): multoque magis, quae nunc sequuntur, *scripturae* Hispanicae et *Numidicae* propriae quarum capita plane perierunt:

18 19 20

Vide *dec. oct.* quae perfreqnens est, Numid. 3, 1. 3. 4, 1. 3. 5, 1. Trip. 2, 1. Gadit. A. B. D. E. F. G. I. L. Ting. A. D. E. F., Bel. A—G., Vacc. A—G. Sabr. D. Sigae B., Jubae sen., *dec. non.* in nnmis Vaccae, *etc.* persaepe maxime in בעל Num. 1, 1. 2. 3. 4. 2, 3. 4, 2. 3, et בן Num. 1, 3. 4. 2, 3, Sabr. G. Dubiae auctoritatis mihi est signum in numo Sigae A. Caeterum observandum, formam , quae in Numidicis et Hispanicis est Beth, in melioris notae scriptnra esse *Pe*, v. hanc litteram §. 28.

„Ex ipsa antiquissima figura no. 1. ortum putaverim aethiopicum Ω *tentorium* „repraesentans, Ω ex ."

„Ex eadem, cauda magis etiam inflexa, graecum , Ƀ, B."

„Figura no. 13 ad Hebraeos antiquiores et ad Aramaeos transiit, apud „ipsos Zabios caput superne apertum comparet. Mox autem apud hos, ut apud „recentiores Phoenices (no. 18—21), caput plane disparuit, talesque figurae ortae „sunt, quales ex parte iam in Palmyrenis, in Blacassianis, dein in Persicis, „Cuficis cet. comparent."

§. 14.

Gimel littera.

Primaria eius figura, *cameli gibbum* (non collum, nt vulgo volunt) depingens, est

1

v. Carth. 3, liu. 4. Trip. 2, 3. Num. 4, 1, quae seusim a sinistra parte magis magisque decurtata est

subinde prona vel supina, etiam scapo paullum curvato

rostrove horizontali, ut in Vav

Vido fig. *secundam* Athen. 2, 2. Num. Gad. A. D. *tertiam* Sard. 2. 7. Togg. liu. 4. 6. 7. Cit. 15, 1. 29, 2. sigill. no. 67 b. Gadit B. E. G., *quartam* Cilic. F., *quintam* Melit. 2, 1, *sextam* Numid. 5, 2, *septimam* Eryc. 2. 4, Cilic. A. C. D. E. N. Ceterum haec littera partim rarior, partim simplicioris ductus in omuis aetatis monumentis fere eadam est, eiusque antiquissima forma in recentissimis etiam monumentis obvia est.

„Antiquissimam figuram no. 1. praeterea iu Graecis et Celtibericis reperias."

„Vulgaris no. 2—6 etiam in moneta hebraea et in Blacassianis servata est. „Apud Aethiopes caput supra rotundatum."

„Ex figura *septima* orta est vulgaris graeca."

„Iu figura Palmyrena linea superior horizontalis ad medium usque scapum „depressa est: ex hac autem ortae figurae in Estrangelo, in scriptura Cufica et „in Peschito."

„In Samaritauis contra linea superior horizontalis paullulum ultra scapum „extensa est, atque inda ortum Gimel in scriptura Sassauidarum."

§. 15.

Daleth littera.

Figurarum, quae nunc exstant, antiquissima videtur

(v. Atheu. 2. Cartbag. 1. 2. 3. 5. 9. Laod. G.) *portam* (דֶּלֶת) *tentorii* repraesentans, cum cardinibus ut vult Lindbergius p. 12. 13: sed nescio an prima et nativa figura sit △ cauda carens, quam Graeci a Phoeniciis adoptarunt: nisi forte forma quadrata

domus portam depingens (Melit. 3. Cit. 1 lin. 1. 3. Cit. 8. 14. 15. 23, 3 bis) pro antiquissima habenda est. Utcunque est, in hac littera pingenda eadem est varietas, quae in similibus Beth et Resch. De quorum discrimine vide ad litt. Beth, et exempli causa contemplare vocabula חדר Melit. 2, 1, גדר in numis Gaditanis, עברשמש Athen. 1. 2, et vocabulum עבר sexcenties obvium. Primarius litterae situs is ast, quem supra uo. 1 dedimus, sed piugitur etiam

(Sard. 2. 3. 7. sigill. no. 67 b), et capitibus varie formatis

item collo varia aptata, passim etiam longiore (ut in Resch) et recurva (ut in Beth)

(v. *quart.* Carthag. 8. *quint.* Melit. 2, 1. *sext.* Cit. 18, *sept.*, *quae longe frequentissima est* Melit. 1. Athen. 1. 2. Cit. 3. 12. 20. num. Tyr. N. Sid. E. G. I. K. M. O. T. U. W. X. Gadit. plerosque, gemm. no. 45 bis, *oct.* Tugg. Sid. P. Q. R. *non.* Num. 5, 1. 2, *dec.* Sid. A. B. D, *undec.* et *duodec.* Sid. F. L. Cit. 24, lin. 2.). Capite superne aperto

Daleth nonnisi in nummis Ciliciae (A) et in Oxoniensi lapide reperitur. Solent enim sibi constare monumenta in capitibus litterarum Beth, Daleth, Resch (passim etiam Ain) pingendis, ita ut qui Beth pingant trianguli instar, etiam Resch et Daleth eodem modo pingant, qui Resch habeant quadratum vel rotundum vel superne apertum, etiam Beth et Daleth eodem modo fingant (v. tamen Athen. 2, Cit. 14. 15. 23).

In scriptura Hispanica et Numidica caput ab una parte hiat

(*dec. quint.* v. Abd. D. *dec. sext.* Gad. F. I. Abd. C. F. Numid. 3, 1), mox plane perit, ut nihil nisi collum ·

superait, quae figura tamen in sola voce ארן sigli instar picta (§. 35) reperitur (Numid. 1, 1. 2. 2, 1. 4, 2. 3. 5, 1. Trip. 2, 4). In aliis vocabulis etiam Numidae litteram plenius pingunt (v. Num. 5, 1. 2 in עדרחן, אגרת).

Caeterum ne mireris, veterum monumentorum descriptores breve huius litterae collum subinde prorsus neglexisse et Daleth ita pinxisse, ut Ain videatur. Id accidit Humberto in marmore Carth. 1, lin. 2, et probabiliter Richardo Pocockio in Cit. 13, lin. 2. In Dutensii alphabeto sub littera Daleth plures esse figuras, quae Koph sint, supra iam observatum est.

„Ex antiquissimis figuris no. 1. 3, ut diximus, ortae sunt graeca, celtiberica, „Romana antiquior angulata: recentior rotunda cum umbrica ex nostra figura „*septima.* Ex eadem finxit Dent aethiopicum."

„Ad figg. 11. 12. 13 prope accedit zendica, in qua litteratura nonnullae figurae „magnae antiquitatis esse videntur."

„Supremam lineam ultra scapum prolongatam habes in scriptura vetere „hebraea et samaritana."

„Figura no. 14 capite superne aperto transiit in scripturam aramaeam aegyptia-„cam et Palmyrenam, ex qua deinceps orta est ea, quae in Blacassianis, Palmy-„renis Romanis, et in Quadrata Scriptura est.“

„Figuram tachygraphicam no. 15 deprehendimus etiam scriptura Samaritanorum „cursiva: non quasi Samaritani illam ob ipsis Phoenicibus Hispanis acceperint, „sed quod et horum et illorum tachygraphi in eandem huius litterae celeriter et „uno ductu pingendae rationem incidebant.“

§. 16.

He littera.

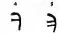
De etymo nominis nil definio. Primaria autem et nativa litterae figura est

1 2 3

paucis mutatis in multis monumentis obvia, ita quidem ut brachia sive costae hic illic scapum non tangant (*prim.* Athen. 1. 3. Marsal. Sard. lin. 2. 4. Tugg. 2. Numid. Panorm. G. Gad. B. I. K. M. Jubae secundi C. Carth. 9. *sec.* Carth. 8. *tert.* Carth. 3. 5), raro binis tantum brachiis costisve instructa

4 5

(*quart.* v. Cilic. A. *quint.* in numo Jubae secundi A. B). Male pictae, sed non minus certae He litterae sunt

6 7

(*sext.* Cit. 10, 3. *sept.* Eryc. 4), quarum priorem Koppius, nescio qua libidine, Phe esse putabat, adeoque in alphabetum recipiebat. Singulare illud et nonnullis dubium visum in Melit. 2 lin. 2 huius figurae

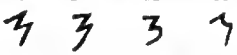
8

ex fig. 3 et 5 eodem modo ortum est, atque graecum ex *E.*

A tachygraphis denique effictae variae formae uno calami ductu pingendae

9 10 11 12

(*non. dec.* Cit. 15, 3. 29, 3. num. Cilic. G. *undec.* Cit. 3, 2. 11. *duod.* Tugg. lin. 3 Borg. lin. 5 Templ.), quae similiter in Jod littera occurrunt, nisi quod Jodim prona iaceat, hae figurae paene erectae stant. Litterae Jod persimile, sed maius, est He

Numid. 5 lin. 2 (in הלבי). A littera Chet desumta est haec figura

in Erycina saepe apparens, et certae significationis: non ignorant enim Palaeographi, interdum in antiqua scriptura litterarum figuras ita ab uno elemento ad aliud simile esse translatas *). Quod in Barthelemyi, Dutensii et qui hos sequuti sunt alphabetis inter litterae He figuras refertur etiam , id Schin esse iam Bayerus docuit.

„Antiquiores formas no. 1. 2. 3 servarunt Graeci, Etrusci, Samnites, Umbri, „Romani, a quibus prope absunt Hebraei in moneta et Samaritani, apud quos „costa modo suprema modo media ultra scapum prolongata est. Scapus medius „prolongatus est etiam in aethiop. ሐ, quod proprie *He* esse (non *Chet*) recte „observat Koppius (p. 352. 381)."

„Costis, quae in Phoeniciis parallelae sunt, varie inclinatis, ut vel ab initio „vel a fine se tangant, ortae sunt figurae in moneta hebraea et in Palmyrenis .

„Ex figura primaria in Graecis frequente explicanda forma in aram. „aegyptiacis, et in Palmyrenis Romanis, ex qua denique ortum He quadratum, „cui simile iam in Phoeniciis est no. 8."

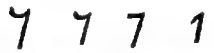
„He recentiorum Syrorum ܗ ex forma Samaritana et huic similibus, duabus „costis in anteriore parte copulatis, facile formari poterat."

§. 17.

Vav littera.

De hac littera perpauca eaque ex parte falsa praeceperunt Palaeographi (v. Lindberg p. 63): in pluribus alphabetis ea prorsus deest. Nec sane frequens est haec littera; quam quiescentem Phoenices prorsus omittont (§. 40) et nonnisi mobilem, ut Grammatici loquuntur, scribere solent. Figurae eius hae sunt

1 2 3 4

quae omnes *unci clavi*ve imaginem referunt (cf. de vocabulo וָו suli Pentateucho proprio Thes. ling. hebr. I, p. 399), quamquam primaria figura fortasse duobus brachiis insignita erat (cf. notam). Vide fig. *primam* Melit. 1 lin. 2 (ubi Vav copula est), *secundam* in Carth. 3, 1. 5, 1 et numo Mutyes, *tertiam* Cit. 3 lin. 2 bis, Numid. 3, Eryc. lin. 2 et *quartam* (quae, si *modo recte picta est*, nil differt a Gimel, Cit. 22, 2.

A Gimel quomodo differat, vide sub hac littera.

Perperam in huius litterae figuris recensitae sunt a Kuppio et Lindbergio (Melit. 2 lin. 3), quod Phe est; Cit. 18, 1. v. Kopp 1, 236, in quo latet םי; neque non nom. Cilic. A (v. Amad. Peyron), quod manifesto Caph est.

*) Vide infra §. 46, 3 de litteris sibilantibus apud Graecos. Adde quae Koppius disputat II, 350 de Saut Aethiopum, et quod Aleph Nasoraeorum ita (o) pictum revera Ain est.

„Quanquam in Phoeniciis nullum certum exemplum est *Vav* litterae duobus „brachiis munitae, qualem Graeci, Etrusci, Romani habent (nam Cit. 48, 1 „simile signum est כו), nullius tamen dubito, quin primaria huius litterae figura „ea fuerit, quam *Baῦ* s. digamma habet apud Graecos antiquiores. Non solum „ex ipsa hac Graecorum figura id colligas, sed etiam ex scriptura Hebraeorum „monetaria et Samaritanorum figuris. Namque omnes hae figurae, quae tantopere „ab exemplo phoenicio discrepare videntur, facile explicantur, si hanc earum originem „sumimus 𐤅 𐤅 𐤅. Ex iisdem adeo explices aethiopicam ወ ortum ex ന „infra clauso. In reliquis omnibus scripturae generibus, aram. aegyptiaco, „Palmyreno, Sassanidarum, quadrato, regnat simplicior illa figura, quae etiam „in phoeniciis monumentis comparet."

§. 18.

Sain littera.

Etiam haec littera perrara est, ita ut ex coniectura fere et ex unico certo exemplo (Melit. 2, 2) in alphabetis comparent ita picta: |.

Spuria enim et ex falso inscr. Athen. 1. apographo petita est haec forma ϙ, quam in sua litterarum tabula dedit Koppius, et multi inde repetierunt, in his nuper Lepsius de tabulis Eugubinis p. 69. Illa autem minime prima et nativa est, sed haec:

Z

quae comparet in numo Cilico-phoenicio litt. G. (in vc. מזרי aidus meum, coll. מזרך in A. B), et in inscr. Athen. 3 (in vc. בזנתי *Βυζάντιον*), atque plane congruit cum antiquissima figura Zeta litterae apud Graecos, Etruscos et Umbros:

Z Ʃ

Ex illa paulo negligentius picta mox factum est

ʅ

(Cilic. B in בעל תרז), et vulgare

|

(Cilic. A. B. C in תרז, זך, עבדזהר. Tugg. lin. 5 in זכר, Melit. 2, 2 in הזה). Cauturum caveant sibi horum monumentorum lectores, ne Zainim esse putent signa nonnullis titulis Citiensibus ab initio et in fine versuum addita, de quibus v. §. 38, 5. Phoenices autem passim ס scribere, ubi Hebraei vulgo ז, infra docuimus ad Athen. 1.

„Iam in ipsa paragrapho diximus, primam et nativam huius litterae formam „in Phoeniciis raram apud Graecos (vide sub ס), Etruscos, Umbros frequentiorem „esse: idque accuratius ita explicandum est, ad hanc litteram pertinere non solum „*Z Zeta*, sed etiam Ƨ et Ƨ (unde S Latinorum), quae figurae vulgo ad „*Sigma* referuntur, sed revera ad *Sain* Orientalium pertinent, ut copiosius

„expositum §. 46, 3. 49, 2 litt. b. Eiusdem figurae aliud vestigium est in antiquiore „Persarum scriptura; aethiopicum vero H fortasse urtum ex figura I, quae „apud Graecos satis frequens est, at ex eadem etiam singularis illa Samaritanorum „figura, nisi haec a Samech mutuum desumta est. In reliquis scripturae gene- „ribus regnat simplicissima illa et vulgaris figura, quae una tantum linea „perpendiculari continetur."

§. 19.

Chet littera.

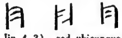
Prima et legitima eius figura est

1 2

(*prim*. v. Athen. 1. Carthag. 1. 2. 3. 4. 8. vas Panormit. num. Panurm. A. C. G. K. J, *sec*. Carthag. 9) quae *septum* depingere videtur; nam hoc, non *peram*, significat huius elementi appellatio חית, ut contra Ewaldum nuper monstravimus in Thes. T. I. p. 436. Saepe ternae huius litterae quasi costae vel soli dextro cruri, vel partim dextro partim sinistro, vel adeo neutri adhaerent, hoc modo

3

(v. Carth. 5. Melit. 1. Eryc. lin. 1. 3), sed ubicunque ipsa monumenta oculis usurpare contigit, etiam iis in locis, ubi apographa hanc litteram fractam pinxerant et mancam, costarum integrarum sed admodum tenuium vestigia, etsi nonnunquam armatis tantum oculis, reperi Raro igitur ipsi statuarii consulto et de industria tales figuras defectivas insculpsisse videntur, sed costae, quae pertenues esse solebant (v. prae caeteris numos Panurmitanos), ex parte perierunt.

Secundam quandam harum figurarum speciem eae constituunt, quarum crura binis tantum costis coniunctae sunt, sive integris sive defectivis:

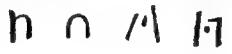
4 5 6 7 8 9 10

Vide *quart*. Cit. 1. num. Panorm. B. D. L. *quint*. Cit. 33, *sext*. Cit. 4. 7. 8. 10. 13. 15, *sept*. Cit. 4 ex apogr. Porteri (quae tamen figura mihi valde suspecta, quum costae nunquam ad sinistram assurgant, sed ad dextram), *oct*. Cit. 23, quae figura male vulgo Koph habita est, quum manifesto sit Chet defectivum, plenius fortasse in lapide exaratum, ut nu. 4, *non*. Cit. 2., *dec*. Cit. 21.

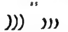
Tertia denique species est eorum signorum, in quibus una tantum costa uniusve vestigium superest, ut in

11 12 13 14

(*undec.* v. num. Panorm. E. F., *duodec.* Numid. 4 lin. 1. 2, *dec. tert.* Cit. 22, *dec. quart.* Cit. 3), ex quorum numero duodecimum male pro Jod habitum est.

Singularis autem huius litterae figura scripturae Numidicae et Africanae tantum non propria, cuius veram potestatem nuper demum exputavimus (palaeogr. Studien p. 78), haec est

(v. Numid. 1 lin. 1. 5, lin. 1. Tripol. 2 lin. 2) et

(Cit. 20 lin. 1 in חרם. Eryc. lin. 2. Tugg. lin. 7. Numid. 1 lin. 2 et in postscripto, 2 lin. 2. 3 lin. 2. 3), quae signa superioribus interpretibus ignota a tachygraphis ex tertia illa figurarum specie formata videntur.

Caeterum in alphabetis complura signa comparent vel plane falsa vel certe suspecta. In his

illud ex Swintonis apographo inscr. Melit. 2, in qua vero Chet aliter pingitur (vide nostram eius editionem): hoc ex numo Panorm. apud Bayerum (v. palaeogr. Studien tab. 1 no. 4), sed vix recte delineatum, quum in harum litterarum parvitate error facillimus esset. De dubiis quibusdam figuris v. Cit. 15, 1. 3. 33, 1. 2.

„Prima et nativa figura tribus costis munita, sed cruribus ultra costas „non productis *), perfrequens in antiquissimis Graecis (ubi spiritus asperi valorem „habet), Etruscis, Umbricis et in Hebraeorum moneta, in qua hae figurae „etiam inclinatae reperiuntur (cf. Vav, quod modo stat, modo inclinatum est). „Sed eius quoque figurae, cuius crura (sinistrum infra, dextrum superne) pro„ducta sunt, exempla exstant in Etruscis: eaedemque vulgares sunt in utroque „Samaritanorum alphabeto: illius vero, quarum costae non integrae sunt (v. fig. „nostr. 3) memorabile exemplum habemus in titulo Crissaeo apud Boeckhium no. 1.

„Figura II, quae apud Phoenices, ni fallor, in uno titulo Eryciuo occurrit, „ibique He litterae valorem habet (v. §. 16), hac potestate transiit in scripturam „graecam et aramaeam veterem: neque multum abludit Palmyrena.

„Fig. 11 est etiam in fragm. Turinensi, in Blacassianis et inde in scripturam „quadratam transiit."

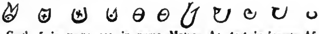
*) Graeci symmetriae et elegantiae studiosiores quam Orientales, in aliis etiam litteris crura illa longiora vel decurtabant (cf Δ ex Δ, ∃ ex ∃, Π ex Ⲡ), vel, ubi incurvata erant, magis etiam inflectebant, ut in ∢ ex ∆.

§. 20.

Tet littera.

Ante tria lustra phoenicia huius litterae figura Palaeographis ita incognita erat, ut (1, p. 217) Koppius ad Cit. 2, lin. 2 eam vindicaturus totius paene Orientis alphabeta in subsidium vocaret. Quenquam ea non potest non esse paullo infrequentior in monumentis, quippe quae in ipsa lingua minus frequens sit, tamen sat multa eius exempla exstant, his fere formis:

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11

v. *prim.* Carth. 5 in שטם; *sec.* in numo Motyes A; *tert.* in incerto Africae L in litteris solitariis, ubi dubitare possis, utrum figura in medio sit parvulum Schin, an merum ornamentum; *quart.* in Motyensi B, *quint.* Numid. 3 lin. 3. 4. 7, 1, *sext.* Cit. 16, *sept.* Cit. 2 lin. 2, *oct.* Num. 6, 1. 3, *non.* in incerto Africae A. B, *dec.* ibid. C. D., *undec.* Tugg. lin. 2 (in שטראם).

Memoratu dignum, quod eadem figura, quam supra primo loco posuimus, et quae ט est in Carthag. 5, in inscriptione Tuggensi saepius obvia ibi manifesto potestatem Ain litterae habet, Tet contra in hoc titulo ita pingitur, ut alibi Ain solet (v. supra no. 11). Cf. intimam necessitudinem litterarum Θ et O apud Graecos §. 47.

Falsas quasdam figuras addiderunt Hamakerus (Miscell. p. 50) ex inscr. 51, et Koppius ex Cit. 29

quod ornamentum est folii formam habens, non littera.

„Primam et nativam figuram, etiam apud Phoenices, eam esse putaverim, „quae in alphabeto vetere graeco prima et secunda est, unde demum ortae „imperfectiores illae no. 1—3 in alphabeto nostro phoenicio.

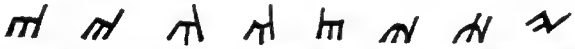
„Fig. 11 eodem modo comparet in Palmyr. Romanis.

§. 21.

Jod littera.

Primariae eius figurae sunt:

1 2 3 4 5 6 7 8

quae omnes *manum* (יוד i. q. יָד) s. tres digitos cum carpo depingunt, vide *prim.* Cit. 1. 23. 30, *sec.* Athen. 1, 1. Cilic. F. *tert. quart.* Cit. 23 ter. Cit. 2, *quint.* Cit. 1. 3. 33, *sext.* Athen. 1. 2, *sept.* inscr. Marsal., *oct.* Melit. 3. num. cilico-phoen. G. quum aliae contra carpo omisso solos digitos repraesentent:

9 10

(v. *non.* Cossur. C. *dec.* Athen. 1. num. Vacc. H.).

Ex his plenioribus formis mox vigente tachygraphia aliae contractiores effictae sunt. Ac primum genus eas complectitur figurarum species, in quibus carpus servatus, medius autem digitus (liceat enim hac imagine uti) partim puncto indicatus, partim plane omissus est:

11 12 13 14 15 16 17 18 19

undecim. v. in Carthag. 8, *duod.* Cit. 26, 2, *dec. tert.* Numid. 5 lin. 2 (bis, in חלבי et רמי), *dec. quart.* in Tugg. ex apographo Templii, *dec. quint.* ibid. Carth. 9, Athen. 3, Syracus. in אמת; *dec. sext.* et *sept.* Melit. 3. Numid. 6. 7. Cilic. H. Coss. F. N. O. Sig. D; *dec. oct.* Syrac. in איא; *dec. non.* Trip. 2 lin. 2. 3. Coss. E. K. Iubae sen. A. B. C. Sig. A. B. C. D. Vacc. F. G. Alterum genus autem eas, in quibus carpus omissus est, quanquam digiti medii in nonnullis figuris (no. 20. 21. 22) vestigia supersunt, velut

20 21 22 23 24 25 26 27 28

(*vic.* v. Cit. 17. Coss. A. *vic. prim.* Cit. 16. *vic. sec.* Sid. O. Cossur. B. *vic. tert.* et *quart.* vas Panorm. Sard., *vic. quint.* Coss. H. I. M. *vic. sext.* Eryc. saepe, *vic. sept.* Cit. 20, 1. *vic. oct.* Coss. G.). Accedunt nonnullae soli Numidicae scripturae propriae, ut

29 30

 et

(*vic. non.* v. Numid. 1, 3. 4. *tric.* num. Vacc. A—E. cf. F. G. H.); quarum prior orta ex no. 19, posterior ex no. 23.

In nulla fere littera est maior figurarum varietas. Sed omnes tamen illae figurae unam tantum familiam efficiunt, et singulae totidem quasi catenae articulos constituunt, quorum nullus demi potest, quin universa series interrumpatur. Vel hanc ob causam de singularum potestate, quae vicinarum etiam formarum auctoritate illustratur, non multum dubii est: eademque insuper monumentorum, quae laudavimus, contextu locisque parallelis plene cumulateque confirmatur, ut singulas formas hoc loco copiosius vindicare supervacaneum sit.

Nonnullas tantum figuras indicare placet, in quibus definiendis a recentioribus quibusdam Palaeographis graviter erratum est. Ac primum quidem figuras no. 14. 15. 22 Hamakerus (diatr. p. 53. Miscell. p. 137) *Nun* esse putat, Lindbergius p. 16 *Nun finale*, sed pag. 60 *Schin*. Ut Hamakerum mittamus, qui nulla opinionis suae argumenta dedit, Lindbergius in priorem sententiam (qua fig. 15. 22 Nun finale statuitur) inductus est duabus epigraphis numorum Sidoniorum apud Mionnetum (pl. 24 no. 37. 42), quarum alteram nos etiam dedimus (num. Sid. litt. O), ubi quinta epigraphes littera, quae alibi *Mem* est (Nun semel in Haymii apographo valde suspecto), hanc formam habet,

 . At vero 1) de hac ipsa Mionneti figura, quam neque ego in ectypis Mionnetianis inveni, neque Hohlenbergius in Parisiensibus vidit, valde dubito (facillimus enim in his Sidoniae monetae epigraphis error, quarum litterae et exiguae sunt et male con-

servatae: ot vel ex universa epigrapha no. 37 in oculos incorrit) et videtur ea Mem esse, ut in reliqois paene omnibus, sed *male pictum* et male depictum. Et fac etiam 2), illam figuram bene se habere, quid inde, amabo? unde seqoitur, eam Nuo esse? Ex figura? huic nulla est cognatio com figuris litterae Nun. Ex contaxtu et linguae ratiooibus? Hae non minus facile ferrent לצדני (collective acceptum), quam לצדנן, quod in uno Haymii apographo eoque valde suspecto est, quom omnia exempla certa habeaot לצדנם, לצדן. Posteriorem seoteotiam de eiusdem litterae potestate ש idem vir doctissimus probavit ex lectione numorum Cossuraeorum, קשרנם, de qua tandem abiicienda saepe iam diximus. Sed quid molta? Ipse Lindhergios postea in Carthag. 9 explicanda (v. Falbii Recherches p. 103) litteram no. 15, qoae ibi prima est, Jod esse accepit, et propterea illam sententiam abiecisse videtor. Eamque figuram revera Jod esse, ex monumentis sob oo. 14. 15. 22 Iaodatis, sole clarius est.

Dein simili errore Hamakerus (Miscell. p. 152) fig. 19 *Vav* esse existimabat (quanquam alibi p. 146 sui plane oblitus *Jod*), Liodbergius (p. 60) itidem ש, ex eadem lectiooe oomorum Cossuraeorum. Sed si quis fuerit, qui etiaonuoc de vera eius potestate a Koppio aliisque iam agnita dubitaret, is praeter figuras cognatas videat maxime Tripol. 2 et numos Jubae, ohi haec littera io appellativis comparet, et varia numorum Cossuraeorum exempla inter se componat.

„Ex figura phoenicia *octava* ortum est *Jod* veterum Hebraeorum: ex fig. 9 „Jod Saroaritaoorum, ex fig. 10 Jod oramaeo-aegyptiacum, primum maius illod „trium cospidum, ut in fragmeoto Taurioensi, dain mioos triangulare, ut in „Carpeotoractensi, in Blacassianis et io plerisqoe Palmyrenis. Maior illa figura semi-„lonaris in Palmyrenis Romanis et in Sassaoidarum scriptora etiam in Phoeoiciis „exstat fig. 27. 28."

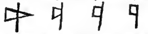
„Graeci veteres in hac qoidem littera figuram admodum simplicem adoptaruot, „qoae io Phoeniciis est oo. 16. 17, apod eos autem mox in cincinoom (*πλόκαμον*), „denique in lineam erectam degenerabat."

§. 22.

Caph littera.

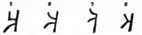
Plenissimae eius litterae figurae, ex qua reliquae vel hac vel illa linea omissa ortae esse videntur, eaeqoe iccirco primariae habendae, hoe suot:

1 2 3 4

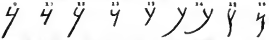
(v. *prim.* Melit. 3, 1. 5. *sec.* Melit. 4 lio. 1. *tert.* Melit. 2, 4. *quart.* Melit. 3, 6). Inde ortae, quarom capita a sinistra parte aperta sunt

5 6 7 8

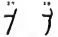
(v. *quint.* Melit. 1, 2. *sext.* oom. Sid. quattuor linearum T—X. *sept.* Melit. 1, 3. *oct.* Sard. 6): et, quae his frequentiores et maxime vulgares sunt, capita superne aperto

9 10 11 12 13 14 15 16

(*non.* v. Athen. 2. Cit. 2 lin. 2 in משכב, כלא, 3. 7. 18. Cilic. C. D. E. *dec.* in numo Acc. *undec.* Athen. 1 in זכר; *duodec.* Tugg. lin. 1. 3. 4. 5. 6. 7. *dec. tert.* num. Acc., Malac. C. *dec. quart.* Num. 1, 1. 2. 2, 1. 3. 3, 1. 2. num. Jubae senioris, Malac. A. B. D. E. G. *dec. quint.* quae alio styli ductu formata est Numid. 2, 2, cf. Cit. 24, 2 bis; *dec. sext.* Trip. 2, lin. 3. 4). Optimae aetatis est haec quoque figura

17 18

(*dec. sept.* Cit. 2 s. Oxon. lin. 1 in אנך, lin. 3 in עבדמלך. Cit. 15 lin. 4 bis. Cilic. A. B. I. Γ. Laod. *dec. oct.* Carth. 8): sed inferioris aetatis et Numidicae scripturae propriae sunt hae quam negligentissime exaratae, quanquam ex formulis, in quibus occurrunt (§. 35, 2), certae auctoritatis

20

(*non. dec.* Tripol. 1. Numid. 2, 1. 3, 1. 4, 1 in כמן, 4, 2 in מכח, חכמתחל, Num. 5 in מכת, num. Jubae sen. in מלכת).

Caeterum de hac littera nihil fere dubii est apud eruditos: tironum autem et minus peritorum peccata nil moror.

„Vulgaris Graecorum figura petita est a figg. phoenicis no. 5. 6. 7.
„Cum figg. no. 9. 10 congruit Caph scripturae veteris aramaeae in Carpentoractensi monumento, et Palmyrenum no. 1.“
„In scriptura vetere hebraea, in samaritana, in vetere aramaea (Blacass.) et „in plerisque Palmyrenis (fig. 2—5) caput maximam partem periit, ut in Phoe-„niciis no. 16 sqq. Scapus partim sinistrorsum flexus est, partim (in finalibus) „longius deorsum protensus.

§. 23.

Lamed littera.

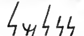
Lamed (לָמֶד i. q. מַלְמֵד Jud. 3, 31) *βοϊκέντρον* significat, quod bene depingitur nativa et legitima eaque maxime vulgari huius litterae forma, quae haec est:

atque id habet sibi proprii, quod superior scapus s. femur inferiore s. crure*) multo longior supra lineam reliquasque litteras eminet, v. Melit. 1, 1 (quater) 4. Athen. 1, 1. 2, 1. Oxon. lin. 2. Carth. 1, 1. 2. 2, 1. 2. 3, 1. 2. 5. 5, 1. 2. 3. 8, 1. Tripol. 1.

*) Superiorem huius litterae partem *femur* (Oberschenkel), inferiorem *crus*, mediam s. curvaturam *genu* appellare liceat.

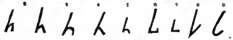
num. Heracl. A. B. Laod. Vacc. al. Ita igitur Lamed differt a Nun littera, ut Nun femur habeat crure brevius, ad summum femur et crus eiusdem longitudinis; Lamed, ut diximus, femur crure longius: id quod dilucide docent et ante oculos ponunt ea exempla, in quibus Lamed et Nun iuxta posita genua habent eadem altitudine, ut Melit. 1, 1:

 i. e. ננלבל

Atque haec *de utriusque litterae discrimine lex* a Koppio iam saepius et recte quidem inculcata in bonae notae monumentis tam constanter observata est, ut nunquam ab eo recessum sit: in apographis contra et delineationibus illud discrimen saepe turpiter neglectum est (vide v. c. nomos Heracl. apud Barthel. in Mém. de l'acad. 53, pl. 2, Humbertianorum lapidum delineationes, v. Carth. 1. 2. 3 *) et nomorum epigraphas apud Mionnetum), eoque maius ista negligentia omni disciplinae palaeographicae detrimentum attulit, quum ea decepti Palaeographi eo inducti sint, ut etiam in legendo et interpretando illum canonem vel negligerent vel adeo plane sublatum vellent. Palaeographos dixi: quanquam unus est Hamakerus, qui Lamed et Nun eiusdem formae et solo sensu distinguenda esse asseverat (Miscell. p. 40—45 sqq.), omnemque illam distinctionem *ineptam* vocare (ibid. p. 106) non veritus est: excusaturus scilicet sua de בעל חמלא et חלת commenta, reapse autem omni in legendo licentiae, ut cum Comico dicam, fenestram patefaciens. Imo tam constans certaque ista lex est, ut etiam ipsis lapidibus Humbertianis (ipsis dico, non falsis eorum apographis) prorsus confirmetur, nosque, qui in examinandis marmoribus ad hanc rem diligenter attendimus, spondere possimus, in bonae aetatis inscriptionibus et nomis ne unicum quidem reperiri exemplum, quod illi licentiae faveat.

Magna vis est earum, quarum crus vel brevissimum est vel plane nullum:

2 3 4 5 6 7 8 9

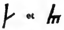

v. *sec.* Melit. 2, *tert. quart.* num. Sid. et Gadit. Ting., *quint.* in num. Sid. deficiente spatio femore breviore picta; *sext.* Cit. 2. Carth. 3, 3; *sept.* num. Cilic. it. Numid. 3, 3. 4, 1. 5, 2. *oct.* Melit. 3 lin. 2. 3. 4. 6. Melit. 4 lin. 3. num. inc. Phoen. C., *non.* Sard. lin. 4. 6. 8. num. Belon. B. Paulo ornatior figura est

10

Cit 2 lin. 2. 3. quo fortasse pertinet Cit. 8. 29. 33 (ubi vide): sed incertae et suspectae

illa Melit. 4, haec in numo Gad. apud Bayerum (tab. 1).

*) In Pocockiano Citiensium marmorum apographo mediocris in hac re diligentia est.

Maior etiam varietas est in inferioris aetatis scriptura et in Numidica:

11 12 13 14 15 16 17 18 19 20

undec. et *duod.* vid. Sid. F. H. L., ubi depressior haec figura spatii defectui debetur cf. §. 10. Numid. 6 lin. 4; *tert. dec.* Numid. 4, 3. 7, 1. Tripol. 2, 2., num. Malac. H., *quart. dec.* Tripol. 2, 2 in קלת. Malac. C., *quint. dec.* Numid. 1, 1. 2. et in postscripto, 2, 1. 2. 3. 3, 1. 2. Num. 4, 2. 5, 1. *sext. dec.* Trip. 2, 3 in כלכל, num. Jubae sen. A. B. C. in מלכת; *sept. dec.* Num. 5, 1., num. Malac. E.; *oct. dec.* Num. 2, 1. 3, 1. in מלך, num. Vacc. in מלקר; *non. dec.* Numid. 1, 2 in עלם, ibid. lin. 3. 4 in בעל, Numid. 6, 3 in על, *vic.* Num. 2, 3 in בעל, 4, 2 in משעלן. Sed de his negligentioribus figuris, ut no. 19. 20, quae ad tachygraphiam Numidicam pertinent, et quarundam tantum formularum sunt, adi infra §. 35, 2. Plures ex his (no. 17—20) etiam Nun esse posse, non concedimus tantum, sed adeo docemus (v. infra §. 25): de his vero et de toto hoc scripturae genere Hamakerus non disputabat.

„Plenior illa forma crure longiore et eiusdem paene cum femore longitudinis, „ut in hebraeo ל, transiit ad Palmyrenos (Oxon.), in scripturam Sassanidarum „et in quadratam."

„Brevior illa sine crure, ut in figg. phoenicii 6—9, veteribus Hebraeis, „Aramaeis in Aegypto (Carpent.) et Samaritanis placuit. Graeci hanc quidem „litteram inverterunt: siquidem in retrograda scriptura eam pingunt ⅃, in vul„gari graeca ᐸ, unde latinum L."

„Ex utroque autem formarum genere crure plane carentium apparet, quam „verus et legitimus sit canon supra expositus, quo in femore longiore, crure autem „breviore vel nullo, propriam et peculiarem huius litterae indolem cerni docetur."

„Leviores scripturae numidicae formae no. 13—16 non multum mutatae repe„riuntur in Biacassianis quoque et in Palmyrenis Romanis."

§. 24.

Mem littera.

Huius litterae perfrequentis et facile dignoscendae in scriptura bona et legitima duo potissimum genera sunt. Unum idque antiquissimum et huius litterae proprium est, in quo media linea directa transversam secat: alterum, in quo eandem tangit tantum, non secat.

Prioris generis hae sunt figurae:

1 2 3 4 5 6 7

v. prim. et *sec.* Cit. 3. 8. 21. 23. Melit. 3, 4. num. Sid. D. G. U. X. Cilic. A. B. C. D. E. *tert.* Melit. 1 et 2. Cit. 2. Carth. 5. 8. 9. Tugg., num. Panorm. C. D. H. L. Sid. A. B. Marath. Heracl. B. Motyens. *quart.* Melit. 1. Athen. 2., num. Panorm. A.

Gadit. C. G. H. *quint.* num. Cilic. G. P. *sext.*, quae figura alio calami ductu picta est, Sard. lin. 4., num. Sid. C. H. I. K. Panorm. F. K. Coss. B. num. *sept.* Sid. L.

Posterioris generis sunt:

oct. Cit. 3. 4. 5. 8. 17. 29. 30. 33. *non.* num. Sid. T. U. W. X. *dec.* Carth. 1. 2. 3. 4. Num. 4, 3., num. Bel. Fb. G. Jubae iun A. B. et saepe; *undec.* Melit. 3. Sard. *duod.* Melit. 3 b. *tert. dec.* Cit. 12. Eryc. *quart. dec.* num. Vacc. B. *quint. dec.* Gad. A. D. F. Bel. F. Jubae iun. C. *sext. dec.* v. vas Panorm. *sept. dec.* num. Panorm. E. F. inscr. Cit. 20 lin. 1.

Figurae imperfectae sunt:

Cit. 7 (in נחם); Numid. 4, 3, Cit. 22, 1. sed satis certa, duabus partibus constans (§. 34, 3)

 pro

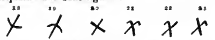
Melit. lin. 1, cf. *Mῦ* graecum in numis Emesenis, quod pingitur , et *Schin* in eodem monumento similiter exaratum.

A *Schin* littera haec de qua agimus duplici modo distinguitur. Ac primum quidem ita, ut Mem litterae cauda longior, Schin litterae vel brevior vel nulla sit, vide in Melit. 1, lin. 2. 3 אסרשמר, lin. 3 כשמע, Athen. 2 עבדשמש, Cit. 22, 2 in שמש, Cit. 12. 17 in אשמן, num. Heracl. in רש מלקרת, Panorm. II. in שעם מחנת. In apographis quidem hoc quoque discrimen passim mire neglectum est, ut in omnibus numorum Heracleensium delineationibus: sed in ipsis monumentis religiose observatum. Alterum utriusque litterae discrimen in eo cernitur, quod in Mem lineola directa media transversam secat, in Schin non secat. Sic in inscr. in Cit. 21, lin. 1 (in אשמן) et in Tuggensi, contra prioris aetatis consuetudinem, ex qua figurae

sine ullo discrimine adhibentur, v. Athen. 1. 2. In Carthaginensibus Humbertianis adeo Mem pingitur , Schin . At in deterioris aetatis scriptura et in Numidica illud discrimen firmiter servatum est, ut mox videbimus (cf. §. 32).

Huius enim scripturae hae sunt figurae:

quarum prima ita orta est, ut figurae *tertiae* vel *quintae* dextra linea plane omissa sit: ex hac ortae sunt reliquae. Vide *oct. dec.* Tripol. 1., num. Ting. C. D. E. F., *non. dec.* num. Jubae sec. E. K. *non. dec.* (bis) Malac. E. *vic.* (quod longe frequentissimum) Numid. 1 (octies). 2, 1. 3. 3, 1. 2. 4, 1 (bis). 3. 5, 1. 6, 3. 4. 7, 1. Tripol. 2, 1. Coss. G. H. I. L. Malac. A. B. C. D. F., Jubae sen. A. B. C., Jubae jun. C. D. F.

G. H., Sabrathae A. B. E. F. Sigae A. B. C., et iam in numo Cilicio I. *vic. prim.* Numid. 3, 2. 3. 4, 2; *vic. sec.* Numid. 2, 1. *vic. tert.* Numid. 2, 2. 3, 2. 4, 2. 5, 2. Tripol. 2, 2. Coss. M. N. O.

Figuram hunc cruciformem, et no. 18. 20 quidem iam Lindbergius *Mem* esse recte agnoverat (de numis Sextor. p. 17, de inscr. Melit. p. 21): qua observatione neglecta Hamakerus ubique eam *Tau* legit et vel hoc errore sibi saepe viam ad veritatem praecludit.

Caeterum figg. 20. 21 et 23 in Numidicis revera etiam potestatem habent litterarum *Tau* et *Aleph*, qua de re vide §§. 12. 33. 35.

„Figg. 3 et 6 in scripturam aram. aegyptiacam transierunt."

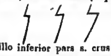
„*Mῦ* Graecum vetustissimum cum etrusco ortum est ex fig. 11 demta una „lineola ad sinistram. Producto crure sinistro dein orta est vulgaris figura Grae„corum et Romanorum."

„Figuram *nonam* adoptarunt veteres Hebraei, ex *decima quarta* ortum est „Samaritanorum; cauda sinistrorsum inflexa et denticulis fere demtis senaim „Mem Palmyrenorum et scripturae quadratae."

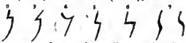
§. 25.

N u n   l i t t e r a.

Nativa figura huius litterae, cuius nomen נון *piscem* significat, haec est:

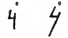

a Lamed ita distincta, ut in illo inferior pars s. crus superiore longius sit, certe non brevius: quae quidem scribendi lex nunquam violatur in monumentis, quanquam apographa ea in re saepe supra quam credi potest negligenter facta sunt (cf. ad Lamed. §. 23). Exempla vide in Melit. 1, 1. 3. Athan. 1, 2. Cit. 2. Vasc. Panorm. Carth. 1—3. 5. 8. 9. numm. Gaul. Sidoniis, Panormitanis, Laodicenis Coss. A. et saepe. Aliae eius formae, in quibus modo crus, modo femur paullulum inflexum est, genu modo latum et cum femore conflatum (no. 4) modo breve (no. 7), hae sunt:

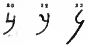

vide *sec.* in Coss. B., *tert.* cuius femur ob spatii angustias depressum Gaul. D., *quart.* Carth. 2 lin. 2. 3. 4. 5. 3, 2. 5, 2. *quint.* femore et crure aequalibus, in Citt. saepe: *sext.* Sard. *sept.* Melit. 2 lin. 1. 2. 4. Sid. F.

Peculiarem quandam classem constituunt eae figurae, quarum crus paullulum supra genu protenditur

et, quae inde ortae sunt,

quae prope accedunt ad Caph et ab eo aegre discernuntur (vide ad Carth. 5, 2): item contra, quarum femur ultra genu descendit,

23 24 25

(vide *oct.* Gaul. E., *non.* Athen. 1, 1. Sard. 2. Carth. 5, 2 in בעלך; *dec.* in num. Ting. D. *undec.* in Eryc. saepe; *duodec.* Carth. 9, 2 in אנח, *tert. dec.* Sid. O. *quart. dec.* Sid. I. K. *quint. dec.* Sid. D.). Sunt etiam, in quibus femur secet crus, et in quibus femuris vestigia non compareant nisi infra genu

26 27 28 29

(vide *dec. sext.* Eryc. *dec. sept.* ibid. et num. Sid. L. *dec. oct.* Coss. E. H. I. L. *dec. non.* Coss. F. G. K. M. N. O.), quas quidem postremas figuras vix Nunim esse intellexisses, nisi in constante monetae Cossuraeae epigraphe ארבכם comparerent. Quomodo ortae sint, ex supra dictis apparet.

Magna signorum varietas est in media littera numorum, quos Lindbergius Sextis tribuit, nos Tingi Mauritaniae vindicatum ibimus (v. lib. III, no. XVI). Iam superiores Palaeographi, ut Bayerus, eam *Nun* esse censuerunt, Lindbergius *Caph* esse statuit. Et huic quidem favere videntur figurae,

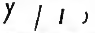
quae tamen et ipsae Nunim esse possunt (cf. supra 8—12): contra numi F et D habent manifestum Nun, et etiam

in exemplis B et N huc referri possint.

In Numidicis Nun duplici modo pingitur: plenius in nominibus propriis, ubi maiore accuratione opus erat, negligentius in vocabulis tritis:

30 31 32

vic. Numid. 1, 4 in Masinissae nomine: *vic. prim.*, quod infra lineam protenditur, ut Lamed supra eam, Numid. 1, 1. 2. 3. 4 (in ארך, בן). 2, 2. 3 (in ארך, בן). 3, 1. 4, 3. 5, 1. 6, 1. 3 (in בן). 7, 1 (in בן). *vic. sec.* Numid. 2, 1. 3, 1. Tripol. 2 (in ארך). Haec duo signa posteriora nonnisi sensu vel potius totius vocabuli lectione a Lamed distinguuntur, v. infra §. 35.

„Ex primariis et nativis figuris ortum est *Nῦ* Graecorum, cauda duntaxat „pro ratione graecae scripturae (v. p. 29 not.) minus longa, et genu paullo aliter „et ita picto, ut femur ultra initium cruris descendat, linea autem genu repraesentans „non ad libellam sit sed sinistrorsum inclinata. Contra genu dextrorsum inclinatum „est in scriptura aramaea aegyptiaca, adeoque fere disparuit in Blacassianis, „maxime in figura finali, ut in phoeniciis no. 7. 21.“

„Ex primaria figura, cauda paullo magis sinistrorsum flexa ortum est Nun „veterum Hebraeorum (no. 3) et Samaritanorum. *Tertia* veterum Hebraeorum „(apud quos magna est in hac littera varietas) figura orta est ex phoenicia no. 8. 9, „cauda itidem fortius sinistrorsum incurvata, et eorundem *quarta* congruit cum „phoenicia no. 17.“

„Denique ad phoeniciam no. 17 conferenda figura Etruscorum, Samnitum, „Oscorum, litterae H fere similis, a phoenicia in eo tamen discrepans, quod in „phoenicia linea genu repraesentans dextrorsum inclinat, in Etruscis sinistrorsum.“

§. 26.

Samech littera.

Haec littera ad dignoscendum facillima, cuius nomen סמך *fulcrum* significat, has potissimum habet figuras:

v. *prim.* Melit. 1, 2. 3 (ubi figura paullulum fracta comparet, sed plene scripta ductus habet supra pictus); *sec.* Cit. 2, 1. 15, 4. 29, cf. etiam Cit. 8, lin. 4 (ubi figura sexta et octava Samech est, vix duarum litterarum ligatura) et Cit. 31.; *tert.* Cit. 23, 3. *quart.* Carth. 9, 1. *quint.* Carth. 3, 4. *sext.* Melit. 4, 2. Tugg. cf. vas Panorm. *sept.* ex num. Tars. (quem non dedi) inter litteras solitarias; *oct.* inscr. phoen. aegypt. no. 67, *non.* Athen. 1, lin. 1. Tripol. 2, 2.

„Figura litterae Sigma apud Graecos veteres orta est ex Samech Phoenicum „pleno illo et legitimo no. 1, forma illa admodum composita et perplexa pro „sobria Graecorum elegantia ad pauciores et simpliciores ductus revocata.“

„Explicatu difficilior videri possit origo figurae quadratae (ס), de qua infra „diximus §. 53, 4 de alphabeto Palmyreno disputantes.“

§. 27.

Ain littera.

Etiam haec littera, cuius primaria figura *oculum* (עַיִן) depingit, sibi admodum constat in monumentis et facillime agnoscitur. Nativa eius figura est

O

in omnium aetatum et regionum monumentis perfrequens, ut inscr. Melit. 1. 3. 4. Cit. 1. 5. 7. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 20 al. Numid. 1—7, num. Laod. Acc. Cilic. L N. Gadit. Ting. Abd. Iubae maioris, Sabr., quanquam hic illic minus dextere insculpta, angularis magis quam rotunda, siquidem rotundae figurae sculptoribus negotium facere solebant, velut

O

(v. Athen. 1. Cit. 2). In nummis fere Hispanicis et Numidicis eae huius litterae formae comparent, quae intus puncto lineisve munitae sunt

2 3 4 5 6

(*sec.* inscr. Tugg. ex apogr. Templii, *tert.* ibid. ex apogr. Burgiano, *quart.* num. Bel. Fb. G. *quint.* num. Bel. F. Gad. II. *sext.* Carth. 10), quam ipsam ob causam minus probanda est ea sententia, in quam ceteroquin facile delabi possis, has formas (apud Graecos etiam in O littera usitatas) antiquissimas et nativas esse. Caeterum figura secunda, quae in inscriptione Tuggensi *Ain* est, in Carthaginensi quinta manifestum est *Tet*, cf. §. 20.

Satis frequentes eae sunt formae, quarum capita in summo aperta sunt, ut

7 8 9 10

(v. *sept.* Melit. 2. Cit. 2. Carth. 1—5. 8. 9. Numid. 4, 2., num. Cilic. A. B, Panorm. A. A. B. E. F. II. I; *oct.* Panorm. D. *non.* ibid. G. *dec.* ibid. C.), rarae, quae infra, vel quae supra et infra aperta sunt

11 12

(*undec.* Gadit. M. Bel. C. Sabr. F. *duodec.* Numid. 4 lin. 2. 3 in חכמחעל, עמת).

In figg. 9 et 10, quae ex duobus nummis Panormitanae exemplis petitae sunt, initia compareat caudulae ad figuram semicircularem vel ante vel pone affixae, quam longiorem habet Ain in scriptura Palmyrena et quadrata. Plures vero huius generis figurae non exstant, nam quod formas caudatas, adeoque triangulares caudatas

in nummis Marathensibus reperisse sibi visi sunt Koppius et Lindbergius, id errore niti, infra docebitur (lib. III, no. 5 de numis Marathensibus).

Ab illis autem modo auriculis (no. 5) modo caudulis (no. 9. 10) consulto factis probe discernendae sunt tales sive auriculae sive caudulae pediculique, qui in monumentis lapideis passim in litterarum rotundarum (Ain, Daleth), maxime minoris moduli, margine comparent et invito statuario in circulo excavando stylo vel primum admoto vel lapsante et aberrante obortae sunt (die unwillkührlichen durchs Ansetzen oder Ausgleiten des Meissels entstandenen Stiele und Ansätze), quo pertinet Ain auritum Numid. 1 lin. 3 litt. 3, duo Ain caudata in Tripol. 1, 1 (in עץ) et lin. 3 (in ע׳ = עבדך), quae Daleth videri possint: maxime autem tantum non omnia huius litterae exempla in Cit. 2 s. Oxon., ubi vide plura.

Denique animadvertendum videtur, *Ain* etiam in nonnullis Numidicis *mero puncto* indicari, ut Omicron Graecorum in nummis Arsacidarum et alibi. Sic quod in

numo Sabrathae A est לבנמת, in alio exemplo litt. E scribitur לי . מת, idemque signum recurrit in numo litt. B, ubi itidem *Ain* esse potest. Vide lib. IV no. 23.

„Figura plena et rotunda no. 1. servata est a Graecis in vulgari τοῦ *O μικροῦ* „forma. Apud eosdem et Etruscos frequens est figura intus puncto munita (no 3), „in iis certe monumentis, ubi *Theta* pictum est ⊗ (§. 44. §. 47, sub *O*).

„Figurae quadrangularis apud Graecos, Etruscos et veteres Hebraeos, neque „non triangularis apud eosdem, apud Samaritanos atque Aethiopes prima initia „insunt in orbe illo minus regulari, quem exhibent inscr. Athen. 1, Oxoniensis, aliae.

„Ain superne apertum, ut no. 7, est etiam in scriptura aramaea aegyptiaca, „idque a dextra parte cauda maiore munitum (cuius initia habes in fig. phoen. 9) „in Palmyrenis Oxoniensibus ac Woodianis et in quadrata. In Palmyrenis Romanis „autem vides, quomodo orta sit figura in recentioribus litteraturis aramaeis usitata."

§. 28.

Phe littera.

Sero huius litterae figura indagata est. In Barthelemyi et Dutensii alphabetis ea plane deest: Bayerus duas eius habet figuras, unam, quae Caph est, alteram, quae vere Phe erat, sed in nummis Gaditanis, quos modo tractaverat Bayerus, *Beth* (v. lib. III, no. XV): etiam Koppius praeter legitimum Phe in numo Sidonio T. lin. 3 (in אף), figuram quandam in alphabetum suum admisit, quae nihil minus est, quam Phe (Cit. 10, 3): contra genuinum et certum Phe ex Melit. 2, 3 a nobis iam diu indicatum (hist. ling. hebr. p. 169) et ab aliis viris doctis agnitum ne verbo quidem meminit.

Nunc, ubi satis multorum monumentorum copia facta est, de hac quoque littera nobis certius constat, atque has eius figuras reperimus:

primam in Melit. 2, 3 (in מרף, ubi male hanc literam Waw esse putarunt). Sard. lin. 8, num. Sid. U. V. X, *secundam* in inscr. Carth. 3, 4 (in ספר). 5 lin. 4 (in שפט). Tugg. lin. 1. 3 (ימשפת), lin. 7 (in פעל). Numid. 5, 2 (in פגע), *tertiam* in numo Sid. T. W.

At nativa et primaria forma, quam vero in monumentis hodie superstitibus frustra quaeras, nescio an fuerit

ut in scriptura Graecorum retrograda, apud Etruscos et veteres Hebraeos, ex qua demum orta est forma vulgaris et rotunda.

Ceterum quod Beth in scriptura Hispanica et Numidica eandem figuram habet, atque *Phe* no. 3, id nemo miretur, neque hoc ita explicandum est, quasi aliqua fuerit harum labialium in figuris cognatio. Nam huius figurae, quae nunc eadem est in

ntraque littera, diversa est origo: *Phe* ortnm ex ; coutra *Beth* ortum ex 9 9.

„Primam et uativam figoram eam esse, quae apud veteres Hebraeos, apud „Graecos in scriptura retrograda et apud Etruscos usitata est , iam supra „diximus. Inde orta figora in summo rotunda, ut apud veteres Romauos, apud „Phoenices (no. 1) et in monomento Carpentoractensi.

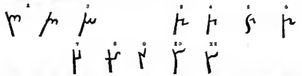
„Priorem illam, sed scapo sinistrorsum flexo, habent Samaritani, angulo „snperne acutiore Palmyreni (in Oxoniensibus), posteriorem scupo flexo Blacass. „et fragm. Taurineuse (cf. Palmyr. Rom.), unde ortum ף פ.

„In scriptura Sassanidarum ex figura rotunda caput ortum est undique „clausum, idque servatum in litteris Estrangelo et Nestorianorum.

§. 29.

Zade littera,

cnius nomeu (צדי) Simouis bene *instrumentum (uncum, hamum) piscatorium* interpretatus est, figuram habet hamo similem, unco modo dnplici modo simplici, modo deorsum modo sursum flexo:

vide *prim.* num. Sid. A. B. D. U. V. X. *sec.* ibid. T. W. *tert.* nnm. Tyr. D. F. N. Sid. G. P. *quart.* Tyr. A. B. C. E. *quint.* Marsal. Tyr. G. H. *sext.* Sabrath. A. B. C. *sept.* Cit. 23, 1. 33, 3. Tyr. L. *oct.* Eryc. lin. 2. *non.* Tyr. K. M. *dec.* Trip. 2, 1. *undec.* Sid. I. L. al. Dnbia videtnr figura in Sid. K., duobus uncis praedita.

Iste vero uucus sensim paullatimque in solum punctum abiit, raro duplex, plerumque simplex: talesque figurae etiam in bonae aetatis monumentis usitatae sunt:

v. *duod.* Sid. H. *tert. dec.* Athen. 1, 1. Cit. 2, 1. 29, 1. *quart. dec.* Cit. 3, 1. 30, 2. *quint. dec.* Cit. 3, 2. *sext. dec.* Cit. 20, 1.

Ceterum pro uescio au passim etiam alio calami dnctu pinxerint (cf. ad Caph), quod in iis numis accidisse crediderim, quos Sigae infra tribuimus.

Unica littera, quae cum uostra confundi possit, cuique nonnullae eius figurae ita similes sunt, ut aliqua legentium dissensio orta sit (vide ud nnmos Sextornm lib. III, 16), est *Tau.* In genere autem utriusque discrimen ita statuendom est, ut uncus Tau litterae saepe scapum secet, Zade litterae nunquam, idemque in Tan littera semper deorsum, nunquam certe sursum, flectatur. Cf. vocabulnm מצבת Cit. 23, 1 et saepius.

„In reliquis scripturae generibus, quorum multa (Graecum, Etruscum, Per„sicum) hac litera prorsus carent, figurae sunt, quae Phoeniciis dissimiliores sunt.

„In scriptura vetere hebraea soli unci s. denticuli servati sunt abiecto scapo, „unde figura quaedam orta nostro m ( ) similis: ex hac dein forma „Samaritana, cui uncinus a sinistro accessit, quo haec littera distinguatur a „simili Jod.

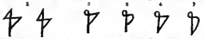
„Usitatissima Phoenicum figura no. 1 varie inflexa reperitur etiam in monu„mento Carpentoraetensi, in Blacassianis et in Palmyrenis."

§. 30.

Koph littera,

cuius nomen vel *foramen securis* et *acus* (coll. chald. קופא foramen acus, arab. قُفّ, قُفَّة foramen securis, res securi similis) vel, quod magis placet *), *occiput* (arab. قُفّ occiput, pars postica cervicis) significat, has figuras habet plenas et legitimas:

1 2 3 4 5

v. *prim.* Melit. 2, 1. Carth. 1, 2. 5, 3. 8, 1., num. Heracl. A. B. Panorm. L. *sec.* Athen. 2, 2., num. Vacc. F. G. H. *tert.* num. Iubae iun. (in מקם); incert. Afr. F. *quart.* Melit. 1, 1. 4. Eryc. Heracl. C. Vacc. A. B. C. D. E. *quint.* Cilic. P.

Sensim autem vel una vel altera pars figurae deficere coepit, unde hae ortae sunt formae:

6 7 8 9 10

sext. v. Carth. 3, 5. *sept.* Melit. 2, 2 (cui simile Koph Hebraeorum). *oct.* Numid. 3, 2. Tripol. 2, 1. 2. *non.* Eryc. lin. 5. Numid. 1, 2. 2, 2. 4, 3. Tripol. 1. Sig. A. B. C. *dec.* Marsal.

Figuram *nonam* in interpretandis Inscriptionibus Numidicis Hamakerus *Daleth* esse putabat: quem errorem facile correxisset vir doctus, si modo formulam קלת bis obviam Numid. 3, 2 et 4, 3 inter se componere voluisset. Nihil enim hac figura certius, sive originem eius spectas, sive verborum formularumque, in quibus invenitur, rationem.

Praeterea notandum est 1) complures Palaeographos in figuris huius litterae recensuisse etiam ex Cit. 23, 1, quod Koph esse non potest, et tum analogia tum sententia iubente *Chet* est, quamvis imperfectum; 2) a Dutensio et Lindbergio multas figuras ad Koph referri, quae Aleph sint, v. illam litteram.

*) En duas litteras in alphabeto iuxta se positas, quae *caput* significent, Koph et Resch, et supra duas, quae *manum* repraesentent, *Jod* et *Caph*. Non male autem dixeris, *sinciput* depingere, *occiput*.

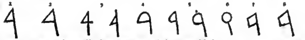
„Ex figg. 2. 3 ortum est Koph Samaritanorum, scapo sinistrorsum flexo: ex „iisdem figuris integris etiam, ni fallor, Kuppa Graecorum et ф Aethiopum. „Ad figuras autem imperfectas et defectivas no. 7. 8. 10 prope accedunt eae, „quibus Hebraei veteres et Aramaei in Aegypto utebantur, ex quibus ortum ק „scripturae quadratae.

„In scriptura Palmyrena collum plane amputatum est, ut nihil nisi occiput „reliquum sit."

§. 31.

Resch littera.

Plenae et legitimae huius litterae, cuius nomen (ריש = ראש) *caput* significat, formae hae sunt:

v. *prim.* et *sec.* quae sola colli longitudine differunt Melit. 2, 1. 3. 4. Sard. 3. Carth. 1—3. 5 ubique. 8, 1. 2. Tugg., num. Tyr. A. B. Sid. U. Marath. H. I. Heracl. A. Gad. G. *tert.* Tugg. ex apogr. Templiano; *quart.* Cit. 10, 1. 2. 23, 4, *quintam*, quae omnium longe frequentissima est, Melit. 1, 1—3. Athen. 1. 2. 3. Cit. 3, 1. 3.—11, 1. 3. 13, 1. 15, 4. 22, 2. 24, 1. 33, 5. Eryc. Marsal. vasc. Panorm. Tripol. 2, 1. 4. Numid. 7, 1. num. Tyr. C. D. F. Sid. W. X. Marath. omnes, Syrac. A. B. C. Panorm. L. Gadit. A—E. 1—M. Sabrath. *sext.* Numid. 5, 1. *sept.* Cit. 1, 3. 7, 2. 17, 2. 24, 2. *oct.* Sard. 1, ut artificia quaedam lususque calligraphicos taceamus, velut in Syrac. A. B.

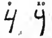
Vident lectures, hanc litteram eandem offerre in capitibus pingendis varietatem, quam supra in Beth et Daleth observavimus, quanquam in hac dubitari potest, utra forma antiquior et nativa sit, triangularis an rotunda. In illis enim forma triangularis iccirco origini propior videbatur, quod talis figura melius cum *tentorii* et *portae* (tentorii) imagine congruebat (§. 13. 15): in hac contra sola forma rotunda (no. 5. 6) *capitis* imaginem refert. Fortasse igitur haec ut omnium frequentissima ita etiam antiquissima est et nativa, ex qua reliquae ad exemplum similium litterarum Beth et Daleth conformatae sunt: quanquam in talibus suum quisque iudicium sequatur.

De legitimo Resch, Beth et Daleth discrimine iam supra ad has litteras dictum est (§. 13. 15). Sed non adeo facilis est harum litterarum, praecipue Resch et Daleth, distinctio: praesertim ubi non ex ipsis monumentis, sed ex apographis iudicium ferendum est, ut in inscriptionibus Citieis: neque negari potest, collum Resch litterae nonnunquam brevius esse (v. Tyr. N.), adeoque inflexum, ut Beth videri possit (v. Melit. 4, 2. Sidon. V lin. 4, Marath. C. Panorm. K cf. Kopp II, p. 202): ita ut in legendo non sola litterae figura metienda, sed verborum etiam et sententiae ratio consulenda sit. Duas praeterea alias addere placet regulas, ex quibus illud discrimen subinde iudicari potest. Ac *primum* Resch solet maioris moduli esse, Daleth minoris, v. חדר in Melit. 2, 1, גדר in numis Gadit., *dein* Resch (caput cum collo repraesentans) solet

erectum esse, Daleth (cuius figura nativa haec est △) ad sinistram inclinari (v. שרדן Sard. 3).

Capite superne aperto

9 10

Resch pingitur in solis Ciliciis (A. B. C. G) et in inscr. Oxoniensi s. Cit. 2. A tachygraphico autem studio profecta sunt haec signa, quorum caput hic illic deficit

11 12 13

(*undec.* Abd. C. F. Gad. F. *duodec.* Numid. 4, 1. *tert. dec.* Abd. D) et tandem piane evanuit (ut in similibus litterae Daleth et Beth figuris),

14

(*quart. dec.* Tyr. K. L. M. Sabrath. F).

Caeterum ipsi Phoenices experientia edocti sensisse videntur, nimis facilem esse litterarum Daleth, Beth et Resch inter se confusionem: quapropter in recentioris maxime aetatis monumentis Resch lineam habet diacriticam instar R litterae Romanorum (quam etiam in monumentis Graecis reperiri constat)

15

(v. num. Tyr. I. Iubae sen. A. B. C. Tripol. 1. Trip. 2, 1. Numid. 5, 2 in רמי, Numid. 6, 2. 4), sive haec distinctio a Phoenicibus primum inventa ad Graecos et Romanos transiit, sive ab his demum excogitata et a Phoenicibus adoptata est, quanquam prius illud magis placet *). Singularis autem in hac figura Lindbergii error (p. 49), qui eam *Beth* esse putabat.

Figuras raras et incertas ad eandem Resch litteram pertinentes habes Cit. 25, et num. Tyr. G.

„Figurae antiquissimae et primitivae no. 1. 2 et no. 5 ad Graecos et Etruscos „transierunt: cum iisdem atque Romanis Phoenices communem habent figuram 15 „, v. supra. Sola primitiva illa triangularis (no. 1. 2) Samaritanis usitata „est in codicibus biblicis, sed alibi etiam rotunda utuntur.

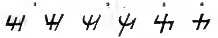
„Fig. 10 capite superne aperto vulgaris est in numis hebraeis, in lapide „Carpentoractensi, et in Palmyrenis Oxoniensibus. In aliis id genus monumentis „aramaeis, ut in Blacassianis et Palmyrenis Romanis, caput magis magisque „evanuit, ut orta sit figura quadratae similis ר.

*) Apud Graecos primum est vestigium huius formae in titulo Syracusano Olymp. 76. — Alia signorum diacriticorum vestigia, quae in litteris ד et ר apud Phoenices reperisse sibi visus est *Koppius* (I, p. 228. II, 136), inania sunt et commenticia.

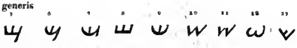
§. 32.

Schin littera,

cuius figurae primariae et nativae *dentem* (שין = שֵׁן) referre videntur, pariter atque Mem, in bona et legitima scriptura duo habet figurarum genera, uuum in quo linea media directa transversam secat, alterum in quo non secat. Prioris generis sunt

posterioris generis

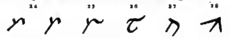
(v. *prim.* Cit. 2. 8, 5. Carth. 8. 9. *sec.* Melit. 1, 1. 2. 3. Heracl. A. B. Panorm. H. K. *tert.* Carth. 1, 2. 2, 2. 3. 5. 3, 3. 4, 2. 5, 3. *quart.* Carth. 5, 4. *quint.* Cit. 13. *sext.* Tugg. ubique; *sept.* Athen. 2. Melit. 2 lin. 3. *oct.* Cit. 3, 3. 10, 4. 17, 1. 23, 2. *non.* Athen. 1. 2. Cit. 4. *dec.* Melit. 3. 4. Sard. *undec.* Melit. 3, 2. *duodec.* Cit. 7. 33, 6. Panorm. L. *tert. dec.* Eryc.). In his aliae caudulam habent, sed brevem, aliae nullam: aliae pluribus, duobus certe, calami ductibus pictae, aliae uno (no. 10. 12): una figura (no. 11) in duas quasi diffracta est, cf. simile Mem in eodem monumento Melit. 3, et infra §. 34, 3. Raro et singularis figura est

Cit. 8 lin. 2, sed manifesto tamen Schin.

Inter Schin et Mem duplex discrimen esse, supra (§. 24) vidimus: unum quod in caudae sive longitudine sive brevitate adeoque absentia cernitur, alterum quod ad mediam lineam attinet, quae in Schin rarius quam in Mem transversam secat (cf. not.).

Et hoc quidem discrimen religiose observatur (excepta una figura Numid. 1, 3) in scriptura Numidica, quae has habet Schin litterae figuras:

(*quart. dec.* Numid. 1, 1. 4. 2, 1. 3, 2. 4, 1 quater, 5, 1. 4. 6. 7, 1. 2. *quint. dec.* ib. 2, 2. 6, 3. *sext. dec.* Numid. 2, 3. *sept. dec.* num. Iubae maj. A. B. C. Iubae min. E. Numid. 7, 2. *oct. dec.* Numid. 4 lin. 3 et in nummis Iubae min. in שמש). In his decima sexta eadem est, atque priores, sed alio calami ductu facta: decima septima orta est ex tertia: octava decima ex no. 13. Quomodo Poeni Numidae Schin distinxerint a Mem, optime intelligent lectores, si modo contemplentur verba, in quibus hae duae litterae copulatae sunt, velut שמע Numid. 1, 1. 2, 1. 3, 2. 4, 3. משיבעל Numid. 1, 3, משעלן Numid. 4, 2.

Schin in hac scriptura signis diacriticis carente etiam *Sin* comprehendere, non est quod moneamus. Sed Sin litterae paucissima exstant exempla, et fortasse

unicum est Tugg. lin. 3 (שר princeps). Videntur autem Phoenices pariter atque Chaldaei et Syri discriminis causa multa vocabula, quae apud Hebraeos litteram שׂ habent, Samech littera scripsisse, ut סכל *intelligens* pro שׂכל Tugg. lin. 5, סרגד (princeps fortunae) inscr. 67 b et סראסר (princeps Osiridis) no. 68.

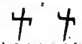
„Duplex, quem supra posuimus, canon de legitima figura Schin litterae „eiusque a Mem littera discrimine, eximie confirmatur cognatis scripturae gene- „ribus, in quibus ne una quidem nostrae litterae forma est, quae a dextra parte „caudata sit, et in qua media linea transversam secet. Contra omnes figurae ex „earum genere sunt, quas dedimus fig. 8—13.

„Fig. 8 est Schin Samaritanorum, fig. 9 exstat in Palmyr. Romanis, fig. 10, „12 in moneta Hebraeorum, fig. 13 in Aramaeis aegyptiacis et Palmyrenis. — Ex „fig. 12 ortum etiam Aethiopum ሠ *Saut*, quod (sibilantibus inter se permutatis) „cum nostro ש comparandum esse recte observat Koppius (II, 350. 356). Apud „Graecos vetus τοῦ Sigma figura est M, quae non potest non ex fig. 10 „inversa orta esse.

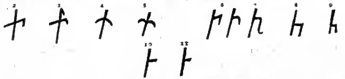
§. 33.

Tau littera,

cuius nomen (תָּו) *signum cruciforme* significare constat, primariam et nativam habet hanc figuram

(vide Cit. 4, 1. 29, 2. Eryc. Carth. 2, 1. 4. 3, 1 [ter]. 4. Carth. 10., num. Panorm. E. Iubae min. A), unde originem duxerunt reliqua genera contractiora:

(v. *sec.* Cit. 2. Carth. 5, 1. 4. 5. Carth. 8. 9., num. Panorm. F. G. H. L. Heracl. B. Ting. D. N. a. b. *tert.* Syrac. A. B. Pan. B. (cf. Cit. 2 lin. 3). *quart.* Tugg. *quint.* Cit. 29, 2. *sext.* Melit. 2, 1. 2. 3. Athen. 1 ter, 2, 1. Cit. 2, 2. 3. Tripol. 2, 3., num. Sid. U. W. X. Heracl. A. Panorm. C. D. Cilic. A—E. *sept.* num. Ting. A. B. H. I. K. *oct. non.* Melit. 1. Athen. 3. Cit. 31, 2. 3. 32, 2., num. Sid. T. V. Marath. omnes, Gadit. B. H. Iubae iun. C. *dec. undec.* Athen. 2, 2 bis. Cit. 24, 1. num. Sig.).

Scripturae Numidicae figurae (quae partim etiam in Hispanicis et in Sardica comparent) modo pleniores sunt, ut

quae *secundam* figuram imitantur, modo defectivae et a *sexta* val *decima* profectae:

17 18 19 20 21 22

(v. *duod. tert.* et *quart. dec.* Numid. 2, 2. 3, 2. 4, 3 in קכת. Tripol. 2, 2 ter., num. Malac. A. D. F. *quint. dec.* Sard. 1. 6. Numid. 1, 2. 3, 2. 5, 2., num. Iubae min. L. *sext. dec.* Numid. 4, 2., num. Iubae min. B. *sept. dec.* Numid. 1, 3. 4, 2. 6, 2—5. 7, 1., num. Iubae maj. A. B. C. Sabr. E. *oct. dec.* et *non. dec.* Num. 1, 2. Tripol. 1 bis, 2, 4 bis, Belo F, Fb. Sig. D. Sabrathae in plerisque. *vic.* Numid. 5, 1. *vic. prim.* Gad. I. K. Belo A. *vic. sec.* Numid. 4, 2. Gad. M. Ting. O. Abder. Belo B. C. E. H. Abder. A — G. Sabr. D. Sigae B. C.

In harum figurarum numero sunt, quae etiam alias potestates admittant, velut no. 12—14 ab *Aleph* Numidico non discernendae, et no. 15, quae etiam *Mem* est. Sed ubicunque tales litterae, quae iisdem figuris pingi potuissent, iuxta se positae apparent, ut את, una hac altera alia figura pingitur, vide את Tripol. 2, 3, בריאת ibid. lin. 4. et ita semper.

„Vetustissimam figuram cruciformem (†) adoptarunt Hebraei in moneta et „Aethiopes: quorum priores etiam hanc habent (X) ortam ex fig. 2 cf. fig. 15.

„Apud Graecos et Etruscos superior pars figurae periit, unde ortum T vulgare.

„Figurae a sinistra parte mancae, ut no. 6—9, placuerunt Aramaeis aegyptiacis „et Palmyrenis, a quibus profectum est ת quadratum. Tau Samaritanorum quomodo „ortum sit, facillime perspicitur ex figura alphabeti Akerbladiani; constat enim „ex scapo cum uncino ad dextram sursum flexo: scapus vero symmetriae causae, „ne ultra versum descendat, brevius pictus est.“

§. 34.

1. Praeter eas, quas modo illustravimus, litterarum figuras in monumentorum apographis potius quam in monumentis ipsis, hic illic reperiuntur figurae *obscurae et incertae*, quae partim insolito modo exaratae, partim in monumentis male conservatae (v. Athen. 1 lin. 1), partim male descriptae esse videntur (Cit. 1 lin. 2. — 19. 29. 33, 1. 2 et saepius etiam in Erycina). De aliis coniecturas nostras in commentariis propositari unam h. l. memoramus, quae in numis Sidoniis Y. Z. AA. BB. inter litteras solitarias est, et de cuius fide dubitari vix potest:

Videant autem viri docti, sitne ea Aleph, cuius similis figura in Etruscis et Celtibericis habetur.

2. De litteris *inversis* egimus ad numum Panormitanum I, v. infra lib. III, no. IX, 3 cf. §. 41.

3. Nonnunquam litterae quaedam ita exaratae reperiantur, ut singulae earum partes non cohaereant et a lectoribus facile pro duabus litteris haberi possint, maxime in

apographis minus accuratis. Vide *Chet* et *Samech* Melit. 1, 2, *Chet* Cit. 15, 1. 3, *Zade* Cit. 20, 1 (in מצבת), maxime *Mem* et *Schin* Melit. 3, 1. 2, in quibus legendis revera lapsus est Hamakerus. Eiusdem rei exempla in antiquis titulis graecis reperiuntur, velut *Eta* (*H*) in Corp. inscr. T. 1 no. 1 eodem modo fractum atque phoenicium pingi solet, quod vix restituere debebat Boeckhius, *Gamma*, *Epsilon*, *Sigma* ibid. no. 11, et *Mü* in numis Emesenis (Pellerin rois et peuples, tab. 16). Quod vero antiquiore tempore rarum erat et quasi illegitimum, id labente aetate legitimum factum est, certe in littera *Chet*, quam in Numidica scriptura, et subinde iam prius, vel duabus vel tribus lineis non cohaerentibus pictam esse vidimus (§. 19).

4. Peculiares *litterarum finalium* formae in scriptura vetere Phoenicia nullae exstant: nec facile oriri poterant in verbis continua plerumque serie scriptis (v. §. 53, 2). Quod enim Lindbergius (p. 16) Nun finale animadvertisse sibi visus est, iam supra refellimus ad Jod litteram (§. 21); Mem autem finale, quod idem laudat duce Kuppio, est in monumento Hebraeo, non Phoenicio. Possunt autem huc referri litterae *Lamed* et *Nun* in scriptura Numidica extremis vocibus partim longius pictae, v. בעל Numid. 1, 3. 4. 4, 1 extr., בן 1, 3. 4, quanquam hoc alibi neglectum, v. משעלן Num. 4, 2 extr.

5. Ubi unius litterae plures formae usitatae sunt (id quod in plurimis usu venit), plerumque sibi constare solent singula monumenta, ita ut eadem littera ubique eodem fere modo exarata sit. Sic in numis Ciliciis litterae Beth et Resch capita habent angularia superne aperta: in inscr. Oxoniensi omnes litterae capitatae et rotundae angulares sunt et saepe superne apertae: in Carthaginensibus 1—4. 5 Ain superne apertum est, Beth, Daleth, Resch triangularia, Tau constanter , Mem , Schin : in Tuggensi Ain constanter , Schin , Mem cet., quam ipsam ob causam alphabeta ex singulis quibusdam monumentis magno cum fructu concinnontur. Sed contra fuerunt etiam calligraphi et statuarii, qui in figurarum varietate elegantiam quandam captarent, pluresque unius litterae figuras in eodem titulo admitterent. Sic in Melit. primo A Aleph ubique pingitur , in eadem B modo ita, modo : in Melit. 2 Koph duobus, in Athen. 1 Mem tribus modis scribitur; maxima autem varietas est in Erycina, quae praeter vulgares multarum litterarum formas etiam insolitas quasdam et peregrinas habet.

§. 35.

De Numidica scriptura separatim.

Numidarum litteras easdem fere fuisse atque Punicas, vel ex nobilissimo Ciceronis loco (in Verrem act. II, 4 c. 46) discere poterant eruditi, quo Masinissae titulus quidam memoratur *Punicis litteris* ebori inscriptus, collatis Valerii Maximi verbis (1, 1) qui pro „*punicis litteris*" „*gentis suae* (i. e. numidicae) *litteris*" *) scribit. Quum vero plures monumentorum Numidicorum, ac maxime quidem numis-

*) Utrumque locum plenius exscriptum v. infra lib. II. post init.

natom, litteras a vulgaribus Punicis diversas esse viderent viri docti, et propterea epigraphas illas legere non possent, mira (ut fieri solet, ubi omnes caecutiunt) orta est opinionum discordia, aliique litteras Numidicas easdem esse atque Punicas affirmarunt, alii negarunt *): alii linguam certe Numidicam a Punica differre existimarunt **).

Nobis, postquam singulorum huius scripturae elementorum rationem eorumque cum Phoeniciis modo convenientiam modo discrepantiam supra copiosius exposuimus, nunc quidem nonnulla de hoc scripturae genere seorsum addere placet, ad quod explicandum qua via adducti simus, in commentatione supra (p. 8) citata exposuimus.

Non dubitamus enim fore, qui alphabetis nostris perlustratis mirum sane et singulare illud scripturae genus dicant, in quo quinque litterae *(Beth, Daleth, Lamed, Nun, Tau)* una lineola recta modo breviore modo longiore indicentur, aliaeque etiam figurae plures potestates habeant (cf. *Aleph* et *Tau*, *Mem* et *Tau)*; quique talem scripturam et olim legi potuisse et nunc probabiliter legi posse negent ac pernegent. Horum dubitationibus ut occurramus, duo potissimum nobis observanda sunt:

*) Eckhelius in doctr. num. IV, p. 154 de numis Jubae: „*Literas epigraphes, cuius hactenas explicatum nemo reperit, Punicas plerique statuunt, sed forte rectius putandae sunt Numidicae a Punicis distinctae, quod iam opinatus est Pellerinius* (Rec. III, p. 150. Melanges I, 143).“ Vaterus (*Mithridates* III, p. 47): „*Dass die Numidier auch eigenthümliche Buchstabenzeichen hatten, erhellt aus* Val. Max. I, 1.“ Koppius (*Bilder und Schriften* II, 106): „*Da nun nicht alle semitische Schriften auch semitische Sprachen zum Gegenstande haben, so bleibt immer eine Ungewissheit bei denen, welche man zwar vor Augen hat, aber wegen mangelhafter Kenntniss der Sprache nicht mit Sicherheit lesen kann. Hieher gehört die numidische Schrift auf den Münzen. Denn wenn gleich* Valerius Maximus (I, 1. p. 12) *durch den Ausdruck* „insculptu gentis suae literis“ — *eine eigene Schriftart anzudeuten scheint: so war sie doch höchst wahrscheinlich semitischer Abkunft, zumal da Cicero statt* gentis suae *sagt* punicis literis inscriptum. *Allein alle bisherige Versuche, jene Münzschriften zu erklären, sind an dem Mangel der Sprachkenntniss* (?) *gescheitert.*“ Falbius (ex schedis Lindbergii) de inscriptione Numidica *secunda* verba faciens: „*Un dessin de ce cippe, tracé avec la plus scrupuleuse exactitude ..... est digne de l'attention des paléographes, et les engagera sans doute à se livrer à leur tour aux recherches, qui pourroient jetter quelque lumière sur cette partie encore inconnue de la science. Si la langue dont on s'est servi dans cette inscription est numidique, et que, comme on peut aisément se le figurer, elle soit différente du Punique, de la même manière, que ces nouveaux caractères diffèrent de l'alphabet carthaginois, il est à craindre, que tous les essais à venir ne soient encore infructueux.*“ Ipse tamen paulo post recte observat, idem litterarum genus esse in numis Jubae et in duabus inscriptionibus Hamakerianis.

**) Praeter Koppium et Falbium (vide not. praec.) ita Mannertus (*Geogr. der Alten* X, b, p. 197): „*die phönizische Sprache, welche die Numidier nicht redeten, ob sie gleich einzelne Ausdrücke von den Karthaginensern mögen angenommen haben.*“ Hamaker. Miscell. p. 79 de inscriptione Tripol. 2 loquens „*saepe*, inquit, *et multum haesimus dubitantes utrum Numidica ista verba forent, an Punica.*“ Muenterus de ecclesiae afric. primordiis p. 17: „*propriam Numidis fuisse linguam, praeter locum Sallustii mox laudatum* [Jug. 77] *testem quoque habemus* Val. Max. I, 1, *de dentibus elephanti templo Iunonis Melitensis a Masinissa restitutis, gentis suae literis inscriptis narrantem,*“ qui quidem locus supra iam tractatus ad *linguam* prorsus non refertur. Maiore iure Münterus et *Vaterus* (Mithridates III, p. 47) ad Sallustii locum provocare poterant: in quo tamen nescio an Numidae veteres Africae incolae s. Libyes intelligantur (v. p. 12 not.).

Ac *primum* quidem si qui forte mirentur et ineptum censeant atque inauditum, idem signum plures litteras significare posse, hi unum illud reputent, hoc scripturae genus non primarium esse et nativum (in quo tale quid accidere non poterat), sed secundarium et degeneratum, omnesque illas litteras, quae nunc tachygraphorum negligentia in meram lineam directam vel in signum cruciforme reciderunt, olim plenius fuisse pictas et a se invicem probe discretas. Ita vidimus | = *Beth* sensim ortum esse ex), idque ex 9, | = *Nun* ex , | = *Lamed* ex , | = *Tau* ex , idque ex . *Eadem* prorsus *ratio est* alphabeti cufici, in quo similiter quinque litterae (Beth, Je, Nun, The, Thse) eandem figuram habent: non quasi sic inventae sint, sed quia quinque litterae scripturae veteris Syrae Estrangelo dictae (unde cuficam scripturam ortam esse constat) a scribis Arabum in hanc unam et simplicissimam figuram contractae sunt*). Item res se habet de scriptura Sassanidarum in numismatis**), adeoque de scriptura nostra germanica cursiva, in qua ⌣ est *N* ortum ex lat. *n*, et *U* ortum ex *u*, postea demum signo diacritico (⌣̆) distincta: cuiusmodi signis diacriticis etiam Arabes postea has litteras in Nischi scriptura discrevisse (ب, ي, ن, ت, ث) satis constat.

Deinde ad eiusdem scripturae cuficae rationem eos remittere possimus, qui nimiae et paene inauditae ambiguitatis hoc scripturae genus accusent. Sed profecto non multo maior est huius quam phoeniciae vulgaris difficultas, modo hoc teneant, qui talia monumenta legere volent, non in singulis tantum elementis haerendum esse, quae saepe ambigua sunt, sed, ut in scriptura aegyptiaca enchoria, ut in codicibus arabicis graecisque negligenter scriptis, id agendum, ut integra statim vocabula, formulas, signorumque quasi symplegmata (quorum plura in his monumentis identidem recurrunt) oculis et mente comprehendant, quo facto demum singulorum elementorum potestas accuratius definiri potest. Accedit quod vocabula admodum obvia et usu trita tachygraphorum more quasi per compendium multoque negligentius scripta esse solent, quam reliqua, maxime nomina propria:

V. c.

 et = אדן (dominus) Num. 1, 1. 2. 2, 1 2. 3, 1. 4, 2. 3. 5, 1 (bis). Trip. 2, 4.

---

*) Vide scripturam cuficam cum Estrangelo comparatam in tabula ab Hupfeldio delineata, in Ewaldi gramm. arab. T. 1.

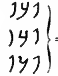
**) Vide §. 54. De Sacy de his litteris (apud Mionnetum, Recueil des planches p. 6) ita: *Dans les médailles*, inquit, *plusieurs lettres reduites presqu' à un seul trait perpendiculaire perdent leurs formes caracteristiques, et se confondent les unes avec les autres.* Et revera sex litteras (He, Waw, Zain, Jod, Lamed, Resch) ita in simplicem lineolam contractas esse monstrabit tab. nostra quinta. — Quid quod? adeo Aleph, littera ex multis lineis composita, in scriptura Peschito et Nischi tandem in unam lineam perpendicularem recidit, quod quomodo sensim factum sit, vide apud *Koppium* II, p 377.

 = בן (filius) 1, 3. 4. 2, 2. 3.

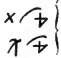
 = בעל (dominus, Baal) 1, 1. et in app. bis. 2, 1. 3. 3, 1. 4, 1. 5, 1. Trip. 2, 1.

 = id. 1, 3. 4. 2, 2. 3. 4, 2.

 = חמן (חַמָּן deus Solaris) 1, 1.

 = כמן id. 2, 1. 3, 1. 4, 3.

 = מכת (i. q. מלכת imperium) 1, 2. 5, 1. 4, 2.

 = קלת (voces, preces) 1, 2. 2, 2. 3, 2. 4, 3. Trip. 2, 2.

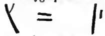
Adde quae de litteris ligatis scribendique compendiis statim observabimus §. 36. 37. Ceterum ex his ipsis consequitur, in talibus legendis sola palaeographiae cognitione nihil effici, nisi magna quaedam linguae exercitatio accedat: neque mirum est, viros, qui illam solam tenerent linguarum cognitione minus imbuti in talibus legendis non magis profecisse, quam in Cofticis, in Arabicis Graecisque vulgaribus et in Aegyptiacis legendis.

§. 36.

De litteris connexis.

Litterarum connexarum, quae in solis fere omnis Tyriis, in inscriptionibus Citieis et in quibusdam Numidicis, omnino raro, occurrunt, duplex est ratio. In aliis enim duae litterae connexae integrae manserunt, ut in צר num. Tyr. E, incert. Phoen. E, אב Cit. 13, 2, עם gemm. Clark. no. 45, ים Tugg. Templ. lin. 1. 3. דר ibid. lin. 5: in aliis contra utraque littera ita in unum tanquam symplegma coaluit, ut vel unius vel alterius lineae quaedam perierint, illudque symplegma unius tantum litterae spatium occupet, velut Cit. 3, 3 = לם, cf. לע ibid., אר Cit. 26, 2, ום 18, 1. צב Cit. 10, 1. ים 23, 3, בי 18, lin. 3, עצ (vulgo עק) 23, 2, ער 12, 2. שב 13 extr. Trium litterarum (קבר) symplegma esse videtur Cit. 26, 3.

Causa autem litterarum ita ligatarum partim in quodam statuariorum lusu studioque calligraphico magis quam tachygraphico partim in spatii angustiis quaerenda videtur. Ad tachygraphiam vero pertinere videntur huius generis ligaturae in Numidicis obviae, ut

filius Numid. 1, 3 et app. 4, 2 (cf. 4, 1).

Ceterum nonnullas figuras, quas ex pluribus ligatas esse statuunt, equidem simplices habere malim (v. ad Cit. 8, 4): nonnunquam etiam in apographis eiusmodi litterarum connexio reperitur, ubi in monumento ipso nulla est, velut Melit. 1, lin. 4, ubi litterae יב in apographis Barthelemyi, Swintonis, Bayeri connexae sunt, in ipso monumento non sunt.

„Litterae inter se connexae hic illic etiam in scriptura Graecorum (v. maxime „monogrammata nummismatum), Romanorum, Etruscorum (v. Passeri Museo Etrusco „T. III. p. 87. Lanci Saggio 1; p. 220), Aramaeorum in Aegypto (v. fragm. Turi- „nense, apud nos no. 73), adeoque in codd. hebraeis scriptura quadrata scriptis „obviae sunt (v. Kall de codd. hebr. p. 15). Frequentiores etiam hi nexus sunt „in Palmyrenis, quanquam non in omnibus monumentis (§. 53, 2). Tandem in „scriptura Syra recentiore, velut Estrangelo, in Zabica, Peschito, Nischi si non „omnes, certe plerasque litteras inter se nectere consueverunt."

§. 37.

De notis siglisque.

Paucas quasdam notas siglasque, velut שת in numis Marathensibus aliisque Phoeniciae incertis, in scriptura Phoenicum iam diu agnoverunt Palaeographi. At multo latius patet haec per compendia scribendi consuetudo, quae apud Phoenices haud multo minus quam apud Graecos et Romanos viguisse videtur, nobisque in titulis obscuris legendis nihil maiori usui fuit et adiumento, quam semel observata haec compendia v. c. ע pro עבדך *servus tuus* i. e. ego.

Plura autem sunt harum notarum genera. Atque in plerisque quidem littera initialis pro integro vocabulo ponitur, ut ע pro עבדך; in aliis, sed rarius, duae adhibentur litterae initiales, ut נץ pro נציב, vel initialis cum finali, ut שת pro שנת (anno). Passim etiam duae tresve litterae totidem integra vocabula significantes componuntur, ut מע = מלך עלם, quae quidem ratio in compendiis Rabbinorum ראשי תיבות dictis longe frequentissima est. In uno exemplo (כ pro מלך) etiam finalis littera pro integro vocabulo ponitur, ut apud Arabes, v. c. د pro بلد urbs, ة pro قرية vicus, ع pro موضع locus.

En indicem litterarum, quae integrorum vocabulorum notae vel sunt vel esse videntur:

א pro אבן *lapis* Cit. 3, 1.

א pro אש (vir) v. אעי.

אבע fortasse pro אבעלינם (pater Superorum) n. pr. Cit. 5, 2.

אעי pro אש עבדך יגע *vir servus tuus fessus* i. e. ego vir aetate fessus s. senex. Cit. 33, 3. 4, ubi vide.

ב pro בעל, inde

בטם pro בעל טעם *praefectus provinciae*, Numid. 3, 3.

ג pro גדל, v. כג.

י fortasse pro יעץ Cit 8, 1.

כ pro מלך, inde כע pro מלך עלם *rex aeternus*, epith. Baalis Numid. 1, 1, quod plenius scribitur מלך ע׳ 2, 1. 3, 1.

כ pro כהן *sacerdos*, unde כג = כהן גדל *sacerdos magnus* (ex alia lectione אג = ארן גדל dominus magnus) num. Cilic. A.

מ pro מצבת *cippus* Cit. 25, 1. 32, 1.

מ fort. מלך *rex* Numid. 2, 3 (ubi vide).

מח pro מחנת *Panormus*, unde מחשרם pro מחנת שרם Panormus Romana, num. Panorm. K.

מע fort. מלך עלם num. Jubae min. L.

מך pro מלך *rex* Tugg. lin. 1. 3.

נ pro נציב *cippus* Cit. 11, 2.

נץ — — — Cit. 8, 1.

ע pro עבדך *servus tuus* (o Baal) i. e. *ego*, quam formulam nominibus suis apponere solent titulorum auctores. Cit. 11, 1. Numid. 3, 3. 4, 1. 2. 6, 2. 7, 1. Trip. 2, 3, conf. eandem vocem in eadem sententia plene scriptam Melit. 1, 2. Cit. 7, 2.

ע pro עלם *aeternitas*, in מלך ע׳ rex aeternus Num. 2, 1. 3, 1.

עע pro עבד עלינם *servus Superorum* i. e. vir pius Cit. 7, 3.

ש pro שר *princeps* Cit. 8, 5.

ש fort. pro שלם *pax* Cit. 33.

שת pro שנת *anno*, in numis Marathensibus et in incertis Phoenices.

Alia eiusmodi compendia, sed minus certae explicationis, quam quae in hunc indicem reciperentur, vide in numo Sidonio T. et passim alibi.

§. 38

De verborum distinctione.

Antiquitus et plerumque Phoenices, pariter atque Graeci antiquissimi, sine ulla verborum distinctione continua serie scribebant et sero demum vel proprio usu vel Graecorum exemplo edocti, quanta esset indivisae scripturae ambiguitas et quam egregium facilius certiusque legendi adminiculum inesset in verbis distinctis, quam de aliis ambiguitatis tollendae subsidiis circumspicere, tum singula verba vel punctis interiectis vel spatiis relictis dispescere coeperunt. Qua quidem in re observari potest quaedam per gradus processio.

1. Ac *primum* quidem plerique iique ut videtur antiquissimi tituli sine ulla verborum distinctione scripti sunt: statuarii adeo elegantiae et symmetriae cuiusdam magis quam perspicuitatis studiosi, ubicunque versus ad finem vergens integrum quoddam verbum non capiebat, tot eius litteras in primo versu ponebant, quot spatium admittebat, reliquas in alterum versum transferebant id unice caventes, ne spatio vacuo

in extremis versibus relicto aequalitas turbaretur, interdum adeo quandam in litterarum numero convenientiam affectantes (Melit. 3). Ita Melit. 2. Cit. 7. 8. 10. 14. 15. 17. 18. 20. 23. 24. 26. 29—31. 33. Sard. Marsal. Carth. 1—3. 5. 8. 9.

2. Paullo magis perspicuitati adiuvandae tollendaeque ambiguitati prospectum est ab iis, qui verborum divisionem et fracturam magis quam inaequalem litterarum numerum reformidantes, obi versus integrum verbum non capiebat, spatio in extrema parte relicto integrum et indivisum verbum secundo versui reservabant. Ita factum in Melit. 1, in Athen. 1. 2. Cit. 3. 4. 12. 22, in Erycina, in Numidica 1—4, in numis Sidoniis T, numis Jubae maioris. Vide prae ceteris duplex tituli primi Melitensis exemplum, in quorum priore (nunc Parisiensi) verba עברך, שן בן, קלם ab initio versus secundi, tertii, quarti, in posteriore (etiamnunc Melitensi) iam versu primo, secundo, tertio exeunte comparent, in neutro fracta sunt, quod consulto evitavit statuarius.

3. Mox alia quaedam, licet parva, legendi adminicula excogitata sunt:

a) *puncta* aliave distinctionis signa *sententiis interiecta*. Ita Cit. 3, 1 punctum ponitur post מצבת א(בן), Cit. 8, 2 signum distinctionis (\˙) post nomen sepulti.

b) *nomina propria* hominum distinctionis causa *punctis inclusa*. Ita in Cit. 15 nomen proprium חר בן עברא, Cit. 23 (ex apogr. Porteri) n. pr. אעברא *), prae ceteris autem in Sardica, ubi lin. 6. 7 nomen proprium sepulti בנרש בן נגר ita signatum est, ut punctum in *mediam* litteram initialem et finalem (ב et ר) immissum sit.

c) *nomina propria* etiam ita notata, ut *singulis eorum litteris punctum appositum sit*. Vide nomen לכת inscr. Tripol. 2, lin. 4, et Cit. 25 (fortasse etiam nomós incertos Sid. U—X), collata Aegyptiorum et Sinensium nomina propria marginibus includendi consuetudine.

4. Tandem singulas *voces distinguere* coeptum est, idque

a) *punctis*, ut in titulo Citiensi secundo, in Tuggensi ex apographo Templii (no. 56) et Tripolitano secundo (no. 65): ita tamen ut inter voces arctius connexas, certe minores, interpungi non soleret. Vide ad Cit. 2 et Tugg. no. 56.

b) *spatiis interiectis*, ut in Athen. 3, Numid. 5, Tripol. 1, gemma Clarkii (no. 45), in numo Syracusano B (באר אח), numis Sabrathae et Sigae: quo etiam pertinent omnes numorum epigraphae in quibus bina verba in binas lineas dispertita sunt, ut in Gaditanis

מבעל   בעלת
אגדר   הגדר

in numis Jubae min. D. E., Vaccae al. Ceterum in nonnullis haec vocum distinctio sibi non satis constat, v. c. in Tripol. 1, obi singulis verbis spatia interiecta sunt, sed verba רבקם sine spatio copulata: cuius inconstantiae causa in rei novitate legibus nondum satis adstricta et in quadam eorum populorum ἀγραμματίᾳ quaerenda videtur **).

*) In Pocockii apographo alia quoque reperiuntur puncta male posita Cit. 5, 1. 14, 1. 2, quae sana esse non possunt.

**) Eodem modo de scriptura Etrusca iudicat Odofr. Müllerus (*die Etrusker* II, 315): „*Die Interpunction ist so inconstant als möglich: auf der-*

5. Facilius, quam illis distinguendi signis, Phoenices caruissent signis quibusdam ab initio et fine titulorum, subinde etiam singulorum versuum obviis, | |· ·| :| partim ornamenti partim spatii explendi causa positis, vide Cit. 3 init. 7. 8 extr. 14. 22 extr. 23 init. 29 (cf. Kopp B. und Schr. 1, 225, qui recte iam eadem signa in inscriptionibus Romanis reperiri observavit), Cit. 33 lin. 4. 5, et fort. Numid. 2 extr. Molesta adeo huius generis signa, quippe quae cum litteris Sain et Zade facile confundi possint et saepius iam ab interpretibus confusa sint. Idem de aliis quibusdam ornamentis finalibus dicendum est v. c. ⋈ in vase Panurmitano (no. 43), ♡ Cit. 29 ab interpretibus perperam in litterarum numerum relatis, cf. etiam Cit. 10. 27. 32. 33.

„De Graecis vetustis modo indivisa scriptura modo singulis binis ternisve „punctis utentibus v. infra §. 48. De Etruscis modo dictum not. **). "

„Praeter has *indivisa scriptura* nunquam non utuntur veteres Hebraei in „numis, Palmyreni, Persae in monumentis Sassanidarum."

„Verba *spatiis* distingui solebant in scriptura aramaea aegyptiaca et in quadrata."

„*Singulis punctis* utebantur veteres Romani (§. 49, 5) et Samaritani, *binis* „*punctis* Aethiopes (cf. Kopp. §. 77—80)."

§. 39.

Num signa vocalia habuerint Phoenices.

Signorum vocalium ne minimum quidem vestigium in monumentis phoeniciis reperitur. Quod enim olim in titulis quibusdam Melitensibus apud Castellum eius generis signa animadvertisse mihi visus eram (hist. ling. hebr. p. 184), id nunc mihi retractandum est, quum illa apographa fide prorsus indigna sint (v. lib. 2, post inscr. 4): neque magis audiendus Lindbergius (de numis Sextorum p. 31), qui disiecta quaedam litterae fractae membra in numo sive Sextano sive Tingitano vocalium signa esse suspicabatur.

Lineae diacriticae vero ad vocalium defectum quodammodo resarciendum excogitatae exemplum, licet unicum, exstat in inscriptione Carthag. 8. lin. 1 ubi vide.

§. 40.

De defectiva scribendi ratione apud Phoenices usitata.

Signorum autem vocalium (quorum inventio recentioris quam ipsa novissima monumenta phoenicia aetatis esse videtur) usum quomodo a Phoenicibus exspectes, qui ne eo quidem vocalium indicandorum subsidio, quod in litteris quiescentibus ו et י habebant Hebraei sine punctis scribentes, uti solebant, quam parcissime certe utebantur, et litteraturam habebant meris consonantibus constantem? Qui quidem locus quamvis ad

selben, sonst gut geschriebenen Perusinischen Inschrift sind die Worte oft durch Puncte von einander getrennt, oft nicht: und in den Aufschriften auf Todtenkisten werden oft Worte durch Interpunction zerrissen. Kurz diese Inschriften beweisen deutlich, dass die Tusker kein l i t e r a t e s *V o l k waren, wie die Athener des Pericles u. s. w.* Cf. Lanzi Saggio di lingua etrusca I, 281."

grammaticae partem orthographicam pertinere videatur, tamen iam hoc loco mihi tractandus videtur, ut quaecunque ad Phoenicia recte legenda faciant, hoc capite comprehendamus: praesertim quum in hac litterarum quiescentium omissione praecipua quaedam ambiguitatis causa et haud minimum Phoenicia recte legendi impedimentum situm sit.

Sed agite iam de singulis litteris אהוי seorsum videamus.

1. Ac primum *Aleph in mediis vocibus* omittitur, ubicunque illud quiescit; servatur, ubicunque mobile est et consonam agit. Ita constanter omittitur in רש pro ראש *caput* *), ברי n. pr. (pro בְּאֵרִי *fontanus*), cf. in V. T. רֵמִים pro רְאֵמִים Ps. 22, 22, רֵשִׁית pro רֵאשִׁית Deut. 11, 12; sed ponitur in באר *fons* (hebr. בְּאֵר) cf. באר את in num. Syracus., in מאת (מֵאָת) *centum*, תאם (תְּאֹם) *gemellus* n. pr., תאר (תֹּאַר) *species*. Semel poni videtur ad vocalem graecam *A* exprimendam in לארכא *Laodicea*, sed hoc potius pronunciandum לְאֹרְכָא *L*[a]*odica*, quanquam etiam Arabes scribunt لاذقية. Singulare quoddam exemplum est בחאיי *in vita mea* Cit. 3, 1, ubi א adeo pro a brevi ponitur, quod vix admittendum esse censeres, nisi scriptura ibi ita esset perspicua, ut mutare quicquam religio fuerit.

In fine א quiescens apud Phoenices paullo usitatius est quam apud Hebraeos, et etiam pro ה fem. gen. ponitur (cf. no. 4).

2. *Vav* praeter unicum quoddam exemplum constanter omittitur, ubicunque quiescit:

a. in *mediis vocabulis*, ut עלם *aeternitas*, שלם *pax*, ארן *dominus*, הא *is*, צדן *Sidon*, מקם *locus*, קלת *voces*, אבת *patres*, נחם *Nahumus*, מלכת *regnum*, רח *spiritus*, ne eius generis exempla memorem, in quibus etiam Hebraei ו saepe omittunt, ut ספר *scriba*, יצר *figulus*, שפט *iudex*, *sufes*.

b. in *extremis*, לארנן (pro לַאֲדֹנֵינוּ) *domino nostro* Melit. 1, 1, מלכתן *imperium nostrum* Sard. lin. 5. 6. num. Iubae mai. B. C, כבאה (pro כְּבֹאֵהוּ) *quum intrasset* Tagg. lin. 5. Unicum illud exemplum est n. pr. מתובעל (מְתוּבַעַל vir Baalis) Numid. 7, 2.

3. *Jod* servatur, ubicunque mobile est, et propterea etiam in suffixo ־ַי, ut hac quoque re refellantur, qui veras diphthongos Hebraeis tribuunt. Sic בחיי (בְּחַיַּי) *in vita mea* Cit. 2, 2, דברי (דְּבָרַי) *verba mea* Melit. 3, 6, cf. etiam חילא (חֵילָא more aramaeo) Cit. 8, 3.

Praeterea ad Jod mobile quodammodo referri potest ־ִי terminatio gentiliciorum et patronymicorum (arab. ـِيّ), in feminino ־ִיָּה, apud Phoenices propterea constanter plene scripta, ut צדני *Sidonius* Athen. 1, 2, כתי *Citiensis* Athen. 2, 2, חתי id. Cit. 33, 5, לספי Sard. 8, לְבִי *Libys* Numid. 5, 2, רמי *Romanus* ibid. (dubium est ערב pro ערבי *Arabs* Cit. 12, 2), et eodem modo iudicandum אי *insula*, in אי בנם (insula filiorum), עִי *ruina*, quae arabice scriberentur إِيّ, عِيّ, ut رِيّ.

Ubi *Jod quiescit*, sive î pronunciandum sive ê (־ִי, ־ֵי), vulgo omittitur, sed non eadem constantia atque Vav.

*) Singulos inscriptionum numorumque locos non laudamus, quum facile inveniri possint in indice, quem concinnavimus lib. IV, cap. 2.

a. in *mediis vocibus* omittitur v. c. צדן (צִידוֹן) *Sidon*, נגר (נָגִיד) *princeps* Sard., אש *vir* persaepe (pro אִישׁ), תנת *Tanith*, Tanaïtis, בת (pro בֵּית) *domus* in statu constructo, praecipue in plurali masc. חים (pro חַיִּים) *vita*, עבדססם (cultor equorum) n. pr., צדנם *Sidonii* *), אי בנם (insula filiorum) Cossyra; כתן *Citii*, שרדן *Sardi*, et ubi Hebraei Jod compaginis inserunt, quod Phoenices etiam pronunciando exprimunt, ut חנבעל *Hannibal*. Contra reperiuntur exempla, in quibus Jod quiescens scriptum exstat, neque solum in deterioris aetatis monumentis v. c. אחיק *sinus* Eryc. 4, שמיר *adamas* Togg. 6, בריאת n. pr. Tripol. 2, 4, בילת num. Sig., sed etiam in antiquo quodam, velut עין *oculus* st. constr., in num. Cilic. F. — Eadem inconstantia est in verbis compositis, ubi י in fine prioris partis modo reticetur modo ponitur, ut אשר מלכחך pro אשרי מלכחך (beatum regnum tuum) Cit. 24, מעשנתן pro מעשינתן, sed מעשיבעל, מעשילים, משיבעל.

b. in *extremis vocibus* diversae formae distinguendae sunt. Ac primum

α) *Suffixum primae pers. sing.* paene constanter *plene* scribitur, אחי *frater meus* Melit. 1, 2, אבי *pater meus* Cit. 3, 2. 23, 3, אמי *mater mea* Tugg. 6, מזרי *sidus meum* num. Cilic. G., נחתי *quies mea* Cit. 2, 2. Contra tamen את (pro אִתִּי) *mecum* Cit. 2, 2. 29, 2.

β) Eodem modo *Afformativum* 1 pers. sing. plene scribitur, שתי *posui* Cit. 2, 3.

γ) *Defective* scriptum אנך (pro אנכי) *ego* Cit. 2, 1. 3, 1, רו pro רוי *irrigatio*, *pluvia* Cit. 22, 2, למ pro למי *ei quae* Cit. 2, 2., et

δ) constanter ita *plur. cstr.* in ־ֵי, ut שן בן pro שני בני *duo filii* Melit. 1, 3, מבעל pro מבעלי *a civibus*, num. Gadit. Ting., fortasse בעל pro בעלי *cives* nom. Tars.

Vides aliquam in his inesse constantiam, et plerumque servatum esse Jod finale, ubi ad formam indicandam necessarium erat (cf. α. β): sed neque ubique positum esse, ubi eo opus fuisset, neque satis constanter in singulis formis, docent exempla litt. α. δ. laudata.

4. Plane singularis ratio est *He* litterae, quam extremis vocibus *mobilem* in Phoeniciis me usquam deprehendere non memini, quum pro ־ָה, feminei sexus indice, vel ת scribant (שנת *annus*, מאת *centum*, אית *insula*) vel א (איא, בעלא, עבדא) **), passim etiam feminei sexus notam plane omittant, ut יטנאת pro יטנא אתי *consuevit mecum* Cit. 2, 2, יסר pro יסדה Cit. 23. Eodem modo ־ָה sub finem vocabulorum omissum, velut in מרף pro מרפה *remissio* Melit. 2, 3, adeoque ־ָה mobile in א mutatum, v. בלא pro כֻּלָּה *omnis ea* Cit. 2, 2.

Ex his autem, quae modo exposuimus, facile intelligent docti harum rerum arbitri, quomodo in utramque partem in hoc argumento diiudicando peccatum sit ab O. G. Tychsenio et Koppio ***). Ille enim, etsi in universum veram de hac re senten-

*) מעשילים Numid. 1 lin. 3 esse videtur pro מעשִׁלִּים, ita ut Jod mobile sit.

**) Vide infra grammaticam phoeniciam lib. IV, cap. 4.

***) V. Hartmanni vitam Tychsenii II, 2 p. 276. Kopp *Bilder und Schriften* II, p. 111 sqq.

tiam tenens, in eo tamen erravit, quod litteras ו et י in Phoeniciis unquam vocales esse negans *) propterea scripturam phoeniciam syllabarium esse affirmavit, quae appellatio huic scripturae plane inepta est: quanquam non dixit Tychsenius, quod ei tribuit adversarius, omnes et singulas litteras veri nominis syllabas fuisse. Sed magis etiam peccavit Koppius, qui adversarium subsannans ad eum refutandum suamque sententiam tuendam talia profert exempla, quae ne tironi quidem ignoscas, veluti בעלמלך, בעלחרז, מרחע **), ex quibus appareat veteres Phoenices litteris vocalibus usos esse. Scilicet talis erat Ain!

§. 41.

A dextra ad sinistram procedere scripturam Phoeniciam, id utpote rem in vulgus notam ne memorassem quidem, nisi unius cuiusdam exceptionis a Koppio iam animadversae (*Bilder und Schriften* II, 193) mentio iniicienda esset. In uno videlicet exemplo nummorum Heracleensium eadem illa epigrapha, quae in vulgaribus exemplis solito modo a dextra ad sinistram progreditur (v. numos Heracl. litt. A. B. C), ita expressa reperitur, ut litterae more Graecorum a sinistra ad dextram currant, singulaeque inversae sint (litt. C), ut solent apud Graecos esse in iis titulorum *βουστροφηδὸν* scriptorum versibus, qui occidentali more scripti sunt. Quandam graeci moris imitationem ea in re quaerendam esse, nulli dubitamus: et alia etiam singularum litterarum graeco more inversarum exempla exstare infra docebimus (lib. III, ad nummum Panorm. I). Adde Aleph litterae figuras inversas in Eryc. lin. 1. 4. 7.

CAPUT QUARTUM.

DE SCRIPTURA ARAMAEA AEGYPTIACA.

§. 42.

Peculiare quoddam litterarum genus, phoeniciis litteris simile, neque tamen recte in harum numero habitum, in iis monumentis comparet, quae in Aegypto reperta sunt, *aramaea* lingua inscriptis, velut in lapide Carpentoractensi et huic simili Rogersiano, in papyro Taurinensi et in fragmentis Blacassianis (v. lib. II, no. 71—75), ne alia minoris momenti fragmenta papyracea memorem, de quibus infra (ad II, 75) breviter dictum est. Quorum quidem monumentorum maxima pars nuper demum et nostra memoria in lucem protracta est: lapis vero Carpentoractensis iam

*) Ipse Tychsenius postea in epistola ad Rosenmuellerum (p. 279) exceptiones statuit יִשַׁי, צִדְנִי, סְרִי, easque ad causas suas revocare studet. Poterat haec facile ex linguae arabicae (in qua Jod in illis exemplis mobile est) analogia confirmare, sed non erat profecto quod vir orientalium linguarum peritissimus ad collegam scribens huic talia explicaret.

**) In hac quidem epigraphe ע ad מרחת non pertinere, infra videbimus, lib. III, no. 5.

Barthelemyum nactus est interpretem, qui singularom litterarom potestate feliciter exputata primoin hoius scriptorae alphabetum ex illo monomento coocionavit (v. Mémoires de l'acad. XXXII, p. 725 pl. 1), postea saepe, sed interdum mious accorate repetitum (v. Opua eocyclopaed. Paris., Recueil des plaoches P. I. Pl. 5. *Büttner Vergleichungstafeln* tab. 2, no. 4. *Wahl Gesch. der morgenl. Sprachen* tab. 7. *Edm. Fry pantogr.* p. 56), hac una in re emendandus, qood litteris vere phoeuiciis hoc litterarum genoa annumeravit, quom partim earum figuru a phoeoiciis satis diversa sit, partim lingue his characteribos expresso noo phoenicia sit, sed aramaea *). Cootra in litterarum potestate definienda Lancius, receotissimus taliom monumentorum editor, tantom abest ut Barthelemyum correxerit, ut in novos quosdam errores inciderit ab aliis demom expellendos (v. lib. II, no. LXXI §. 1). Idem tameo vir doctissimos fragmentis Biacossianis a se editis et transscriptis hoius scripturae alphabetum insigniter locupletovit (v. lib. II, no. LXXIV. LXXV), et Ed. Frid. Ferd. Beerius in singulari doctoqoe libello, cui inscribitor: *Inscriptiones et Papyri veteres Semitici quotquot in Aegypto reperti sunt, editi et inediti, recensiti et ad originem hebraeo-judaicam relati.* P. I. Lips. 1833. 4. omnia huius geoeris monomenta cum palaeographice tom philologice illustrare coepit.

§. 43.

Quod nos tab. 4 exhibemus huius scriptorae, quam utpote in solis monomentis aegyptiis aramaea lingua scriptis usitatam *aramaeam aegyptiacam* appellare placuit **), triplex alphabetum, ex lapide Carpentoractensi, ex papyro Tuorinensi et ex fragmeotis Blacassianis concinnavimus. Quas *prima* colomna collocavimos figuras maiores ex lapidis Carpentoractensis apographo Barthelemyano repetivimus, minores passim additos ex Lanciano eiosdem monumeoti exemplo: in singulis litteris definiendis Barthelemyum, noo Lancium secuti, praeter onom Zade, quod illioa alphabeto addendum potavimos ***). Quae in altera columna exstoot, figurae ex Rochettii maxime fragmenti Toorioensis opographo petitae sunt, et ita dispositae, ut iofra a nobis copiosius disputatom est †). Quae tertia columou exhibentur formae ex papyris

*) Kopp *Bilder und Schriften* I p. 226: „*Irre ich nicht, so hat man die Benennung phönizische Schrift bisher etwas zu freygebig gebraucht, den Phöniziern alles gegeben, und den Aramäern nichts gelassen, gleichsam als ob diese gar nicht hatten schreiben können, oder doch von ihnen nicht ein einziges Denkmal aus ältern Zeiten sich sollte erhalten haben. Selbst Schriften, in welchen sich die aramäische Mundart gar nicht verkennen lässt, nennen die Orientalisten phönizisch, blos weil sie noch nicht geahndet haben, dass eine Verschiedenheit vorhanden seyn könne.*" Quae quidem verissima Koppii observatio ab Hamakero (diatr. p. 68. 69) temere impugnata omnibus aliis eius generis monumentis postea demum in lucem editis confirmata est.

**) Aramaicam *veterem* (*Alt*-aramäisch) hanc scripturam vocabat Koppius, quod minus probandum, quum non adeo vetusta sint illa monumenta, imma phoeniciis pleriaque recentiora videantur.

***) De his, quae navare valebat Lancius, vide quae disputat *Beerius* l. c. p. 8. 9.

†) Lib. II, no. LXXIII §. 3.

Blacassianis desumtae sunt, sed ita ut a Lancii alphabeto in nonnullis litteris (Daleth, Sain, Phe, Resch) definiendis discedendum putaremus *).

De horum autem alphabetorum egregie se invicem illustrantium mutua inter se ratione et cum aliis scripturae generibus necessitudine haec maxime nobis observanda videntur:

1. Carpentoractensis monumenti litterae, utpote ad phoeniciarum similitudinem prope accedentes, harum omnium antiquissimae, Blacassianae contra, ad scripturam quadratam magnopere inclinantes, recentissimae esse, Taurinensis fragmenti figurae medium fere inter illas locum obtinere videntur. Etenim, quae litterae in prima columna capitibus integris comparent superne opertis, *Beth*, *Daleth*, *Caph*, *Resch*, in tertia capita vel maximam partem vel prorsus abiecerunt: in secunda unum Resch capite comparet paene abiecto.

2. Primae columnae figurae (praeter He et Jod) omnes in Phoeniciis etiam monumentis comparent, ita ut hanc quidem scripturam ex ipsa Phoenicia **) ortam esse non dubites. Litterarum *Ain*, *Beth*, *Daleth*, *Resch* capita superne aperta, quae huic scripturae plane peculiaria et priva esse volebat Koppius ***), etiam in Ciliciae nummis adeoque in inscriptione Oxoniensi compareat, et speciatim quidem *Ain* superne apertum perfrequens est (§. 26, fig. 7). *Aleph* litterae prima figura ad numidicam prope accedit, reliquae ad eam figuram, quae in inscriptione Oxoniensi est. *Vav*, *Sain*, *Caph*, *Lamed*, *Mem*, *Nun*, *Phe*, *Zade*, *Tau* formas habent in scriptura Phoenicia vulgares: *Koph* eodem modo pictum habes in Melit. 2 lin. 2, *Schin* eiusdem figurae in Erycina. Unum He et Jod paullum immutatum, illud ex fig. nostr. 9: *Jod* (iam *minima littera*) ex fig. nostr. 10.

3. In tertiae columnae i. e. Blacassianorum papyrorum figuris prima litterarum finalium (*Caph* et *Nun*) vestigia nobis occurrunt, quae nunc demum in scripturae genere spatiis distincto (haec enim consuetudo cunctis his monumentis communis) oriri poterant (§. 33, 4. 53, 2).

Ceterum haud ullum exstat monumentum, quod magis faciat ad origines scripturae quadratae illustrandas, qua de re alio loco †) uberius disputaturi sumus.

De orthographica ratione observandum, in omnibus huius generis monumentis litteras ו et י more Hebraeorum et Chaldaeorum in V. T. (secus atque supra expositum §. 40) nunquam non plene scriptas esse.

*) Vide lib. II, ad no. 74. 75.

**) Neque vero ex vetere hebraea in nummis usitata (§. 51), manifesto id arguentibus litteris א, ה, י, צ, ש, maxime autem *Vav*, quarum figura in prisca Hebraeorum scriptura plane diversa est.

***) *Bild. u. Schr.* II, 227: *So viele phönizische Denkmäler ich auch betrachtet habe, so sind mir doch in keinem einzigen ächtphönizischen diejenigen Gestalten vorgekommen, welche sich oben öffnen. Nur bey dem einzigen* ע *finden sich, jedoch höchst seltene, Ausnahmen, die zuweilen blos von der Uebereilung des Schreibers* (? num fugiente calamo insculpi poterant haec monumenta?) *herrühren.*

†) In historia ling. et scripturae hebraeae denuo edenda.

CAPUT QUINTUM.

DE VARIIS LITTERATURAE GENERIBUS EX PHOENICIA ORTIS.

§. 44.

Palaeographiae comparatae ratio et utilitas.

Quum in hoc libro solius Phoeniciae scripturam, non integram populorum Semiticorum palaeographiam illustrare propositum sit: inutile videri possit et a consilio nostro alienum, de iis etiam agere litteraturae generibus, quae ex phoenicia, tanquam ex communi matre, ortae sunt. At satis certum videtur, brevem certe huius rei tractationem non sine ipsius propositi nostri detrimento omitti potuisse, quum ex hoc ipso comparandi negotio non exigua quaedam commoda in subtilius litterarum Phoeniciarum studium redundent. Quemadmodum enim in linguis docte tractandis non solum recentiorum linguarum origines ex antiquioribus illustrare, sed etiam in antiquis linguis, aliarum matribus, illustrandis saepe ex recentioribus lucem petere solemus; ita non solum antiquioris Graecae, Etruscae, Hebraeae scripturae cognitio eximie iuvatur subtiliore Phoeniciae litteraturae cognitione, sed etiam contra Phoenicia litteratura haud raro illarum comparatione egregie illustratur, praesertim quum nonnulla litteraturae genera, maxime Graeca antiquior, aetate nostris monumentis anteriore ex illa matre prognata sint, et postea quoque in tanto horum populorum, maxime Phoenicum et Graecorum, commercio, subinde unius populi consuetudo ad alium transiisse videatur *). Quod quidem utrumque nonnullis exemplis illustrare placet.

In inscr. Melit. 3 *Mem* et *Schin* litterae ita exaratae sunt, ut duabus partibus constare videantur, id quod Hamakerum ita fefellit, ut *Mem* לכ, *Schin* לל esse putaret. Veram potestatem nos etiam fortasse non omnibus persuaderemus, nisi addere possemus, etiam in Graecis monumentis *Mü* litteram eodem modo in duas, adeo tres partes fractam conspici, hoc modo: in numis Edessae, in Boeckhii inscr. no. III vers. 2. no. XI.

In nummo quodam Persico-phoenicio ad Ciliciam pertinente (v. Cilic. litt. G) in voce מ.כ reperitur littera , quam Koppius (II, 242) temere *Lamed* esse putavit, quanquam hoc nunquam tali forma comparet. Collata epigrapha מורך

*) De Phoenicibus etiam et Graecis quodammodo valent, quae Odofr. Muellerus de scripturae Etruscae origine ita disputat (*die Etrusker* II p. 292): „*Diesen Uebergang darf man sich aber durchaus nicht als einen einmaligen, momentanen denken, so dass die Etrusker durch eine bestimmte einzelne Ueberlieferung die Schrift empfangen, und dann in demselben Zustande festgehalten oder für sich umgebildet hätten. Vielmehr liegt ein deutlicher Beweis fortdauernder Verbindung und Mittheilung darin, dass in mehrern Fällen, wo die Griechen ältere und jüngere Formen haben, auch beide bey den Etruskern vorkommen.*" Ceterum haud scio an ea aetate, qua nostra monumenta phoenicia scripta sunt, maior fuerit vis scripturae graecae in phoeniciam, filiae in matrem, quam contra phoeniciae in graecam (§. 41).

(*sidus tuum*) in aliis eius regionis numismatis frequentata suspicari quidem possis, illam *Zain* esse, illamque vocem מזרי *sidus meum* legendum: sed in mera hoc coniectura positum esset, nisi satis constaret, Graecorum Zeta a Phoenicibus acceptum eiusdem formae (Σ Z) esse: unde recte colligi potest, etiam apud Phoenices hanc, non I, antiquissimam eius litterae figuram fuisse. (Cf. ad §. 18 et quae de litterarum Phoeniciarum *Daleth*, *Vav*, *Phe* nativa figura apud Graecos superstite animadvertimus ad §. 15. 17. 28).

In inscr. Erycina figura H H Nun est, quod dudum vidi. Sed egregie mihi hanc litterae potestatem confirmavit scripturae Etruscae et Oscae auctoritas (vid. tab. 2), unde has formas etiam Graecis et Phoenicibus olim notas fuisse colligo.

Contra Boeckhium in sagacissima tituli Crissaei interpretatione (Corp. inscr. T. I. p. XXI et pag. 2) videmus figuram ꟻꟻ in lapide bis obviam restituisse in 日 i. e. H, quod ad contextum egregie accommodatum est. Sed nihil mutasset vir summus, si scire potuisset, etiam apud Phoenices litteram Chet (= H) non raro ita pingi, ut duabus partibus constare videatur, v. §. 18, Fig. 3. 4. 5.

Illam igitur harum litterarum comparationem ita instituemus, ut partim ea scripturae genera sive orientalia sunt sive occidentalia, quae vel ex ipsa Phoenicia matre orta sunt vel certe una magno spatio ab ea distant, tabulis repraesentemus ad alphabeti Phoenicii ordinem disposita (tab. 2—5) brevibusque commentariis historicis, litterariis et palaeographicis illustremus (§. 45—55): partim singularum litterarum ex litteris Phoeniciis originem monstremus earumque quasi stemmata describamus ex Phoeniciis formis tanquam gentis auctoribus ducta: quam quidem posteriorem palaeographiae comparatae partem non hoc capite atque seorsum tractare, sed nostris de singulis litteris phoeniciis commentariis (§. 12—33) corollarii loco adiungere placuit, ut integram singularum litterarum historiam in conspectu positam haberent lectores.

A simili Koppii consilio (*Bilder und Schriften* II, p. 375 sqq.) haec nostra ratio duabus maxime rebus differt. Nos enim scripturam phoeniciam potius illustraturi, quam universam palaeographiam semiticam comprehensuri, omnia ea scripturae genera omittenda putavimus, quae nimis longo intervallo a matre remota sunt, quam ut huic illustrandae inservire possint: contra vero eas litteraturas, quas Phoeniciae *filias* neptesque *natu maximas* vocare possis, licet non Orientales, veluti Graecam antiquiorem, Etruscam, Umbricam cet. a Koppio plane neglectas, pro nostri consilii ratione diligentius tractavimus.

§. 45.

Litteraturarum ex phoenicia ortarum stemma.

Praecipua autem scripturae genera ex matre Phoenicia deinceps propagata haec sunt:

A) *antiquissima Graecorum scriptura* (§. 46—48), in qua antiquissimas atque nativas Phoenicum litteras servatas esse supra observavimus (§. 15. 17. 18. 28), ut iure suo harum sororum natu maxima vocetur. Ex ea deinceps emanarunt Etrusca (cum Umbrica, Osca, Celtiberica) et vetus Romana (§. 49).

B) *prisca Persarum scriptura* (§. 50).

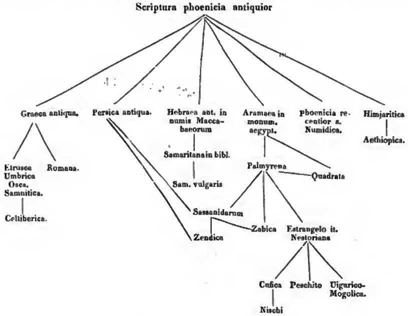
C) *Hebraeorum litteratura* in numis (§. 51), unde *Samaritanae* litteraturae variae species prodierunt (§. 52).

D) *Scriptura Aramaea in monumentis Aegyptiacis* conspicua (§. 42. 43), multarum nepotum fecunda mater, ex qua prognata est *Palmyrena* (§. 53), ex hac quadrata, et variae scripturae veteris Syrae, Persicae, Arabicae species. Quemadmodum autem in prisca graeca scriptura antiquissimae et principes Phoenicum figurae comparent, ita in hanc transierunt recentioris aetatis figurae (v. supra ad Aleph, Jod, Samech, Koph, Schin): qua una re refellitur praepostera illa de litteris apud Syros Babyloniosque, non apud Phoenices, inventis coniectura.

E) *Scriptura Phoenicia recentior* s. *Punico-Numidica*, si tamen hanc a matre diversam cogitabis (§. 35).

F) *Scriptura vetus arabica* s. Himjaritica, ex qua nata est *Aethiopica* (§. 53).

De singularum harum filiarum aetate mutuaque aetatis ratione nihil certi statuere licebit, quum in aliis de monumentorum aetate non satis constet, aliae, veluti Numidica, non semel et uno quasi partu a matre editae sint, sed sensim paullatimque ex ea profluxerint. Omne autem stemma etiam neptes (quarum sanguis dein variis connubiis inter se mixtus et adulteratus est) comprehendens hoc fere fuerit:

A. PRISCA GRAECORUM SCRIPTURA CUM FILIABUS.

§. 46.

Prisca Graecorum scriptura.

Quo tempore et a quo litterae Phoeniciae ad Graecos delatae sint, qua de re apud ipsos veteres variae erant sive traditiones sive doctorum hominum opiniones (Herod. 5, 57. 58. Diod. 5, 24), nobis nunc quidem disputare non vacat, uoumque probasse sufficiat, id a Phoenicibus factum esse, neque vero sensim pedetentimque primum sedecim, dein reliquas litteras, sed omnes alphabeti orientalis litteras simul ex Phoenicia esse allatas, postea aliis ex Graecorum ingenio auctas.

Id enim ex eo apparet, quod antiquissimae litterae graecae *A* — *T* cum viginti duabus Phoeniciis litteris א — ת plane conveniunt, sive litterarum *formam potestatemque*, sive earum *ordinem* et *nomina* spectas, dummodo observes *):

1. Ubi a dextra ad sinistram scribunt Graeci antiquiores, litterarum graecarum *forma* cum phoenicia in plerisque signis prorsus congruit, idque, quod probe tenendum, cum *antiquioribus Phoenicum figuris* (v. ad §. 12—33), quum contra scriptura aramaea ex recentioribus eorum figuris prognata sit. Quanquam autem certum est, antiquissimo tempore hanc scribendi rationem apud Graecos etiam pervulgatam fuisse (talis enim a Graecis ad Etruscos pervenit), pauci tamen tituli servati sunt, qui vel integri vel ex parte (βουστροφηδὸν) orientali more exarati sint ipsasque Phoenicum litteras referant **): in iis vero titulorum versibus, qui a sinistra ad dextram currunt, pleraeque litterae inversae sunt, ita ut, quae earum capita brachiaque in orientali scriptura sinistram spectarent , nunc dextram spectent , quae figurae postea solae retentae sunt. Vide utriusque generis formas tab. 2, col. 1.

2. Litterarum *potestas* quanquam in universum in utraque hac litteratura eadem sit, nonnulla tamen pro diversa utriusque linguae indole mutanda erant. Quum enim aspirationibus sonisque gutturalibus (אהחע) abundaret alphabetum phoenicium, vocales vero vix ullas haberet ***), Graecis contra, in aspirationibus sat parcis, id agendum esset, ut etiam vocales (maioris illas in lingua sua, quam in phoenicia, momenti) accuratius designarent: gutturales nonnullae in subsidium vocatae et vocalibus designandis adhibitae sunt, hunc in modum:

Spiritui aspero designando adhibitum est *Chet* (H), quod hac potestate etiam ad Romanos transiit, serius demum a Graecis vocalis vim accepit.

---

*) Cf. librum nostr. *Gesch. der hebr. Sprache und Schrift* p. 162 sqq. Inanes plerumque doctas hypotheses continet Hezelii libellus: *Paläographische Fragmente über die Schrift der Hebräer und Griechen.* Berlin 1816. 8. Cf Allgem. Litt. Zeit. 1816, p. 153. 154

**) Titulos more orientali a dextra ad laevam currentes, sed unius versus modum non excedentes v. apud *Boeckhium* no. 31. 33 35. 36. 37. 40, bustrophedon scriptos no. 1. 8. 9. 23. 27. 39.

***) Phoenices *perraro* litteris debilibus usos esse, ubi vocalium potestatem haberent, supra vidimus §. 40.

Vocali A designandae adhibitum *Aleph*, apud Phoenices et Hebraeos spiritus lenis, sed in vocalem A inclinans.

Vocali E (item ē, *ei*) adhibitum ה *He* Phoenicum, tum nomine tum in nonnullis vocabulis sono ita suadente.

Vocali I peraptum erat י *Jod*, quod apud ipsos Phoenices interdum litterae vocalis vim habebat (v. §. 40, 3, a).

Denique pro vocali *O* (et *U*) non Vav littera utebantor, qnne nunquam quiescebat apud antiquiores Phoenices (v. §. 40, 2), sed *Ain*, quod ne cui mirum videatur, hoc statim loco praemuniendum est, quod infra copiosius docebimus (lib. IV c. 4), honc gutturalem apud ipsos Phoenices in vocalem O inclinasse.

3. Ut intelligatur, etiam *ordinem* litterarum apud Phoenices Graecosque eundem fuisse, ante omnia tenendum est, in vetere Graecorum alphabeto praeter hodiernas litteras tria antiqua phoeniciae originis elementa fuisse, quorum duo postea extrusa cifrarum (ἐπισήμων) tamen potestatem retinuerunt, unum cum alio quodam elemento coaluit et in desuetudinem abiit.

Et horum quidem primum erat *Βαῦ* (*F*), vulgo Digamma dictum, eundem locum inter ה et ז (*E* et *Z*) occupans atque ו Phoenicum, et prorsus eiusdem potestatis, unde ortum latinum F, postea ex litterarum numero extrusum et *senarium* numerum designans (cf. §. 47 s. F. litt.).

Alterum est *Κόππα* (Ϙ), tum figura et potestate, tum nomine et ordine Koph phoenicio (קוף) respondens, in numis Crotonis, Syracusarum et alibi obvium (v. Eckhel D. N. II, p. 245. IV, p. 390. 392. Classical Journal I. p. 330), postea in obsoletis et supervacuneis habitum, ita ut, quum sensim duae litterae Koppa et Kappa in unum Keppa coirent, Koppa (iam prius in Italiam transvectum ibique Q scriptum) solius episemi vim retineret.

Similis ratio est litterarum *Sigma* et *San*, quarum historia et mutua ratio mihi hunc in modum expedienda videtur. Antiquitus Graeci a Phoenicibus et *Sameck* 𐤎 adoptabant et *Schin* (ש W). Illud *Sigma* appellabant pro *Simcha* (סמכא) et his figuris pingebant a phoenicio Sameeh petitis: Ʒ Z Z (nisi duae posteriores ad Zain = Zeta pertinent, §. 47 s. litt. Sigma); hoc, cui sonus asperior et raucus erat instar Schin, *Σὰν* appellatum, ut sono et nomine ita etiam figura (M M) phoenicio Schin respondebat. Mox, quum pinguior iste sonus graecis auribus displiceret et raro audiretur, utraque illa littera in unam coalescere coepit, quam Iones *Σίγμα* appellabant et tenui sono s pronunciabant, Dores contra *Σὰν* nuncupatam pinguiore sono efferebant (Herod. I, 139), donec sonus iste rusticus et spurius (*Σὰν κίβδηλον* Pind. apud Athen. XI, 5 p. 467) ex Graecis plane expulsus est et in desuetudinem abiit, quo facto utrumque nomen (*Σίγμα* et *Σὰν*) et utriusque litterae figurae (Ʒ et M) promiscue de eodem sono usurpari coeperunt et prorsus in unam litteram coierunt, in eum autem alphabeti locum, quem *Σίγμα* (Samech) prius occupaverat, nova littera Ξ concessit *).

---

*) Sententiae nostrae de signis Ʒ Z et M (Sigma) olim diversis insigne firmamentum haud

Zade litterae certum vestigium equidem apud Graecos non reperio. Quod enim Zade eandem litteram esse dicunt *), atque Zeta, id mihi persuadere non possum, quum Zeta tum forma et potestate, tum ordine atque nomine litterae Zain respondeat **): videtur igitur Zade, utpote littera supervacanea a primis statim litteraturae graecae auctoribus repudiatum et ex litterarum serie eiectum esse.

Antiquiores igitur litterae graecae phoeniciis hunc in modum respondebant:

א	*Α*	ט	*Θ*	ע	*Ο*
ב	*Β*	י	*Ι*	פ	*Π*
ג	*Γ*	כ	*Κ*	צ	—
ד	*Δ*	ל	*Λ*	ק	*Κόππα*
ה	*Ε* (h, ĕ, ē)	מ	*Μ*	ר	*Ρ*
ו	*F* *Βαῦ*	נ	*Ν*	ש	*Σ* *Σάν*
ז	*Ζ*	ס	*Σίγμα*	ת	*Τ*
ח	*Η*				

ex qua comparatione simul intelligitur, quomodo Pliniana illa de *sedecim octodecimve* litteris Cadmeis opinio orta sit (hist. nat. 7, 56). Quanquam enim iste sedecim elementorum numerus iusto minor est, re vera tamen Graeci antiquiores eiectis litteris *Zade*, *San*, *Koppa* nonnisi *undeviginti*, et in tanta litterae Z raritate reapse nonnisi *duodeviginti* elementis ex Phoenicia sibi traditis utebantur, quem ipsum numerum litteris Cadmeis tribuit Aristoteles (ap. Plin. l. c.).

4. Litterarum graecarum *nomina* vel ipsa sunt phoenicia et hebraea (*Ἒ* = אה, *Βαῦ* = וָו, *Ταῦ* = תָו), vel sibi additum habent *α*, quod etiam aliis substantivis extremis adiectum reperitur ex Phoenicia in Graeciam transvectis (נֶבֶל *νάβλα*, מֶלֶט *μάλθα*), sive a statu emphatico Aramaeorum repetendum, sive feminini sexus ***) terminatio est (*Ἄλφα* = אַלְפָא, atque ita *Βῆτα*, *Γάμμα* pro *Γάμλα*, *Δέλτα*, *Ζῆτα* pro זֵיתָא, vide

scio an sit in scriptura Etrusca, in qua signorum Z et M diversitatem iam agnoverunt *Lanzius* (1, 265) et *Odofr. Müllerus* (*Etrusker* II, p. 307): „*Wahrscheinlich unterschieden also die Etrusker die weiche und harte* spirans, *unser s und ss, den* bussing *und* hissing sound *der Engländer: doch gibt es kaum einen sichern Entscheidungsgrund für die Frage, welcher von beiden der härtere war.*" [Nonne M ex orientali ש ortum asperior littera putanda?]. Eodem autem modo duo sibilantia Hebraeorum ס et שׂ, apud Syros et Arabes in unam litteram coaluerunt, ita quidem ut Syri pro utraque semper *Semcath* = Samech, Arabes *Sin* ponerent. Alias de sibilantium ratione et historia sententias v. §. 47 ad litteras *Z* et *Σ* et §. 49, 2.

*) *Boeckh Staatshaushaltung der Athener* II, 386. Lepsius de tabulis Eugubinis p. 68.

**) De *figura* vide §. 18; de *potestate*, *pronunciatione* et usu cf. LXX interpretes, qui paene constanter ז littera *Z* exprimunt, velut זְכַרְיָה *Ζαχαρίας*, זְרֻבָּבֶל *Ζοροβάβελ*, עַזָּה *Γάζα* et vicissim inscr. Athen. 3, in qua *Βυζάντιον* phoeniciis litteris scriptum est בזנתי; de *nomine* tenendum, *Ζῆτα* dictum esse pro זיתא forma feminina a זַי pro זַיִן Mischna Schabbath XII, 5, cf. arab. زاى Notices et Extraits VIII, p. 46, gr. *Ζαΐ* Montfaucon ad Hexapl. II, p. 395, aethiop. Zaï.

***) Statum emphaticum, non feminei generis terminationem, esse suadent *Δέλτα*, ubi iam דלת est fémineae formae, et *Ζῆτα*, a זי fem. זיא, emphat. זיתא.

not. **), *Ἦτα*, *Θῆτα*, *Ἰῶτα* ex יודא vel יודנא, *Κάππα* ex כַּפָא, *Σίγμα* ex סמכא, *Κόππα* ex קֻפָא), vel paullulum immutata et decurtata sunt (ut *Ἦτ*, שין *Σάν*, *Ῥῶ* ex *Ῥῶς* ראש, *Νῦ* ex *Νῦν* נון, *Μῦ* pro מם, consona in vocalem soluta vel pro מי quod pariter atque מים aquam significat). In una littera O appellanda, cui Graeci novam quandam potestatem tribuerant, misso nomine quasi proprio solum sonum sequebantur.

§. 47.

Quae fuerint litterarum graecarum antiquissimarum figurae, tum ex titulis antiquissimis intelligitur quos collectos et illustratos exhibet Boeckhii opus (T. I. p. 1 sqq.), tum ex numismatis, in quibus etiam recentiora nonnulla antiquitatis speciem affectant. Ac qui ex numismatis palaeographiam graecam illustraverint, plures sunt, ut DUTENSIUS (Explication des médailles grecques etc. p. 196 sqq.), ECKHELIUS (Doctr. num. T. I. p. XCVII sqq.), MIONNETUS T. V. p. 31 sqq., qui ex titulis antiquis unoo iunctim editis litterarum formas collegerit, unum novi C. FR. KAUSIUM (Hellas T. I. p. 578 sqq.), cui addenda, quae passim in commentariis disputavit Boeckhius l. c., it. *Lanzi* Saggio di lingua Etrusca I, p. 77 sqq. *Payne Knight* essay on the greek alphabet. Lond. 1813. 4.

Quod nos tab. 2 dedimus alphabetum ex utroque monumentorum genere concinnatum, pro consilio nostro nonnisi eas exhibet litteras, quas Phoenicibus acceptas referebant Graeci: ita quidem dispositas, ut priores figurae punctum praecedentes ex versibus retrogradis s. orientali more scriptis desumtae, posteriores punctum subsecutae ex versibus integrisque monumentis occidentali more exaratis haustae sint.

De singulis autem litteris hos habeas commentarios:

A. Fig. 1 ex phoenicio orta, est in tit. Criss. Sig. ol. ap. Boeckh. inscr. 1, 8. 27. et in antiquissimo numo Pandosiae Brottiorum. Fig. 2 Boeckh inscr. 8. Fig. 3 ibid. inscr. 7. 34, et in nomo Faliscorum Etruriae. Fig. 4 Boeckh inscr. 10, fig. 5. 6 in numis antiquissimis Cauloniae et Metaponti, vide Etruscorum figuras col. 2 et cf. figuras phoenicias capitibus rotundis §. 12, no. 8.

B. in numis antiquissimis Segestae Siciliae.

Γ. Fig. 1 inscr. Sig. Boeckh inscr. 8, fig. 2 ibid. et inscr. 38, fig. 3 ibid. inscr. 8, fig. 4 ibid. inscr. 11, fig. 5 ibid. inscr. 7 et in numis Siculis, v. Raoul-Rochette epist. ad Aberdeen p. 83. Boeckh l. c. p. 14, fig. 6 Boeckh inscr. 4. — Figuram *septimam* inveniri in scriptura a laeva ad dextram currente inscr. 3 mirum est, sed eodem modo hoc iudicandum est atque ea, quae tetigimus §. 41.

Δ. Fig. 1 inscr. 8. 34, fig. 2 inscr. 8, et in numis antiquissimis Zancles, Posidoniae, Pandosiae, fig. 3. 4 inscr. 11.

E. Figurae obliquae reliquis sunt antiquiores. Quattuor priores phoeniciis ad amussim respondentes reperiuntur fig. 1 inscr. 1. 8; fig. 2 inscr. 34; fig. 3 inscr. 39; fig. 4 inscr. 22. — Fig. 5 inscr. 10. 11. 12; fig. 6 inscr. 34; fig. 7 inscr. 23 et in numo antiquissimo Neapolis Campaniae; fig. 8 est recentioris aevi.

F. Littera vere graeca, mater *F* litterae Etruscorum et Latinorum, postea suffecto Φ antiquata, reperitur inscr. 11, in omnibus numis Faliscorum Etruriae et in pluribus aliis Achaeorum, Boeotiorum. De episemo Vau eiusque figuris, inter quas praecipue haec Ϲ notanda est, vide quae docte disputant Eckhelius D. N. IV p. 383 sqq. *Boeckh Staatshaushaltung d. Athener* II, p. 383.

Z. Fig. 1 ipsa est antiquissima Phoenicum forma, sed inversa, ut fit in scriptura dextrorsum currente. Reperitur in autonomis Zacynthi, Sardium, Temni al. Fig. 2 in tetradrachmis Smyrnae, in numis Locrorum Italiae, Cyzici, Byzantii al. Utraque forma postea etiam pro Ξ usurpata est. Sed quamquam hoc certissimum, equidem tamen vix dixerim, Ξ ortum esse ex phoenicio *Sain* (Boeckh l. c. II, 386. Buttmanni gr. ampl. II, 12 p. 376), quum eo tempore, quo Ξ inventum, phoeniciam litteraturam in pingendis litteris vix consulere solerent Graeci.

H. Fig. 1 inscr. 2. 13. 16. 18. 19. 39, fig. 2 inscr. 1 lin. 1. 3, ubi emendatione non opus est, quum eadem figura in Phoeniciis reperiatur. Vide §. 44.

Θ. Figurae priores posterioribus antiquiores. Qui hanc litteram ⊗ scribebant, Omicron solebant ⊙ pingere, qui Theta uno puncto monitum, Omicron sine puncto exarabant, v. Boeckh T. I. p. 31.

I. Priores formae originem phoeniciam luculenter prae se ferunt. Fig. 1 est in inscr. 7. 20, fig. 2 in inscr. 30. et in numis Lucaniae, fig. 3. in inscr. 4, fig. 4, v. Boeckh ad inscr. 3, fig. 5 in numo antiquissimo Gortynae Cretae, cf. figuras phoenicias no. 17. 19.

K. Fig. 1. 2 v. inscr. 39.

Λ. Fig. 1 inscr. 8, fig. 2 ibid. 39. fig. 3 inscr. 3. 4. 7. 10. 20; fig. 4 inscr. 2. 6. 14. 17. 18. 19; fig. 5 inscr. 8; fig. 6 (qua nulla phoeniciae figurae similior est) inscr. 34. 39.

M. Fig. 1 inscr. 1. 8. 27; fig. 2 inscr. 2. 8. 12. 20. 38; fig. 3 inscr. 3, fig. 4 ibid. lin. 2. fig. 5 in numo Manni, Edessae regis, Pellerin Rois, tab. 16.

N. Fig. 1 inscr. 39. Fig. 2 inscr. 2. 12 et in numis antiquissimis Crotonis, Agrigenti, Neapolis Campaniae.

Sigma (Samech). Sub hac littera posui omnes *Sigma* litterae figuras, quas ex Samech (non Schin) Phoenicum ortas esse existimo, v. §. 45, 3 (fig. 1 inscr. 1. 2. 39 et in numis perantiquis; fig. 2 inscr. 8. 11. 22. 34; fig. 3 in antiquissimis Messanae Siculae numis *); fig. 4 inscr. 12. 13. 22. 23. 25. 34. 38. 41, et in antiquissimis titulis Boeotiae inscr. 1599. 1639. 1640. 1644. 1649 cf. Villoison anecd. II, p. 167; fig. 5 inscr. 10 et in antiquissimis Messanae Siculae), quanquam non repugno, si quis in his figuris distinguendis ulterius processurus primam figuram a quattuor reliquis segregare velit, ita ut solam primam a Samech repetat, reliquas ad Sain referat, cum cuius figura Phoenicia permagna earum est similitudo. Atque haec Lepsii videtur sententia

*) Haec figura, non C, esse videtur, quae a veteribus arcui scythico et cincinno (πλοκάμῳ) comparatur, v. Athen. 10, p. 454 D, cf. *Müller Etrusk.* 307.

esse (de tabb. Eugubinis p. 69 sqq.), quanquam hic a Koppio in errorem inductus in Sain litterae figura phoenicia indicanda fallitur. Eidem favent litterae Etruscae et Umbricae.

O. Figura puncto munita est in inscr. 12. 17. 18 19. 37 et in antiquissimis nummis Cauloniae et Crotonis. Cf. ad Theta.

Π. Fig. 1 inscr. 8. 34, fig. 2 usitatissima in optimae aetatis monumentis, fig. 3 inscr. 7.

Koppa. Vide §. 46, 3. Reperitur etiam inscr. 29. 31. De episemo Koppa plura dabit *Eckhel* D. N. IV p. 390.

P. Pleraque obvia, de fig. 4 v. inscr. 3, 24, fig. 6 (litterae caninae apud Latinos simili) inscr. 16. (Olymp. 76, 3). 18. 25. 54.

Σ (San). Antiquissima figura est M; quae ubi reperitur, *Mῦ* pingitur M (v. Boeckh ad inscr. 1. 4), id quod optime explicatur ex eo, quod apud Phoenices inter Mem et Schin intercedit, discrimine (§. 24. 32). Reliquas figuras, quas ad hanc litteram referunt, vide sub *Sigma* (Samech).

T. Fig. 1 inscr. 20 cf. Phoeniciam .

Reliquas litteras inde ab Y, ut a proposito nostro alienas, mittimus.

§. 48.

De triplici veterum Graecorum scribendi modo, a dextra ad laevam, a laeva ad dextram, et *βουστροφηδόν*, iam supra paucis dictum est §. 46, 1. *Interpunctionis* autem ratio apud vetustiores Graecos plane eadem est atque Phoenicum (§. 38). Pleriquae enim tituli interpunctione prorsus carent (Corp. inscr. 1. 4. 9. 10 al.), quanquam verba extremis versibus integra esse solent (inscr. 2. 3. 7. 16). Si qua sunt verbis distinctis, vel uno puncto id factum (ibid. inscr. 4), vel duobus (inscr. 11. 34) tribusve (inscr. 8. 18. 22): raro lineola directa (inscr. 13, ubi Boeckhius tria puncta reponit), semel tribus lineis transversis (inscr. 25). Rarissime autem omnia et singula verba punctis distincta sunt: in plerisque verborum arctius inter se copulatorum continua scriptura est v. c. *TANFOIKIAN* inscr. 4, *TOHEPMOKPATOC* (*τοῦ Ἑρμοκράτους*), *KAIHEΘMON* (*καὶ ἡθμόν*), *EΣΠPYTANEION* inscr. 9: interdum integra sententia finita demum interpunctum est (inscr. 11).

§. 49.

De antiquissima Italiae litteratura.

Antiquissimam Italiae litteraturam a Graeca esse profectam, non solum veterum scriptorum auctoritate constat (Tac. Ann. XI, 14. Dionys. Halic. 1, 21. 4, 26. Plin. H. N. 7, 58), sed ipsa rei ratio docet. Tanta est enim litterarum in monumentis Etruscis, Umbricis, Oscis, Samniticis obviarum inter se et cum Graecis litteris necessitudo, ut vel sine ullo veterum testimonio de huius litteraturae origine dubitari non possit. Eo maius autem est huius litteraturae in disputatione nostra momentum, quum satis certum sit, Graecas litteras tempore antiquissimis titulis Graecis (i. e. Olympiade fere XL) antecedente in Italiam delatas esse, ita ut veteres Italiae litterae satis fidam antiquissimae

litteraturae Graecae ex Oriente recens advectae imaginem referant *), licet in monumentis hodie superstitibus hic illic recentiore cum Graecia commercio temperatam.

1. Prae caeteris Phoeniciam originem redolet **) *veterum Etruscorum* scriptura in varii generis monumentis, maxime sepulcralibus, quorum permulta exstant, et in eius regionis nummis obvia ***), post *Buonarotii*, *Bourgeti*, praecipue *Gorii* curas a Lanzio *(Saggio di lingua Etrusca e di altre antiche d' Italia.* Roma 1789 T. I. II. P. I. II. cf. Eckhel D. N. I, p. 119 sqq.) et nuper ab *Odofredo Müllero (die Etrusker.* Breslau 1828. I, 406 sqq. II, p. 290 sqq.) docte illustrata, cuius litteras repraesentat tabulae nostrae secundae columna ultera (cf. Lanzium I. p. 208 sqq. Müllerum II. p. 294) sed ita dispositas, ut cum alphabeto phoenicio facilius componi possint, iis elementis, quae a Graecis addita sunt, ut 8 (φ) et Ѱ (χ) plane omissis †).

De singulis litteris, quae ex scriptura retrograda petitae sunt omnes, atque de universa scribendi ratione haec notasse sufficiet. *B*, *Δ* et *O* (Omicron) in hac litteratura desunt, propterea quod lingua Etrusca his sonis carebat: O litterae exempla in peregrinis tantum obvia sunt. Eo alphabeti loco, quo Zeta Graecorum est, Sain Phoenicum, duas figuras posuimus, quae vulgo quidem ad Sigma referebantur, haud dubie tamen diversae originis sunt (v. Müllerum p. 307) et suadente figura ad Sain potius quam ad Samech pertinere videntur (v. ad §. 46, 3. 47 ad Zeta et Sigma). — Ceterum nonnunquam duae litterae inter se connexae sunt (Passeri Museo Etrusco III, p. 87. Lanzi I. c. p. 220), vocales breves more Phoenicum subinde omissae. Versus in plerisque monumentis a dextera ad laevam currunt, licet etiam contrarii moris et scripturae βουστροφηδὸν nonnulla exempla adsint (Lanzi I, p. 221); verborum distinctio fit per singula puncta, sed saepe vaga est et inconstans (Lanzi p. 281). De signis numeralibus Etruscorum paucis dictum est infra §. 58.

2. A litteris Etruscis prope absunt *litterae Umbricae* in tabulis Eugubinis ††) aliisque minoris momenti titulis obviae, de quibus enodandis et illustrandis post Lanzium

---

*) Scriptura vetus Italica tantam non omnis a dextra ad laevam currit more orientali, qui apud Graecos, ut vidimus (§. 46, 1), monumentorum hodie superstitum aetate si non in desuetudinem abierat, certe rarissima erat.

**) Fuerunt ideirco, qui Etruscos ab *ipsis* Phoenicibus litteras didicisse contenderent, velut Bruni opusc. letter. III, p. 114, quos merito refellit *O. Müllerus* l. c. p. 291.

***) Vide inscriptiones nummorum, gemmarum, vasorum, laminarum variique generis monumentorum funebrium apud *Lanzium* T. II. P. I, ibique tab. 1—16. De horum monumentorum aetate vide O. Muellerum II, p. 315, qui seculis V—VIII post V. C. ea tribuit.

†) Cf. similem Lepsii tabulam, *de tabulis Eugubinis* p. 73.

††) Teste Conciolo *novem* eiusmodi tabulae Iguvii, haud ignobili Umbrorum oppido, inter rudera templi Iovis Apennini anno 1444 reperta sunt: quarum *septem* (reliquae ubi sint, nescitur) vulgavit Dempsterus in *Etruria regali* ad T. I. p. 91 cf. Gruteri Thes. inscr. T. I. p. CXLI, illustravit *Lanzius* in *Saggio* cet. II, p. 657 sqq. Et harum quidem *quinque* Umbricis litteris inscriptae sunt, duae eaeque maximae Latinis. De aetate tabularum incerta sane et dubia disputatio: non contemnendis tamen argumentis *Lepsius* tabulas Umbrice inscriptas *seculo* post V. C. *quarto* ad finem vergenti, Latinis litteris inscriptas *seculo secundo* tribuit.

nuper meruit *C. Rich. Lepsius*, *de tabulis Eugubinis* (Berolini 1833. 8) *), cuius alphabetum (p. 43 sqq. p. 73) nos etiam secuti sumus in tabulae nostrae secundae columna tertia. Cui illustrando haec sufficiant:

a. Litterae caninae binae Etruscis sunt figurae, utraeque ex Phoenicia scriptura profectae, quarum prima R vulgare designans eadem hac littera in tabulis latine scriptis expressa est, altera contra in iisdem duabus litteris RS redditur, non quasi duos hos sonos coniunctos habuerit illa littera, sed litterae caninae additus est sibilus, quod sonus eius blaesus ad sibilum prope accedebat (Leps. p. 47 sqq.), id quod egregie illustrator analogia litterae polonicae *rz*.

b. Sibilantia in Umbrorum scriptura tria sunt: Z quod in Graecis et Etruscis σ vulgare esse vidimus, sed probabiliter ex Zain ortum; ‡ quod non x, sed itidem s esse ostendit Lepsius l. c. p. 59—65; et d quod in tabulis latine scriptis hac figura 'S exprimitur. De duobus posterioribus autem ita statuit Lepsius, ut ‡ ex Zade Phoenicum et graeco I *Zeta* ortum existimet, d cum Samech eiusque figura quadrata ס comparet (p. 58 sqq.): quod quidem utrumque mihi non persuasit. Ac primum ‡ a phoenicio Zade profectum esse satis credibile videri possit, si modo ullum idque certum huius litterae vestigium in veterum Graecorum litteratura inveniri possit (§. 46, 3): hoc vero posito figura repetita esse non potest a Zeto, quod a Zade plane diversum esse vidimus. Multo autem minus d ad ס Hebraeorum referri potest, quod tam recentis aetatis et duobus tribusve demum post Chr. seculis ex Palmyrena scriptura ortum est (§. 53, 4), ut litterae Etruscae mater esse nullo modo possit. Malo igitur, quum meliorem certamque sententiam dicere non possim, nunc de harum litterarum origine ignorantiam fateri, quam ad coniecturas delabi nimis temerarias.

c. Quae pro O posita est V littera, proprie *U* est, quo pro o utuntur Umbri.

Ceterum scriptura Umbrica, pariter atque Etrusca, a dextra ad laevam currit verbaque habet duobus punctis distincta.

3. Litteras *Oscas* atque *Samniticas* in titulis Abellano et Pompejanis atque in numis obvias, utpote non multum discrepantes, una columna (tab. 2 col. 4) comprehendere visum est, ad quam qui uberiores commentarios cupiat, adeat *Passeri Pict. Etruscas* T. II. p. LI, *Eckhel D. N.* I. p. 119 sqq. cf. Müller Etrusker Einleit. I, 7 et T. II. p. 313, quorum auctoritatem nos quoque in illa tabula secuti sumus, addito (auctore Lepsio l. c. p. 34) uno 𐌃 i. e. D Oscorum, de quo ita censeo, Oscos Delta illo modo pinxisse, ut distingueretur a littera canina, idque ea aetate inventum esse, qua litterae caninae haec forma 𐌃 vel nondum inventa erat vel certe Italis non innotuerat.

---

*) Cf. *G. F. Grotefendii rudimenta linguae Umbricae*, Hannoverae 1835. P. 1. 4. *Lassen über die Eugubinischen Tafeln, Rheinisches Museum für Philologie* T. II. fasc 2.

Quam figaram sub *Sain* s. *Zeta* posuimas, ea valgo sub Sigma comparet, cuios potestatem haud dubie habet: nos ad originem suam eam revocavimus.

4. De litteris *Celtibericis* in Hispaniae Tarraconensis et Baeticae moneta obvlis (v. *Mionnet* I p. 5. 21. 40 sqq. 50 sqq. *Recueil des Planches* tab. 16. 17. 18) non ita constat, ut siagularum vis certo definiri possit. Quam vero *Velasquez* (*Ensayo* cet. tab. 5) contexuit earum tabalam, ea, licet ab Eckhelio iniquias iadicata (D. N. I p. 6), in plarimis satis recte se habere videtor, et partim litterarum Italicarum analogia, partim nonnullorum nominum propriorum lectione confirmatur. Certiores eins figuras eo saltem consilio apposui (tab. 2 col. 5), ut appareret, has litteras Oscis esse vicinas et eiusdem originis atque veterem Italiae litteraturam, manifestum antem esse eorum errorem, qui litteras incognitas in monumento Tuggensi obvias (de qnibas vide lib. II, ad inscr. 56) Celtibericas esse censuerant: quanquam nonnullae illias litterae Italicam originem prae se ferre videntur.

5. *Romanos* *) duobus primis post V. C. seculis Graecis Tuscisve litteris asos, dein litteraturam sibi propriam non ab Etruscis Oscisque, sed a Graecis Italiae incolis, fortasse a Campanis, petiisse, cum universa harum litterarum ratio et historia docet, tum egregie aaper exposuit *Odofr. Muellerus* **). Namqoe non in eo tantum recentiorem Graecorum morem imitabantur, quod litteras a laeva ad dextram dirigebant, sed plures etiam litteras a Graecis adoptabant, quibas caruerant veteres Itali, ut B, O, Q. Una in re Tuscorum vicinorum exemplum secuti esse vidantur. Hi enim tertiae litterae Γ, C potestatem τοῦ κ tribuerant, idque ipsnm fecerant Romaai, qaorum littera C usqae ad bellum Punicum secundum et C valebat et G (in columna Duilliana scribitur MACESTRATOS, CARTACINIENSIS), donec hoc posterius ab illo segregatum et in septimum alphabeti locum tanc vacuum (nam littera Z ea aetate uti nondum coeperant) insertum est.

In nostra tabula siagularum litterarum originem monstratari tertio loco et C posuimus et G: septimo loco Z (Zet) ex graeco Zeta ortum, licet sero demam a Romanis revocatam et propterea ultimo loco positum: sed consueto suo loco reliquimus S litteram, quanqaam haec eios figura non a Schin, sed a Samech vel Zeta, originem repetit. Figurae ipsae in antiquissimis monamentis ***) a vulgaribus non maltum diversae sunt. Vocabala aat continua serie scripta aut singulis punctis discreta sunt, ita tamen, ut praepositiones a nominibus sais disiunctae non sint, v. c. INITALIAM. DENOVO., alia quoque verba minora iater se copulata, NECHOC. NIQVISCIT †). A et E vocales, ut in Etrascis, more Orientaliam passim omissae, v. c. *bne* pro *bene*, *cra* pro *cera*, *dcimus* pro *decimus*, *crus* pro *carus*, *Lebro* pro *Lebero* s. Libero ††): litterae nunqaam geminatae v. g. *adito*, *ilo* in XII tabb. pro *addito*, *illo*.

*) v. Swinton *de priscis Romanorum litteris*. Oxon. 1746. 4. Lanzi *Saggio* T. I. p. 115 sqq.

**) *Etrusker* II, p. 311 sqq.

***) v. Lanzi *Saggio* T. I. p. 142 sqq. cf. tab. 2.

†) Lanzi I, 130.

††) Marius Victorinus p. 2459. Lanzi p. 118.

B. DE ANTIQUISSIMA PERSARUM SCRIPTURA.

§. 50.

Persarum Sassanidarum scripturam ex Syriaca s. Palmyrena ortam esse, et satis constat inter eruditos et infra docebitur (§. 54). Sed ante invectum novum hoc scripturae genus iam aliud quoddam antiquius in usu fuisse, tum res ipsa poscit *), tum vetera monumenta monstrant, in quibus praeter nobilissimam illam scripturam cuneatam in ruinis aedificiorum, in lateribus et cylindris conspicuam, alius etiam litteraturae specimina reperiuntur, quam Phoeniciae filiam esse nemo facile infitias eat **), quanquam ipsa monumenta legere nemini hucusque contigit. Quo ea tempore a Phoenicibus ad Persas delata sit, ignoramus quidem cum ignarissimis: attamen in nostro litteraturae stemmate secundus hic locus ei assignandus videbatur, quum monumenta his litteris inscripta monumentis hebraeis et aramaeis (litt. C. D) ex parte certe antiquiora esse certo constet.

Illa autem monumenta haec fere sunt: 1) *numi* quidam *veterum regum Persarum* ante Alexandrum Magnum, *Darici* vulgo dicti a Numismatologis, quorum descriptionem et epigraphas habemus apud *Mionnetum* T. V, p. 640 sqq. pl. 29, no. 1 — 14. 30 bis, no. 7 — 17, qui propter miram similitudinem illam scripturam *phoeniciam* appellat.

2) *numismata Arsacidarum*, quorum pleraque, ut constat, graece inscripta sunt, nonnulla tamen persice, quorum epigraphas exhibet *Mionnetus* tab. 29, no. 1 — 8, cf. Tom. V, p. 686 sqq. Atque horum scriptura paullulum discrepat ab illa, originem tamen phoeniciam non minus manifesto prae se fert.

3) *numismata regum Bactriae* sec. 3 et 2 ante Chr. n. nuper ab *Honigbergero* reperta, graecis et persicis litteris inscripta, ab ill. Rochettio edita et illustrata (vide eius *Supplém. à la notice sur quelques médailles des Rois de la Bactriane, Extr. du Journal des Savans.* 1835. 4.). Epigraphas earum Persicas peculiari libello illustraturus est Jacquetus.

4) Ad idem scripturae genus mihi pertinere videntur *numismata* quaedam *Pamphyliae*, litteris inscripta, quae phoeniciae vulgo appellatae sunt, a nemine tamen probabiliter enucleatae (vide lib. III, cap. 2 fine).

Denique 5) nescio an eodem referendae sint *inscriptiones quaedam* in lateribus Babyloniis iuxta inscriptiones cuneatas repertae, quarum *duas* a *Bellinio* et *Ker Portero* anno 1818 in ruinis Babylonis repertas exhibemus inscr. 77 a. b ex apographo Hugii, quod exemplum Bellinii accurate imitatur. Priorem iam dedit *Grotefendius* (*Fundgruben des Orients* VI p. 161. 162), unde profecerunt Koppius (II, p. 154) et alii multi, paulo aliter delineatam (v. no. 77, aa) *Robertus Ker Porter* (Travels T. II.

*) Memoratur antiquior haec Persarum scriptura in Epiphanii loco, quem ad §. 54 exscripsimus. De inscriptionibus Darii persicis ad Bosporum vide Strabon. XV, p. 502, easdem assyriacas appellat Herod. 4, 87. Et ita Thucydides (IV, 50) memorat epistolas Artaxerxis litteris assyriacis scriptas.

**) Haec etiam Koppii sententia est II, p. 280 sqq.

tab. 77): praeterea autem viginti fere eiusdem generis lateres reperti sunt, quarum inscriptiones tamen vix et ne vix quidem dignosci poterant. Ipsi Bellinio hae litterae Semiticae una cum scriptura cuneata incisae videbantur, sed dubitat Grotefendius *),

---

*) Quum post Koppii praeconium hoc monumentum multorum virorum doctorum sermone celebratum sit, ipsius autem de eo relationes errore nitantur, adscribere liceat, quae Grotefendius V. ill. a me interrogatus, qua est integritate et humanitate, per litteras d. 18. Iul. 1825 datas mecum communicavit ex parte ex Bellinii epistolis excerpta, in quibus ea quoque, quam supra tetigimus, quaestio tractatur. „*Gern theile ich Ihnen die gewünschte Nachricht über die semitische Inschrift auf einem babylonischen Backsteine mit, bei welcher sich Herr Kopp ein* Quid pro quo *hat zu Schulden kommen lassen. — Die Zeichnung, welche er nach meiner Mittheilung gegeben hat, ist richtig, aber die Nachricht, die er S.* 153 *darüber mittheilt, ist falsch, weil sich diese auf ganz andere Denkmäler bezieht. Ich verdanke die Kunde von diesen Denkmälern und die genauen Abzeichnungen derselben meinem vormaligen Freunde Bellino, Secretär des Residenten Rich in Bagdad, dessen reiche Sammlungen nun das brittische Museum angekauft hat ...... Die von Herrn Kopp bekannt gemachte Inschrift führt, wie Sie aus der beiliegenden getreuen Kopie ersehen, den Buchstaben U, und was Herr Bellino darüber mittheilt, besteht in folgenden Worten eines Briefes vom* 19. *April* 1819: «*U sind Zeichen, die sich etwa einen Zoll unter einer dreizeiligen Backstein-Inschrift befinden, die mit der übersandten* [*von mir in den Fundgruben mitgetheilten, Grot.*] *ganz gleichlautend ist. Ich erinnere mich, früher mehrere Bruchstücke von Backsteinen mit dergleichen Zeichen gefunden zu haben, die ich aber nicht beachtete, und daher wieder wegwarf. Ich bin aber jetzt aufmerksamer geworden: denn als ich die Ruinen mit Sir Robert* [*Ker Porter*] *besuchte, brachte uns ein Araber einen Backstein, worauf an der Stelle, wo sonst die Inschrift zu seyn pflegt, die Figur eines Thieres und einige den gegenwärtigen ähnliche Zeichen erhaben ausgedrückt waren. Beides und ein Bruchstück mit dergleichen Zeichen hat Sir Robert für sein Werk abgezeichnet, worin auch die Inschrift U erscheinen wird.*» [Vide Ker Porter tab. 77] ... *Die Nachrichten, welche Herr Kopp S.* 153 *mittheilt, sind aus einem Briefe vom* 22. *Mai* 1818 *und betreffen die babylonischen Urkunden, deren ich* 12 *besitze. Alle Briefe des Hrn. Bellino, eines gebornen Schwaben von italienischer Abkunft, sind deutsch geschrieben, nicht französisch, wie Herr K. vermuthet, weil in den Fundgruben statt des schwäbischen Ausdrucks «ausnehmen», gedruckt war «ausrechnen», welches Herr K. albern genug für eine falsche Uebersetzung des Wortes déchiffrer hielt. Hr. K. hat die übele Gewohnheit, sich allein für klug, und andere Leute für so dumm zu halten, dass er ihnen die albernsten Dinge zutraut, während er selbst zuweilen auf die albernste Weise verfährt. Was Hr. Bellino chaldäische Schrift nennt, habe ich später, Morier's Reise zufolge, für Pehlvi erkannt, obgleich die meistens sehr unkenntlichen Züge nach Bellino's Zeichnung der hebräischen Quadratschrift gleichen. Eben solche Schrift findet sich am Rande einer mit dem Namen Darius bezeichneten Urkunde quer eingeschrieben: aber dass diese Schrift, wie Hr. Bellino meinte, zugleich mit der vertieften Keilschrift eingegraben sey, ist meiner Ansicht nach ungegründet. Denn auf derjenigen Urkunde, wovon Herr Bellino spricht, ist am Rande, wo die Siegel der Zeugen aufgedruckt zu werden pflegen, wie man noch aus den Resten einiger Zeichen bemerkt, das Siegel weggekratzt, und in den dadurch entstandenen leeren Raum die chaldäisch-scheinende Pehlvi-Inschrift verkehrt eingegraben, so dass man deutlich erkennt, der Schreiber dieser Zeilen habe nicht mehr gewusst, wie die Keilschrift zu lesen sey. Wahrscheinlich hatte der spätere Besitzer dieser Urkunde, die von einem mir noch nicht deutlich erkannten Könige unterzeichnet wurden, nach orientalischer Sitte darauf geschrieben, wie er zum Besitze dieses schätzbaren Alterthums gelangt sey. Als ich Herrn Bellino diese Vermuthung mittheilte, antwortete er mir in einem Briefe vom* 15 *April* 1820: «*Sie irren sich, wenn Sie glauben, dass hier die Keilschrift ausgekratzt wurde, um der chaldäischen Schrift Platz zu machen: denn diese ist ungezweifelt, wie der Augenschein lehrt, noch ehe das Thonstück*

nec sine iusta ratione, quum scriptura Semitica inverso ordine posita sit et ab homine profecta videatur cunentae scripturae imperito. Maior autem est de ipsa scriptura et, quam repraesentet, lingua virorum doctorum discordia.

« gebacken ward, eingegraben wurden. Besässe ich nur ein einziges solcher Stücke mit chaldäischer Schrift [sie gehörten dem Herrn Rich], mit Freude würde ich es Ihnen übersenden, um Sie durch Selbstansicht zu überzeugen; durch Beschreibung ist das kaum möglich, und noch weniger durch Zeichnung. Die chaldäische Schrift ist allerdings bei weitem nicht so tief als die Keilschrift; allein diese ist überall, mit Ausnahme der Backstein-Inschriften, welche auf einmal eingedruckt sind, mit einem scharfen, messerartigen und spitzigen Werkzeuge eingeschnitten, die chaldäische Schrift hingegen ist mit einem Werkzeuge eingegraben, dessen Spitze wie die einer Feder gewesen seyn muss, womit man sich zum Arabisch- und, wie ich glaube, auch zum Hebräischschreiben bedient. Wäre die chaldäische Schrift nicht, ehe noch das Thonstück gebacken ward, eingegraben worden, so würde sich am Rande der dicken Züge derselben gewiss nicht die kleine Schwulst befinden, welche augenscheinlich von dem durch das Schreibwerkzeug auf die Seiten gepressten Thon gebildet ist, und sich nur durch äusserst hartes Backen erhalten hat. In der Keilschrift ist diese Schwulst nicht vorhanden, eben weil ihre Zeichen dort eingeschnitten sind, auf den Backsteinen aber stempelartig auf einmal die ganze Inschrift eingedruckt ward. Alles dieses gilt besonders auch von einem vor mir liegenden, noch unabgezeichneten Stücke, auf dem die chaldäische Schrift gleichfalls im Verhältniss gegen die Keilschrift verkehrt geschrieben ist. Für dieses Verkehrtseyn, das Ihnen so verdächtig vorkömmt, wüsste ich zwar keinen guten Grund anzugeben; vielleicht dürfte es aber blos von einer abergläubischen Grille herrühren, eine Schrift nicht über die andere zu schreiben. Ihren vorgeschlagenen Versuch, ob dergleichen Thonstücke durch ein zweites Backen so weich werden, dass sich darauf schreiben lasse, kann ich hier nicht anstellen, und ich dächte, Chemiker sollten Ihnen hierüber wohl befriedigende Auskunft geben können.» Hiezu füge ich noch eine Bemerkung aus dem Briefe vom 22. Mai 1818: « Die chaldäische Schrift steht auf dem linken Rande, und ist an ihrem linken Ende, sowie dieses auch in einigen Stellen in D [der von einem noch unbekannten Könige unterzeichneten Urkunde] der Fall ist, zur Hälfte mit sehr feinem Sande bedeckt, der durch das starke Backen wie verglast erscheint.» « Auf der Inschrift D (heisst es im Briefe vom 15. April 1820) ist unmittelbar von der obersten Zeile an die ganze Fläche mit einer dichten Kruste von verglastem Sande bedeckt, an dem sich das schärfste Messer abstumpft.» Aus dieser Verglasung schloss Herr Bellino auf meinen Irrthum in Bezug der später eingegrabenen chaldäischen Schrift: indessen da nicht nur die Schrift verkehrt eingegraben, sondern auch sichtbar ein Siegel darunter weggekratzt ist, so kann ich mich immer noch nicht von meinem Irrthume überzeugen, und glaube, dass der spätere Einschreiber der Pehlvischrift (denn dafür halte ich die chaldäischscheinende Schrift) den Sand aufstreute, welcher durch ein zweites Backen des Thons verglasete. Denn warum hat man solche Verglasung nicht auf den andern Urkunden bemerkt, und warum erstreckt sich diese Verglasung nur auf denjenigen Theil der Urkunden, wo die Pehlvi-Schrift steht? Ich würde Ihnen übrigens von alle diesem nichts geschrieben haben, wenn nicht Hr. Kopp eines mit dem andern verwechselt hätte: denn die Pehlvi-Schriften kann ich Ihnen nicht mittheilen, weil sie im Ganzen so unkenntlich sind, dass sich daraus nichts Sicheres abnehmen lässt." — Quod Hugins (*Zeitschrift für die Freiburger Geistlichkeit* IV, p. 63) in ruderibus *Ninives*, non Babylonis, hos lateres repertos esse narrat, id haud scio an mero errore nitatur, quanquam idem vir egregius inde plura ad historiam Ninives pertinentia colligi posse censet „*Diese Backsteine*, inquiens, *beurkunden eine Thatsache, welche uns die Geschichte nicht überliefert hat, nämlich dass Ninive oder ein Theil desselben unter den persischen Königen wieder mit Mauern umgeben, oder in der Nähe des Alten ein Neues Ninive erbaut worden ist.*" Namque etiam *Ker Porterus* tabulae suae no. 77, in qua inscriptionem edidit, ita subscripsit: „found at *Babylon* on bricks and marbles," idemque T. II. p. 421 de his

Ac primum quidem A) Kuppius illam scripturam „babyluuicam“ tutius litteraturae antiquissimam, ipsa Phuenicia superiorem esse censet, quae ab ipsius scripturae inventione (quam Babylouiis ille potius quam Phuenicibus tribuit) omnium pruxime absit: liuguam veru *hebraeam* esse statuit, priurisque inscriptionis octo litteras ita legit et iuterpretatur

בו(א) חלד לנו

„veni duratio ad nos“

i. e. sit nobis perennitas, vel

„per id duratiu nobis.“

Cui quidem opiniuui, licet saepe temere repetitae, neque scripturae ueque linguae rationes faveut. Namque *litterarum formae* minime ita comparatae sunt, ut phoeniciis antiquissimis antiquiores, adeuque harum matres haberi possint. Ne *Beth* et *Resch* (tale euim, nuu *Daleth* videtur quinta littera) litterarum rutunda capita memorem, ue *Lamed* crure carens, *Vav* bis obvium figuram babet ab antiquissimis (v. §. 17 ibique notam) plane alienam, quae nonnisi in Palmyrenis et in Persica scriptura (tab. 4. 5) reperitur. Multo minus autem b) liuguam hebraeam exspectes in muuumento antiquu in Babylonia scriptu, nisi forte ab Judaeo ibi exule baec scripta esse statuis. Et est haec

B) *Hugii* seutentia, qui illius inscriptionis verba interpretatur: *per hoc* (opus latericium) *vita nobis*, et alterius

שטר אשף מרצש

ורא ויבוש

„es grub es ein Aschaf von Dezesch
und siehe! er errötheto“;

scripturam autem vetustam assyriu-hebraeam putat. Sed neque haec opinio probabilis, praesertim quum *multae* eius generis epigraphae exstare dicautur: atque haec ipsa inscriptiu altera (cuius explicationem vir praestantissimus Palaeographis et Philulogis aegre persuadebit) luculeuto mihi testimoniu est, neque hebraeam esse illam scripturam, neque vetustissimam quaudam Phuenicia superiurem, sed

C) quod recte viderat Grutefendius, *Persicam*, quanquam Pehlevicam eam uon appellarim, siquidem nullum iu eo vestigium est novarum illarum, quibus vetus alphabetum Persicum in monumentis Peblevicis auctum est, litterarum.

Licet igitur de scriptura illa eiusque interpretatione certi atque comperti uibil dici possit, nisi prius veteris scripturae Persicae iu uumis conspicuae ratio enodata sit: illud tamen exploratum esse videtur, ad Phoeniciae litteraturae *filias* eam perti-

---

fragmentis: This idea (de scripturae semiticae usu in vita communi, cuneiformis in publicis monumentis) is supported by certain more easy marks observable on many of the clay cylinders and other fragments of the same material, engraved in short lines and evidently by some sharp-pointed instrument: a part of these is shewn in Plate 77, e. I have also in my possession two fragments uf large bricks found at *Babylon*, containing similar apparently more familiar writing.“

nere, non eius *matrem* esse, illiusque inscriptionis, de cuius aetate et lingua minime constat, litteras a Koppio et qui hunc temere secuti sunt, sine ulla idonea causa in prima totius litteraturae acie collocatas esse.

C. SCRIPTURA HEBRAEORUM ANTIQUIOR CUM SAMARITANA.

§. 51.

Prisca Hebraeorum scriptura.

1. Eam scripturam, quae in principum Maccabaeorum nummismatis comparet, priscam fuisse Hebraeorum litteraturam, in eo nostrae aetatis Palaeographi fere consentiunt, idque a nobis alibi copiosius disputatum *). Eiusdem autem permagnam esse cum litteris Samaritanis similitudinem ita agnitum est a viris doctis, ex quo innotescere coeperunt illa nummismata, ut propter hoc ipsum ad nostra usque tempora „numi Samaritani, Hebraeo-Samaritani" appellati sint (§. 2), licet ad Samaritanos prorsus non pertinerent **). Quaecunque igitur antiquior eius historia est — qua de re disputare nunc non vacat — illud certissimum videtur, a Phoenicia litteratura eam prognatam esse, a Samaritanis autem utpote veterem et genuinam populi scripturam paucis mutatis retentam, quum Judaei contra Aramaeum quoddam scribendi genus amplecterentur (cf. §. 42, 4); neque prorsus contemnenda est trita illa de scriptura mutata traditio, quam tanquam inutilem fabellam abiectam volunt nonnulli recentiores a Koppio (II, 160 sqq.) dictata temere recinere, quam suis oculis videre malentes. Quanquam enim facile concedimus, Esram scripturae mutatae auctorem esse non potuisse, et scripturam quadratam seculo demum post Chr. tertio ortam esse, attamen Judaeos seculis aeram christianam proxime antecedentibus una cum lingua Chaldaea etiam Aramaeum quoddam scripturae genus adoptasse, Judaeorum Aegyptiorum monumenta (§. 41 sqq. lib. II, cap. 8) luculenter docent. Praeterea scriptura quadrata minime ex prisca illa Hebraeorum scriptura orta est, quam nunc tractamus, quae contra Samaritanis cessit: sed ex Aramaea Aegyptiaca et Palmyrena, ut verbo dicam, ex Aramaeis scripturae generibus, quae soli linguae Aramaeae scribendae olim adhibebantur. Quodsi igitur *Hebraeum* Veteris Testamenti contextum in codicibus his litteris exaratum invenimus, non possumus non dicere, has ad Hebraica scribenda *translatas* esse.

Numi hae litteratura inscripti inde ab anno CLXX computationis Seleucidarum (qui coepit auctumno anni p. V. C. 611), quo principes Maccabaei monetae cudendae veniam impetrarunt (1 Macc. 13, 41), cusi sunt, plerique a Simeone, nonnulli a Jonathane, pauci iique bilingues (graece et hebraice inscripti) ab Alexandro Jannaeo et Antigono: delineati et explicati quum ab aliis multis, quos recenset Eckhelius III, 456, tum

*) *Geschichte der hebr. Sprache* §. 41 sqq. cf. Kopp *B. und Schr.* II, p. 220.

**) Eadem haec cum litteris samaritanis similitudo viris doctis viam ad litteras phoenicias legendas stravit. Samaritanae enim litterae, quarum potestas ex codicibus nota erat, ad valorem priscarum hebraearum in numis obviarum definiendam adhibitae sunt: harumque ope litterarum phoeniciarum potestas extricata (§. 2. 3).

maxime a *Francisco Perezio Bayero* (§. 3), qui duobus libris: *de numis Hebraeo-Samaritanis*, Valentiae Edetanorum, 1781. 4. *Numorum hebraeo-samaritanorum Vindiciae*, 1790. 4. priorum auctorum laudes longe superavit, omniumque suffragia meruit, frustra lacessitus a *G. O. Tychsenio*, cuius libellos silentio transimus.

Quod doctus ille Hispanus ex horum numorum epigraphis contexuit alphabetum (p. 224. vindic. p. 122), saepe recusum est (Eckhel doctr. num. III, 404. Mionnet Recueil tab. 26), subinde auctum a *Koppio* (II, p. 222 sqq.) et *Lindbergio* (de inscr. melit. p. 67): a nobis tab. 3 col. 1. in brevius contractum et ad ectypa Mionnetiana revisum. Singulas in eo litterarum formas ita disposuimus, ut initium faceremus ab iis, quae ad Phoenicias proxime accedunt, desineremus in eas, quae Samaritanis similes sunt.

Singulis autem quibusdam figuris illustrandis haec inserviant:

He alterum ita ortum ex priore, ut duo brachia inferiora sub finem coniuncta sint.

Vav litterae variae formae huic scripturae prorsus peculiares, de quarum origine vide §. 17 not.

Caph in Bayeri alphabeto omissum ex Jonathani numo supplevit Koppius.

Nun litterae quarta figura eadem potestate est in inscr. phoen. Erycina.

Zade ex figuris phoenicis, no. 1. 2 scapo abiecto ortum est.

In universum observandum est, litteras Beth, Resch capitibus superne apertis in hac scriptura, ut in phoenicia, raras esse: notas s. verborum compendia passim inveniri (ש pro שנת): orthographiam, quae apud Phoenices defectiva esse solet, subinde iam plenam esse v. c. ירושלים קדושה, quanquam etiam ירושלם קדשה, scribitur.

§. 52.

Scriptura Samaritanorum.

Samaritanarum litterarum duplex est genus, alterum maius codicum biblicorum, alterum minus librorum liturgicorum.

Prius illud, quo non solum Pentateuchi codices hodie superstites secc. XIII ad XVI scripti sunt, sed etiam epistolae ab huius gentis antistitibus ad viros doctos in Europa datae *), pariter atque scriptura quadrata, calligraphorum quidem artificia expertum est, sed in plurimis tamen figuris exemplar suum manifesto prodit. Una sibilantium (Sain, Samech, Zade) origo obscurior, neque facile dicas, unde repetitum sit Sain, unde Zade ea quam tabula ostendit figura pictum, qua de re apud

*) De codicibus Pentateuchi Samaritani, quorum septendecim (ad sedecim a Kennicotto et de Rossio descriptos unus accedit Gothanus partem Geneseos continens) in Europae bibliothecis exstant, paucis diximus in *Comment. de Pent. Samaritano* (Halae 1815. 4.) p. 17. De epistolis ad *Jos. Scaligerum*, *Job. Ludolfum*, *Gregorium*, et *Silvestrum de Sacy* datis v. *de Sacy Mémoires sur l'état actuel des Samaritains* p. 47 sqq. et eiusd. *Correspondence des Samaritains de Naplouse*, in *Notices et Extraits* T. XII. Paris. 1829.

Koppium quoque, in his rebus alias diligentissimum, altum silentium est. Iam supra autem vidimus, nil facile in hac litteratura intricatius esse, quam sibilantium historiam et mutuam rationem, et haud scio an harum nonnullae figuras inter se permutaverint (v. infra).

Posterius in codicibus liturgicis Londinensibus et Gothanis a me repertum et nuper editum *) ex illo manifesto ortum est, ita quidem ut tachygraphi figuras formarent nullo negotio et fugiente fere calamo pingendas, in nonnullis litteris etiam ad veterem simplicitatem redirent (v. Beth, Resch, Daleth). Prae caeteris notatu dignae figurae *Caph* et *Mem* litterarum, quarum denticuli a sinistra parte scapi comparent, quod ipsum a scribarum festinatione profectum videtur. Litterarum autem tabulae a nobis confectae alium addidimus a Samaritano Jaffensi *Akerbladio* datam et a *Flotenio* editam (*descr. cod. Samaritano-arabici Lugdunensis.* Lugd. 1803. 4. tab. 1), quarum figurae ab illorum codicum figuris satis discrepant **), ex parte tamen memoratu dignissimae sunt, v. c. *Aleph* et *Tau*, quae linea diacritica, *Tet* et *Koph*, quae puncto discernuntur; maxime autem sibilantes *Sain*, *Samech*, *Zade*, quarum figurae mihi ita explicandae videntur, ut *Sain* et *Samech* ortae sint ex variis figuris antiqui Samech (𐤎), *Zade* ex phoenicio Z.

Ceterum in utroque charactere verba singulis punctis distincta sunt: quae pronunciatu ambigua erant, subinde, sed raro, signo diacritico notata (v. lib. II ad inscr. 53).

D. SCRIPTURA ARAMAEA CUM FILIABUS.

§. 53.

Palmyrenorum litterae.

Scripturam vetustissimorum Aramaeorum Judaeorumque Aegyptiorum aramaice scribentium iam supra tractavimus (§. 41. 42). Huic proxima eiusque sive filia sive soror appellanda est *scriptura Palmyrena*, de qua nunc paucis agendum est.

Marmora hac litteratura inscripta, quorum *quindecim* hucusque innotuerunt (in his *decem* bilinguia), in ruderibus urbis Tadmor s. Palmyrae in Syriae deserto reperta, seculo p. Chr. secundo et tertio (ab anno 396 ad 569 aerae Seleucidarum) florentibus Palmyrenorum rebus dedicata sunt. Duo eorum iam sec. XVII Romam transvecta ibi in Museo Capitolino asservantur, tria alia inter marmora Oxoniensia reposita sunt, reliquorum nonnisi apographa a DAWKINSIO et WOODIO in Europam allata et edita exstant in eximio opere: *the Ruins of Palmyra*, London 1753 fol., unde repetita sunt a *Swintone* in *Philos. Transactions* Vol. 48. Accuratiorem tamen quattuor Oxoniensium imaginem dedit RICH. CHANDLER in *Marm. Oxoniens.* no. 8—11 (repetitam a *Koppio, Bilder und Schriften* II, 133. 251. 256), duorumque titulorum

*) *Carm. Samaritana s. Anecdotorum orientalium fasc. I.* Lips. 1824. tab. I, cf. p. 7. 8.

**) Nonnullae etiam suspectae sunt, certe vix accuratae, ut Schin.

Romae reconditorum post *Gruterum* (*Corp. inscr.* p. LXXXVI), *Sponium* (*recherches curieuses d'Antiquité* p. 59), *Hydium* (*de religione vett. Persarum tab.* 14), *Relandum* (Palaest. p. 526), *Adlerum* in *Aug. Ant. Georgii epist. de inscriptionibus Palmyrenis, quae in Museo Capitolino asservantur*, Romae 1782. 8. eximiam delineationem, quae iustam litterarum magnitudinem referat, dedit Michelangelo Lanci *de monumento Carpentoractensi* p. 142.

Litterarum in his monumentis potestatem post „*Rhenferdii periculum phoenicium*" (1704 editum, repetitum in Opp. Franequerae 1722. 4.) minus prosperum eodem fere tempore enodarunt Barthelemyus (*Reflexions sur l'alphabet et sur la langue, dont on se servoit autrefois à Palmyre.* Paris. 1754 cf. *Mémoires de l'acad.* T. 45 p. 179 sqq.) et Jo. Swinton (in *Philos. Transactions* T. 48 ad annum 1754, T. II p. 338 sqq.) in summa rei inter se consentientes, quanquam alter alterius conatus ignoraverat. Atque hic quidem omne argumentum uberius tractans cunctas illas inscriptiones laudabiliter explicavit, curasque suas in eosdem lapides secundas edidit ad Chandleri Marmora Oxoniensia, ultra quas hodieque non multum processerunt viri docti (parum enim lucri inest in his, quae disputarunt Hartmannus in vit Tychsenii II, 2 p. 282 et contra eum Koppius, *B. und Schr.* multoque minus in Georgii curis), nisi quod Lancius l. c. de duobus titulis Romanis optime meruit.

De horum titulorum explicatione fortasse alibi acturi hoc loco in unis litteris considerandis acquiescimus, quarum figurae in variis titulorum delineationibus et apographis ita diversae sunt, ut vix easdem esse credas: parvae gracilesque in Woodianis (unde litterarum tabulas fecerunt Barthelemyus et Swinton), crassae et horridae in Oxoniensibus, quae repetiit Koppius, ab utrisque diversae in Romanis apud Lancium; quae diversitas partim quidem ex apographis pendet (qui enim tituli gracilibus litteris pinguntur a Woodio, iidem crassis rudibusque exhibentur a Chandlero litterarum figuras accurate imitante), sed partim etiam in ipsarum litterarum varietate posita est. Nam quae in duobus monumentis Romanis a Lancio nitidissime depictis comparent figurae, et inter se et ab Oxoniensium lapidum figuris eodem modo et magis etiam discrepant, quam lapidis Carpentoractensis figurae a Blacassianis, vel adeo scriptura Palmyrena ab Aramea Aegyptiaca: ita quidem, ut in Romanis pleraeque figurae, ut *Beth*, *Daleth*, *Resch*, *Ain*, capitibus carentes, posteriorem aetatem prodant, aliae tamen, ut *Jod*, *Samech*, *Tau* ad Phoeniciam matrem prope accedant.

In litterarum igitur tabula condenda ita versatus sum, ut sub singulis litteris primo loco ponerentur figurae ex Oxoniensibus petitae, secundo loco puncto interposito ex titulo Romano Palmyreno-Latino incertae aetatis, tertio loco iterum puncto interiecto figurae lapidis Romani Palmyreno-Graeci anno 547 computationis Seleucidarum inscripti, quarto loco apographorum Woodianorum formae. *Koppius*, quem recentiores plerique sequuntur, in alphabeto suo Palmyreno (II, p. 157) ex solis Oxoniensibus pendet: unus *Hoffmannus* (*gramm. syr.* tab. 3) Romanorum etiam titulorum figuras ex exemplo Adleriano in tabulam suam retulit.

De universa autem hac litteratura singulisque eius litteris haec nobis animadvertenda sunt:

1. Palmyrena haec scriptura appellatur, quoniam tantum non omnia eius monumenta Palmyrae reperta sunt. Illorum vero titulorum unum ad Abilenen pertinere, illamque scripturam ea aetate probabiliter in Syria universa viguisse, ut iure suo *Syra* vocari possit, dudum observavit *Swinton* (l. c. pag. 748).

2. Matrem haec litteratura habet scripturam Aramaeam Aegyptiacam, ex cuius figuris Palmyrenae explicantur ad unam omnes (etiam *Nun* litterae figura finalis iam in illa scriptura invenitur): in eo praecipue immutata, quod litterae iam in illo scripturae genere paullolum sinistrorsum flexae, ut *Beth*, *Mem*, *Samech*, *Ain*, *Phe*, in Palmyrenis cum sequentibus litteris saepe copulantur, eamque ob causam etiam ubi non sunt copulatae (nonnulli enim tituli a litteris ligatis abstinent), scapos habent sinistrorsum flexos *). Aliae litterae, ut *Daleth*, *Resch*, *Vav* cum antecedentibus tantum litteris copulari possunt, et nullam fere mutationem subierunt. Peculiarem formam *finalem* una habet littera *Nun*, quum in Aramaeo-Aegyptiacis iam duae litterae finales exstant. Neque hoc mirum, quum eiusmodi figurae nonnisi in tali scriptura oriri possent, quae verba spatiis distincta haberet. Contrarium quidem magno cum strepitu, ut solebat vir beatus in rebus parvis, contra nos affirmat Koppius (II p. 132) ad Nun finale Palmyrenorum in scriptura non distincta provocans, sed hac ipsa re vir doctissimus luculenter refellitur: *hoc enim Nun finale* Palmyrenorum *non apud ipsos* Palmyrenos, *neque in continua scriptura ortum est, sed ex scriptura Aramaeo-Aegyptiaca petitum,* in qua verba nunquam non spatiis distincta sunt. Simili modo figurae litterarum *Beth*, *Caph*, *Mem*, *Samech*, *Ain* scapos infra sinistrorsum flexos, quos in scriptura ligata Palmyrenorum adoptaverant, etiam in scriptura quadrata retinebant, quanquam huius litterae ligari non solent.

3. Contra scriptura Hebraeorum quadrata nostram scripturam agnoscit matrem, ita ut omnes eius figurae vel eaedem sint (modo in Oxoniensibus, modo in Romanis), vel facile inde explicari possint (cf. *Gimel*, *He* ה ex 𐡤, *Samech* ס ex 𐡯): exceptis solis litteris *Chet* et *Koph*, in quibus quadrata figura ad Aramaeo-Aegyptiacam propius accedit, et ab illa, non a Palmyrena repetita est.

4. Litterarum in Phoeniciis capitatarum *Beth*, *Daleth*, *Caph*, *Ain*, *Resch* hic etiam habemus formas capitibus superne apertis: in multis autem titulis praecipue in Romanis, capita plane evanuerunt, ut in quadrata. Ain adeo, quod in Oxoniensibus figuram quadratam habet, in Romanis eam iam formam exhibet, quae in Syrorum scriptura Estrangelo dicta vulgaris est. — *He* in inscriptione Romana Palmyr. Graeca variarum figurarum antiquissima est et originem suam ex scriptura phoenicia (cf. etiam *He* fragmenti Taurinensis) prodit: ex eadem ortum He quadratae scripturae. — *Jod* reliquis multo maius in eodem titulo comparens itidem parvis figuris antiquius esse

*) Vide Kopp II, pag. 104.

videtur, et ex phoenicio ⌒ ortum. — Quod *Lamed* in utroque Romano lineam habet infra sinistrorsum flexam, ex litteris ligatis ortum. — *Samech* litterae ea figura antiquissima est et primaria, quae in titulo Romano Aramaeo-Graeco comparet, videlicet superne dentata. Dentes enim, sensim omissi, ad veterem et genuinam huius litterae formam pertinent: figura rotunda scripturae quadratae ex illa iunctura orta est, ut hunc in modum se excipiant figurae:

Etiam *Tau* litterae antiquiores figuras habet alter titulus Romanus, reliquae sensim paullatimque ad figuram quadratam deflectunt.

5. Verba, ut iam diximus, ubique non distincta: orthographia more Aramaeorum in litteris *Vav* et *Jod* semper plena. Ligaturae ubique intra singulorum verborum fines se continent, et nunquam plures, quam duae, litterae copulantur.

6. De cifrarum in his titulis ratione vide infra §. 58 *).

§. 54.

Scriptura Sassanidarum et Zendica.

1. De antiquissima Persarum scriptura supra (§. 50) dictum est. Hanc deinceps Sassanidarum aetate aliam excepisse ex Syriaca s. Palmyrena ortam et nobilissimus docet Epiphanii locus **) et harum litterarum inter se comparatio confirmat ***).

Reperitur haec litteratura a) in inscriptionibus ruderum *Nakschi-Rustam* dictorum (v. prae ceteris *Niebuhrii itin.* II, tab. 27 ad p. 142) in vicinia Persepoleos, quas docte explicavit Silv. de Sacy in *Mémoires sur diverses antiquités de la Perse* p. 1 sqq. [alias nondum explicatas exhibet *Ker Porter*, *Travels* I, p. 512]; b) in inscriptionibus montis *Bi-sutoun* prope Kirmanschah, Curdistaniae oppidum, (v. itineratorum narrationes apud *de Sacyum* l. c. p. 217 sqq. adde *Ker Porter Travels* II, 178 sqq.) ab eodem illustratis (p. 242 sqq.); c) in numismatis regum Sassanidarum (ibid. p. 166 sqq.), quanquam litterae in his conspicuae tam degeneratae sunt, ut sine reliquorum monumentorum ope vix et ne vix quidem discerni potuissent. Vide tab. nostram *quintam*, in qua Sassanidarum alphabetum ita disposuimus, ut primo loco poneremus figuras ex inscriptionibus Nakschi-Rustamicis petitas; his puncto interposito adiungeremus, quae forte

*) Mittimus reliqua alphabeta Syra et antiquiora arabica, ut Zabicum, Estrangelo, Cuficum, et aliunde satis nota (cf. Hoffmanni gr. syr. tab. 2. 3. de Sacy gramm. arab. T. I. tab. 1. Hupfeld in Ewaldi gr. arab. T. I) et, quum pleraeque figurae litteras ligandi consuetudine vehementius immutatae sint, a consilio nostro nimis aliena.

**) Adv. haereses lib. 2 p. 629 ed. Patav. *Βίβλους γὰρ οὗτος* (Manes) *διαφόρους ἐξέθετο. μίαν μὲν ἰσάριθμον εἰκοσιδύο στοιχείων τῶν κατὰ τὴν τῶν Σύρων στοιχείωσιν δι' ἀλφαβήτου συγκειμένην· χρῶνται γὰρ οἱ πλεῖστοι τῶν Περσῶν μετὰ Περσικὰ στοιχεῖα καὶ τῷ Σύρῳ γράμματι, ὥσπερ παρ' ἡμῖν πολλὰ ἔθνη ταῖς Ἑλληνικοῖς κέχρηνται καίτοιγε ὄντων σχεδὸν κατὰ ἔθνος ἰδίων γραμμάτων. ἄλλοι δὲ δῆθεν τὴν βαθυτάτην τῶν Σύρων διάλεκτον σεμνύνονται, τήν τε κατὰ τὴν Παλμύραν διάλεκτον, αὐτὴν δὲ καὶ τὰ αὐτῶν στοιχεῖα, εἰκοσιδύο δὲ ταῦτα ὑπάρχει.*

***) Cf. de Sacy l. c. p. 22.

in titulis Kirmanschahicis essent ab illis discrepantes (v. *Mionnet Recueil* tab. 26, cf. pag. 6); et novo puncto interiecto potiores figuras ex numismatis petitas (*de Sacy* l. c. p. 171 ibique tab. 7).

Plerarumque litterarum ex Palmyrenis origo satis manifesta est (v. Beth, Vav, Chet, Jod, Caph, Lamed, Resch, Tau); alia non minus certa, licet non statim in oculos incurrens, velut *Aleph* fig. palmyr. 7, *Sameck* ex Palmyreno no. 2. Sed nonnullae tamen figurae ex hoc fonte explicari nequeunt, et vix dubitari potest, quin hae ex antiquiore scriptura Persica, quam Phoeniciae originis fuisse supra vidimus (§. 50), ortae sint, veluti *Zain*, quod antiquissimam figuram phoenicio-persicam servavit (§. 18), et *He*, quod haud scio an ortum sit ex Chet recentiorum Phoenicum (§. 19).

Ceterum in omnibus Sassanidarum monumentis verba continua serie retrogrado cursu scripta sunt: litterarum ligatarum nulla exempla exstant.

2. Alphabetum *Zendicum* nunc ditissimum multisque litteris constans, quarum potestatem ex linguarum Sanscritanarum analogia nuper egregie explicavit *Boppius (Vergleichende Grammatik des Sanscrit, Zend u. s. w.* p. 29 sqq.) a disputatione nostra alienius videri possit. At in tantis eius mutationibus incrementisque haud paucas eius litteras partim ex vetustissima Persarum scriptura servatas esse et ipsam Phoeniciam originem prodere (v. Daleth, Sain), partim ex Palmyrenorum et Sassanidarum litteratura ortas, et satis certum videtur et tabula nostra (tab. 5 col.) monstrabit, in quam omissis reliquis incertae originis litteris nonnisi eas recepimus, quarum origo Semitica ex ipsa figura manifesta est.

E. SCRIPTURA AETHIOPICA.

§. 55.

Aethiopum litteras neque ab ipsis Auximitis inventas, neque graecae originis esse *), sed Phoeniciam litteraturam matrem vel potius aviam habere, primus, ni fallor, ipse paucis exposui in *Encyclopaedia universali ab Erschio et Grubero edita* T. II. p. 112 (1819), quod fugisse videtur *Koppium*, qui biennio post (*Bilder und Schriften* II, p. 344) hoc argumentum tanquam recens a se inventum retractans vulgarem de graeca origine opinionem penitus explosit **).

---

*) Prior sententia erat Iobi Ludolfi in *hist. aethiop.* 4, 1 cf. *Comment. ad hist. aethiop.* p. 555, posterior multorum, quos recenset *Koppius* l. c., cuique et ipse olim subscripseram (*hist. ling. hebr.* p. 138). His vero, qui reiecta Graeca origine domesticas huic litteraturae origines tribuerent, prae ceteris occcosecdus Saltius contra *Murrayum* (ad *Bruce's Travels* Vol. II, p 402) disputans in *Travels in Abyssinia* p. 414, ubi veteres litteras Aethiopicas exhibet in aversa parte monumenti Axumitani insculptas. Si enim, quod sane probabile, haec inscriptio Aethiopica eodem tempore cum Graeca incisa est, recte inde colligas, litteras eius iam Aizanae tempore in Aethiopia domesticas fuisse.

**) Cf. *Hupfeldii exercitt. aethiop.* p. 1 sqq.

Phoeniciae, non Graecae, originis duae potissimum causae sunt. Una est in manifesta haud paucarum *figurarum* cum Phoeniciis similitudine (v. tab. nostram 5, ibique maxime Gimel, Lamed, Nun, Ain, Koph, Tau): altera in *nominibus* litterarum, quae uon cum Graecis Arabicisve, sed cum Hebraeis s. Phoeniciis congruunt, et, nbi discrepant, eiusdem tamen significationis sunt, velnt *Alf*, *Beit*, *Geml*, *Dent* (pro Daleth), *Hoi*, *Zai* (cf. זַי pro זַיִן), *Haut* (حَوْط = חוּת sepes, septum), *Tait*, *Jaman* i. e. dextra pro *Jod* manus, *Kef*, *Lawe* s. Law, *Mai* i. e. aqua pro Maim, *Nahas* serpens (pro *Nun* pisci), *Ain*, *Af* i. e. os i. q. פֶּה, *Kuf*, *Rees*, *Sen*, *Taw*. Neque tamen ab ipsis Phoenicibns litteras accepisse censendi sunt Aethiopes, sed ab Himjaritis s. Homeritis, qui scripturae genere ntebantnr aethiopico admodnm simili, المُسْنَد (i. e. scriptura *fulta*) apud Arabes appellato in vetustis inscriptionibus superstite et litteris non ligatis conspicuo *): cnius accuratior notitia tum ulias ob causas, tum ad aethiopicae litteraturae origines plenius enodandas magnopere optanda est.

In tabula nostra *quinta* uonnisi eas Aethiopum litteras dedimus, quarum cum Phoeniciis similitudo manifesta est: de reliquarum etiam origine qui coniecturas legere cupit, is Koppium adeat l. c.: sed vereor ne Homeritica scriptura olim plenius in lucem protracta harum magna pars ad nihilum recidat.

Ceterum quod verba divisa sunt binisque punctis distincta, quod litterae more Graecorum a laeva ad dextram currunt, denique quod consonis vocales affixae sunt ad graecarum vocalium exemplar conformatae, id post Constantini demum tempora a Graecis repetitum esse videtur **).

CAPUT SEXTUM.

DE SIGNIS NUMERALIBUS PHOENICUM.

§. 56.

1. Primus fuit *Rhenferdus* (literaturae phoen. spec. §. 77), qui signa NNN in quibusdam Phoenices propriae unmis characteres arithmeticos esse suspicaretur, quauquam

*) Vide quae copiose disputat *Silv. de Sacy* in *Mémoire sur l'origine et les anciens monumens de la littérature parmi les Arabes*, Paris 1803. 4. pag. 11—34, qui tamen ipse (p. 36) Homeriticam scripturam vel ex Aethiopica ortam vel eandem cum Aethiopica fuisse, haud vero ex Graeca ortam putat. Unica eius specimina, ni fallor, dedit *Seetzenius* in *Fundgruben d. Orients* II, p. 282, nam quae *Lancius* ex codicibus Vaticanis edidit et explicuit (in *dissertazione storica-critica su gli Omireni e loro forme di scrivere travate ne' codici Vaticani*. Roma 1820. 8) ad scripturam المسند vix pertinent. Ceterum Arabum scriptores omnem fere scripturam ipsis incognitam et litteris non ligatis scriptam *Himjariticam* appellasse videntur. Ita certe auctor anonymus descriptionis Africae in cod. Paris. no. 580 (v. Quatremere *notice d'un ms. arabe contenant la description de l'Afrique* p. 65), qui inscriptionem in theatro Carthaginensi suo tempore exstantem, quae haud dubie *punica* erat (v. ad inscr. nostr. 55) Himjariticam appellat.

**) *Hupfeld* l. c. p. 4.

ultra hanc coniecturam non progressus est. Integra igitur est SWINTONIS laus, qui notas numerales in nummis „Sidoniis“ (rectius, in incertis Phoenices) exposuit in: *a dissertation upon the phoenician numeral characters antiently used at Sidon* (Philos. Transactions T. L p. 791 sqq. cf. tab. 31. 32), cuius vestigia presserunt *Pellerinus* (Recueil III, p. 139. Suppl. IV. p. 4) et *Eckhelius* (doctr. num. III, p. 410. 411), hic tamen, ut solet, in Swintonis merita iniquior et paene fastidiosus. A recentioribus paucae additae sunt observationes, ut a Bellermanno (phön. Münzen III, p. 30), Lindbergio (de inscr. melit. p. 20. 50): ne verbulo quidem has notas attigit Koppius.

2. Reperiuntur haec signa in numis Sidonis (v. litt. Y. Z. AA. BB), Ptolemaidis (lib. III, no. 3), Marathi (ibid. no. 5) aliisque Phoeniciae incertis (ibid. no. 8), in nonnullis Phoenicio-Persicis (v. Mionnet Recueil des Planches pl. 29 infra), in Cossuraeis (lib. III, no. 13), et fortasse in inscriptione Numidica 1, in quibus omnibus ea annorum numero designando inserviunt. Maxima eorum varietas est in Phoeniciae propriae numis. Qui quidem quum maximam partem admodum detriti (v. Swinton tab. 31. Mionnet l. c. tab. 23—25) eamque ob causam non satis accurate editi sint, cavendum est, ne falsis exemplis palaeographiae leges adulterentur*).

§. 57.

Ipsa horum signorum ratio haec est:

1. *Monades* (I—IX) lineolis perpendicularibus indicantur,

||| tres, |||| quattuor, ||||| quinque, quae subinde ternae arctius copulantur, ut

||| ||| sex, etiam |||/||| . Vide nummos Aces litt. D. F et Lindbergium l. c. p. 50.

2. *Decades* plerumque linea horizontali — indicantur, quae ubi cum monadibus copulatur, superiorem lineae partem occupare solet, hunc in modum

|| — i. e. XII

|||| — i. e. XIV.

Ubi plures sunt decades, lineae vel iuxta ponuntur, vel una subter alteram, ut

— — et = i. e. viginti

— = i. e. triginta

(v. nummos Aces A—F): quanquam ultra triginta hunc in modum non pergitur (v. no. 3).

*) Apud Mionnetum tab. XXIII, no. 11. 12. 13 14. 21 lineolae monadem designantes |||||| positae sunt ante decades NN. Sed in his omnibus ea pars epigraphes, quae aeram continet, inverso ordine posita est, ut summa ima sint. Contra omnia recte se habent in tab. XXIV no. 25. 26. 27. 54. 56. 57. 60. 61. 62. Etiam in iis, quae ex Swintone dedimus sub incertis Phoeniciae, nonnulla signa numeralis valde dubia sunt.

Alia figura itidem *denarium* numerum designans est haec semilunaris

Nam pro eo, quod in numo Aces litt. G legitur — O, in simillimo litt. H est ∩ O idemque signum recurrit in numis phoenicio-persicis, Mionnet pl. 29, no. 9—11, inter *viginti* et *monades*, certe ante monades:

In Cossuraeis idem signum, quanquam paullo inflexum, frequens est post aliud, quod *viginti* significare censeo, idem denique in subscriptione tituli Numidici primi comparet.

3. Numerus *vicenarius* persaepe hac figura N indicatur, quae bis, ter, quaterve repeti potest, si XL, LX, LXXX exprimendum est, addito denario, ubi XXX, L, XC scribere volunt, veluti

NN = XL
— NN = L
— NNNN = XC

Huc pertritum (v. Swinton. Mionnet. ll. cc.): sed rariora eiusdem significationis signa sunt

a) И i. e. N inversum, v. num. Marathensem

b) H, quod semel positum exstat in numo incerto Phoeniciae litt. D, hac serie IIII — HNN, geminatum in Coss. E. F. H. I. K, ter geminatum in moneta phoenicio-persica ap. Mionnet pl. XXX (bis) no. 12. Numerale id esse, ex his omnibus certum est: idque *viginti* notare ex Cossuraeo valde probabile fit, in quo praecedit *denarium*. Ex eo numo, quem primo loco posuimus, ubi *H* ponitur inter N = XX et —' i. e. X, colligat quispiam, hac figura designari numerum, qui medius sit inter XX et X i. e. XV; sed quis, quaeso, sibi persuadeat, Phoenices, qui ne quinarium quidem numerum peculiari nota designabant, XV peculiari signo scripsisse? Non potest igitur non H ibi idem valere quod N, si modo satis certa est illa delineatio. Iure enim mireris, eandem cifram bis N scriptam esse, semel H.

c) Π et Λ: illud ortum ex H, hoc ex N. Vide Cossur. G. L, ibique commentarios nostros.

4. Numerum *centenarium* interdum ipso nomine מאת (*centum*) exprimunt, etiam ubi reliqui numeri cifris expressi sunt (v. Marath. A, et cf. litteras מ et אמ in numis phoenicio-persicis Mionnet XXIX, no. 5. 12). Sed peculiaria huius numeri signa sunt:

(v. *prim.* Sid. Y; *secundum*, quod frequentissimum est, Mionnet pl. XXV, 70. 73. 74.

75. 78. 79. 83. 84. 86; *tertium* apud nos Sid. AA. BB. Marath. B. I, Mionnet pl. XXV, 66. 67. 71. 72. 76. 77. 80. 81. 85. 87; *quartum* in incertis Phoenic. B. et apud Swintonem, apud quem tamen nescio an nonnullae figurae non satis accurate depictae sint).

Ducenti ita pinguntur

|>||

in numo incerto Phoeniciae ap. Swint. l. c. no. 4, ut facile colligas, etiam CCC usque ad DCCCC eadem ratione expressos esse: sed exempla numeralium, quae ducenarium numerum excedant, in monumentis non reperio: nisi forte signum illud incognitum in subscriptione Numid. 1 *millenarium* numerum exprimit.

5. Numeri ex pluribus compositi ita se excipiunt, ut a maiore initium fiat et ad minorem pergatur, v. c. in Sidonio AA:

IIIII ΛΛ h I שת

i. e. anno CXLV.

§. 58.

Praeter Phoenices in iis litteraturae generibus, quae superiore libro tractavimus vel paucis attigimus, peculiaria signa numeralia reperiuntur:

1) in *scriptura Palmyrena*, in qua monades I—IV lineis perpendicularibus, V signo У, X hac figura ⊃, exprimitur. XX est 3: C = ⊃|;

2) in scriptura *Aramaea Aegyptiaca*, ibique in papyro Vaticano, in quo has notas numerales indagavit et mecum communicavit *Beerius*, vir doctissimus, mox in libri sui supra laudati (§. 42) altera parte copiosius tractandas et vindicandas. Monades I—IV ibi lineolis exprimuntur, quae ternae iungi solent; X est —, ut in Phoeniciis; XX = 3, ut in Palmyrenis; ⊃| = C, cui accedunt duo signa, quae *mille* et *decies mille* significare censet Beerius;

3) in *scriptura Pehlevica* (v. Wahl Gesch. d. morgenländ. Sprachen und Litt. tab. 1), in qua itidem monades ternae copulantur et ligantur v. c. ⊔ ɥ = 5; 𝓈 = 10, J = 20, quibus accedunt peculiaria signa centenarium et millenarium numerum designantia;

4) in *scriptura Etrusca*, ubi / est I; Λ = V; X = X, ↑, T, ↓ = L; ⊙ = C; ∞ = M v. O. Müller Etrusker II, p. 317 sqq.;

5) in *Romana*, et

6) in *Aethiopica*, ubi tamen numeralia manifesto ex Graecorum litteris facta sunt *).

Veteres Hebraei in nummis pariter atque Graeci litteris suis pro numeralibus utebantur v. c. in nummo Simeonis שב i. e. שנת ב *anno secundo* **).

§. 59.

Origo illarum notarum apud Phoenices paulo obscurior est. Bellermannus et Lindbergius ll. cc. eas ex litteris ortas esse statuunt, ita ut — et ∩ = X proprie *Jod* sit, quae est *decima* littera; N = XX ortum ex aliqua *Caph* litterae figura; centenarii numeri nota ex *Koph* praeposita linea perpendiculari, monadis signo. Neque haec vero dissimilia. Favet enim cum plerorumque numeralium origo ex litteris ***), tum nonnullorum (si modo apographis fides habenda est) figura ad litterarum illarum figuram propius etiam, quam vulgaris, accedens, velut

PI et TI = C

(Mionnet XXV, no. 68. 69), ubi prius signum Koph litterae persimile est. Etiam in denarii numeri signo nihil difficultatis inest (cf. §. 22. no. 27. 28); unum illud quod *viginti* notat, a Caph littera non facile ducas: quanquam etiam hoc explicari potest. Ex ea enim huius litterae figura, quae apud nos *duodecima* est et *sexta decima* facile fieri poterat signum

И, quod fortasse primarium et nativum est, unde orta sunt N et Λ.

Sed haec sufficiant de Phoenicum litteris.

---

*) De notis numerorum in scriptura hieroglyphica, hieratica, enchoria post *Jomardum*, *Youngium*, *Champollionem* v. *Kosegarten de prisca Aegyptiorum scriptura* Comment. I. p. 52 sqq.

**) Eckhel doctr. num. III, p. 468.

***) Cf. O. Müller l. c. p. 320.

LIBER SECUNDUS

INSCRIPTIONES PHOENICIAS ILLUSTRANS.

Tituli marmori, metallo, ebori Phoeniciis Punicisque litteris inscripti iam a veteribus scriptoribus passim memorantur. Quorum facile nobilissimus est titulus bilinguis ab Hannibale anno post V. C. 547 aras Iunonis Laciniae inscriptus, de quo Livius (XXVIII, 64): *„propter Iunonis Laciniae templum aestatem Hannibal egit: ibique aram condidit dedicavitque cum ingenti rerum a se gestarum titulo Punicis Graecisque litteris insculpto.“* Admodum memorabilis praeterea erat inscriptio aeneis columnis templi Herculis Gaditani insculpta, sumtus in hac aede aedificanda collocatos recensens (Strab. III. p. 170 Casaub. *οἱ δὲ τὰς ἐν τῷ Ἡρακλείῳ τῷ ἐν Γαδείροις χαλκᾶς ὀκταπήχεις, ἐν αἷς ἀναγέγραπται τὸ ἀνάλωμα τῆς κατασκευῆς τοῦ ἱεροῦ*) et Numidica Masinissae dentibus eburneis in fano Iunonis Melitensis incisa. Ita enim Val. Max. 1, 1: *At non similiter Masinissa rex: cuius quum praefectus classis Melitam appulisset, eque fano Iunonis dentes eburneos eximiae magnitudinis sublatos ad eum pro dono attulisset: ut comperit, unde advecti essent, quinqueremi reportandos Melitam inque templo Iunonis collocandos curavit, insculptos gentis suae litteris significantibus regem ignorantem eos accepisse et libenter Deae reddidisse*, quae iisdem fere verbis leguntur apud Ciceronem in Verr. act. 2 lib. 4, 46, sed sub finem ita: *itaque in his inscriptum litteris Punicis* (cf. lib. 1 §. 35) *fuit: regem Masinissam imprudentem accepisse: re cognita reponendos restituendosque curasse.* Contra a suspicione non immunis est pervulgatus ille titulus teste Procopio (de bello Vandalico 2, 10) duabus columnis prope Tigisin Numidiae, ut ferebatur, a Cananaeis ab Josua expulsis insculptus. Narrat Procopius l. c. Cananaeos, postquam Josuam vinci et repelli non posse intellexisseut, primum in Aegyptum confugisse, dein, cum ibi propter incolarum multitudinem sedem figere non possent, in Africam transvexisse; tum addit: *πόλεις τε οἰκίσαντες πολλάς, ξύμπασαν Λιβύην μεχρὶ στηλῶν τῶν Ἡρακλέους ἔσχον· ἐνταῦθά τε καὶ ἐς ἐμὲ τῇ Φοινίκων φωνῇ χρώμενοι ᾤκηνται, ἐδείμαντο δὲ καὶ φρούριον ἐν Νουμιδίᾳ πόλει, οὗ νῦν πόλις Τίγισίς ἐστί τε καὶ ὀνομάζεται. ἔνθα στῆλαι δύο ἐκ λίθων λευκῶν πεποιημέναι ἀγχὶ κρήνης εἰσὶ τῆς μεγάλης, γράμματα Φοινικικὰ ἐγκεκολαμμένα ἔχουσαι τῇ Φοινίκων γλώσσῃ λέγοντα ὧδε· ἡμεῖς ἔσμεν οἱ φύγοντες ἀπὸ προσώπου Ἰησοῦ τοῦ λῃστοῦ υἱοῦ Ναυῆ.* Tigisin Numidiae intelligendam esse, non Tingin Mauritaniae, ut a multis factum, docte nuper disputavit nobisque plane persuasit *Hamakerus*

(Miscell. phoen. p. 218): de totius vero uarrationis fide dubitamus cum *Mignotio* (Mémoires de l'acad. XLII, p. 28), *Mannerto* (Geographie der Griechen und Römer X, 2 p. 197) al., quanquam de hac causa nunc quidem disputare non vacat *).

Atque illa quidem monumenta publica erant omnia. Eorum autem, quae hodie supersunt et hoc libro illustrabuntur, pauciora sunt, quae publica appellari possunt, veluti titulus Citiensis *primus* ad dedicationem fani pertinens, Numidici 1—4 a Numidiae regulis principibusque suis et populi verbis Deo Solari consecrati, Numidicus *quintus* (no. 61) a Numidiae regulo post victoriam de Romanis reportatam dedicatus, Tripolitanus *primus* (no. 64) a Suffetibus Tripolitanis Severo Augusto inscriptus. Reliqua omnia privata sunt, eaque vel sepulcralia (no. 2. 5. 6. 7. 9—42. 44. 53. 54. 56. 62. 63. 71. 72), vel votiva Baali, deo ἐγχωρίῳ, consecrata (no. 1. 3. 4. 46—52. 65): nonnulla sola nomina continent vel vasculo (no. 43) vel sigillis inscripta (no. 45. 67. 67 b. 67 c. 68. 69. 70). In Aramaeis Aegyptiacis adeo quaedam fragmenta sunt librorum papyro inscriptorum (no. 73—75).

Utrique autem monumentorum Phoenicioram generi, inscriptionibus et nummis, propria sua virtus est pretiumque in re palaeographica peculiare. Ac nummismata quidem, quum singularum epigrapharum plures (ut ita dicam) editiones esse soleant, singularum autem editionum saepe plura interdum adeo multa exempla exstent, hanc ob causam tum certissimae explicationis sunt tum in litteris obscuris illustrandis utilissima (lib. 1 §. 11): contra (ne de epigraphis dicam in operibus numismaticis saepe mala fide depictis) etiam eos, quibus ad ipsa numophylacia aditus est, saepe vexat et male habet turpiter detrita multorum exemplorum conditio, et, quanquam horum nummorum non exiguum momentum est in historia et geographia illustranda, tamen pauca illa, quae continent, verba ad linguam Phoeniciam illustrandam parum faciunt. Ex inscriptionibus vero titulisque, praesertim maioribus illis, qui non nomina propria tantum, sed integras sententias continent, etiam de universae linguae indole et orationis colore iudicium facere licet: et quanquam singulorum (praeter unum Melitensem no. 1) singula tantum exempla exstant, tamen eorum lectio tum maiore litterarum modulo tum ipsorum monumentorum ambitu similiumque inter se comparatione ita iuvatur, ut, *si modo ad ipsa autographa aditus sit*, non multum dubii superesse soleat.

CAPUT PRIMUM.
INSCRIPTIONES MELITENSES.

Melitam antiquissimis temporibus Phoenices colonos habuisse, qui magni faciebant hanc insulam propter locorum portuumque opportunitatem tutum in itineribus mercatoriis

*) Praeter ea quae laudavit Hamakerus l. c. v. *Io. Chr. Leuschneri dissert. super Procopii testimonio de columnis Tingitanis valde probabili*, sub finem opusculorum variorum de sacris Elpisticorum Lipsiae 1755 editorum.

De titulo quodam Punico in theatro Carthaginensi exstante et a scriptore quodam Arabico commemorato v. ad inscr. 55.

refugium praestituram, atque Melitenses iccirco mox divitiis et nomine inclaruisse, testis est Diodorus nobili de Melita loco lib. V cap. 12: *ἔστι δὲ ἡ νῆσος αὕτη Φοινίκων ἄποικος, οἳ ταῖς ἐμπορίαις διατείνοντες μεχρὶ τοῦ κατὰ τὴν δύσιν ὠκεανοῦ* *κ α τ α φ υ γ ὴ ν* *) *εἶχον ταύτην εὔλιμενον οὖσαν καὶ κειμένην πελαγίαν. δι' ἣν αἰτίαν οἱ κατοικοῦντες αὐτὴν εὐχρηστούμενοι κατὰ πολλὰ διὰ τοὺς ἐμπόρους ταχὺ τοῖς τε βίοις ἀνέδραμον καὶ δόξαις ηὐξήθησαν.* Postea Carthaginensibus ea cessit, propterea primo bello Punico ab Attilio spoliata (Oros. IV, 8), secundo a Romanis occupata (Liv. XXI, 51), quanquam etiamtum linguae Phoeniciae usum abolitum non esse, vel ex eo intelligitur, quod Melitenses multo post (Act. 28, 2. 4) *βάρβαροι* appellantur.

Inscriptiones quasdam Punicas apud Melitenses repertas primus memorat Ioannes Quintinus Heduus in eius insulae descriptione (Lugduni Batavorum 1536, Burmanni Thes. T. XV) et in epistola ad Sophum 1533 scripta, his verbis: *Nostra haec Melita insula est, mari satis periculoso, a Sicilia disiuncta Africam versus, Punicae quendam ditionis, quae et ipsa adhuc Afrorum linguâ utitur, et nonnullae etiamnum Punicis litteris inscriptae* *s t e l a e l a p i d e a e e x s t a n t*, *q u a e f i g u r a e t a p p o s i t i s q u i b u s d a m p u n c t u l i s p r o p e a c c e d u n t a d H e b r a e a s*. *Atque ut scias aut nihil aut minimum differre a vetere qued nunc habet idioma, Hannonis cuiusdam Poeni apud Plautum, Avicennae huiusque similium Punica verba plurima intelligunt Melitenses, tametsi sermo is sit, qui literis Latinis exprimi bene non potest, multo minus ore aliquo enunciari, nisi suae gentis.* Ad ea, quae de Punica linguae Melitensis origine disserit Quintinus, iam diu bene respondit Bochartus in Canaan 1, cap. 26 (cf. nos lib. IV, cap. 1), in iis autem, quae idem de stelis lapideis Punice inscriptis refert, fidem ei minime denegaverim et haud scio an Quintini inscriptiones eaedem sint, quas exhibet *Castellus de Torremuzza* in *Siciliae et adiacentium insularum inscriptt.* ed. 2. p. 320, et ipsas punctulis quibusdam insignes (v. lib. 1 § 39), sed sive ipsorum statuariorum, sive, quod probabilius, descriptorum culpa, tam turpiter habitas, ut, qui eas explicare velit, oleum et operam perditurus sit.

Has igitur praetereo. Reliquis autem titulis Melitensibus iccirco primum in sylloge nostra locum assignavi, quod primus (No. 1) omnium qui supersunt et nitidissimus est atque elegantissime scriptus et certissimae explicationis, a quo horum monumentorum studium apte exordiri possis.

I.

INSCRIPTIO MELITENSIS PRIMA BILINGUIS.

1. Eximius hic titulus bis exstat basibus duorum candelabrorum sibi plane similium ex marmore salino (marmo salino, *Salzstein-Marmor*) factorum insculptus: quorum unum hodieque in museo bibliothecae publicae Melitensis asservatur, alterum anno 1780 Ludovico XVI, Galliae regi, a Rohano, Equitum S. Mariae Hierosol.

---

*) ipsum *Μελίτη* (מְלִיטָה), *refugium* significare videtur, ut recte observat Bochartus in Canaan 1, 26.

magistro summo, dono datum in collegiom Parisiense Mazarinum delatom est, obi etiamnum exstat. In exemplo Parisiensi praeter basin, quae duodecim digitos habet mensurae Parisiensis, etiam maxima pars scapi servata est: brachia fracta perierunt.

Primus enim memorat *Ignatius Constantius* (Costanzo) in litteris ad Antoniom Bullifonem d. 18. Dec. 1694 datis (v. lettere memorabile stampate, collect. 4. 1697. *Bres* Malta antica illustrata p. 92), editiooem aotem principem coravit *Josephus Claudius* Guyot de la Marne, Equitum Melitensiom Commeodator, in *Saggi di dissert. acad. di Cortona* T. 1. P. 1. p. 22, cuius delineatio non admodom accurata repetita est in *Mémoires de Trevoux*, Jauvier 1736, p. 155. *Gori difesa del Alphabeto Etrusc. praef.* p. 102. *Lupi lettere philosophiche* XI p. 64. *Nouveau traité diplomatique* I, 656, in vers. Germ. II, 108. *Ciantar de antiqu. inscr.* 1749 4. tab 3. Meliorem dedit *Castellus de Torre Muzza*, in Siciliae inscr. Cl. XX p. 291, sed hac etiam praestantiorem ad ectypum gypso expressum, quem a Caylo acceperat, factam Barthelemy in *Mémoires de l'academie des inscriptions* T. XXX p. 405 tob. 1. et *lettre à Olivieri*, Paris 1766, quam repetierunt *Swinton* in *Philos. Transactions* 1764. Vol. LIV, XII b tab. 22 ad pag. 394. *F. Perez Bayer* ad Sallust. p. 350. *Drummondus* in Classical Joornal No. 9 p. 54. *Kopp Bilder und Schriften* I p. 250. *Wihl* de gravissimis inscr. phoen., ad p. 18, inter quos Barthelemyus in B. L., Swinton, Koppius, Wihlius utrumque exemplom, et Parisiense et Meliteose, reliqui solum Parisiense repraeseotant.

Non tamen ob omni parte accuratam esse Barthelemyi delioeatiooem, exemplo Parisiensi anno 1825 diligentius examioato certiorem me fecit Hohlenbergius, aliudque mox misit apographum a se soper ipso lapide, qua est dexteritate, factum, qood nuper edidi in *palaeogr. Studien* tab. 2. A quo quidem apographo qoum passim discrepet aliud anoo 1828 a Lindbergio non sine Hoblenbergiani exempli, qood ineditom viderat, vituperatione editom (de inscr. Melit. ad p. 84. Sendebrev til Dr. Hobleoberg, Haoniae 1829 p. 8 sqq.), in huius operis osum a Celeb. Scholtzio (v. praef.) petii, ot otrumque apographom accuratissime ad ipsum lapidem examinaret, et praeter suos commentarios ectypom mitteret nova methodo accuratissime factum, ot meis etiam oculis causam diiudicarem. Fecit vir optimos, et eximio hoc ectypo Hohlenbergii exemplum *in summa rei*, maxime in littera dubia (lin. 2 litt. 4) cootra Lindbergium confirmatum est, quanquam nonnullarum litterarum (Aleph, Beth, Mem, Jod) formae passim refingendae erant.

Exhibemus igitur 1) Parisiensis exempli novam eamqoe accuratissimam delineationem ad ectypum a Scholtzio missum, quae veram inscriptioois magnitudinem refert; 2) totius monumenti, quod male pictom exstat in *Saggi di Cortona* p. 25 et *Castelli inscr. Sic.* p. 291, imaginem ab Hohlenbergio delineatam; 3) exempli Melitensis partem phoeniciam ex apographo Barthelemyi contractiori in *Mém. de l'acad.* l. c.

De otrinsque autem autographi differentia deque praecipois apographis haec observanda sunt:

a) Exemplum Melitense a Parisiensi in una maxime re discrepat, quod vocabulum עבדך (lin. 2 litt. 1—4) in hoc exemplo iam exeunte primo versu comparet, et ita porro שן בן iam versu secundo, כשמע iam versu tertio (cf. lib. I §. 38, 2). Praeterea Aleph littera versu primo et secundo constanter picta est, tertio demum. Littera ב lin. 1 fin. quae manca est, ex alterius exempli auctoritate hunc in modum supplenda est

b) In apographo Barthelemyano quattuor maxime reprehendenda sunt. α) Nomina propria lineis punctisque infra appictis notata sunt, quae res multis, ut Castello, Swintoni, frandi fuisse videtur, quanquam nullum eius vestigium in lapide comparet. Ab interprete ipso hae lineae appictae sunt, neque debebant ab aliis repeti. β) Lin. 2, litt. 4 non satis distincte picta est, quum in ipso lapide manifestum sit Caph. γ) Lin. 4 in verbo יברכם litterae Jod et Beth non debebant copulari: in autographo certe Parisiensi copulata non sunt. δ) Litterae *Chet* et *Samech* plenius pictae sunt, quam revera in marmore comparent.

c) In Lindbergiana delineatione ex ectypo Bröndstadii facta duo maxime vitiosa sunt: α) figura Daleth litterae lin. 1 litt. 3 infra sinistrorsum flexa (nam caudula illa ad litteram non pertinet) *); β) littera *Caph* in עבדך lin. 2 **), ita picta

d) In Hohlenbergiano exemplo a nobis nuper edito litterarum Aleph, Beth, Chet, Jod, Samech formae passim refingendae erant, ut utroque exemplo inter se collato facile intelligent lectores ***).

2. In variis virorum doctorum, qui in hac inscriptione explicanda desudarunt, conaminibus recensendis otium nobis fecit Lindbergius l. c. p. 86 sqq. (qui solos, quod sciam, Anglos in Promtuario Classico neglexit), ut paucioribus defungi possimus.

*) Ita de hac littera Cl. Schultz: *Dass Herr v. Bröndsted sich getäuscht hat, und wie? kann gleich genau nachgewiesen werden. In der Richtung des kleinen Schwänzchens am unteren Ende des Stiels vom* ך *findet sich eine kleine Vertiefung, die leicht als zum Buchstaben gehörig erscheint, wenn man nicht genau hinsieht. Sie fügt sich aber nicht ohne Unterbrechung an den Buchstaben, ist inwendig rauh, und nicht durch den Meissel entstanden, da sonst überall der Weg, den die Spitze des Meissels genommen, wohl zu erkennen ist.*

**) Idem: *Ich komme jetzt zu der wichtigsten Differenz* lin. 4. litt. 2. *Hr. Hohlenberg hat hier unbestreitbar richtig gezeichnet. Hr. v. B. muss die Inschrift in dem Halbdunkel copirt haben, wo sie stand, sonst hätte er den Irrthum nicht begehen können. Wenn derselbe ein solches Zeichen (wie oben) gesehen hat, so hat er nur darin Recht, dass die links von oben herabkommende Linie die horizontale ein wenig schneidet, welches Hr. H. auslässt: aber diese Verlängerung ist ganz schwach.*

***) Idem: *Die Hörner des Aleph schneiden sich nie schon zur Rechten des Schaftes, wie bei H.* lin. 2. litt. 15, *dagegen kreuzen sie sich zuweilen links ein wenig. Die Beth haben bei demselben gewöhnlich einen zu runden Kopf, wie dieses der Abdruck zeigt.*

Ac primi huius tituli interpretes, Fourmontius (Saggi di Cortona T. III. p. 89) et auctores „Novi tractatus diplomatici“ (T. I. p. 656) in eo legendo et interpretando ita versati sunt, ut nescias magisne mireris illius temporis in his litteris caliginem, an horum virorum ignorantiam, vaniloquentiam et temeritatem. Ita enim ille, tribus Anticyris insanabile caput:

לדלל לאלף ליום חלו עומו עו מצור
מחן שמטה הואלו למצא לוול מצור
הה עקר לוד.

quae vertit: „*Urinatori* (magno) *urinatorum magistro* (deo) *duci et* (deo) *absorbenti in die* (quo) *sublevarunt* (anchoram) *et natarunt et exierunt* (ad verbum) *navigarunt e Tyro, portum reliquerunt eum, coeperunt invenire coralium: exierunt iterum e Tyro, ecce vastare Lydam*“: hi, non minus helleboro sanandi, hunc in modum:

רד דרר ריד סור ער צוה צור לוע
וחק עו כשירא סנה יין ידו רכשו
ירדי רעו כשורי ויעף גו ירי

quae vertunt: *Fluebat libertas, fluebat sors, inimicus imperabat: hostis absorptus est: tunc insculptum, perverse eum effecisse, Cosuram rubum* (desertam) *remex eius deus eius praecipitavit eum equus* (*vel equitatus*) *eius emaciavit eum; passi sunt Cossurenses, cum deficeret corpus et aspectus eius* (inimici). Sed hanc maculam Palaeographiae adspersam delevit veramque tituli sententiam enodavit Barthelemy, vir egregius, qui hanc eius dedit lectionem et interpretationem pro illius aetatis in his litteris infantia valde laudandam:

לאדנן למלקרת בעל צרא הנדר
עבר.. עבדאסר ואחי אסרחמר
הן בן אסרהמר בן עבדאסר כהמע-
קלם יברכם

Domino nostro Melkarto, domino Tyri, votum
fecimus Abdasar et frater meus Aserhemor,
filii Asarhemori, filii Abdasari. Sic qui eos
deviare fecit, benedicat eis,

et primarium illius lectionis errorem, quo pro ה ubique legitur ש, ipse postea agnovit in litteris ad Bayerum datis (v. Bayeri vind. num. samar. p. VIII): Haud meliora certe dedit *Swinton* (Philos. Transactions l. c.): omnem tamen et lectionem et interpretationem ita emendavit et refinxit Fr. Perez Bayerus (v. *palaeogr. Studien* p. 27 sqq.), ut non multa emendanda supersint. Huius igitur vestigia, et recte quidem, presserunt plerique recentiores, veluti *Lefebure de Villebrune* (ad Sil. Ital. p. 10), *O. G. Tychsen* in Nov. Act. Upsalieusibus VII p. 94, *Gabriel Fabricy* de phoeniciae litteraturae fontibus I, p. 165, *Io. Ioach. Bellermann* de Phoen. inscr. p. 13, *Hug* üb. den Mythos der berühmtesten Völker der alten Welt p. 34, *Kopp Bilder u. Schr.* I, 249 ff. *Lindbergius* l. c. p. 78, *Wihlius* l. c. p. 17 sqq., pauci deseruerunt et in alia omnia

abiernnt, ut *Lichtenstein* in tentamine palaeogr. assyrio-persicae p. 158, *Guil. Drummond* in Classical Journal No. 9 p. 47 sqq., *Ed. Calm* ibid. no. 10 p. 399—401. no. 13, p. 191 sqq. et anonymus (T—Y) ibid. no. 13, 147, de quorum commentis referre piget.

3. Genninam autem tituli structuram veramqne verborum cohaerentiam etiam optimi eius interpretes non perspexerunt, in hos errores inducti 1) falsa verborum אש נדר lin. 1 interpretation; 2) verbo ..עבד lin. 2, in quo vera scriptura עבדך nuper demum exemplo Parisiensi denuo examinato patefacta est.

Duplici hoc vulnere sanato (v. *palaeogr. Studien* p. 62 sq.) integrum titulum ita legimus:

לאדנן למלקרת בעל צר : אש נדר
עבדך עבדאסר ואחי אסרשמר
שן בן אסרשמר בן עבדאסר : כשמע
קלם יברכם

Domino nostro Melcarto, domino Tyri. Vir vovens (est)
servus tuus (i. e. sum ego) *Abd-Osir cum fratre meo Osirschamar,*
ambo filii Osirschamari, filii Abdosiri. Ubi audiverit
vocem eorum, benedicat iis.

Pronuntiatur enim hoc titulo bis in utrinsque candelabri basi repetito, duo haec κειμήλια a duobus fratribus ortu Tyriis in Melite insula degentibus, Abdosiro s. Dionysio et Osirschamaro s. Sarapione, Melcarto s. Herculi deo Tyrorum tutelari tanquam ἀναθήματα oblata esse. Litterarum Phoeniciarum formae tam vulgares sunt atque obviae, et praeterea tam accurate insculptae, ut post ea, quae supra (lib. I) exposuimus, ne de unius quidem potestate dubitari possit. Ad singula igitur explicanda transeamus.

לאדנן למלקרת *domino nostro Melcarto*) Hebraice scriberes לַאֲדֹנֵינוּ לְמַלְקֶרֶת cf. de scriptione Phoenicum defectiva lib. 1 §. 40. — *Dominus* (אָדוֹן = ארן) solennis est deorum, maxime Baalis, appellatio in lapidibus votivis, v. Carth. 1—5. Numid. 1—5. *Baal* autem s. Hercules Tyrius h. l. peculiari suo nomine מלקרת appellatur i. e. recte observante Fullero (Miscell. 3, 17) et Bocharto (Phaleg. p. 615. 709) i. q. מלך קרת *rex urbis*, extruso Caph (non מלך ארתא, ut volebat Mahnius ap. Münterum de rel. Carth. p. 40, nam formam ארתא pro ארץ, ארעא, ארקא ignorant Semitae: multoque minus cum Seldeno de Dis Syris p. 183 *malch-art* rex fortis coll. pers. Ἀρταῖοι fortes): quatenus is numen Tyri urbis tutelare erat, ut vel ex verbis sequentibus apparet בעל צר. Assiduum eius in omnibus Phoenicum coloniis cultum testantur permulta nomina propria cum hoc nomine composita, partim hominum, ut עבדמלקרת, עברמלקר (nam haec etiam brevior forma מלקר usitata erat), ברמלקרת, *Hamilcar*, *Bomilcar*, partim urbium et locorum רש מלקרת (caput Herculis) *Heraclea*, בקי מלקר (urbs

Herculis) *). A Graecis מלקרת s. מלקר teste ipsa inscriptione nostra *Ἡρακλῆς* dictus est (Sanchon. ap. Euseb. praep. 1, 10: *Μελίκαρθος ὁ καὶ Ἡρακλῆς*. Hesych. *Μάλικα, τὸν Ἡρακλέα Ἀμαθούσιοι*, *Μάλικα* autem pro *Μάλικας*, *Μάλικαρ*), de cuius apud Phoenices cultu impensiore multi sunt veteres (v. Münter Religion der Karthager p. 36 sqq.), sed iidem etiam, quae est harum religionum varietas et inconstantia, nomen Phoenicium retinuerunt, ratione eius mutata. Namque *Μελικέρτης* Melicerta, deus maritimus, rei nauticae et portuum praeses, alibi Portumnus, eiusdem originis esse videtur, quanquam Athamantis, Thebarum regis, eum filium faciant Mythologi (Apollod. 3, 4. Ovid. Met. 4, 521. Fast. 4, 521).

בעל צר) *domino* i. e. deo tutelari *Tyri*. „In graeca inscriptione Hercules non vocatur dominus s. deus tutelaris Tyri, Dionysius vero et Serapion Tyrii fuisse dicuntur, quod eodem fere spectat. Tyrii enim deo suo tutelari potissimum vota susceperunt et solverunt.“ Lindberg p. 74.

אש נדר) i. e. אִישׁ נֹדֵר *vir vovens* sc. est. In his verbis explicandis a vero aberrarunt interpretes, quos novi, omnes. Postquam Bayerus primus vidit, quinque illas litteras, quas Barthelemyus legerat אהנדר, Swinton אמנדר, non alias esse atque אשנדר, duplicem maxime rationem ingressi sunt viri docti. Alii enim 1) in litteris אש vel ש pronomen relativum latere existimarunt, ut Tychsenius, qui verba ita dispescit: בעל צבא שֶׁנָּדְרוּ *domino exercitus* est id *quod voverunt;* Fabricyus, qui ita legit: בעל צרא שנדר *deo Tyri, quod votum* (posuerimus); et nuper Wihlius, qui Quatremerii vestigia legens (Journal Asiatique 1828 no. 1) ita iungit: אֲשֶׁנָּדְרוּ עֲבָדָיו *hoc quod voverunt servi eius.* Sed neque א ad vocabulum צר trahi potest, quod ubique צר scribitur, nunquam צרא; neque אש potest relativum esse pro אשר. Quis enim credat, Resch consona dura et aspera abiecta א mollissimam litteram adeoque vocali carentem servatam esse? Rectius igitur alii, ut ipse Bayerus, Koppius, Lindbergius 2) אש pro אִישׁ scriptum esse agnoverunt, quod in inscriptionibus nostris persaepe ita (praeter hanc formulam Athen. 2. Melit. 3 lin. 2., 4 lin. 2. Cit. 8. 23. 29. 33), nunquam aliter scribitur; sed minus bene tamen interpretati sunt Bayerus et Koppius: *singulariter*, *singulatim*, *singuli voverunt*, Lindbergius: *quisque vovit.* Ne enim dicam, nil languidius frigidiusque cogitari posse tali abundantia: *quisque vovit* (sc.) *ego et frater meus:* eadem haec formula legitur etiam in aliis tabulis votivis, ubi post eam unus tantum memoratur voti auctor, et ita quidem, ut de vera eius ratione omnis scrupulus nobis eximatur. In Carthag. V luculentissime scripta, post initium tituli: לרבת לתנת ולבעלן לארן לבעל חמן *Dominae Artemidi et domino nostro, hero, Baali Solari*, pergitur: אש נדר עבדמלקרת השפט *vir vovens* est *Abd-Milcart Sufes*, et in Carth. 3 fere totidem verbis לרבת לתנת ובעלן לארן לבעל חמן אש נדר גדעשתרת *Dominae Artemidi* cet. *Vir vovens* est *Gad-Astoreth*, neque aliter in Carth. 1. 2. 4. Illas litteras pronunciandas et expli-

*) De singulorum horum nominum propriorum etymo, deque inscriptionum veterumve scriptorum locis, ubi legantur, vide indices lib. IV, cap. 2.

candas esse אִשׁ נֶדֶר *vir voti*, vel, quod praestat, אִשׁ נֹדֵר *vir vovens*, iam pridem diximus in Ephemerid. Halens. 1826 no. 111 (p. 51), quanquam tunc quidem dubii utpote ex solis lapidum Lugdunensium apographis Humbertianis iisque minoribus pendentes: nunc omnem dubitationem sustulit et nostrum illorum lapidum examen et Hauniensis marmoris (Carth. 5) auctoritas. Eo magis mireris, Lindbergium (Falbe emplacement de Carthage p. 88) ibi interpretari אֶשְׁתַּדֵּר, quod idem esse coniicit vir doctissimus atque אֶתְנַדֵּר, הִתְנַדֵּר *vovit se*, quod quantopere et linguae rationibus et sententiae adversetur, nemo non facile videt Ceterum observetur elegans quaedam in hac locutione abundantia, ut in illo: אש יעץ Cit. 23, אש כתי Athen. 2.

Prima igitur tituli sententia dedicationem continens absolvitur verbis: לאדנן למלקרת בעל צר; altera nomina donantium exhibens orditur a verbis אש נדר; tertia benedicendi formulam comprehendit.

עבדך) *servus tuus* [o Hercules] i. e. *ego*. Quarta huius vocabuli littera, quae in utroque Barthelemyi apographo maximam partem evanida apparet, multis coniecturis vexata est. Magni autem ea momenti est et ita comparata, ut universi tituli structura ex ea pendeat. Varias coniecturas עבדו (עֲבָדוֹ, עַבְדוֹ, עֲבָדָי), עבדיו (עֲבָדָיו), עבדני, nunc non moramur, quum de vera scriptura certissime constet. Unum monemus, Lindbergium (p. 61) iam ante inspectum apographum Parisiense etiam ex Barthelemyi delineatione exsculpsisse ך: idemque a nobis iam 1825 in scholis palaeographicis propositum esse, sciunt auditores. De figura *Caph* litterae in utroque exemplo v. supra §. 1 fin. (litt. c), cui addendum, eandem huius elementi formam esse in numo Sidonio quattuor versuum litt. T—X, neque multum eam discrepare ab ea figura, quae est in כשמע et יברכם, modo scapum supra ultra cornua producas.

Vocabulo autem עבדך *servus tuus* (o Baal) i. e. *ego* (cuius etiam in sacris usus frequentissimus, ubi colloquuntur cum nobilioribus Gen. 18, 3. 19, 19. 42, 11 cf. Lex. man. p. 727 B, et ut h. l. in precibus ad Deum fusis Ps. 19, 12: גַּם עַבְדְּךָ נִזְהָר בָּהֶם *etiam servus tuus commonefactus est illis*, pro *ego commonefactus sum illis*. Cf. vs. 14. 27, 9. 31, 17. 69, 18. 86, 2. 4. 119, 17. Nehem. 1, 6. 8), quod nomini suo praemittit Abdosir s. Dionysius, frater natu maior, hic inscriptionis se auctorem profitetur, ut Cit. 7, 2: עבדך .. נחם *servus tuus Nahumus*. Saepius etiam haec formula per compendium sola littera ע scribitur Numid. 3, 3. 6, 2. 7, 1. Tripol. 2, 3, cf. lib. 1, §. 37.

Nomen proprium עבדאסר i. e. עֶבֶדְאֹסֶר *Osiridis cultor* (ut primus vidit Akerblad de inscr. Oxon. p. 14) etiam Cit. 2 obvium (cf. מַלְכָּאֹסֶר rex Osiridis Melit. 4, סַרְאֹסֶר princeps Osiridis no. 68) in graeca inscriptionis parte appellatur *Διονύσιος* In lapide quidem Carpentoractensi *Osiris* scribitur אוסרי et apud Aegyptios ογcιpι, sed Jod extremum abiectum in scriptura linguave Phoenicia neminem morabitur. Osiridem autem a Graecis cum Dionyso vulgo comparatum et ita appellatum esse satis constat. Herod. 2, 42: ...... *πλὴν Ἴσιός τε καὶ Ὀσίριος, τὸν δὴ Διόνυσον εἶναι λέγουσι*, et 144: *Ὄσιρις δέ ἐστι Διόνυσος κατὰ Ἑλλάδα γλῶσσαν*. Diod. 4, 1. Plut. de Iside et Osiride §. 13. Jablonski panth. aegypt. proleg. p. 75. Ex his ipsis autem nominibus propriis duorum hominum, unius Tyrii, alterius Cyprii

(Cit. 2), apparet, Osiridis, Aegyptiorum numinis, cultum etiam apud Phoenices viguisse, cuius rei etiam alia luculenta vestigia reperiuntur. De Amathunte, Cypri urbe, Stephanus Byzantinus: *Ἀμαθοῦς*, inquit, *πόλις Κύπρου ἀρχαιοτάτη, ἐν ᾗ Ἄδωνις Ὄσιρις* (ארני אסר) *ἐτιμᾶτο, ὃν Αἰγύπτιον ὄντα Κύπριοι καὶ Φοίνικες ἰδιοποιοῦνται.* In numo quodam Punice inscripto, sive Melitensi sive (quod malim) Gaulitano (v. lib. III, num. Gaul. A) Osiris comparet aegyptio cultu adoratus, et similis figura in Melitensi graece inscripto (Eckhel doctr. num. I p. 268) *). Bybli autem, Phoeniciae urbe, Osiridem sepultum esse ferebant (Lucian. de dea Syra) et ibidem Isidis templum erat (Plut. l. c. §. 15. 16) **). Ceterum non solum Osiridis cultum a Phoenicibus adoptatum esse, sed multas etiam alias eorum religiones aegyptiacae originis esse, infra disputabimus ad Carth. 3.

Phoenices denique in regionibus graecis habitantes duo nomina propria gessisse, alterum Phoenicium, alterum graecum, quum aliunde constat (*Malchus* enim Syrus graece Porphyrius dictus est) tum praeter inscriptionem nostram testes sunt Athen. 1. 2. 3 (no. 5. 6. 7): neque aliter Poeni v. c. Hasdrubal, gr. Clitomachus (Diog. Laert. IV p. 113 Lond.); Judaei aetate Seleucidarum Romanorumque itemque *ἐν διασπορᾷ* habitantes v. c. rex יוֹנָתָן, gr. *Alexander Jannaeus; Salome* regina, gr. *Alexandra;* Saulus et Paulus, *Rabbi Juda Chiug*, arab. *Abu Zacharja; Rabbi Jona ben Ganaach*, arab. *Abulwalid*, ابو الوليد; Syri inter Arabes degentes v. c. *Barhebraeus* et *Abulpharagius* al. Nomen autem phoenicium et graecum plerumque sibi ita respondent, ut graecum ex phoenicio translatum sit, raro contra (v. Athen. 3).

ואחי אסרשמר) *cum fratre meo Osir-schamar* (i. e. Serapione). Duo in his verbis observanda sunt a cunctis interpretibus neglecta. *Primum* est, quod *primae* personae pronomen in אחי *frater meus* refertur ad עבדך עבדאסר, ubi tertiam exspectes: neque satis expedit difficultatem, quod Lindbergius ad vulgarem enallagen personarum provocat. Sed plane similis est locus Gen. 44, 32, ubi Juda Josepho: עַבְדְּךָ עָרַב אֶת־הַנַּעַר מֵעִם אָבִי *servus tuus vadem se dedit pro puero apud patrem meum*, pro: ego vadem me dedi — apud patrem meum. In utroque loco עַבְדְּךָ ita vicem tenet pronominis אָנֹכִי, ut cum primae personae pronomine construi possit. Similis transitus a tertia persona ad primam est in Melit. 3 et 4. Quod Bayerus אחי scriptum esse existimabat pro אחיו *frater eius*, ferri non potest, quandoquidem ו consonans abiici non poterat. Pro אחיו Phoenices scripsissent אחו, non אחי. *Alterum* est, quod וְאָחִי vertendum dixi *cum fratre meo*, non *et frater meus*. Ita flagitat orationis series: *Vir vovens* est *servus tuus* i. e. sum *ego Dionysius cum fratre meo Serapione*, cum contra exspectares: *Viri voventes* (אנשים נדרים) sunt *ego Dionysius et frater meus Serapion.* Simillima ratio est loci Esth. 4, 16: אֲנִי וְנַעֲרֹתַי אָצוּם *ego cum ancillis meis*

*) Cf. *Münter Spuren aegyptischer Religionsbegriffe in Sicilien und den benachbarten Inseln*, in *Antiqu. Abhandlungen* VI p. 149 sqq. De Osiride et Adonide varie inter se permutatis vide *Creuzeri Symbolik*. T. II. p. 95. 107.

**) Lapidem Carpentoractensem et gemmam no. 68 non memoro, quum haec monumenta aegyptiaca sint, non phoenicia.

ieiunabo, ubi recte annotant Grammatici, ו poni pro עִם (v. Thes. ling. hebr. p. 394). Quemadmodum enim l. c. verbum singulari numero positum refertur ad Estheram, cui tauqnam personae primariae aneillae ope copulae subneetuntur, ita h. l. praedicatum אש נדר *vir vovens* refertnr ad Diooysium, fratrem natu maiorem, Inseriptionis auctorem, qui *κατ' ἐξοχὴν* douarii largitor vocatur et fratrem natu minorem nonnisi in eius honoris societatem admittit. Adde Sur. 66, 4: جبريل وصالح المومنين والملايكة بعد ذلك ظهير *Gabriel cum probis fidelibus angelirque post hoc erit adiutor.* Aliod erat: *Donator sum ego Dionysius cum fratre*, quam: *donatores sumus ego Dionysius et frater.* Insuper alia eius strueturae causa fortasse latet in formula אש נדר, quae singulari numero usitatissima erat et solennis (solebaot enim eiusmodi monumenta plerumque a singulis offerri) plurali minus nsitata, a sermone certe horum monumentorum, qui admodum stabilis esse solet, aliena. — N. pr. אסרשמר valet: (*quem*) *Osiris custodit*, plane ut שְׁמַרְיָהוּ *quem Jehova custodit* 2 Par. 11, 19. Esr. 10, 32. 41; sed verbum postponitnr, nt in יוֹנָתָן (quem Deus dedit) et similibus. Graeee idem *Σαραπίων* appellatnr, quandoquidem *Σάραπις* post Alexandri tempora in Osiridis fere locom successit, et cum Osiride permntari solebat. Diod. 1, 25. Plut. de Iside et Osiride p. 361. 362. Taeit. 4, 84. Quae Creuzerus (*Symbolik* ed. 2, T. I. p. 313) observat: „*seit Alexanders Zeit trat Serapis bestimmt an die Stelle des Osiris und zwar in allen Beziehungen*" etiam inseriptione nostra firmantur, cf. Koppium p. 258.

שן בן אסרשמר בן עבדאסר *duo filii Osirschamari, filii Abdosiri*). שן בן more Phoeoicom defective seribitur pro שני בני (שְׁנֵי בְנֵי), ut בעל pro בעלי (cives) ef. lib. I § 40, 3 fin. De his ipsis verbis שְׁנֵי בְנֵי vide Gen. 34, 25: שְׁנֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל. 1 Sam. 1, 3: וְשָׁם שְׁנֵי בְנֵי עֵלִי. 4, 4. Observavit nonnemo, pr. reddendom esse: *duo ex filiis*, hisque verbis significari, plures fratres fuisse, sed obstat locus 1 Sam. l. c. — In graeea inscriptione nonnisi pater duorum fratrum memoratur, in phoenicia pro singulari eorum rei genealogicae studio etiam avns, isqne nepoti natu maiori cognominis, ut pater filio natu mioori. Eundem morem apnd Athenienses (Cimon, Miltiades, Cimon), Poenos (Hasdrubal, Hamilcar, Hasdrubal, cf. inscr. Carth. 2), et Hebraeos (Achimeleeh, Ebjathar, Aehimelecb 1 Sam. 22, 9. 23, 6. 30, 7. 2 Sam. 8, 17) viguisse constat: Idem hodieque valet apud Frisos Orientales, Holsatos, Danos, apud qnos *Peter Paulsen* filium habet *Paul Petersen*, nepotem *Peter Paulsen.*

כשמע קלם יברכם *ubi audiverit vocem eorum, benedicat eis*). Haec verba a Barthelemyo et Swintone male vexata hunc in modom legenda esse, panlo ante *Bayerum* iam viderat J. D. Miehaëlis in bibl. orient. T. I. p. 40 (anno 1771 edito), cuius qnidem verba ignorasse videtur scriptor Hispaous. Similes formulae snnt in Inser. Melit. 3: כשמע כל דברי *quum audiret omnia verba mea*, et in pnoico-numidicis: שמע קלת חכמבעל *audiens voces* (preces) *Hiempsalis*, v. Numid. 1—4 cf. Cit. 1 lin. 3. Adde ex S. S. Ps. 5, 4: יְהוָה בֹּקֶר תִּשְׁמַע קוֹלִי, 18, 7: יִשְׁמַע מֵהֵיכָלוֹ קוֹלִי, 27, 7. 55, 18. 119, 169. Ceterum in his nova inest personae mntatio. Quum enim in antecedentibus Dionysius de se et fratre prima persona locutns sit, de Hereule altera persooa (עבדך servus *tuus*), in hac formula exspectes: *ubi audiveris vocem nostram, benedicas nobis.*

Videtur autem haec benedicendi formula ita cogitanda esse, quasi ab Herculis sacerdote accepto donario addita sit, qui nomen imploraret, ut tam piorum sui cultorum preces audire eosque fortunare vellet.

4. Graeca inscriptionis pars eandem continet sententiam, atque phoenicia, sed paucioribus defungitur. Praeter alia, de quibus iam dictum est, precandi formula omissa est. Nobis unum dicendum superest, de Herculis epitheto *ἀρχηγέτης*, unde *ΑΡΧΗΓΕΤΕΙ* pro *ἀρχηγέτῃ*. Graecum enim *ἀρχηγέτης*, dor. *ἀρχαγέτας*, quod omnino *auctorem*, *conditorem* designat (v. Pind. Pyth. 5, 80. Sturzii Lex. Xenophont. h. v.), etiam libri *scriptorem* (2 Macc. 2, 31), apud Dorienses maxime solenne erat attributum Apollinis, utpote novarum civitatum conditoris. Callimach. Apoll. 56:

> .... *Φοῖβος γὰρ ἀεὶ πολίεσσι φιληδεῖ*
> *Κτιζομέναις, αὐτὸς δὲ θεμείλια Φοῖβος ὑφαίνει,*

ubi vide Spanhem., Aristid. in panegyr. Cyzici T. I p. 237, et *Hüllmann* de Apolline civitatum conditore. Regiomonti 1811. Solebant propterea novarum civitatum auctores et coloni Apollini *ἀρχηγέτῃ* aras exstruere, cuiusmodi monumenta in nummis Tauromenii et Ennae Siculae comparent (v. Eckhel doct. num. I, 206. 248). Eodem cognomine Apollinem ornabant Megarenses et Naxi insulae incolae (Pausan. 1, 42. Thucyd. 6, 3 ibique Duker.). Proximas autem post Apollinem partes in novis civitatibus condendis tenebat Hercules, Punicarum potissimum urbium conditor habitus (Sallust. Jug. 89 et infra ad Numid. 15), persaepe propterea *κτίστης* dor. *κτίστας*, *οἰκίστας*, latine *conditor* salutatus (v. Eckhel D. N. IV, 349), h. l. *ἀρχηγέτης* (v. Boeckh Corp. inscr. II p. 229. Osann. syll. p. 404. no. VI). Num etiam Tyriae in insula Melita coloniae auctor habitus sit, incertum est, quum aliunde de eo nihil constet: sed sufficit, Tyri eum *ἀρχηγέτην* fuisse. Colonias enim non semper iis conditoris honores decrevisse, qui eas condiderint, sed communes saepe cum metropoli conditores veneratas esse constat (v. Eckhel l. c. p. 346).

5. Denique ut de *aetate* nobilissimae inscriptionis paucis agamus, primum illud ante omnia positum, eam (ut recte observavit Koppius) Alexandri Magni aetate inferiorem esse, quum post Alexandrum et Ptolemaeorum demum tempore Serapidis cultum inductum esse constet, in nostro titulo autem compareat n. pr. *Σαραπίων* ex illo formatum. Praeterea ex litterarum figuris colligi potest, optimae illam aetatis esse, quum elementa ad unum omnia plenas et legitimas habeant formas, nihilque in iis reperiatur, quod posterioris aetatis negligentiam nimiumve tachygraphiae studium sapiat. Haud procul igitur a vero abfuerit, qui seculo fere a. Chr. tertio illud monumentum insculptum esse dicat. Quod vero Lindbergius (p. 79 sqq.) ex litterarum figuris, quarum annales per vicenos annos ex nummis Sidoniis operose digessit vir doctissimus, aetatem et fere decennium eius (180 p. Chr.) accuratius definiri posse existimat: huic nihil tribuent, qui cogitaverint, quantopere omnis aetatis scriptura pro varietate locorum et scribentium consuetudine saepe satis arbitraria differre soleat. De Phoeniciis enim idem valet, quod (Corp. inscr. gr. T. I, p. 1) de antiquissimis titulis graecis ita

disputat Boeckhius: „in his ipsis autem .. longe absum ab eorum levitate, qui ex scripturae ratione uniuscuiusque inscriptionis tempus ita designari posse putent, ut alteram altera vel vetustiorem vel recentiorem esse intelligamus ..... Enim vero istam iudicii perspicacitatem nonnisi ii sibi vindicatum eunt, qui recens in hoc studium involarunt: multo in illa re cautior fuit Scipio Maffejus, qui quum multos in inscriptionibus versandis annos consumsisset, fatetur, communem quidem et a se saepe auditam sententiam esse, Graeci monumenti scriptura inspecta intelligi probe, num ante Alexandrum ea an postea marmori insculpta fuerit: sibi tamen identidem haec perpendenti ac monumenta varii generis perlustranti incertissima visa esse omnia fallacibusque regulis plena."

II.

MELITENSIS ALTERA.

1. Reperta est haec inscriptio anno 1761 in regione Melitae insulae Bin Isa s. Ghisa dicta, ubi in caverna sepulcruli latuerat, et usque ad annum 1810 et quod excurrit penes Melitenses fuisse videtur. Migravit postea in collectionem rerum antiquarum Parisiensem (cabinet des antiques), ubi etiamnum exstat, sed a sinistra parte fracta et mutilata. Tres eius delineationes habentur, omnes eo tempore factae, quo integer supererat lapis. Unam a Francisco Agio de Soldanis, bibliothecae Melitensis praefecto, acceptam dedit Cast. de Torremuzza in *Sicil. inscriptt.* 1769 p. 293. Alteram a Venuti, Abbate et antiquario Romano, sibi missam exhibet Io. Swinton in *Philos. Transactions* T. LIII. tab. 17 ed. Lond. ad annum 1763 (p. 146 ed. Viteb.), quam repetiit in minus contractam *Kopp* (*Bilder und Schriften* I p. 250). Tertiam itidem minoris moduli a Bardonio Panormitano acceptam edidit Sir William Drummond in opusculo, cui inscribitur: *An essay on a punic inscription found in the Island of Malta. By Sir William Drummond.* London 1810. 4.

Novam lapidis delineationem, ut nunc Parisiis exstat, Hohlenbergius misit 1825, cui nuper ill. Rochettii beneficio accessit gypseum eiusdem ectypum a Schultzio missum. Quum maioris moduli sit marmor, quam ut veram eius magnitudinem caperet operis nostri forma, idemque, ut diximus, a sinistra parte mancum sit, inscriptionem paullulum contraximus et ad Swintoniani exempli (quod trium priorum praestantissimum est) mensuram revocavimus; his quae nunc desunt ex eodem suppletis, ita tamen, ut accuratius distinguantur, quae a nobis in marmore visa, quae a Swintone mutuo accepta sint. Frusti superstitis vera longitudo est 9 digitorum mensurae Rhenanae, altitudo 8 digitorum: in upographo nostro illa 7, haec $6\frac{1}{2}$ digitos habet.

Quae apud Swintonem minus bene picta sint, ad nonnullarum litterarum figuram spectant, potestatem earum non tangunt: quod quid sit, vel ex his, quae ex Swintone supplevimus, intelligi potest. Pertinet hoc potissimum ad figuras *Chet* et *Lamed* litterarum, quarum illa lyrae fere formam refert apud Swintonem, haec apud eundem crus habet rotundum in modum Tau litterae, quum revera rectum sit. Plura in Drummondi exemplo reprehendenda sunt, velut *He* litterae figura paene portentosa.

Omnino autem duae potissimum litterae in hoc titulo memoratu dignae sunt: 1) *Resch*, cuius collum ubique duabus lineis constat, caput nonnunquam (lin. 3. 4) depressum est, ut ad eam formam prope accedat, quae in aramaeo-aegyptiacis et nonnullis Palmyrenis est; 2) *He*, quod vers. 2 ter tibi occurrit, et ita lectum est ab interpretibus cunctis praeter Tychsenium, cui haec littera *Jod* est. Quam quidem causam qui solis palaeographicis rationibus diiudicare velit, in Tychsenii sententiam facile inclinaverit; nostra enim figura facile oriri poterat ex illa, quam Jod habet in Melitensi prima. Sed huic simillimam figuram habet etiam *He* in scriptura aramaeo-aegyptiaca et in Palmyrenis Romanis (unde in scriptura quadrata): eique litterae unice favet verborum ratio.

2. Qui primus omnium hanc inscriptionem memorat, Barthelemyus (Journal des Savans 1761, suite de Dec. p. 84) delineationibus acceptis ut videtur diffidens sibique ipsi non satisfaciens, ab interpretatione eius abstinuit atque in litteris utcunque definiendis acquievit. Ex alphabeto, quod ex ea composuit B., hoc annotasse sufficiat, litteram ter obviam lin. 2 ei visam esse *He*, litt. 3 lin. 3 *Vav*, litteram minimam inter utrumque He lin. 2 *Jod*, quod quidem postremum vix ferendum. Maiore nunc quidem successu usus est Swinton l. c., qui integram inscriptionem ita legit et interpretatur:

חדר בת עלם קבר נגעל
נקה בכלת הזה רת-
ם רף אם בשת חנב-
על בן ברמלך

Penetrale domus seculi sepulcrum depositi
clari (viri) consummationibus (i. e. omnium) dormientis. Diligens (eum) commotus est populus, quum poneretur (sepeliretur) Hannibal filius Barmeleci.

Singularum litterarum potestatem is me indice recte definivit, recte etiam ab initio et sub finem singula verba et dividit et interpretatus est: in media tantum parte interpretanda et in totius inscriptionis tenore indicando parum feliciter versatus est. Non magis tamen satisfaciunt quicunque post Swintonem hunc titulum tractarunt, velut *O. G. Tychsen*, *Koppius*, *Drummondus*, omnes eo maxime nomine reprehendendi, quod alii alias litteras a Swintone satis bene definitas in aliam potestatem detorquent. Ac Tychsenius (in Actis Upsal. Vol. VII.) quidem ita legit:

חדר בתעלם קבר נגעל
נקי ככלת יפי רֵחַ
מרפא מִבָּמֹת הנב
על בן ברמלך

Conclave in abscondito est sepulcrum. Depositus fuit
purus consummata sua pulcbritudine. Odor
refocillationis e tumulo Hannibalis filii Barmelech.

Fac, in bis ככלת lin. 2 pro ככלת, et הנבעל lin. 3 pro חנבעל operarom vitio deberi: manifestus tamen error est in litt. 7 lin. 3, quae מ esse non potest, item in litt. 9 lin. 2, quam Tychsenius ף esse statuit, sioe ulla ratione, quum eius litterae formam diversissimam habeas lio. 3 litt. 3. Quod Tychsenius praeterea litteram lin. 2 ter obviam Jod esse statuit, ooo Ile: id habet, quo se defendat (v. supra §. 1), et vocabolum נקי *purus* analogiae bebraeae magis adeo congruit, qoam נקה: sed in vocabulo eiusdem lineae tertio duo Jod (igitur ירי, quum יפי plane arbitrarium sit) explicet qoi possit, quom בכלתי זי *in hoc claustro meo* vix ferant iosti linguae arbitri. Tychseoii vestigia legit A. Th. Hartmannus (Tychsen II, 2 p. 554): contra eom acriter reprehendit Koppius l. c. in Scyllam tamen incidens, vitaturus Charybdin. Quod enim legit et interpretatur

חדר בתלם קבר נגעל
נָקָה בכלת הזה מַת
מְדוֹ אם בשת חנב
על בן ברמלך

Penetrale in abscondito sepulcri polluti
purgatum est. Quo perfecto incrustavit
extensioneo eius populus sepeliendo Chen-
bahal filium Barmeleci.

neque sententiae bonitate commeodatur, neque scripturae linguaeque rationibus probatur. Ne enim de verborum explicatione dicam, in litt. 11 lin. 2 et litt. 2 lin. 3 definiendis maiore saoe licentia usus est Koppius, quam a Palaeographi severitate exspectaveris, nee moltom excusator talis licentia addita observatione: phoenicias in bnc inscriptione litteras recentioris formae esse videri. Soperest Drummondi explicatio quae ita se habet:

חדר בת עלם קבר (ח)נבעל
נקה בכלת הוה רת
ם דו אם בשת חנב
על בן ברמלך

Penetrale sanctuarii sepulcri Hannibalis.
Illustris in consummatione calamitatis dilectus est.
Lamentabatur populus quum strueretor (acies). Hanni-
bal, filius Barmelech.

Observat anctor ante ultimum primae lineae vocabulum נבעל in apographo sibi tradito superesse spatium, a se littera ח ex coniectora expletum; sed in ipso lapide nihil tale comparet. Nec magis ferendom, quod idem pro נבעל legendum soasit נבעל.

3. Ut meam de hoc titnlo sententiam dicam, aote omnia repetendum est, quod iam supra significavi, in siogularum litterarom potestate definienda iam Io. Swintonem verum docoisse, neque in ectypo nostro reperimus, quod de hac illave littera aliter statuere soadeat. Nonnullis tamen vocabnlis aliter divisis ita lego:

חדר בת עלם קבר נגעל
נקה בכלת הזה רֻחַ
מרפְּ אֵם בֹשֶׁת חנב-
על בן ברמלך

Conclave domus aeternae (est) sepulcrum. Depositus est
pius in hoc claustro. Spiritus
remissionis (est) mater ignominiae. Hanni-
bal filius Barmelech.

Praeter nomen proprinm viri sepulti titulus tres continere videtur sententias.

Una est:

חדר בת עלם קבר

In singulis littaris defioiendis interpretes consentiunt omnes, io vocum syntaxi a se invicem disceduot. Mibi haec sententia sepulcralis esse videtur, qua significetur, sepulcrum, quod utpote triste et solitarlom extimescant mortales, particulam et conclave esse ingentis illius domus aeteruae, quae omoes homioes, lo his etiam defuncti maiores atque parentes, in omne aevum loclusura sit (בֵּית מוֹעֵד לְכָל־חָי Iob. 30, 23 בת מלא inscr. Tugg. liu. 5). *Domus* enim *aeterna* h. l. esse videtur urcus (שְׁאוֹל), quem ab Hebraeis et Aegyptiis ita adumbratum esse scimus, ut magnarum familiarum sepulcra, io quibus magna nepotum cohors ad patres congregata iacebat, iis ob oculus versaretur (v. Ez. 32, 26 ff. *v. Zobel über das Schattenreich der frühern Juden*, io eiusd. *Magazin für bibl. Interpr.* 1, 1 p. 24. *Creuzeri Comment. Herodot.* p. 307). — Ad בת עלם i. e. בֵּית עוֹלָם de sepulcro (cuius nomen h. l. ad inferuum translatum est) cf. Eccl. 12, 5: הֹלֵךְ אָדָם אֶל בֵּית עוֹלָמוֹ. Ps. 49, 12. Alex. οἱ τάφοι αὐτῶν οἰκίαι αὐτῶν εἰς τὸν αἰῶνα (secundum scripturam קברם בתימו לעולם, pro volgari 'קרבם וגו), ὁ αἰώνιος τόπος Tob. 3, 6, ἀΐδιος οἶκος Diod. 1, 51, et lat. *domus aeterna* in ioscriptiunibus sepulcralibus maxime Christianorum ap. Gruterum p. 790. 903. 913 et Reinesium ubi vide iudd. In tanta autem huius locutionis freqoentia mireris Tychseuium et Kuppium, qui בתעלם in alia umuia detorquent.

Altera senteutia est:

נגעל נקה בכלת הזה

depositus (i. e. sepultus) *est* vir *innocens in hoc claustru* iu hoe sapulcro clauso, hac caverna. Contiueot haec verba laudationem defuneti, cui similem sed copiosiorem habes in lapide Carpentoractensi. Sed videamus de singulis, quae difficultatibus suis nuu careut. נגעל, quod manifestu comparet in omnibus apographis, ex usu Hebraeorum esset *abiectus est* (2 Sam. 1, 21): sed qnod sopra flagitante sententia traustulimus *depositus est*, id firmatur auctoritate Syrorum et Arabum, quibus جعل est posuit, collucavit, demandavit thesaurum (1 Par. 29, 8); VII. positus est, ܐܬܓܢܚ et ܐܓܢܚ deposuit in fidem alic., cummisit allcui; oec tantupere religioni mihi duxerim, a vulgari Hebraeorum usu h. l. recedere, quum is, quem adoptavimus, hebraeo finitimus

sit. *Depositus* antem s. *demandatus*, *commissus est* sc. terrae gremio, est i. q. sepultus est, formula trita in sepulcris Christianorum (v. Gruteri et Reinesii inscriptt. in indd.). נקה, efferendum נְקָה, baud dubie idem est quod נָקִי *purus*, *insons*, ad formam יָפֶה (קָטֵל), quae passim eiusdem potestatis est atque קָטִיל, cf. פָּלֵם, פְּלִים, פָּלִים fugitivus, אָבֵל arab. أَبِيل lugens, אָמֵן أَمِين, et arab. فَعِل i. q. فَعِيل de Sacy gr. arabe 1, 621. Tychsenius legere malebat hoc ipsum נקי: sed iam diximus, quid obstet. — In verbis בכלת הזה, quae mihi efferenda videntur בְּכִלְת הַזֹּה vel בְּכִלַּת הַזֶּה, vocabulum כלת non duxerim a כָּלָה perfectus, absolutus est, sed a כָּלָא clausit, conclusit, et כִּלַּת scriptum esse censeo pro כִּלְאַת (ad formam מְלֹאת, קְרֹאת, שְׂנֹאת), plane ut נְכֹאת Gen. 37, 25. 43, 11 pulvis aromaticus a rad. נכא, c. Suff. נְכֹתֹה 2 Reg. 20, 13. Jes. 39, 2. Aleph abiectum minus etiam, quam in lingua hebraea, quemquam morabitur in scriptura Phoenicum, qui Aleph quiescens constanter omittere solent (lib. I §. 40, 1). *Claustrum* vero s. *carcer* non inepte dicitur de sepulcro clauso et subterraneo. Quum כלת muliebris sexus sit, pronomen efferri potest הַזֹּה coll. זה pro זאת Eccl. 2, 2. 5. 15, sed ferri etiam potest הַזֶּה, quod passim cum nominibus femininis reperitur, v. c. שְׁבוּעָתֵךְ הַזֶּה Jos. 2, 17 et fortasse Iud. 16, 28. — De littera ה, quam in hoc vocabulo agnoverunt praeter Tychsenium omnes, vide quae supra disputavimus (§. 1): ea certior etiam est Sain littera (lib. I §. 18).

Tertia sententia, quae his verbis continetur:

רח מרף אם בשת

i. e. si hebraeo more scribas רוּחַ מַרְפֶּה אֵם בֹּשֶׁת *spiritus pigritiae* (est) *mater ignominiae*, proverbium s. *ἀπόφθεγμα* fuisse videtur, quod in deliciis erat, dum vivebat, Hannibali nostro, viro ut videtur strenuo et a vita remissiore alieno (cf. Prov. 10, 4. 18, 9. 19, 15), propterea sepulcro eius inscriptum, cuius rei aliud exemplum habemus in Cit. 22, et permulta in inscriptionibus sepulcralibus Romanorum, v. Orelli inscriptt. Singulae litterae ita perspicuae sunt, ut in iis definiendis nemo haesitasset, nisi commodam sententiam desiderassent. E quattuor vocabulis explicatione eget unum מרף, quod idem est atque מַרְפֶּה *remissio*, *animus remissus*, *pigritia*, tertia He apocopata, ut in מַעַל pro מַעֲלֶה, מַתָּן pro מַתָּנָה, cf. fut. Hiph. יֶרֶף pro יַרְפֶּה, nisi He quiescens ante א omissum orthographiae tribuendum est (v. lib. I §. 40, 4). — רח (רוּחַ) h. l. usurpatur de communi multorum agendi sentiendique ratione, ut רוּחַ זְנוּנִים spiritus scortationis Hos. 4, 12, רוּחַ תַּרְדֵּמָה spiritus somnolentiae Jes. 29, 10, cf. 19, 14.

Nomen proprium viri sepulti חַנִּבַּעַל (gratia Baalis) idem plane est quod gessit celeberrimus Poenorum dux, gesseruntque Carthaginenses permulti. Si vero etiamnum fuerit, qui Drummondi hypothesin secutus ipsius Poenorum ducis in Bithynia vel Libyssae mortui (v. Liv. 39, 51. Appian. Plut.) ossa fortasse sub hoc titulo delituisse putet, is unum reputet velim, Hannibalis Poeni patrem fuisse *Hamilcarem* cognomento *Barcam*, nostri patrem *Barmelech*, haec autem nomina (חמלקר ברקא et ברמלך) longe diversissima esse, neque ullo modo (ut putabat Drummondus) pro duabus eiusdem nominis formis haberi posse.

Ceterum levius est, quud Koppius l. c. p. 259 ubservat, huius tituli scripturam in pluribus litteris (ט, ק, ח) scripturae chaldaeae siuilem et propterea recentiurem esse. Litterae enim ק et ט nil differunt a vulgari Phoenicum scriptura, ח furmam habet peculiarem, qoae cum scriptura aramaeo-aegyptiaca congruit, ex qua seusim urta est quadrata: sed quid iode? quum etiam scriptura aramaeu-aegyptiaca ad Ptolemaeorum aetatem pertineat.

III.

MELITENSIS TERTIA.

1. Hic titulus uoa cum sequente (ou. IV) circiter annu 1820 in campo prope Citta Vecchia inventus est. Lapis, cui inscriptus est, e molliore illu erat lapidis genere buic insulae proprio et quattuor fere pedes sub superficie delituerat. Delineatiunem eius, quanquam nun satis accuratum, a Franciae apud Melitenses Pruxeno Parisios missam iam 1820 mecum commuoicavit Stepb. Quatremère (cf. praef. ad Lex. bebr. mau. p. 26), communicaverat etiam cum Hamakero, qui eam edidit in Miscell. Phoeniciis tab. 3. Aliam, quae tutios lapidis imaginem repraeseotat et maiure cura cunfecta videtur, circa annum 1828 Miss Furbes in Museu Societatis Asiaticae Londinensis deposuit, addita explicatione ab Alb. de Marmara tentata. Tertiam ad se missam memorat Cl. Micbelangelo Lanci io libro de lapide Carpentoracteosi p. 63, eiusque specimen cum alphabeto inde composito dedit in tabula, quae e regiune inscriptiuois posita est. Quum inter duas prioes delineatiooes nonuihil discriminis intercedat, ipsiusque autem lapidis ectypum naocisci nubis non contigerit, utramqoe dedimus in tabula nostra, Londinensem litt. a, Parisieusem litt. b.

2. Interpretationem huius tituli pnblici iuris fecit unns *) Hamakerus io Miscell. phueniciis p. 38 sqq. sed parum felici successo usus est, eam maxime ob causam quud in nuouullis litteris definieudis a vero aberravit. Is euim itu legit:

נְצַב נֹלֶלָא
בַּעַל אֶלְלַן (? אַלֹּנַן)
סְלִחָה לֵב
עַל חמן א-
בן אשר יע-
רל דברן

Pusnit Nolela,
duminus Elaleusiom (vel Allonansium),
expiandi causa Ba-
ali culumnam lapi-
deam, quuniam incir-
cnmcisus erat sermone.

*) Alberti de Marmara interpretationem in Museo Asiatico Londinensi palam expositam, quam sine auctoris venia edere mihi vix licuisset, quamque non magis quam Hamakerianam laudare possem, sciens praetereo.

אלל vel אלך is Melitae phoenicium nomen fuisse coniicit, provocans ad numos Gaulitanos (quos itidem Melitensibus tribuit), in quibus אלל legatur [legitur vero אגן, v. lib. III, 14]; eumque lapidem votivum Baali positum esse censet ab homine, qui linguae quodam vitio laboraret. Non urgemus, quae in hac tali sententia atque in prolixa viri beati disputatione p. 39—61 desideremus, non quaeriamus, num recte statuerit de vocabulo חַמָּן, quod (*columnam*) *solarem* interpretatur neque (ut facere debebat) cum praecedente בעל copulat, utrum ferenda sit formula, *sermo incircumcisus* pro *labio incircumciso*, idque pro *balbutie*, an unquam lapis votivus positus sit ab homine, *dum* et *quoniam* malo quodam laboraret, valetudine nondum recuperata; haec omnia non urgemus, quum litterae ipsae nihil tale contineant. Manifesto enim errore Hamakerus

 Caph bis legit *Aleph:* non minus certo, sed magis excusando, lin. 1 pro כ legit כל, lin. 2 pro ש – לל, lin. 5 pro כשמע – אשר יע, lin. 5 דברן pro דברי.

Ut nostram sententiam aperiamus, iam in Ephemerid. Hal. 1835 no. 134, quum ex solo apographo Parisiensi iudicaremus, paucis expositam, nunc apographo Londinensi egregie firmatam, ante omnia observent lectores, huius tituli auctorem in singulis litteris digerendis congruentiam quandam et aequabilem litterarum in singulis lineis numerum spectasse. Integra inscriptio sex constat lineis, sex litteris singulae lineae. De lin. 3—6 id concedent omnes, sed in linea prima et secunda numerus senarius non minus certus est, quoniam lin. 1 figurae (vide apographum Forbesianum) nequaquam pro duabus litteris כל habendae sunt, sed pro una, כ, , neque lin. 2 pro duabus litteris לל, sed pro una, ש, alibi in eodem titulo (de huius generis litteris fractis, quae plerisque Palaeographis fraudi fuerunt, vide quae disputavimus lib. I §. 34, 3 et §. 44).

His autem praemissis integrum titulum, in quo unum nomen patronymicum vel gentilicium mihi obscurum est, nil dubitans ita lego:

נצב מלך־	*Posuit Malchi-*
בעל אש י־	*baal, vir Jam-*
מלחי לב־	*lichensis, Ba-*
על חמן א־	*ali Solari la-*
בן כשמע	*pidem, quum exaudivisset*
כל דברי	*omnia verba mea.*

quae Hebraeorum more additis punctis vocalibus ita scribas: נְצַב מַלְכִּיבַעַל אִישׁ יַמְלְחִי לְבַעַל חַמָּן אֶבֶן כְּשָׁמְעוֹ כָּל־דְּבָרָי.

Est igitur lapis votivus (non sepulcralis ut volebat Lancius, non inscriptio aedificii publici, at coniicit Alb. de Marmara) Baali Solari in insula Melita positus, cuiusmodi

plures eidem numini Carthagiae et in agro Numidico positos infra exhibebimus (no. 46—50. 57—60). Sed videamus iam de singulis.

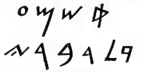
נצב (quam vocem recte agnovit Hamakerus) notissima apud Hebraeos radix, quanquam in Kal in V. T. non reperitur. Pertritum tamen chald. syr. sam. נְצַב, ܢܨܒ *posuit*, *plantavit*, arab. نَصَبَ *posuit*, unde in phoeniciis habes נציב (no. IV) et מצבת columna, cippus.

Nomen proprium מלכבעל i. e. מַלְכִּיבַעַל (rex Baalis, i. e. a Baale institutus, coll. hebr. מַלְכִּיאֵל, מַלְכִּיָּה) habes etiam in inscr. Palmyrenis, ubi contractius מלכבל scribitur.

Sequitur אש (איש) *vir*, quod excipit nomen urbis patriae, idque tamen perobscurum. Quattuor priores litterae ימלח satis certae, quinta magis insolitae figurae possit vel Nun esse (cf. §. 25, no. 17) vel Schin, modo paullo plenius scribas .
Sed sive ימלחן scribis sive ימלחש, ex geographia illud vix explanaveris: et videtur illud vel Cypri vel alius regionis locum aliunde ignotum designare.

De בעל חמן i. e. *Baali Solari* solis deo, in quo modo eliminando modo vindicando multum otii frustra consumsit Hamakerus (diatr. p. 2 sqq. Miscell. p. 48 sqq.), copiosius disputavimus infra ad inscr. Carthag. 3 (no. 48), ad quem locum lectores delegamus.

Ultima verba, in neutro apographo satis bene scripta hunc fere in modum restituenda sunt:

i. e.	כשמע	*quum audiret*
	כל דברי	*omnia verba mea*

cf. simillimam formulam in Melit. 1, 3. 4: כשמע קלם יברכם, et in Numidicis 1—4: שמע קלא *qui audivit preces*. Ceterum observandum est, orationem in his titulis a tertia persona saepe in primam deflectere, cf. Melit. 1 et 4.

IV.

MELITENSIS QUARTA.

Haec inscriptio una cum praecedente et in eodem loco effossa ei admodum similis est, sed, quod dolendum, unum tantum eius apographum exstat a Francorum apud Melitenses proxeno Parisios missum, quod cum Hamakero et mecum communicatum ab illo editum et explicatum est in Miscell. Phoen. tab. 3, no. 2. Litterarum figuris sibi

traditis, sed saepe aperte falsis, confidens, nonnullas etiam male legens, Hamakerus transscribit et interpretatur:

נתן דמצא	Dedit quod potnit
אסְרָאִשְׁשׁ	Osir-isschesch
.. שֵׁר דָּבָל	... qui super
.... .. אֶבֶן	... lapidem
.... נִקְרָא	.... invocatus est
... דִּי	.... quoniam .....

permultas litteras omissas esse suspicatns, ita ut integram sententiam expectare non possis. Mihi nihil omissum esse videtur praeter duas litteras ab initio versus tertii, in medio nomine gentilicio. Integram autem inscriptionem paucis mutatis ita lego:

נציב מלך-	*Cippus Malch-*
אסר אש ש-	*osiridis, viri S-*
.. שי לבעל	*.. sensis, Baali:*
אבן	*lapis*
נדר א	*ex voto pa-*
בי	*tris mei.*

Primum vocabulum quattuor signis constans, si omuia recte se haberent, legendum esset נחיד. Sed *quarta* littara haud dubie est *Beth*, quod etiam lio. 3 (in בעל) et lin. 6 (in אבי) collo brevi pictum est, sive ex statuarii consuetudine, sive describentis vitio: et collato titulo antecedenta huic longe simillimo vix dubitabis, quin etiam *secunda* sit *Zade* (non *Tau*): nescio an ita reponeuda , ut prodeat נציב *cippus.* Vel sic tamen in sententia nonnihil inest, quod desideres, et apte ad orthographiam Phoenicum (lib. I §. 40), atqne ad parallelismum cum inscr. 3 coniicias נצב, nt ita decnrrat totins titnli oratio: *Posuit Malchosiris, vir S-sensis, Baali lapidem ex voto patris mei:* at, quanquam negligentissimum est apographum, tamen a me non impetravi, ut tertium signum plane abiicerem.

Nomen proprium auctoris מלכאסר (rex Osiridis) eodem modo atque nos fecimus, ut laetus animadverti, legit etiam Beerius (inscr. semit. p. 13). Ad *Lamed* cf. figuram Lamda litterae in Alphabeto vetere Graeco no. 4. Plane eandem autem sedem occupat מלכאסר, atque מלכבעל in titulo praecedente, cui etiam hoc simile, quod n pr. excipit אש (vir) cum gentilicio, quod hic quidem media parte mancum est. Exire illud credas in singularem figuram lin. 3 litt. 2, quam Hamakerus *Resch* esse censuit, sed huius posterior pars est *Lamed*, praefixum verbi בעל, nonnisi prior (Jod) est littera fioalis gentilicia: ש״״שי, quod suppleat qui velit. In formula

postrema verba inngenda sunt: *lapis voti patris mei* vel per appositionem: *lapis votum patris mei*, eadem personae enallage, quam supra observavimus ad inscr. 1 et 3. Nostro more dicendum fuisset: *Ego Malchosiris posui* Baali lapidem ex voto patris *mei*.

CAPUT SECUNDUM.

INSCRIPTIONES ATHENIENSES.

Duae inscriptiones Phoeniciae sive potius bilingues Athenis repertae dudum innotuerant viris doctis, quibus nuperrime accessit tertia: quartam enim Fourmontianam eamque admodum suspectam h. l. sciens praetereo (v. infra no. 80). Ad quosnam homines mihi pertinere viderentur haec monumenta, iam supra (p. 11) paucis significavi. Quum vero alios aliter statuere viderem *), ab *Eduardo Meiero*, collega coniunctissimo, qui in rebus Atticis totus habitat, petii, ut re accuratius perpensa sententiam suam mecum communicaret: qui, qua est humanitate et erga me benevolentia, haec ad me scripsit, quae sententiam supra memoratam lectoribus facile persuadebunt.

„Inscriptiones tres Phoeniciae in Attica repertae, a quibusnam hominibus profectae sint, vix serio quaeras. Nam quum debeant repeti aut ab iis, quorum maiores *antiquitus* ex Phoenice orti in Atticam civitatem recepti erant, aut ab iis, qui *recens* sive ipsi sive patres avique in Atticam immigraverant ibique domicilium et sedem constituerant, tertium autem non detur; qui evicerit de illis non posse, simul comprobabit de his solis debere cogitari. Atqui priorem sententiam tueri qui vellet, deberet inscriptiones aut ad Gephyraeorum aut ad Phoenicum aliquos gentiles referre; nam alios Atticae incolas Phoeniciam originem prae se tulisse, ne fabulis quidem, quod sciam, traditum est. Gephyraeos autem sane Herodotus (5, 57—61) **) statuit Phoenices Cadmeos fuisse, Cadmeos vero idem rerum scriptor cum vulgari Graecorum fama ex Phoenice putat derivandos; atque eodem Phoenicum quoque gentem Atticam ***) spectare ut statuas, nomen ipsum videtur suadere. Attamen neutris, si vel maxime cum Phoenice cohaeserunt, eas inscriptiones esse tribuendas una ratio satis iam evincit. Namque cum illae inscriptiones olympiade centesima aliquot annis videantur esse posteriores, omnem fidem superat eo tempore cuiquam ex gentilibus earum gentium,

---

*) *Böckh, Erklärung einer Attischen Urkunde über das Vermögen des Apollinischen Heiligthums auf Delos* p. 16: *„In den ächten Reden des Deinarchos befand sich eine διαδικασία Φαληρέων πρὸς Φοίνικας ὑπὲρ τῆς ἱερωσύνης τοῦ Ποσειδῶνος* (Dionys. p. 116), *wo πρὸς Φοίνικας nicht mit Sylburg anzufechten ist. Ob jedoch die Φοίνικες ein attisches Geschlecht waren, wie die Phönizischen Gephyräer, ist mir zweifelhaft. Sollte vielleicht gar ein phönizischer Dienst in der Nähe des Phalerischen Gebiets gewesen seyn? Mindestens ist es auffallend, dass in Attica schon drei phönizische Inschriften gefunden sind.*

**) Plura de Gephyraeis dabunt *Meursius* Lect. attic. V, 31. *Bochartus* in Canaan 1, 21. Cf. Hamaker. Miscell. phoen. p. 213.

***) Hesychius: *Φοίνικες, γένος τι Ἀθήνησιν.* Cf. Meier de gentilit. attica p. 53.

tot seculis, postquam in Atticam receptas sint, Phoeniciarum litterarum peritiam nedum usum fuisse. Gephyraei enim ex Eretria Euboeae vel ex Tanagra Boeotiae iam ante Eleusinium bellum in Atticam recepti videntur; Phoenicum autem gentem, quam constat Neptuni sacerdotium sibi vindicasse *), probabile est in Atticam non alio tempore venisse, quam quo alia Phoenicum gens Rhodum appulerit, in qua insule Neptuni templum condidit et Neptuni sacerdotio hereditario fungebatur; haec autem Phoenicum gens cum Cadmo venisse in Rhodum insulam ferebatur. Itaque utriusque gentis et Gephyraeorum et Phoenicum in Atticam adventus ad fabulosa tempora referendus. Tanta vero temporis intercapedine interiecta non potuissent hae gentes Phoeniciae linguae usum et peritiam retinere, nisi perpetuo praeter religiones separatas etiam distinctas ab reliquis Atheniensibus res domesticas et familias habuissent, id est nisi connubia nulla illis gentibus cum reliquis Atheniensium fuissent, quorum nihil credibile. Nam cum ex Gephyreeis Harmodium et Aristogitonem aut hunc certe fuisse constet (Herod. l. c.), satis patet connubia his promiscua cum reliquis Atheniensibus fuisse; Phoenicas autem, quos de sacerdotio Neptuni eum Phalerensibus certasse scimus, ita certasse ut ipsi illud sibi tanquam gentilicium vindicarent, Phalerenses autem ad paganos omnes pertinere contenderent, probabile est, Phoenicas igitur iam haec una memoria evincit ne religiones quidem a reliquis Atheniensibus habuisse plane distinctas. — Atque ita debebat statuere etiam is qui Phoeniciam originem utrique genti tribueret; sed Gephyraeis quominus eam originem tribuas, gravissimae rationes videntur intercedere. Primum enim Herodotus ipse cum haec ponat (5, 57) *οἱ δὲ Γεφυραῖοι, ὡς μὲν αὐτοὶ λέγουσιν, ἐγεγόνεσαν ἐξ Ἐρετρίης τὴν ἀρχήν, ὡς δὲ ἐγὼ ἀναπυνθανόμενος εὑρίσκω, ἔσαν Φοίνικες τῶν σὺν Κάδμῳ ἀπικομένων Φοινίκων*, satis probat, Phoeniciam Gephyraeorum originem non ex rerum fide ab se narrari, sed coniectura et opinione niti sive sua proprie sive cum aliis communi, et suo quidem tempore nullam eius originis Gephyraeis ipsis fuisse memoriam; atque eo nomine reprehenditur a Plutarcho (de malign. Herod. c. 23). Dein O. Muellerus (Orchom. 118) aliquot argumentis cum maxime ad persuadendum idoneis Phoeniciam omnem Cadmeorum originem dubiam et incredibilem evicit. — Quae disputavi si probant inscriptiones bilingues illas non posse neque ad Gephyraeorum neque ad Phoenicum gentiles referri, quid reliquum est nisi ut eas a Phoenicibus repetas, qui in Attica vel ut inquilini (*μέτοικοι*) vel ut municipes (*ἰσοτελεῖς*) vel per tempus ut peregrini (*ξένοι*) reliqui domicilium posuerant? Id autem inscriptiones ipsae multo etiam magis confirmant. Nam Numenium Citiensem, Artemidorum Heliodori Sidonium, Irenem Byzantiam, quibus tres cippi consecrati sunt, iam addita patriarum urbium nomina probant et cives Atticos nullo modo esse potuisse, et debuisse ipsos demum, neque iam patres vel avos illis ex urbibus Athenas venire. Denique Phoenicas Athenis ut inquilinos non paucos vixisse mercaturae causa ibique vel sodalicia quaedam (*συνόδους, θιάσους*) constituisse credibile est.“

*) Vide Dinarchi orationem, de qua dictum est pag. 111 not. *).

V.

ATHENIENSIS PRIMA.

1. Monumentum sepulcrale nitidissimum ex marmore Pentelico fabrefactum, cui hic titulus bilinguis inscriptus est, paucos annos ante 1797 in oliveto inter moenia Athenarum et Academiam effossum, olim penes *Fauvelium* pictorem Gallum Athenis degentem erat, postea in *Choiseulii* collectione, nunc in Museo rerum navalium et militarium Londinensi (*Military and naval Museum, Middle Scotland Yard, London*) asservatur, donatum a Lady *Grey*, praefecti navalis vidua. Totius monumenti, cuius ornamenta in antefixi modum facta elegantissima sunt et summae integritatis, delineationem a se anno 1797 Athenis factam eamque satis fidam exhibuit Akerblandius in *Commentatt. Societ. Gotting.* Vol. XIV p. 227, quam repetiit *Dodwell* in *Classical and topographical tour through Greece* I, p. 411. et *Onor. Bres* in *Malta antica illustrata* p. 95. Tituli Phoenicii idem duo dedit exempla, alterum malus, quod repetiit *Boeckhius* in *Corp. inscr. gr.* T. I p. 527, alterum minus idque minus accuratum, quod expresserunt Dodwell l. c. *Kopp Bilder und Schriften* I, p. 266. Etiam in maiore esse, quod desideres, maxime in duabus magni momenti litteris, inspecto et diligenter examinato lapide comperi: novam proptorea exhiboo delineationem, quae veram litterarum magnitudinem imitetur, unde intelligent lectores, nullam fuisse caussam, quod Akerbladius litteras Phoenicias minutas appellaret et ad Graecarum litterarum elegantiam non accedentes.

Ceterum idem iste primus tituli editor eum ita interpretatus est (Comment. Gotting. l. c. p. 225—228. Epist. ad Italinsk., v. ad no. 6), ut etiam nunc denuo inspecto lapide non possimus non ei in plerisque assentiri. Post eum hanc inscriptionem vel tractarunt vel paucis attigerunt *O. G. Tychsen* in *Actis Novis Upsal.* VII p. 96 sqq. *Kopp.* l. c. *Hamak.* in *diatribe* p. 4. 20. 68, nosque ipsi tractavimus apud *Boeckhium* l. c.

2. Inscriptio integra ita legenda est:

מצבת סכר בחים לעבדתנת בן
עבדשמש הצדני

Cippus memoriae inter vivos Abd-Tanitho (Artemidoro) *filio Abd-schemesch* (Heliodori) *Sidonio.*

(מצבת סכר בחים) Non parva difficultas inest in altero vocabulo, quod Akerbladius, Koppius al. legebant זכר *memoria*, Hamakerus l. c. דכר itidem *memoria* ex Aramaismo, Tychsenius contra קבר *sepulcrum*, in quam sententiam ipse ex Akerbladii delineatione iudicans inclinavi apud Boeckhium l. c. Sed inspecto lapide aliter statuendum est. Secunda enim littera manifesto est *Caph*, et nullo modo Beth esse potest, quod peculiari sua forma quinquies in hac inscriptione comparet. Prima mihi lapidem examinanti multum negotii fecit. Ibi enim, ubi haec littera incisa est, duplex quaedam vena est in lapide, qua effectum, ut ductus styli ope facti aegre discernantur a venae

lineolis. Omnes tamen, qui hunc lapidem mecum examinarunt, in eo consentiebant hanc figuram manifesto stylo incisam esse; num etiam superior lineola obliqua arte facta sit, dubitari quidem poterat; credibilius tamen videbatur, arte factam esse, quam non esse. Quaenam autem littera censenda erit figura sive sive ? *Sain* ea esse non potest, cuius formae plane aliam rationem sequuntur (lib. I §. 18): sed simillimum est *Samech* in Carthag. 9 lin. 1 (in כבס) et magis etiam in Tripol. 2 lin. 2 (in סלת), ubi ita picta est haec littera, ut uncorum fulguriformium pauciora vestigia adsint, solum fulcrum plenius exaratum sit. Quid autem? Num igitur interpretandum סכר *claustrum* (מצבת סכר cippus claustri)? praeferendum illud scilicet aptissimae interpretationi מצבת זכר *cippus memoriae?* Minime vero. Quanquam enim litterarum figura flagitat lectionem סכר, hoc tamen idem valere censemus, quod זכר *memoria*, ס scripto pro ז, ut in inscr. Tugg. lin. 7 גל סך pro גל זך *fons pellucidus*. Sic apud Hebraeos promiscue scribitur עָלַס et עָלַז; verba זור et סור, סָלַל et זָלַל, כָּנַס et גָּנַז vix diversa sunt (cf. quae congessimus Thes. ling. hebr. I, p. 400): et etiam apud Graecos Etruscosque litterarum Sain (Zeta) et Samech (Sigma) figurae varie inter se permutatae dein in unam litteram coaluerunt (lib. I §. 47. 49). Quid quod? haud scio an hoc ipsum exemplum, quo pro זכר *memoria* scribitur סכר, de vera verbi זכר origine (quam in pungendo nuper quaesivit Boettcherus, specc. interpret. V. T. p. 207, cf. thes. p. 415) probabiliora nos doceat, quam Etymologi solo ingenio et lingua arabica ducibus exputarunt. A quanam enim re aptius *memoriae* significationem repetes, quam a claudendo et *conservando?* Ceterum *memoriae* significationem unice aptam esse ad hunc locum, luculenter ostendunt etiam verba 2 Sam. 18, 18 de Absalone sibi vivo monumentum ponente, quibus initium inscriptionis nostrae egregie illustratur: וְאַבְשָׁלֹם לָקַח וַיַּצֶּב לוֹ בְחַיָּו אֶת־מַצֶּבֶת אֲשֶׁר בְּעֵמֶק הַמֶּלֶךְ כִּי אָמַר אֵין לִי בֵן בַּעֲבוּר הַזְכִּיר שְׁמִי וגו'. Ad כחים (בְּחַיִּים) praeter locum 2 Sam. modo laudatum cf. Cit. 2. 3. 20. 23.

לעבדתנת) *Abd-Th.n.t* (servo s. cultori Th.n.tae). Respondet gr. Ἀρτεμίδωρος, unde apparet, תנת esse nomen idoli muliebris apud Phoenices, quod Graecorum Ἀρτέμιδι quodammodo respondebat et hoc nomine reddi vel solebat vel certe poterat. Idem numen תנת ter memoratum reperitur in titulis Carthaginensibus no. 2. 3. 5 (no. 47. 48. 50), fluctuante tamen virorum doctorum sententia, quorum alii, ut Akerbladius (epist. ad Italinsk. in Millin Annales encyclopédiques II p. 193 sqq. ubi priorem sententiam corrigit), Lindbergius al. תנת legentes *Tanaïtin* s. Dianam Persicam comparabant, alii, ut Koppius, Tychsenius, Hamakerus (diatr. p. 6 sqq. et saepe), Quatremère תלת legentes varias de hoc nomine sententias excogitarunt, inter quas Hamakeri de dea Carthaginensium *Tholath* תלת (pro תוֹלֶדֶת *generatio*), generationis praeside, magna doctrinae copia exornata passim in libros antiquitatem illustrantes (v. *Münter Tempel der himmlischen Göttin zu Paphos* p. 2) recepta est et plurimorum

suffragia tulit. Talerat etiam nostrnm (v. praef. ad Lex. hebr. minus p. XXX ed. 2. Encyclop. nnivers. T. XXII p. 97): verum enim vero, qnod praesagiverat animus iam anno 1828 (v. apud Boeckhium l. c.), id postea praeter exspectationem evenit et prorsus confirmatum est. In nostro enim lapide Londini a me examinato, in duobus Lugdunensibus (Carth. 2. 3) et ipsis a me inspectis et in Hauniensi teste Lindbergio et Hoblenbergio littera illa media, de qua dubitatum est, tam luculentum est *Nun*, a Lamed in iisdem titulis obvio tam manifesto diversum, ut illa virorum doctorum discordia non aliam sive causam sive excusationem babeat quam n delineationibus minus accuratis, ex quibus ipsis prava illa Hamakeri de *Lamed* et *Nun* apud Phoenicea promiscue usurpatis doctrina orta est (lib. I §. 23. 25). Abdicanda igitur תלת *Tholath*, merum recentiorum commentum, cuius in marmoribus recte lectis ne minimum quidem vestigium comparet.

Qnid vero est תנת? quomodo hoc nomen efferendum! qnae alia talis numinis vestigia offert antiquitas! De bis singulatim iam videamus. Ac *primum* qnidem ex ipsis quas laudavimus inscriptionibns tria colligi possnnt: a) numen תנת una cnm בעל חמן s. Baali Solari cultum et titnlis celebratnm esse (Carth. 2. 3. 5); b) maiorem fere eius qnam *Chammani* auctoritatem fuisse, cni nbique anteponatur (ibid.); c) cnm *Diana* illnd comparari solitnm esse. Atqni Dianae, non graecae illius quidem, sed Orientalis, Persicae s. Armenicae domesticum nomen *Ταναΐς* s. *Ταναΐτις* fuisse constat, quod cum תנת dudnm contulit Akerbladius. Cni alii ita occurrere voluerunt, ut *Ταναΐτις* vix in nno duobusve veterum scriptorum locis iisque probabiliter depravatis reperiri animadverterent, in qnibus vulgare eius numinis nomen *Ἀναΐτις* (Strabo XI, 8 §. 4. XV, 3 §. 15. Plut. Artax. 27. Pausan. 3, 16 §. 6. Agathiae hist. 2, 24. Plin. 33, 24) reponendum sit, ita suadente neopersico Veneris nomine اناهيد, نهيد, نهيدد (v. de Sacy in Journal des Savans 1817 p. 439. Hamakeri diatribe pag. 5): sed videant hi, ne temeraria manu genninae et antiqnioris formae vestigia deleant, qnae et in diversissimis scriptoribus multorum codicum auctoritate nititur (v. Tzschucke ad Strab. T. IV p. 601) et in nostris inscriptionibus insigne praesidinm habet. Potiores enim loci in quibus *Ταναΐς* in codicibns comparet, hi sunt. Unus est Strabonis XI, 13 §. 16 p. 532 Casaub. *ἃ πάντα μὲν οὖν τὰ τῶν Περσῶν ἱερὰ καὶ Μῆδοι καὶ Ἀρμένιοι τετιμήκασι, τὰ δὲ τῆς Ἀναΐτιδος διαφερόντως Ἀρμένιοι*, ubi cod. Med. 3. 4. Moscov. Venet. Paris. cnm editt. Ald. Hopp. et vetere interprete *Ταναΐδος*, qnod tuetnr etiam *alter* locus, Eustathii ad Iliad. 14, 295 p. 979, nbi hic Strabonis narrationem repetens scribit *Ταναΐτης δαίμων*. *Tertius* (quem solum ante oculos babere videtnr de Sacyns l. c.) est Clementis Alexandrini, Protrept. p. 43 Sylb.: *τοῦτο* (simulacra humanam figuram referentia) *Ἀρταξέρξου τοῦ Δαρείου τοῦ Ὤχου εἰςηγησαμένου, ὃς πρῶτος τῆς Ἀφροδίτης Ταναΐδος* (Buleng. ad Arnobium p. 272 coniicit *Ἀναΐτιδος*) *τὸ ἄγαλμα ἀναστήσας ἐν Βαβυλῶνι καὶ Σούσοις καὶ Ἐκβατάνοις καὶ Βάκτροις καὶ Δαμασκῷ καὶ Σάρδεσιν ὑπέδειξε σέβειν*, cf. Plut. Artax. 27, ubi Aspasiam narrat lectam in sacerdotium *Ἀρτέμιδος τῆς ἐν Ἐκβατάνοις, ἣν Ἀνεῖτιν* [al. *Ἀναΐτιν*] *καλοῦσι*. *Quartus* Eustathii ad Dionys. Perieget. 846: *οὕτω δέ φασι καὶ παρὰ Ἀρμενίοις παρθένους ἐπιφανεῖς ἀνιερωθεῖσαι θεῷ*

15 *

τινι λεγομένῃ Ταναΐτιδι (ita omnes, sine auctoritate nuper Bernhardyus *Ἀναΐτιδι*) *καταπορνεύεσθαι, εἶτα πρὸς γάμον ἐκδίδοσθαι, μηδενὸς ἀπαξιοῦντος ταῖς τοιαύταις συνοικεῖν* (cf. etiam Dion. Cass. 36, 36 ubi olim *Ταναΐδος* erat, nunc in editt. *Ἀναΐτιδος*). Satis firma igitur auctoritas *Tanaïtidis*, quam formam iuxta vulgarem illam admittere minus etiam dubitabunt viri eruditi, ubi infra de utriusque origine disputaverimus. Hanc vero sive Tanaïtin sive Anaïtin vulgo *Dianam* appellatam esse tum Plutarchi locus docet modo laudatus tum alia veterum testimonia firmant (Diod. 5, 78. Plin. 6, 27. Jos. Antiqu. 12, 13. Arrian. exped. Alex. 7. Steph. Byz. v. Zela), eandemque cum Omano (ut חנת cum בעל חמן in Carthag. 1—3. 5) communia sacra habuisse, alibi monstrabimus (ad Carthag. 3 no. 48).

Est igitur dea חנת (quam Hebraeorum more חֲנַת efferas) idem illud numen, quod modo peregrino nomine a Graecis *Ταναΐτις*, *Ἀναΐτις*, modo domestico *Ἄρτεμις* (vide locos modo laudatos), plenius *Ἄρτεμις Περσική* (Plutarch. Lucull. 24. Spanhem. ad Callim. Dian. 36), *Ἄρτεμις ταυροπόλος* (Spanhem. ibid. ad v. 137), *Οὐρανίη* (Herod. 1, 131), *Ἀφροδίτη* (Agathiae hist. 2, 24. Clem. Alex. l. c.) *), subinde etiam *Ἀθήνη* (Plut. Syll. c. 9. Artax. c. 27 et quae laudat Creuzer, Symbolik IV p. 200) **), adeoque *Bellona* appellatum, inde ab Artaxerxe, qui cultum eius ex Babylonia repetitum introduxerat (Plut. in Artax. et Clem. Alex. ll. cc.), in Persiae urbibus Ecbatana, Susis, Pasargadis (Plin. 6, 27. Clem. Alex. l. c.), in sinu Persico (Arrian. l. c.), in Armenia (Strab. XV p. 806), Scythia Taurica (Plut. Lucull. 24. Callim. Dian. 174), in Asiae minoris urbibus ac regionibus, ut Zelae et alibi in Ponto (Steph. Byz. v. *Ζῆλα*. Plut. Lucull. 50), Comanae in Cappadocia (Strab. l. c. Heyne de sacerdotio Comanensi p. 101 sqq.), Hierapoli in Phrygia (Plut. Crass. 17), Hierocaesareae et alibi in Lydia (Tac. Ann. 3, 62. Athen. XIV, 38), *Ephesi* (Act. 19, 24. Creuzer Symbolik II, p. 176 et quae ibi laudantur) ***), magna cum religione colebatur, quodque *Lunam*, praecipue *Lucis datricem* (*φωσφόρον*), repraesentare probabile reddit Creuzerus (Symbolik II p. 190). Ubique imagines deae modo rudiores nil nisi truncum cum capite et pedibus repraesentantes, modo turritae, armatae, multimammiae, solenni ritu certis diebus circumgestatae, in *πυραθείοις* a sacerdotibus

*) Ipsa *Ἄρτεμις* Ephesina in Versione arabica Act. 29, 24 زُهْرَة redditur i. e. *Venus*. Contra Hesych. *Ζαρῆτις* (i. e. زهرة), *Ἄρτεμις*, *Πέρσαι*, quo etiam pertinet *Ἄζαρα* teste Strabone p. 512 Minervae et Dianae templum, rectius ipsa Diana s. Venus زهرة.

**) Apulejus Afer (lib. XI de asino aureo p. 254 Bip.) Lunam invocans: Regina coeli, sive tu Ceres alma frugum parens originalis ..... seu tu *Coelestis Venus* ..... seu *Phoebi Soror*, quae partu fetarum medelis lenientibus recreato populos tantos educasti, praeclarisque nunc veneraris delubris *Ephesi* cet.

***) Egregie Hieronymus praef. ad Ephes. „scribebat (Apostolus) ad Ephesios Dianam colentes, non hanc venatricem, quae arcum tenet et succincta est, sed illam multimammiam, quam Graeci *πολύμαστον* vocant." — Eiusdem Dianae Ephesinae fanum magna religione cultum erat in Hispania apud Carthaginem novam prope Herculis insulam (Strabo lib. III, p. 159 Casaub.) et aliud simile in eadem ora in Emporiis (Strabo l. c. p. 160).

Persicis et a virginibus cultae, quae quaestum corporis facerent: hic illic vaccae sacrae in eius honorem nutritae (v. Spanhem. ll. cc. Hyde de rel. vett. Persarum p. 92 sqq. Relandi diss. Miscell. II p. 118 sqq.).

Eandem hanc Dianam a Phoenicibus Atheniensibus cultam esse, testatur inscriptio nostra (coll. Callim. Dian. 173 ibique Spanh.). De cultu eius Carthaginensi infra (ad inscr. 48) agetur copiosius. Sed et alia exstant huius religionis ipsiusque nominis תנת vestigia haud obscura in nominibus propriis hominum locorumque Phoeniciorum et Punicorum, si quidem ex more apud veteres satis recepto etiam apud Phoenices Poenosque hominibus nomina propria indi solebant, quibus se huius illiusve numinis cultores profiterentur (v. Comment. nostrum ad Jesaiam T. I. pag. 281. Kosegarten de prisca Aegyptiorum litteratura p. 26), dein per ellipsin vocabuli עבד ipsa deorum nomina imponebantur (cf. אשמן pro עבד אשמן, *Alonymus* pro Abdalonymus, *Aserimus*, *Astarimus* al. v. lib. IV cap. 2. 3): oppida autem per similem ellipsin numinis ibi studiose culti nomen adoptare solebant *). Ex priore autem genere huc referenda sunt haec exempla: 1) צבתנת *clypeus Tanaïtidis* n. pr. viri Cit. 29, huius numinis, quod armatum repraesentari solet et iccirco cum Bellona comparatur, cultori satis aptum. Tacere nolo, in Pocockiano huius tituli apographo mediam litteram in תנת Lamed potius esse videri, quam Nun: sed experientia docuit, quid in hac re apographis tribuendum sit. 2) *Τέννης* rex Sidonis, ut videtur, pro pleniore עבדתנת. 3) *Mutten*, *Myttonus* itidem regis Sidonii nomen, prob. מתתנת *vir Artemidis*, ut מתובעל *vir Baalis*, מתועשתרת *vir Astartes*, et fortasse 4) *Masintha* et *Masinissa* ex מעשי נית *opus* (ta) *Neithae*, omisso ת, qua de re mox dicetur. Ex altero b) *Τύνης* (ητος) et *Τύνις* (ιδος) *Tunis* (nostratium Tunis) oppidum prope Carthaginem, quod Phoeniciis litteris scripserim תְּנִית et (locum) *Dianae* q. d. *Artemisium* explicaverim. Ypsilon i. e. sonum obscuriorem sextae Aethiopum vocali similem a Carthaginensibus ibi pronunciatum et a Graecis Romanisque in vocabulis Punicis scriptum esse, ubi Schwa mobile aut Segol erat, innumeris fere exemplis constat (v. lib. IV cap. 4); νης (ητος) et νις pro נית neminem morabitur. 2) *Τίγγις* *Tingis* Mauretaniae, quod ipsum תנת scriptum in numis, qui Sextis Hispanicis vulgo tribuuntur, invenisse mihi videor (v. lib. III c. 16). — In his nominibus duo sunt, quae N geminatum habent et scriptionem תְּנִית suadere possint, *Τέννης* et *Τίγγις*: sed ut nonnunquam ita pronunciatum sit, genuina et nativa nominis pronunciatio haec fuisse non videtur.

Namque de etymo quaerentibus nobis, nil probabilius se offert, quam quod partim praeeuntibus Hydio et Relando ll. cc. proposuit Akerbladius, vir egregius, *Tanith* aegyptiacae originis esse et idem esse quod *Neith* (*Νηϊϑ*) praeposito articulo

*) Ita in Vetere Testamento עַשְׁתָּרוֹת oppidum Peraeae Deut. 1, 4. Jos. 13, 12 a cultu Astartes dictum pro pleniore בית עשתרות, נְבוֹ nomen oppidi et montis a cultu dei נְבוֹ i. e. Mercurii; apud Aegyptios *Amûn* i. e. Thebae, *Mendes*, *Bubastis* a diis cognominatae, apud Graecos *Ἀϑῆναι* a cultu *Ἀϑήνης*; apud nos *Radegast*, *Jüterbog* Saxoniae oppida, ab eiusdem nominis idolis a veteribus Slavis ibi cultis, al.

feminino *ta*, qui etiam in Aegyptiorum lingua et scriptura Neithae nomini praeponi solet (v. *Champollion Panthéon Egyptien* no. 6). Tanaïtis atque Neithae religiones mire inter se convenire, infra copiosius disputabitur (ad inscr. 46): neo quicquam valet, quod illi etymo opposuerunt Jablonski (Panth. aegypt. 1, 56) de Sacy al., Neitham Aegyptiorum cum Minerva, Tanaïtin contra cum Diana comparari: siquidem Tanaïtis etiam cum Minerva comparari adeoque Minervam appellari supra iam vidimus, quaequam omnino his peregrinorum deorum apud Graecos appellationibus non multum tribuendum est. Adoptato autem hoc etymo simul intelligis, quid caussae fuerit, quod t initiali vocis *Tanaïth*, *Tanaïs*, *Tanaïtis* abiecto inde natum sit *Anaïtis:* t enim utpote ad vocis integritatem minus necessarium omitti potuit et abiici. Quid? quod videant eruditi, sitne adeo in Punicis vestigia nudioris illius formae נת (נית) pro חנת v. c. in nomine proprio *Maninthα*, fortasse *Maasi-nitha* (מעשי נת), atque in ipso *Masinissa* *). Quid *Neithae* nomen (ⲛⲏⲑ) valeat in vetere lingua aegyptiaca, h. l. non disputo: haud inepte tamen *Münterus* (*der Tempel der himmlischen Göttin zu Paphos* p. 3) coll. memphitico ⲛⲁⲏⲧ, ⲛⲁⲓ illud *misericordem*, ἐλεήμονα notare coniecit, unde lucem feneretur haec Hesychii glossa: Ἐλεήμων, ἐν Κύπρῳ Ἀφροδίτη.

(בן עבדשמש הצדני) Eundem hunc virum, quem titulus graecus *Heliodorum* appellat, memorat inscriptio sequens. In alio cippo Atheniensi (Boeckh. Corp. inscr. no. 906) legitur: Ἡλιοδώρα Ἡλιοδώρου Τυρία, Φίλωνος Ἀζηνιέως γύνη.

VI.

ATHENIENSIS SECUNDA.

1. Cippus praecedenti simillimus ex marmore albo factus bene tersus et laevigatus haud procul a loco veteris Academiae effossus, olim penes Fauvelium erat, nunc in museo Parisiensi in conclavi candelabrorum (*salle des candelabres*) no. 983. Tituli totiusque monumenti delineationem primus dedit adiecta explicatione Akerbladius (*lettre à Mr. le chevalier Italinsky sur une inscription Phénicienne*, Rome 1817, quae repetita est in *Millin annal. encyclopéd.* T. II. p. 193—214 cf. *de Sacy* in *Journal des Savans* 1817 p. 433), tria apographa secutus a *Guil. Gellio* accepta. Quae tamen quam male facta fuerint, quippe ab hominibus profecta litterarum Phoeniciarum ignaris, Hohlenbergii me docuit exemplar anno 1825 Parisiis transscriptum et a me editum in Boeckhii corp. inscr. I p. 523 (ubi tamen כ in מלקרת vitiose expressum est), quo vixdum inspecto cunctae evanuerunt difficultates, quibus Akerbladii interpretatio non potuerat non laborare. Nuper vero Schultzius Regiomontanus accu-

*) Litteris נת *Neithae* aegyptiacae nomen exprimitur etiam in nomine proprio אָסְנַת (LXX Ἀσενέθ, Ms. Alex. Ἀσσενέθ), quod gerebat uxor Josephi, filia Potipharae Gen. 41, 45. 46, 20, sive hoc cum Jablonskio scribis ⲥϣⲉ-ⲛⲉⲓⲧ i. e. Neithae cultrix, Ἀθηνοσεβής (Opusc. II, 209. Panth. Aegypt. 1, 56) sive, quod ego malim ⲁⲥ-ⲛⲉⲓⲧ *quae Neithae est* (thes. ling. hebr. T. I. p. 130). Alia autem nomina propria aegyptiaca, in quibus eiusdem numinis nomen latet, sunt *Νίτητις* Herod. 3, 1 i. e. quam Neitha dedit, *Psammenitus* a Neitha eruditus, *Pataneith* qui Neithae est Procl. in Tim. 31.

ratissimum utriusque tituli ectypum Parisiis a se factum misit, quod tab. 9 delineaudo imitati sumus, tab. autem 10 totius monumeuti adumbrationem exhibemus ab Hoblenbergio factam.

2. Akerbladius miuus accurata, ut diximus, exempla secutus, verba Phoenicia ita legit et transtulit:

לבנחדש בן עבדמנדבת
בן עבדשמש בן תגנצא מכתי

Ben Chodscho (Numeuio), filio Abd-Mindebeth (q. d. Liberii)
filii Abdschemesch (Heliodori), filii Tagnizza (Stephani) e Citio.

Nostrum exemplar haud cunctanter ita legendum:

לבנחדש בן עבדמלקרת
בן עבדשמש בן תגנץ אש כתי

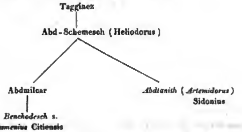
Ben-Chodscho (Numenio), *filio Abdmilcarti* (Heraclii),
filii Abdschemesch (Heliodori), *filii Tagginez* (Stephani), *viro Citiensi*

ad quae haec animadvertenda videntur:

לבנחדש) בנחדש pr. filius novilunii i. e. uovilunio natus, ut *Elulaeus* (אֱלוּלַי) i. e. mense Elul uatus, *Paschalis* (Pascal) Paschate natus, שַׁבְּתַי Sabbato uatus, gall. *Noël* al., gr. *Νουμήνιος*, uomeu satis vulgare, etiam apud Judaeos usitatum 1 Macc. 12, 16. 14, 22. 15, 15. Praemittitur nomini ל, ut saepe in bis cippis (Cit. 5. 16. 17. 21), ubi Graeci nominativo utuntur, qua in re haerere non debebat Silv. de Sacy l. c.

בן עבדמלקרת) Vitiosam Akerbladii scripturam et quam inde exsculpsit lectionem (עבדמנדבת), nou moror. Quae vere iu lapide compareut, ea iam antea sola coniectura assecutus fuerat cel. *Wex* in diss. *de loco mathematico Menonis* Halae 1825, thes. 5. Idem uomeu, perfrequeus iu inscriptionibus, restituimus in inscr. Humb. 1. 3.

בן עבדשמש) En iterum Heliodorum, et nescio an euudem qui inscriptione praecedente memoratus est. Duo euim cippi sibi simillimi quum in eodem fere loco, via ad Academiam ducente, reperti sint, facile colligas, viros sub iis sepultos eiusdem familiae fuisse, quae ortu Sidouia commercium inter Phoeuicem, Cyprum et Atheuas exercebat, cuiusque hoc stemma ex duobus titulis uostris oritur:

Erat igitur Artemidorus Numenii patruus.

Additur etiam pater Heliodori, cuius nomen pronuncio חֲגַנְץ vel חֲגִינֵץ, (inserto Jod compaginis in compositionibus frequente) i. e. recte iam observante Akerbladio *corolla florum*. Namque תג *corona* ex Hebraismo quidem biblico exulat, sed tam frequens est in dialectis cognatis, ut etiam phoenicium fuisse vix dubites, cf. chald. תָּג, syr. ܬܐܓܐ, ܬܓܐ, unde ܐܬܬܓ coronatus est, arab. تَاجٌ, unde perfrequens in Persismo. Nomen igitur simile arabicis تاج الدين Tadsch-eddin (corona fidei), تاج الدولة (corona temporis), idque graece reddas *Στέφανος*.

(אש כתי) hebraice scribas אִישׁ כִּתִּי. אש ita gentiliciis praemissum habebas inscr. 3. 4, cf. hebr. אִישׁ עִבְרִי Gen. 39, 14, אֲנָשִׁים מִצְרִים Jer. 26, 22, אֲנָשִׁים יְהוּדִים 43, 9. כִּתִּי autem, quod graece redditur *Κιτιεύς*, est singularis vocabuli כִּתִּים in V. T. octies obvii, eoque mirifice confirmantur, quae de eius origine et historia disputavimus ad Jes. 23, 1. Etenim unice verum esse apparet Josephi et Epiphanii sententiam (Arch. 1, 6. adv. haer. 30 §. 25) כִּתִּים pr. esse *Citieos*, Citii urbis incolas („*Κιτιεῖς*"), quorum nomen postea ad Cyprios omnes, adeoque ad alios maris mediterranei accolas translatum sit (Dan. 11, 30). H. l. כתי sensu proprio est *incola Citii*, *πολίσματος ἑλληνικοῦ Φοίνικας ἐποίκους ἐσχηκότος*, quae verba sunt Diog. Laert., vit. Zen. init. Plura de Citio vide mox ad cap. 3 init. Ceterum quod Hamakerus (Miscell. p. 8) in hac inscriptione legi tradit בן חדש ... הכתי non potest non mero errore niti.

VII.

ATHENIENSIS TERTIA.

1. Brevis hic titulus in horto prope Piraeum nuper admodum repertus lapidi sepulcrali ita inscriptus est, ut verba graeca exarata sint super imagine mulieris stantis et infantem gestantis, phoenicia super imagine mulieris sedentis. Lud. Rossius, nunc rerum antiquarum in Graeciae regno praefectus, 1832 eam Lipsiam misit, ubi a Funkhaenelio edita est in *Jahnii et Seebodii novis Annal.* Suppl. 2 p. 433, paullo post illustrata a Ludov. Angerno ibid. Suppl. 3 p. 216 sqq.

2. Phoenicia, quae praeter unam litteram (צ pro ז) recte legit Angerus, ita se habent:

הרנא בעלת בזנתי

Erene, civis Byzantii,

atque accurate respondent graecis *Ἐρήνη Βυζαντία.*

In הרנא ultima littera Tau potius videri possit, quam ulla alia littera. Sed ת litterae alia figura bis in eodem titulo exstat, neque ferri possit ת feminini generis, quum forma phoenicia manifesto graecam imitetur. Est igitur *Aleph*, quod eadem hac figura imperfecta habetur Cit. 20, 1. 33, 1. 3 cf. §. 12 sub no. 25. Quod graecum *E* in Phoeniciis exprimitur ה littera, id nemo miretur. Namque *E* Graecorum ex ה Phoenicum ortum est (p. 66) eique respondet tum figura tum loco, quem in litterarum ordine occupat, quanquam potestas eius paullulum mutata est: solentque Hebraei,

Syri, Chaldaei graeca vocabula scribentes *A*, *E*, *H* litteris ineunte vocabulo nunquam non א vel ה litteris exprimere, non solum ubi spiritu aspero, sed etiam ubi leni munitae sunt, v. c. *εὐγενής* in Talmude הוגנסין, *ἐνοχή* הנוכה, *ἀτελής* הטליס, *ἥν* הן, *elogium* אלגין, *ἐλατή* אלטין adeoque in medio vocabulo *συνέδριον* סַנְהֶדְרִין, v. *Cohen de Lara de convenientia vocabulorum talmudicorum cum graecis* cet. p. 35. Quod autem Erenes nomen graecum etiam in Phoeniciis servatum est, id ostendit, eam natione Graecam fuisse (quod vel ex patria eius evincitur), uxorem procul dubio Phoenicii hominis, qui Athenis degens ei hoc monumentum posuerat. Aliud nominis graeci Phoeniciis litteris scripti, non translati, exemplum est לארכא *Laodicea*, v. lib. IV, no. 4.

בעלת (בַּעֲלַת) non *domina* est, sed *civis (Bürgerin)*. Masculinum בַּעַל ita saepe in V. T. ut בַּעֲלֵי שְׁכֶם *Sichemitae*, בַּעֲלֵי יְרִחוֹ *Hierichuntini* (v. thes. ling. hebr. v. בַּעַל no. 3) et in Phoeniciis, velut מבעל אגדר (מִבַּעֲלֵי אֲגָדֵר) *a civibus Gadium* in numis Gaditanis (lib. IV, no. 15), מבעל תנת *a civibus Tingitanis* (lib. IV, no. 16), et fortasse etiam בעל תרז (pro בעלי תרז) *cives Tarsenses* in numis Tarsensibus (lib. IV, no. 7).

Urbis nomen בצנתי legit *Angerus*, secundam eius litteram *Zade* esse putans, quanquam non negat vir doctissimus et talem eius figuram insolitam esse atque a se alibi monstrari non posse, et ζ litterae in Semiticis legitime respondere *Zain*, non Zade. Sed nil opus est anomaliis et exceptionibus, quum haec littera ipsum sit *Sain*, eadem vel certe simillima forma in nonnullis Ciliciis exstans (num. Cilic. litt. G in מזרי sidus meum coll. מזרך in A. B) et plane conveniens cum figura Zeta litterae apud Graecos, v. lib. I §. 18. Legendum igitur בזנתי. Hoc dictum esse pro ipso urbis nomine *Βυζάντιον* (non *Βυζάντιος*), ex contextu satis manifestum est: quod vero Angerus dicit, graecum *ον* ibi esse abiectum, id certe accuratius explicandum erat. Nimirum Hebraei atque Syri pro gr. et lat. *ιον*, *εῖον*, *ium* vulgo ponunt *in* ין, velut *ψαλτήριον* פְּסַנְתֵּרִין Dan. 3, 5. 10. 15 et פְּסַנְטֵרִין 3, 7 (hoc enim vocabulum neque plurale est, quum copuletur cum aliis instrumentorum nominibus in singulari positis, neque respondet graeco *ψαλτήρ*, quod *citharoedum* significat, non citharam), *συνέδριον* סנהדרין, *κοινόβιον* ܩܘܢܒܝܢ *Kanobin*, *ἐντύβιον* אנטובין, *ἀσσάριον* אסרין al., et nonnunquam praeterea Nun abiiciunt (quod tam saepe in vocabulis extremis abiicitur) v. c. *ἀρχεῖον* ארכי Cohen de Lara l. c. p. 21, *βαλανεῖον* בלני p. 24, *vivarium* ביברי Sanhedr. fol. 39. Beza fol. 23. Erat autem hoc quoque nomen in scriptura Phoenicia servandum, quum Byzantii urbis Phoenicium nomen non exstaret.

3. In verbis Graecis nihil offensionis est, nisi quod *Ἐρήνη* scriptum est pro *Εἰρήνη*, quod Angerus vulgari cuidam pronunciandi rationi tribuit. Sed ad archaismos potius referenda est haec scribendi ratio in titulis antiquioribus non inusitata (cf. *AIE* pro *αἰεὶ* Boeckh Corp. inscr. I, lin. 1, *ΚΛΕΤΟΣ* pro *Κλεῖτος* ibid. II, lin. 9. *EMI* pro *εἰμί* ibid. in Sigea no. VIII, vasculo Attico no. XXXIII et no. X), quam nemo magnopere mirabitur, qui cogitaverit, *E* litteram antiquitus appellatam esse *εἶ* (Plat.

Cratyl. p. 426 C. 437 B), unde facile colligas, eam nonnunquam sonum habuisse illi diphthongo vicinum, cf. *λέγειν* dor. *λέγεν*, *ἦαρ*, *εἶαρ* al.

CAPUT TERTIUM.

INSCRIPTIONES CITIENSES.

Citium (*Κίτιον*, rarius *Κίττιον* et in libris mss. passim *Κήτιον*, v. Duker. ad Thucyd. 1, 112. Staveren ad Nepot. Cim. 3) in meridionali Cypri oru ducentis a Salamine stadiis (Diod. 20, 4) sita erat, ubi nunc *Chieti* s. *Tschitti*, haud procul a Larnica s. Larnaca. Licet non magnae molis urbs esset (*πολίχνιον* appellat Suidas v. *Ζήνων Κιτιεύς*), tamen munitissima erat (Thucyd. 1, 112), portu, qui claudi poterat (Strabo XIV p. 683 Casaub.), atque salinis nobilis (Plin. 31, 7. Antigon. Caryst. hist. mirab. c. 173): complurium doctorum hominum, veluti Zenonis philosophi, Apollonii medici, patria (Strabo l. c. Diog. Laert. vit. Zen. post init.). Phoenicum eam coloniam fuisse, recentiori adeo aetate a Phoenicibus habitatam tum alia multa testantur, velut inscriptiones phoeniciae ibi repertae, tum constanter memoriae tradunt veteres (Cic. de fin. 4, 20: *postea tuus ille Poenulus — scis enim Citieos, clientes tuos Phoenicia profectos* rel. Diog. Laert. lib. 7 vit. Zen. *Κιτιεύς ἀπὸ Κύπρου, πολίσματος Ἑλληνικοῦ, Φοίνικας ἐποίκους ἐσχηκότος*. Suid. in *Ζήνων: Φοῖνιξ δ' ἐπεκλήθη, ὅτι Φοίνικες ἔποικοι τοῦ πολιχνίου ἐγένοντο*), ut satis mirari non possis, Mannertum (*Geographie der Griechen und Römer* VI, 1 p. 578) fidem veterum infringere nulla alia de causa quam quod plures, ut diximus, Graeci eruditi ibi nati sint. Imo permagnam fuisse Citiensium in terra materna auctoritatem, vel ex eo apparet, quod huius urbis gentisque eam habitantis nomen כִּתִּים (*Κιτταῖος* Menand. Ephes. ap. Jos. Arch. 9, 14 §. 1) ad universos Cyprios translatum est (v. ad Athen. 2 extr.). Ceterum nusquam disertis verbis traditur, a Tyriis urbem conditam esse. Colligitur id quidem vulgo ex versu Alexandri Ephesii apud Steph. Byz. v. *Λάπηθος: Βήλου δ' αὖ Κιτιόν τε καὶ ἱμερόεσσα Λάπηθος*, ubi *Βήλου Κίτιον* interpretantur Citium conditum a Belo, Didonis et Pygmalionis patre, rege Tyri paene fabuloso: sed *Βῆλος* potius בעל esse videtur, numen Phoenicum domesticum, ita ut *Beli Citium* sit Citium huic numini sacrum. Ex forma חתי (חִתִּי) Cit. 33 lin. 5, si modo haec idem valet quod כתי (כִּתִּי), potius coniecturam capere possis, כִּתִּים fortasse antiquitus eosdem esse atque חִתִּים, tribum cananiticam ex V. T. notissimam. Citieos autem Tyri regibus olim paruisse, apparet ex narratione Menandri Ephesii apud Joseph. l. c., qua Elulaeus, Tyriorum rex, Sulmanassaris aequalis, Cittaeos, qui a Tyriis defecerant, ditioni suae denuo subiecisse fertur. Sub eadem ditione etiam postea mansisse videntur usque ad Amasin, Aegypti regem, qui universam Cyprum subegisse sibique tributariam fecisse traditur (Herod. 2, 182). Sub Persarum imperium redacti sunt a Cambyse (Herod. 3, 91, de Xenophontis enim fide dubitatur, qui ipsi Cyro hoc tribuit Cyropaed. 1, 1 §. 4 cf. Marsham. can. chron. p. 588) et quum defecissent,

regnante Dario Hystaspis filio denuo in servitutem redacti (Herod. 5, 116): tantaque erat urbis potentia, ut flagrante bello Peloponnesiaco acerrimos Atheniensium impetus fortiter sustineret, dein a Cimone expugnata, qui diem supremum ibi obiit (Diod. 12, 3. Plut. Cim.); quo facto excusso Persarum iugo per aliquod tempus pristinam libertatem et quandam *αὐτονομίαν* nacta est. Debellatis autem Persis mox Aegypti, mox Syriae regibus paruerunt Citienses reliquique Cyprii, donec omnes Ptolemaea Cypri regno iniquissime exuto Romanae potentiae cessere (Strabo XIV pag. 684). Ad Ptolemaeos autem, Cypri reges, pertinent pleraeque inscriptiones graecae in Citii ruderibus repertae (Boeckh Corp. inscr. T. II. fasc. 2).

Marmora *Phoeniciis litteris inscripta tria et triginta* e fundamentis murorum Citii eruta primus invenit Richardus Pocockius anno 1738 in Cypro insula degens, eorumque copiam fecit in *Description of the East*, London 1745. 4. Vol. II, tab. 33 ad pag. 213, cf. Vers. germ., quae Erlangae prodiit 1771, 4. pag. 309. Post eum nescio quo anno, sed ante 1750, Porterus de Thaxted, in comitatu Essexiensi medicus, Cyprum insulam lustrans, eosdem lapides vidit unumque (qui apud Pocockium secundus est) in Angliam secum transvexit, alios *viginti novem* denuo accurate descripsit: lapidem autem et apographa „ad suas quaeque lapides examinata" in patriam redux *Carolo Gray* Armigero in manus tradidit, qui lapidem bibliothecae Bodlejanae legavit, ubi hodie asservatur. Apographa circa annum 1750 erant penes *Georgium Drake*, Collegii Balliolensis socium, cum cuius venia Io. Swinton, cui Drakius usum eorum concesserat, quinque eorum edidit (inscr. Cit. tab. 1. Philos Transactions T. 54 tab. 22 ad p. 429): reliqua ubi sint, ignoratur et metuendum est, ne perierint: quod eo magis dolendum est, quum ipsa etiam marmora (ut statim dicetur) destructa sint, plura autem Porteri apographa Pocockianis accuratiora esse videantur. En quae rescripserit Cel. Reay, a quo petieram, ut scrinia Oxoniensia hunc in finem perquireret: „I fear that Dr. Porters papers are irretrievably lost. There are no such belonging to the library of Balliol College, nor are they in Christ Church, as I was assured both by the Dean and Mr. Pusey. And I am sorry to add, that they are not in the Bodleyan. It appears by our donation book that G. Drake left to the Bodleyan some few books and coins. And there also appears in the same book C. Gray's donation of the stone; but nothing more. Drake died several years before Swinton, and I suspect, that the papers remained in Swinton's possession. I understand that at Swinton's death all his coins and books were sold: some coins indeed he sold himself. And I have no doubt that the papers, which You inquire about, were lost or destroyed and perhaps fell into the hands of those who knew nothing about them." Ipsa marmora *Beschir*, turcicus Cypri praefectus ad aquaeductus aedificandi usus adhibuit circa annum 1749 (v. Chandler Marmora Oxoniensia, Oxonii 1763 fol. Syllab. II p. 9. Swinton inscr. Cit. p. 7. 8. Philos. Transactions XLIX p. 431), eorumque denuo exquirendorum pericula, quorum plura facta sunt, etiam a Niebuhrio (v. *Deutsches Museum* 1787 p. 300 sqq.), successu caruerunt: quae enim in ecclesia quadam Larnacensi repertae et ab eo editae sunt inscriptiones,

phoeniciae non sunt, fortasse armeniacae. Misit ex Niebuhrii schedis apographum earum, accuratius illud quidem quam quod in Museo editum est, *Iustus Olshausen* V. C., sed ista phoenicia non esse spopunderim.

Quom ad ipsos lapides aditus non pateat, Porterique apographa magnam partem aut delitescant aut perierint, multum sane interest scire, quae fides apographis Pocockianis, ex quibus unis pendemus, haberi possit. Quodammodo id iudicari potest ex inscriptione secunda, quae hodieque Oxonii superstes est, et ex quinque inscriptionum apographo Porteriano. Ex his autem apparet, Pocockium quidem non satis accurate singularum litterarum ductus imitatum esse, litterasque magis descripsisse quam religiose depinxisse, propterea litterarum similium (ל et נ, מ et ש, ד et ר) discrimina, nec non litterarum intervalla saepe neglexisse, ita ut in his legendis coniectura subinde opus sit (in inscr. 2 scripsit אנם pro אנכ): sed mediocriter tamen ea descripta esse. Possunt propterea etiam plurima et legi et intelligi: in litterarum vero figuris ex his inscriptionibus in alphabeta recipiendis caute versandum est. Quo melius lectores lectionis diversitatem indicare possint, praeter Pocockii tabulam etiam Porteri quinque apographa dedimus tab. 11. 12.

Interpretationem harum inscriptionum primus omnium tentavit Io. Swinton, qui primum duas explicare studuit in libro: *Inscriptiones Citieae*, Oxonii 1750. 4. (v. nos lib. I. §. 2), mox duas alias (no. 4 et 5), in libello rarissimo (exemplum eius in Brunsii bibliotheca vidi): *Inscriptiones Citieae s. in binas alias inscriptiones Phoenicias coniecturae.* Oxon. 1753, dein quattuor (no. 2. 4. 21. 23) in *Philos. Transactions* Vol. 54 p. 411—438, 1764, ubi paulo asperius respondetur ad Barthelemyi observationes (haud sane magni momenti) in „*Reflexions sur quelques monumens phéniciens*“ *Mémoires de l'acad.* XXX p. 407 sqq. Post eum permulti in *secunda* inscriptione Oxonii asservata desudarunt; pauci etiam reliquarum unam vel alteram explicandam susceperunt, ut Koppius, qui (*Bilder und Schr.* I, p. 200 sqq.) praeter *secundam tredecim* alias (no. 4. 5. 10. 12. 13. 17. 18. 21. 23. 24. 26. 29. 30.) tractat, et Hamakerus, qui (*Miscell. phoen.* p. 92 sqq.) easdem retractans in Koppium graviter invehitur, illius interpretationes ad unam omnes fere reiiciens. Neque id sine iure (idem fere nos indicavimus, quanquam non eadem asperitate, in Jen. A. L. Z. 1820 no. 39, ubi nonnullae tractatae sunt): namque ne hoc quidem Koppius viderat, has inscriptiones praeter primam omnes esse sepulcrales et nomina propria hominum continere, contumelias adeo iactans in philologos, qui „nomina propria amarent in inscriptionibus, ut interpretandi negotio supersedere possent.“ Cui respondendum est, philologos talia legere, quia in lapidibus exstant, non quia faciliora sunt: faciliora autem esse nemo dicet, qui reputet, etiam nomina propria ad etymon suum revocanda esse, et nunquam interpretem de nomine proprio recte lecto certum esse posse, nisi probabile eius etymon indicaverit.

Etiam nos non omnes, nec omnia singularum verba explicare potuimus: sed plurimas tamen legere contigit, et ita quidem, ut in multis de nostra lectione satis

certi simos. *Hugius* V. Ven. interpretaudi paricula ulim promissa (v. *über den Mythos der alten Welt* p. 149) io publicum nun eioisit.

VIII.

CITIENSIS PRIMA

omoium difficillima est, de qoa nemu, quod sciam, vel verbolum dicere ausus sst: praeterea haud sciu ao umnium gravissima, otpote oon sepulcralis et privata, sed publica, 'et quinque populorum reguorumque nuuiina continens, modu omnia recte legi et explicari possint. Quae equidem legisse mihi videar, paucis dicam: quae desont soppleant, qui possint.

De prima sententia usque ad lin. 1 med., deque figuris latino M similibus, nihil definio: uuum vocabulnm satis perspicuum videtur ארמֹנתי (palatia mea?), cui simile reperitur lin. 2. Iude a lin. 1 med. sequuotur haec fere verba:

למלך למכית למלך לצכאד מלך לכתן
מלך ינן מלכתי כארמנ....

in quibos quinquies memuratur מֶלֶךְ *rex* sequente oomioe populi cuiusdam. Videtur, ut ex sequentibus colligo, communibus horum quinque regum sumtibos templum Astartes exstructum vel dedicotum esse. In ל למלך lin. 1 (bis) primum ל est auctoris, posterius geoitivi nota in his inscriptionibus frequentior, cf. ארן למכת עלם *dominus regni aeterni* Numid. 1 lin. 2 et quae ibi observavimus. Ex populorum nominibos uuum intelligo כתן (כִּתִּין) *Citienses:* de reliquis viderint alii. Duplex enim difficultas, altera quae in scriptora depravata est, et altera, quae in nomioum ἐπιχωρίων ignoratiuoe, meas vires excedit, neque dicere ausim oum umnes in Cypro quaerendi sint reges. Citienses autem regibus etiam oostrae inscriptiuuis tempore, pariter atque antiquu tempure paruisse (uon senatui, ut volebat Hamak. p. 98 falsa Cit. 23 interpretatione nixus) ex uostro loco manifestum. מכית cooiicere possis pro מלכית dictum, ינן *Jones* esse i. q. יונים.

Io reliqua parte lin. 2 agnoscas haec verba:

על אמן חמת יאשאש

propter firmitatem moenia fundavit s. calcando cunstipavit, יאשאש a rad. אָשַׁשׁ, uode אָשִׁישׁ fundamentum.

Linea *tertia* extrema ita legi potest:

שמע אבת בבת ·תילד בתי לעשתרת, ישמען

qui exaudivit patres in templo ...... in templo meo Astartae aedificato exaudiat nos i. e. utinam nomen, quod maiuribus uostris io aliu eoque vetusto templu adoraotibus propitium fuit, etiam nubis io novo sacra facientibus propitium sit. Precum

exauditionis frequens in his titulis mentio est, v. no. 1. 3. Numid. 1—4. In verbo quarto numinis nomen latere videtur, de quo tamen nihil definiverim. *Mylittam* cogitare possis: Homakerus תולד *Toladum* dixerit, sed non *Tholatham*, multo minus vero *Tholadum* unquam in Pantheo Carthaginensium fuisse vidimus (v. ad Athen. 1 et Carthag. 3).

Verbum quintum et sextum olim pronunciabam: בְּתִי לְעַשְׁתְּרֹן (Lex. man. v. עשתרת), non improbante Hamakero Miscell. p. 179; iam malim ultimam litteram pingere pro . In postremo vocabulo pro scribendum censeo , cf. de eiusmodi Mem fracto Melit. 3, et prae ceteris inscr. Tugg. (no. 56) lin. 6 in voc. מסכן et lin. 7 in מפעל. Ultima vero littera num est Mem finale? an Nun finale?

IX.

CITIENSIS SECUNDA SEU OXONIENSIS.

1. Post Pocockii apographum minus perfectum (cuius primarium vitium hoc est, quod primum verbum אנך ibi scribitur אנכ) Oxoniensem lapidem primus accurate edidit Richardus Chandlerus, in opere: *Marmora Oxoniensia*, Oxonii 1763. fol. max. tab. 3 ad pag. 7, et paulo post (anno 1764) lapide iterum examinato Io. Swinton in *Philos. Transactions* Vol. 54, cuius delineationem iniquius reprehendit Koppius, quum revera nonnulla contineat Chandleriano exemplo accuratiora, ea autem quae ex coniectura oddidit Swinton, ab iis, quae in lapide comparent, abunde distincta sint. Exemplum Chandlerianum repetierunt *Barthélemy* in *lettre à Olivieri* tab. 3 et in minus contractum *Akerbladius*, *Hugius*, *Tychsenius*, *Koppius*, parum accurate *Wiklius* libris §. 2 citandis.

In utroque autem illo exemplo, in Chandleriano et Swintoniano, nonnulla emendanda esse, et ipse intellexi 1820 Oxonii lapidem oculis usurpans, et nova me docuit delineatio, quam 1825 a se factam mihi misit *Hohlenbergius* meus. Ne vero temere testium ceterum fide dignorum auctoritatem deseruisse aut quicquam neglexisse viderer, quod ad exempli nostri integritatem conferre posset, quum Oxonium nuper denuo adire non liceret, Hohlenbergii exemplum *Reayo* V. Celeb. misi, ab eo petens, ut cum ipso lapide et modo memoratis apographis illud diligentissime compararet, comparationisque factae summam ad me scriberet. Fecit vir doctissimus, qua est erga me voluntate officiosa, mihique et ectypum misit et copiosos commentarios a se in nostrum usum descriptos, quibus et nostrae et Hohlenbergii observationes maximam partem confirmatae sunt.

Quae ad hoc marmor accuratissime describendum et priora eius apographa recte iudicanda pertinent, ad haec igitur capita revocare placuit:

a) Praecipua apographorum paullulum discordium causa in eo quaerenda est, quod litterarum lineae in hoc marmore, ut in aliis multis, alte insculptae in superficie lapidis latae crassaeque, in imo fossulae fundo graciles apparent, unde factum, ut,

quae in fundo simplex linea est, in superficie figuram duabus lineis circumscriptam referat (cf. v. c. Aleph initiale, Caph lin. 3 fin.). Quod ut semel luculento quodam exemplo ostendamus, duplicem dedimus delineationem, unam quae scalpri ductus in imo fundo imitaretur (litt. A), alteram quae litteras ita referret, ut in superficie lapidis comparent.

b) In omnibus apographis, et maxime quidem in Pocockiano, hoc titulo nostro singulare est at proprium, quod litterae rotundae *Ain*, *Beth*, *Daleth*, *Resch* superne apicatae sunt, quod peculiari cuidam calligraphico artificio tribuerant Palaeographi omnes. Sed re accuratius considerata artis penuriae potius, quam nimiae arti hoc tribuendum videtur. Statuarius enim, cui figura in orbem exsculpenda multum negotii fecit, eam superne vel semiapertam reliquit, vel, quam primam apertam reliquerat () scalpro denuo admoto clausit (), unde illae quasi apices ortae sunt. F. Reay in litteris ad me datis: „*In* ע, ב, ד, ר *what you call apices are evidently nothing more than accidental by the cutting. For the same reason they are mostly angular, from the difficulty of the cutting, and sometimes open on the top. The second* ב *for instance does not close at the top: but it is merely from the difficulty of managing the tool.*"

c) Eidem causae et minus dexterae artificis manui hoc tribuendum est, quod litterae illae, quae rotundae esse debebant, plerumque angulatae sunt et passim etiam infra et a latere auriculas s. caudulas habent a scalpro minus dextere admoto ortas, quas nos in exemplo B paucis significavimus, in maius fere auxit Swinton. Vide ע in אמתעשתרת lin. 3, quod apud Swintonem Daleth videri possit, et ita pleraque ע; ב in בן חר lin. 1, al.

d) De singulis quibusdam litteris praeterea observandum est: *Aleph* lin. 1 in אסר superne non recurvum: sed eadem littera in אבכ lin. 1 sinistrorsum flexa, lin. 2 in כלא dextrorsum. *Chet* lin. 1 bene pictum erat apud Swintonem, sed eiusdem figurae est ח lin. 2 in בחתי. Figura illa triangularis supremae costae quasi vicaria est, ut integra forma haec sit:

Caph littera aliquoties ita picta est, ut in exemplo A, et nonnisi hanc figuram refert , passim ita ut hanc , prius v. lin. 1. 3, posterius lin. 2 bis. Duo *Lamed* lin. 2. 3 et duo *Tau* lin. 3 superne oncis munita sunt, quae eodem modo comparent in Syracusanis A. B at in Panormitano B, a Chandlero et Sw. autem omissa sunt. Denique non negligendi sunt litterarum Aleph et Samech scapi subcrassi et quasi ventrosi, itidem in numis Syracusanis conspicui.

e) In *punctis* ponendis hoc praecipue peccatum est a Ch. et Sw., quod lin. 2 punctum omissum est inter יסמנאת et על, quanquam iam Pocockius id recte posuerat; quae res fraudi fuit Hamakero, ut infra videbimus. F. Reay: „*in answer*

to Your question I reply, that there is a point after יטנאת *and before* כל. *It is quite clear; and of the usual triangular form, as Your copy has it. Swinton omits it, so does Wihl, whose plate is quite ill done.*" Praeterea omnia puncta triangularia sunt, et nullum est, quod lineae potius vel perpendicularis vel transversae formam habeat, ut in exemplo Chandleriano lin. 2 inter משכב et נחתי, quod in errorem induxit Koppium I p. 224: *Man wird bemerkt haben, wie genau in dieser Inschrift die Interpunction bewahrt ist, so dass nie ein Punkt den* statum constructum *stört. ...... Und doch sehen wir auf einmal etwas zwischen* משכב *und* נחתי .... *Als ich aber das Oxforder Facsimile zur Hand nahm, sah ich einen grossen Unterschied, und habe diesen auch in meiner zwar verkleinerten, aber genauen Zeichnung gewahrt.* — Reay: *The point after* משכב *is also triangular as usual. It is not however cut so deep as the others are.* Punctum autem h. l. recte se habet. Nam non ubique nomen regens et rectum copulari solent sine puncto interiecto, sed nonnisi in vocabulis minoribus, neque semper in his (cf. בת תאם lin. 3). Vide lib. I §. 38, 4).

Ceterum interpunctio huius tituli in eo sibi mire constat, quod post בן et ante sequens nomen proprium nunquam interpungitur, quanquam interpunctum est inter בת et תאם lin. 3, cuius rei causa haec esse videtur, quod בן cum sequente patris nomine quasi in unum nomen coaluit (בן יעקב nostro more *Jacobson*): בת non item. Non eadem constantia est in punctis exeunte versu ponendis: nam vers. 1 exeunte interpungitur, lin. 2 non item, quanquam verborum eadem est ratio (nisi forte occurres כלא vocabulum paulo minus esse).

f) In utroque exemplo, Chandleri et Swintonis, linearum longitudo iusto contractior est, in illo etiam lapidis facies iusto brevior. Ceterum superficies marmoris, cui litterae insculptae, bene laevigata, optime conservata, neque minimum vestigium laesionis, praeterquam in מ vocis משכב lin. 2, ita ut coniecturae locus relictus non sit. Reay: *I may add, that there is not the least appearance on the stone of imperfection, except that on the 2d line.*

2. Tot interpretes nacta est haec inscriptio, quot nulla alia. Quorum quidem primus erat Barthelemyus in *Mémoires de l'académie* XXX (anno 1758) p. 421, qui interpretationem suam ex apographo Pocockiano pendentem et graviter reprehensam a Swintone in *Philos. Transactions* Vol. 54. p. 411 sqq. (anno 1764) postea emendavit in *lettre à Mr. le Marquis d'Olivieri* 1766 novamque proposuit, quae talis est:

אנך עבדאסר בן עבדססם בן חר מצבת
כם בחיי יקנאת על משכב נחתי לעלם כלא
שתי לאמת עשתרת בת תאם בן עבדמלך

Ego Abdassar, filius Abdissemi, filius Chari s. Hhuri — — — — *in cubili requiei per seculum omne.* (Ego) *Astarte filia Thami, filii Abdmeleci posui* (hoc monumentum): reliqua enim, quae desunt, se interpretari posse negabat.

Swintonis interpretatio (in qua hoc prae ceteris vituperandum est, quod pro tribus ש in lapide conspicuis ex coniectura legit כ, ut sententiam exsculpat infelicissimam), quae

paucis indicata est apud *Chandlerum* l. c., fusius exposita in *Philosophical Transactions* l. c. ita se habet:

אנך עבדאסר בן עבדסכם בן חר מצבת
למב חי כ שנאת עלם מכב־נחר לעלם כלא
מתי לאמת־בם תרת בת תאם בן עבדמלך

Marmor Abdasari, filii Abdesnsimi, filii Hori, lapis sepulchralis
Lemhi, qui vixit vicenos annos seculi doloris (i. e. aetatis sive vitae infeliciter actae).
Descendunt in aeternum in carcerem
mortui (potius occisi) hi Amathontis. Monumentum structura est domus (familiae)
Tami, filii Abdemeleci.

Utramque (Hugii enim interpretatio in einsd. Erfindung der Buchstabenschrift. 1801 p. 28, Akerbladio non innotuerat) examinavit I. D. Akerbladius in libro: *Inscriptionis Phoeniciae Oxoniensis nova interpretatio.* Parisiis et Argentorati. Anno X i. e. 1802, cf. Silv. de Sacy Notice d'une dissertation de Mr. Akerhlad. 1803, atque hanc novam dedit longe meliorem, in multis unice veram:

אנך עבדאסר בן עבדסס בן חר מצבת
למבחי ינאת על משכב נחד לעלם כלא
שתי לאשתי עשתרת בת תאם בן עבדמלך

Ego *Abedasarus*, filius Abedsusami, filius Churi, monumentum
illi quae me vivente discessit a placido meo thalamo in aeternum
posui (nempe) uxori meae Astarti, filiae Taami, filii Abedmeleci.

quacum in plurimis consentiunt *O. G. Tychsenius* in Novis Actis Upsal. Vol. VII, et *Io. Sev. Vaterus* in Ephem. litt. Haleusibus 1805, no. 177, uterque vero propior, quam Fabricyus, in Commentat. *de Io. Hyrcani hebraeo-samaritico numo Borgiani musei* (cf. Vaterum l. c.), ne de *Lichtensteinio* dicam (in tentamine palaeographiae assyrio-persicae 1803. pag. 156), cuius interpretatio (plura de optimi praeceptoris opere dicere, verecundia vetat) a vera tituli sententia longissime aberrat. Qui eam recentiori memoria vel retractarunt vel paucis attigerunt, *Bellermannus* (inscr. phoen. p. 10. 11), *Lorsbachius* (Jen. Allgem. Litt. Zeit. 1813 no. 222), *Koppius* (*Bilder und Schr.* I, p. 206 sqq.), *Eichhornius* (Götting. Gel. Anz. 1819, no 169), *Hamakerus* (Miscell. p. 94), *Wihlius* (de aliquot inscript. phoeniciis, Monach. 1831. p. 6 sqq.) in plerisque inter se et cum Akerhladio consentientes, de initio maxime secundae lineae in diversa abierunt. Quorum nonnulli, ut Koppius, Wihlius, quum priorum etiam interpretum pericula prolixius enarraverint, hos adeat, qui omnia et singula de singulis locis commenta, quae dies dudum delevit, scire cupiat. Ceterum quod Bellermannus l. c. etiam F. P. Bayerum in huius tituli interpretibus recenset, id errore nititur. Nos quidem ad ipsam interpretationem deproperamus.

3. Universum titulum, qui sepulcralis est ab Abdosiro marito Amathastoreth uxori positus, ita legimus:

אנך עבדאסר בן עבדססם בן חר מצבת
למבחיי יטן את(י) על משכב נחתי לעלם כלא
שתי לאמתעשתרת בת תאם בן עבדמלך

Ego Abdosir, *filius Abdsusimi*, *filius Hori* (hunc) *cippum*
ei, *quae per vitam meam consuevit mecum super cubili meo placido*, *in aevum omne*
posui, *Amath-Astarthae*, *filiae Thomae*, *filii Abdmelechi*,

quo in sermone huc minus expeditum videri possit et paene contortum, quod uxoris sepultae nomini laus eius et honorificae sepulturae caussa praemittitur, non postponitur. Sed id haud dubie agebat tituli auctor, ut a mariti superstitis nomine ordiretur titulus, in uxoris defunctae nomen exiret, eamque ob causam is, quae ad defunctae laudem pertinerent, nomini eius praeponebat.

אנך עבדאסר) אנך pro אָנֹכִי v. etiam Cit. 3; de nomine pr. עבדאסר ad Melit. 1, lin. 2.

בן עבדססם) recte Koppius hoc nomen proprium effert עֶבֶדְסֻסִם *servus equorum:* sed noli equos vulgares intelligere, ut conveniat cum nostro *Marschall*, *Marschalk.* Namque עבד post se requirit rem divinu cultu prosequendam: est igitur *cultor equorum* Soli *sacrorum*, quorum cultum a Persis acceptum apud Hebraeus gentiles vignisse scimus 2 Reg. 23, 11, cf. Xenoph. Cyrop. 8, 3 §. 11. *Zend-Avesta* edit. Kleukeri II p. 264.

בן חר) pronuncio חֹר (*nobilis*) non, ut vulgo, חָר (foramen, albus).

למבחיי) Primus haec recte interpretatus est Akerbladius: לְמִי בְּחַיַּי *ei* quae *per vitam meam*, post לם eliso י ex more Phoenicum consueto. מִי concise dictum est pro מִי אֲשֶׁר Ex. 32, 33. 2 Sam. 20, 11 h. l. fem. *ea quae*, cf. syr. ܡܢ ܕ Agrell suppl. synt. syr. p. 221, dat. ܠܡܢ ܕ p. 234. Relativi post מִי omissi in V. T. nullum exemplum novi: sed post מָה omittitur Iud. 9, 24: מָה רְאִיתֶם עָשִׂיתִי pro מָה אֲשֶׁר. Similem rationem init *Koppius*, enuncians לְמִבְּחַיַּי pro לְמָה בְּחַיַּי (coll. לְמַבָּרִאשׁוֹנָה 1 Par. 15, 13, מַלָּכֶם Jes. 3, 15), quanquam is sententiam male explicuit. Facilis enim sensus prodibat hac ratione adoptata: *propterea quod in vita mea consuevit mecum* cet. cf. לְמַבָּרִאשׁוֹנָה *quia prius* 1 Par. l. c., quam sequitur etiam Hamakerus, sed Akerbladii tamen ratio praeferenda. — בחיי (בְּחַיַּי) *per vitam meam*, durante vita mea Ps. 63, 5. 104, 33. 146, 2, quod non urgendum et de tempore inde a nuptiis intelligendum est. — Barthelemyi coniecturam a Swintone iam explosam et ab ipso Barthelemyo mox abiectam, pro לם legendum esse שלם, a Wihlio nuper revocatam esse miror. In lapide enim egregie servato ne minimum quidem litterae evanidae vestigium superest (v. pag. 128), adeoque universa huius monumenti oeconomia huic coniecturae adversatur. Praeterea fallitur Wihlius eam sententiam Akerbladio quoque tribuens, qui a talibus longissime abest.

יטנאת) Difficillima totius tituli verba. An priores quidem interpretes in ea littera, quam nos ט esse posuimus, definienda fluctuantes, vel ק eam esse putabant, ut Barthelemyus, Fabricyus, et de Sacyus, vel ש, ut Swinton et Hugius, vel ף, ut Akerbladius et Bellermannus; quorum quidem coniecturas mittimus ad unam omnes, quum ea littera sine ulla dubitatione *Tet* sit. Quod enim probabili coniectura assecutus erat *Vaterus* atque *Tychsenius*, et alia omnia arcessens demonstrare conatur Koppius l. c. p. 217, id nunc luculenter probari potest ex monumentis non paucis eandem figuram repraesentantibus (v. lib. I §. 20). Sed utut certa est lectio, non minus difficilis tamen est interpretatio, in qua alii alias rationes ingressi sunt. Ac 1) quidem Tychsenius et Koppius יטנאת dispescunt in יט נאת, quod ille legit יַטּ נאות *extendant amoenitates* (sc. tumuli, quomodo reddiderat מצבת), hic יַט נָאת *expandet habitationem* „sie schlägt ihre Wohnung auf.“ Sed ne uberius exponam, quid in utraque hac interpretatione desideretur et quantopere laboret talis sententia, unum monuisse sufficiat, litteras יטנאת, quae puncto discretae non sunt, in duo vocabula dispesci non posse, nisi forte alterum particula sit cum nomine verbove arctius iuncta (cf. עלמשכב) aut duo verba arctissime copulata sint, ut in בנעבדםםם, בנחר. Eadem interpunctionis ratio obstat 2) lectioni et interpretationi ab Hamakero propositae, qui adhibito sequente על litteras hunc in modum copulat: יִטְנָא חַעַל *consuescens ascendere* (constructione asyndeta). Litterae enim על . יטנאת in autographo, ut vidimus, puncto dirimuntur, quod omiserunt Chandlerus (nimiis ille laudibus cumulatus a Koppio, quanquam hic lapidem non viderat) et Swinton. 3) *Wihlio* יטן את scriptum videtur (ט et ת permutatis) pro יתן את *dabit signum* i. e. testimonium, hac sententia: *monumentum pacis* (מצבת שלם) *in vita mea dabit testimonium de cubiculo quietis meae mundo* (לעלם) *ut uxori meae* cet. Sed de illo ipso monumento *pacis* (שלם) nihil prorsus exstare in hoc monumento, iam diximus: et quis sermonis hebraei gnarus feret: לעלם כלאשתי *mundo ut uxori meae* pro: *et mundo et uxori meae?* 4) Proxime ad verum mihi accessisse videntur *I. S. Vaterus* et *Eichhornius* ll. cc., quorum ille verba: יטנאת על משכב נחתי reddit: *commorata est super cubili quietis meae*, יטנאת pro יטנת a وطن consuevit, commoratus est in aliquo loco sq. ب; hic (qui illius interpretationem ignorasse videtur) יטנאת dispescit in יָטַן אִתִּ pro יָטַן אִתִּי *commorata est mecum*, quod omnino praeferendum est, quodque nos etiam sequi non dubitamus. Ut a verbo ordiamur eiusque grammatica ratione, יטן appellari possit יָטַן (3 praet. masc.), יָטֵּן (3 fut. masc.) et יְטֻן (part. Puël). Primum illud praefert Eichhornius, talem in sexu designando licentiam multis exemplis comprobari posse affirmans: quod accuratius ita definiendum est, Hebraeos verbum, quod refertur ad substantivum femininum, nonnunquam etiam forma masculina utpote simpliciore ponere, si modo verbum paulo longius a substantivo abest Jes. 33, 9. 14, 9, ut in sententiis relativis Iob. 6, 10: בְּחִילָה לֹא חָמַל *in dolore* (qui) *non parcit*, pro לֹא חָמְלָה. Vers. 20. 20, 26: cuius generis exempla etiam in Phoeniciis reperiuntur, velut Cit. 23: יסד . : מצבת (pro יסדה) et Tripol. 1: רשת מלכת רם קם עלם *principatus imperii Romani stat in aeternum*, pro קָמָה. Ferri igitur potest יטן: fortasse tamen יטנאת

etiam per crasin dictum est pro יִמְנָה אִתִּי vel יִמְנָא אִתִּי (Phoenices enim more Syrorum freqoentant א feminini generis p. 58) cf. אֶרְאֶלָּם Jes. 33, 7 ex sententia Habraeorum dictum pro אֶרְאֶה לָּם, ישת Gen. 23, 8 cod. Sam. pro יֵשׁ אֶת, לכן Ex. 10, 11 ibid. pro לֹא כֵן. Quod ad significationem attinet, fortasse aegre ferat aliqois, linguae arabicae osum arcessi: quod idem tamen in V. T. interpretando faciendum est, ubicunque linguae hebraeae usus non sufficit. Statoimus igitur cum Eichhornio, Vatero, Hamakero, ימן idem valuisse quod وطن coosuevit, commoratus est in loco, onde وَطَن, مَوْطِن locos, ubi qois familiariter agit, habitatio, illudque ipsum verbum adeo de thori consuetudine usurpatum esse animadvertimus. Certe observante Castello (p. 933) استوطن Gen. 30, 20 ab Arabe Samaritano Pentateuchi interprete positum est pro יִזְבְּלֵנִי *cohabitabit mecum*, *consuescet mecum* (maritus). Quod denique את effertur אִתִּי, id vulgari quidem consuetodini, ex qua ־ִי suffixi omitti non solet, repugnat, sed excusatur simili exemplo Cit. 29, lin. 2, praesertim quom in litteris אי sive ponendis sive omittendis sibi non ubique constent Phoenices (v. §. 40).

על משכב נחתי) *super cubili quietis meae*, ex noto linguae idiomate *super cubili* s. lecto coniugali meo *quieto*, qua locutione significatur concordia coniugalis. Quies enim h. l. opponitur rixis vitam coniugalem turbantibos, cf. Eccl. 4, 6. Cf. simile elogium mulieris in inscr. Carpeotoractensi, oo. 71.

לעלם בלא) lege לְעֹלָם כִּלֹּא idqoe pro לְעֹלָם כֻּלֹּה, pro vulgari לְכָל־הָעֹלָם, cf. יִשְׂרָאֵל כֻּלֹּה pr. *Israël, is totus* pro כָּל־יִשְׂרָאֵל 2 Sam. 2, 9, מִצְרַיִם כֻּלָּה Ez. 29, 2, תֵּבֵל כֻּלָּהּ Ioh. 34, 13 et semel אֱדוֹם כֻּלָּא pro כֻּלָּהּ Ezech. 36, 5, ubi eandem habes orthographiam atque h. l. Hamakerus legit כֹּלָּא ex Aramaismo, cf. שְׁלָמָא כֹלָּא *pax omnis* Esr. 5, 7, sed non est quod ad Chaldaismum confugias, ubi linguae cananaeae usus idem praebet. Multo aotem minos probaodom, quod Koppius legit: לעלם כְּלֻא שתי *ad secula inclusus repositus sum*, et Eichhornius: לְעֹלַם כֶּלֶא *in mundo carceris* i. e. in mondo, qui careeri similis est (cf. Cit. 29, 1. 2).

שתי לאמתעשתרת) i. e. more hebraeo: שַׁתִּי לַאֲמַתְעַשְׁתֹּרֶת. אמת־עשתרת *serva Astartes* respoodet nomini masculo עבדעשתרת Abdastartes, contr. Bodostor. Com eodem nomine אמה compositum est *Ampsigura* (v. lib. 4, c. 2), et arab. امة الحبيب *serva Dilecti* i. e. Mohammedis, quod nomen gessit uxor Behaderi Schach. Quod Akerbladius pro לאמת legit לאשת(י) *uxori meae*, noo fert tertiae litterae figura, quae scapo longo monita manifestum est *Mem*. Quod vero nuper scripsit *Dureau de la Malle* (Recherches sur la topographie de Carthage p. 174) de Tanaïti agens: „Ce peut être un des noms multiples d'Astarté, qui étoit à la fois la Lune et la Nature. M. Hamaker (Miscell. Phoen. p. 96) traduit ainsi une inscription punique trouvée par Humbert près de Malqua sur le sol de Byrsa: Ego Ebed-Osir .... cippum in tempus perpetuum posui Amath (LEG. THANATH) Astartae" id satis mirari non possumus. Namqoe *primum* nemo non scit, huoc lapidem non Carthagine neque ab Humberto, sed a Pocockio Citii in Cypro repertum esse. *Dein* perpendisse non videtur vir eruditus, *Amath* et *Tanath* latinis litteris scripta sibi quidem similia esse, at non latinum esse titulum, sed

phoenicium, in qua scriptura אמת et חנת nullo modo confundi poterant: coniecturae etiam omnino locum non esse, quum litterae phoeniciae in lapide hodieque superstite manifestae sint et luculentae. *Denique* scriptor modo memoratus pro *Amath* reponens *Tanath* existimasse debet, Amath-Astoreth fuisse numen muliebre, cui hic cippus dedicatus sit. Sed, si modo integrum titulum perlegisset, facile intellexisset, eam mulierem mortalem, Ebdosiri uxorem fuisse, cui nomen *Amath-Astoreth* (serva Astartes) bene convenit, *Tanath-Astoreth* minime aptum esset.

(בת חָאם בן עַבְדְּמֶלְקָ) חָאם, etiam Cit. 18 obvium, est nomen pervulgatum *Θωμᾶς*, syr. ܬܐܘܡܐ, quod Graeci reddunt *Δίδυμος*, Romani *Gemellus*. עבדמלך Koppius pronuntiat עבדמֹלֶךְ (servus Molochi), post עבד in nominibus propriis desiderans numinis nomen: malim cum Akerbladio עבדמֶלֶךְ (quod est n. pr. Aethiopis in aula Zedekiae Jer. 38, 7. 39, 18), ita tamen ut מֶלֶךְ *Baal* s. *Hercules* sit, ut arab. عبد المالك etiam est *rex summi regis* s. Dei. Cf. ברמלך.

X.

CITIENSIS TERTIA.

Interpretem hucusque nacta est nullum. Tu lege:

מצבת א׳ בחאיי חנאל אנך
ונחם בן נצאינה ומנן אבי
לעבדלשלמם בן בראשמן סלמנ(י)

Cippum lapideum me vivente (posuimus) Hanniel ego
et Nahum filius Nizajeni et Manon pater meus
Abd-Schelomino, filio Bar-Esmuni, Salaminio.

מצבת א׳) Figura ab initio ad litteras non pertinet, v. pag. 56. א post מצבת mihi sigla esse videtur pro אבן: status enim emphatici in א exeuntis (quem cogitare possis) in appellativis nullum vestigium est in Phoeniciis.

בחאיי) Litterae ב nonnisi vestigium superest, ita restituendum . Scribitur autem בחאיי pro vulgari בחיי (בְּחַיַּי) Cit. 2 lin. 3, et בחים Cit. 23, 1. Athen. 1, 1, cum matre lectionis ad exprimendam vocalem *a* in Phoeniciis longe rarissima (p. 57).

חנאל אנך) ante ח in חנאל fortasse scriptum erat ל, cuius aliquod vestigium superesse videtur. Hoc posito construendum: *Cippus* ... (positus) *a me Hanniele.* ל esset Lamed auctoris, quod etiam Cit. 8. 23. 33 praeponitur ei, qui lapidem posuit. Pronomen separatum אנך (אָנֹכִי cf. Cit. 2, 1) post ל neminem morabitur, dummodo memor sit structurae in Hebraeis tritae: וּלְשֵׁת גַּם הוּא *et Setho etiam ipsi* Gen. 4, 26 cf. 10, 21. — חנאל est חַנִּיאֵל Hebraeorum Num. 34, 23. 1 Par. 7, 39. Habent enim Phoenices quoque nomina propria in אל exeuntia, quanquam אל (Deus) iis est Baal.

נַחוּם) נחם (וְנָחֻם בן נצאינה) h. l. et Cit. 7 est idem nomen, quod gessit propheta hebraeus: gessit etiam vir Aradius ap. Boeckh. Corp. inscr. (v. lib. IV, c. 3). Nomen patris et lectu et explicatu difficilius est. Sed altera littera non potest non Zade esse. *Florem vini* explicare possis hoc nomen, compositum ex נץ flos, א art. et ינה (יֵנָה) i. q. יַיִן vinum.

וּמָנֹן אָבִי) ita pronuncio nomen proprium, coll. מָנוֹן soboles, proles Prov. 29, 21. Simile est נון, quod gessit pater Josuae.

לעבדלשלמם בן בדאשמן) In prima figura duas litteras ligatas inesse suspicor, לע, in sexta לש, unde nomen oritur significans *servum amicorum*, sive pronunciabis עבד לְשִׁלֹמִים coll. שָׁלוֹם amicus Ps. 55, 21, sive עבד לְשְׁלֵמִים coll. שָׁלֵם amicitiam colens Gen. 34, 21. עֶבֶד in hoc nomine construitur sq. לְ, ut Gen. 40, 12 cf. ad Numid. 1, 2. Integrum nomen autem hominem designat erga hospites et amicos officiosum. בדאשמן pro pleniore עבדאשמן (servus Aesculapii) Cit. 12. Carth. 2, cf. בדעשתרת pro עבדעשתרת (servus Astartes) Carth. 1. De nomine אשמן v. ad Cit. 5.

סלמן) Samech latere videtur in duobus signis fortasse ita restituendis 𐤎: sequuntur litterae ligatae מל. Integrum nomen fortasse est סַלְמִי *Salaminius* ex Cypro.

XI.

CITIENSIS QUARTA.

Tractarunt eam *Barthélemy* in *Mémoires de l'acad.* T. XXX. *Swinton* in *Philos. Transact.* T. 49 p. 432 (qui titulum ex Porteri apographo dedit). *Koppius* l. c. p. 247. *Hamakerus* p. 104, qui omnes consentiunt, ita legendum esse:

תארְאאמת
מלכיתן
רבחרש

(nisi quod Swinton pro חרש mavult חרן, praeter omnem rationem): quod tamen pervario modo explicant. Ac *Swinton* quidem: *ductor Amathuntis*, *rex Citii* (pro מלך כיתן), *princeps Ceryniae*, quo nil a linguae rationibus alienius; *Koppius:* תאר אאמת מלכיתן רב חרש „*das wahre Bild Malkithan, colossalisch ausgehauen*"; *Hamakerus:* תְּאָרָא אָמַת מְלֻכִיתֵן רַב חָרָשׁ *Theora*, *serva Molech-jitteni*, *principis Choreschi* (Curii?).

Equidem vulgarem verborum lectionem hunc in modum explicarerim:

תאר אאמת	*Imago vera*
מלכיתן	*Melch-jitteni* (a Rege dati)
רב חרש	ἀρχιτέκτονος.

cum Koppio statuens, haec verba subscripta fuisse imagini mulieris defunctae, cf. inscr. 7. 60. 71, et ad inscriptionis colorem inscriptionem persico-graecam in Nakschi-Rustam repertam: *τὸ πρόςωπον τοῦτο Μασδάσνου υἱοῦ θεῶν ἐκ γένους Ἀναριάνων κ. τ. λ.* (*de Sacy mémoires sur diverses antiquités de la Perse* pl. 1) et *τοῦτο τὸ πρόςωπον Διὸς θεοῦ* (ibid. p. 107). Sed haud scio an lin. 1 litt. 6, cuius scapus in apographo Pocockiano brevior est quam *Mem* litterae lin. 2, potius *Schin* sit (v. pag. 46 no. 5. 6), quo posito

(solent enim apographa, et maxime quidem Porteriana, in his litteris distinguendis parum accnrata esse) ita legendum esset:

תארא אשת	*Theora uxor*
מלכיתן	*Melech-jitteni*
רב חרש	ἀρχιτέκτονος.

De utrinsque nominis proprii forma (sive תְּאֹרָא sive תַּאֲרָא; sive מִלְכִּיתֵן, sive מִלְכִּיתֵן) non disputo: sed רַב חָרָשׁ non dubito esse ἀρχιτέκτονα, cui ad amussim respondent duo verba phoenicia רַב חָרָשׁ in appositione cogitanda, ut רַב מַג *princeps magus* Jer. 39, 3, רַב סָרִיס *princeps eunuchus* 2 Reg. 18, 14, cf. רַבְשָׁקֵה (princeps pincerna) ibid. Jes. 36, 2. Hebraeorum autem רב Alexandrinus interpres persaepe reddit ἀρχι—, ut רב סריסים ἀρχιευνοῦχος Dan. 1, 3 sqq., רב טבחים ἀρχιμάγειρος Jer. 39, 9 et saepe, חרש constanter reddunt τέκτων (v. Trommii concord. II p. 525), semel ἀρχιτέκτων Jes. 3, 2. Opifices autem in his lapidibus saepius memorantur, ut Cit. 7 et Carthag. 9, ipsum חרש recurrit Cit. 10. Fabris autem et lignariis et aerariis non poterat non abundare Cyprus, quam ligno ad aedificandas naves metallisque feracissimam fuisse constat, v. *Meursii Cyprum* p. 9 sqq. — Ceterum quod Hartmannus (vit. Tychsen. II, p. 560) finem inscriptionis mutilum esse putat, id plane de nihilo est: et minus etiam intelligitur, cur medelam ei afferendam mysterii instar tacere velit. „*Der Schluss scheint einige Ergänzungen zu erheischen, welche ich aber hier nicht näher bezeichnen darf.*“

XII.

CITIENSIS QUINTA.

Tractavit eam *Swinton*, inscr. Cit. (I) p. 32 sqq. eiusque apographum Porterianum dedit tab. I, in quo deest figura Zade similis in cacumine tituli, quam pro מצבה *cippus* scriptam esse coniicias. Litteras recte legit Swinton:

לאשמן.	*Esmuno*
בן אבע	*filio Abae*

in quo unum displicet n. pr. *Aba* quod etymo careret. Mihi duplex in mentem venit medela. Una est, quod אבע scriptum sit pro אבעל, sive per compendium, sive quod ל margini proximum evanuerat et describentis aciem propterea effugit. אבעל efferri possit אִיבַעַל, sive hoc interpretaberis *terra Baalis*, sive pro אבי בעל *pater Baalis* dictum existimabis, ut אִיעֶזֶר Num. 26, 30 et אִיעֶזְרִי ibid. pro אֲבִיעֶזֶר, אֲבִיעֶזְרִי Jos. 17, 2. Iud. 6, 11. 24. Ferri etiam possit אַבַּעַל i. q. הַבַּעַל *Baal* ellipt. pro עבדבעל, qua de re statim agetur. — Ex altera coniectura אבע per compendium scriptum esse suspiceris (quidni enim Phoenices quoque nomina propria ex parte per compendium scripsisse statuamus, pariter atque Graecos et Romanos?) pro אבעליון *pater Supremi* (Baalis) vel אבעלינים *pater Superorum*, cf. hebr. אֲבִיהוּ, אֲבִיאֵל, phoen. *Abibal* (אֲבִי בַעַל) et *Abdalonim* עבדעלינים. Ipsum nomen nostrum habes in secta *Abeloniorum*, Christianorum Punicorum, quos memorat Augustinus Opp. T. VIII p. 8, cuius nomen אבעלינים (singulari numero אבעליני) scribendum et *Patris Supremi cultores* q. d.

Hypsistarios explicandum esse putaverim. — Nomen אשמן (אֶשְׁמֻן), quod alibi numinis est, h. l. virum designat ex nota veterum consuetndine qua ipsas deorum appellationes per ellipsin vocabuli עבד ad mortales transferunt. Ita idem ille rex Tyriorum, qui proprie *Abdalonimus* (עבדעלנים servus Superorum) appellatur, brevius *Alonimus* dicitur (v. lib. IV cap. 3), aliaque virorum nomina, ut *Aserimus* (אֲשֵׁרִים), *Astartus* (עשתרת), *Astarimus* (עַשְׁתָּרִים), *Bocchor* (i. e. מכקר Mochar, Hercules), חֻנָּא Carthag. 5 deorum nomina gerunt per ellipsin pro עבדאשרים, עבדעשתרת, עבדעשתרים, עבדמכקר, עבדחנא (Carth. 9), atque אשמן quod viri nomen est h. l. et Cit. 22, dicitur pro pleniore עבדאשמן (cultor Esmuni) Cit. 12. Carth. 2. 8. 9, et בר אשמן Cit. 3. Esmunum autem deum a Phoenicibus impensius cultum esse, testantur etiam alia multa nomina virorum cum eo composita, velut נצב־אשמן (columna Esmuni) Cit. 33, אשמניתן (quem Esmûn dat) Carth. 8, אשמנתן (quem Esmûn donavit) Cit. 21, אשמנעיר (quem Esmûn excitavit) Cit. 16. 17. De Esiuuno autem, Phoenicum numine, quod graece Ἀσκλήπιον nuncupant, nobilissimus est locus Damascii apud Phot. cod. 242 p. 573 ed. Hoeschel: ὅτι ὁ ἐν Βηρυτῷ, φησίν, Ἀσκληπιὸς οὐκ ἔστιν Ἕλλην οὐδὲ Αἰγύπτιος, ἀλλά τις ἐπιχώριος Φοίνιξ. Σαδύκῳ γὰρ ἐγένοντο παῖδες, οὓς Διοσκόρους ἑρμηνεύουσι καὶ Καβείρους. ὄγδοος δὲ ἐγένετο ἐπὶ τούτοις ὁ Ἐσμοῦνος, ὃν Ἀσκληπιὸν ἑρμηνεύουσιν. οὗτος κάλλιστος ὢν θέαν, καὶ νεανίας ἰδεῖν ἀξιάγαστος, ἐρώμενος γέγονεν, ὥς φησιν ὁ μῦθος, Ἀστρονόης (Astartes, ut recte Seldenus de Diis Syris p. 261) θεοῦ φοινίσσης, μητρὸς θεῶν· εἰωθώς τε κυνηγετεῖν ἐν ταῖσδε ταῖς νάπαις, ἐπειδὴ ἐθεάσατο τὴν θεὸν αὐτὸν ἐκκυνηγετοῦσαν καὶ φεύγοντα ἐπιδιώκουσαν, καὶ ἤδη καταληψομένην, ἀποτέμνει πελέκει τὴν αὐτὸς αὑτοῦ παιδοσπόρον φύσιν· ἡ δὲ τῷ πάθει περιαλγήσασα καὶ παιᾶνα καλέσασα τὸν νεανίσκον, τῇ τε ζωογόνῳ θέρμῃ ἀναζωπυρήσασα· θεὸν ἐποίησεν, Ἐσμοῦνον ὑπὸ Φοινίκων ὠνομασμένον ἐπὶ τῇ θέρμῃ τῆς ζωῆς. οἱ δὲ τὸν Ἔσμουνον ὄγδοον ἀξιοῦσιν ἑρμηνεύειν, ὅτι ὄγδοος ἦν τῷ Σαδύκῳ παῖς, ἐν σκότῳ διωλυγίῳ πολὺ φῶς ἀνάψας. Quicquid iudicabis de hoc mytho, prae ceteris memorabile videtur, quod numinibus Phoenicum domesticis non adventiciis Esmunum annumerat Damascius ipse Syrus et patriarum religionum peritissimus, dein quod duplicem de nominis origine sententiam circumferri narrat. Atque posterior quidem, qua אשמן idem censetur atque שְׁמִינִי *octavus*, commendari videtur etiam verbis Philonis Byblii ap. Euseb. praep. evang. 1 p. 39 ed. Colon. *Ταῦτα δέ*, φησι, πρῶτοι πάντων ὑπεμνηματίσαντο οἱ ἑπτὰ Συδὲκ παῖδες Κάβειροι, καὶ ὄγδοος αὐτῶν ἀδελφὸς Ἀσκληπιός, ὡς αὐτοῖς ἐνετείλατο θεὸς Τάαυτος. Attamen propter insignem religionum phoeniciarum et aegyptiarum necessitudinem (v. infra ad Carthag. 3), quam in hac ipsa fabula significat Philo Byblius, neque mythi neque nominis primam originem in Phoenicia quaesiverim: immo placet Jablonskii sententia (Panth. Aegypt. P. I. lib. 2 c. 7 §. 11—14), qui Esmûnum Phoenicum haud diversum esse existimat a ϣⲙⲟⲩⲛ Aegyptiorum i. e. Pane, generationis numine, quanquam in eo fallitur, quod huic nomini aegyptio *octavi* significatum tribuit. Videtur potius ϣⲙⲟⲩⲛ et ϣⲙⲏⲛ (quae posterior vulgaris eius numinis appellatio est), ut bene animadvertit Champollion (l'Égypte sous les Pharaons I, p. 260 sqq. 291 sqq. T. II. p. 128), descendere a radice quadam aegyptiaca ϣⲙⲙⲙ, ϣⲙⲟⲙ i. q. ϧⲙⲟⲙ, ϧⲙⲙⲙ *calefieri*, *incalescere* (cf. Χέμμις,

ϣⲙⲓⲛ et ⲭⲙⲙⲓⲛ *Panopolis*, ϣⲙⲟⲩⲛ *Hermopolis Magna*, ϣⲙⲟⲩⲛ ⲛⲉⲣⲙⲱⲛ *Mendes*), quod quidem etymon et generationis numini egregie conveniret et Damascii de eius origine opinionem confirmaret. Magis certe hoc placet, quam quod Hamakerus (Miscell. p. 6) Damascium putat אשמן solvisse in אש מני *πῦρ τῆς μοίρας* idque liberius extulisse *ἡ θέρμη τῆς ζωῆς*. Ceterum quomodo ipsi Phoenices, recentiores certe, Aesculapii sui naturam allegorice explicuerint, ex Pausaniae verbis (Achaic. cap 23) intelligitur: *ἐν τούτῳ τοῦ Ἀσκληπιοῦ τῷ ἱερῷ* (sc. in Aegiensi) *εἰς ἀντιλογίαν ἀφίκετο ἀνήρ μοι Σιδώνιος, ὃς ἐγνωκέναι τὰ ἐς τὸ θεῖον ἔφασκε Φοίνικας καί τά τε ἄλλα Ἑλλήνων βέλτιον, καὶ δὴ καὶ Ἀσκληπιῷ πατέρα μὲν σφᾶς Ἀπόλλωνα ἐπιφημίζειν, θνητὴν δὲ γυναῖκα οὐδεμίαν μητέρα· Ἀσκληπιὸν μὲν γὰρ ἀέρα γένει τε ἀνθρώπων εἶναι καὶ πᾶσιν ὁμοίως ζώοις ἐπιτήδειον πρὸς ὑγίειαν, Ἀπόλλωνα δὲ ἥλιον, καὶ αὐτὸν ὀρθότατα Ἀσκληπιῷ πατέρα ἐπονομάζεσθαι, ὅτι ἐς τὸ ἁρμόζον ταῖς ὥραις ποιούμενος ὁ ἥλιος τὸν δρόμον μεταδίδωσι τῷ ἀέρι ὑγιείας.* Apparet ex his, etiam Phoenices aliquam inter Aesculapii et Solis naturam statuisse necessitudinem; quod vero inde effecisse sibi visi sunt Muenterus (Religion der Carthager p. 92) et Hamakerus (Miscell. p. 5), Apollinem Ismenium (*Ἰσμήνιον*) Thebanorum proprie *Esmunium* esse, non ab Ismeno dictum, Boeotiae flumine in cuius littore Apollinis templum erat, id sobriis rei arbitris vix et ne vix quidem persuadebunt. De Aesculapii templo Carthaginensi, tum splendidissimo tum ditissimo in ipsa acropoli sito v. Strabo XVII c. 14. Appian. Pun. c. 81, cf. Münter l. c. p. 93 sqq. Punici autem nominis *Esmûn* אֶשְׁמֻן aliud quoddam vestigium habebis infra lib. IV, cap. 3 in nomine plantae *Astresmunim* i. e. חציר אשמני *herba Aesculapica*.

XIII.

CITIENSIS SEXTA.

Fortasse mutila est. Quae adsunt legi possunt: לבן אחנא. Primam enim litteram, quae Nun videtur, Lamed esse debere, sententia iubet communisque inscriptionum color: in quinta dextram partem Chet litterae agnoscas. בן אחנא *Ben-Achina* (filius fratris nostri) n. pr. esse potest simile hebraeo אֶחְאָב *Ahabus* pro אֲחִיאָב (frater patris); quanquam offendas in suffixo arab. נא pro נו.

XIV.

CITIENSIS SEPTIMA,

pariter atque sexta, octava, decima, undecima, a superioribus interpretibus intacta est. Equidem lin. 1 agnoscere mihi videor שנת (anno), sequente monadis signo. Quae sequuntur lego:

רח עבדך
על' נחם א
חשב

quae hebraeo more et sine compendiis ita scribas

רָח עַבְדְּךָ עֶבֶד עֶלְיוֹנִים נַחֻם אֲחֹשֵׁב i. e.

(anno ....) *respiravit a labore* i. e. vita functus est *servus tuus, servus Superorum* i. e. vir pius, *Nahumus textor.*

רח (רָח) respondet arabico رَاحَ *quievit* (pr. respiravit a laboro) IV. *respiravit, spiritum duxit*, it. *mortuus est homo.* X. *quietem invenit, quievit.* In V. T. verbum רוּחַ in Kal non reperitur, sed similiter usurpant cognatum רָוַח fut. יִרְוַח לִי Iob. 32, 20 respiro, recreor.

עבדך *servus tuus* (o Baal), locutio consueta, qua non solum se ipsos designant titulorum auctores (Melit. 1 vide p. 98), sed defuncti etiam a filiis et nepotibus designantur (inscr. 60), ut Hebraei etiam absentibus, quos patronorum favori commendare volunt, עבדך apponunt. Gen. 44, 27: וַיֹּאמֶר עַבְדְּךָ אָבִי אֵלֵינוּ. 30, 31. 32, 20.

עע compendia scribendi esse, vel ex eo apparet, quod duo Ain in eodem vocabulo se excipientia non fert Hebraismus, nedum vocabulum habet his solis litteris constans (quum praecedens עבדך et sequens נחם certae lectionis sint). Quum ע saepe pro עבר, עבדך legatur (pag. 54), haud scio an עע sit עבר עלינים *servus Superorum*, pius Deorum cultor, neque miraberis in his titulis cumulatiores formulas pietatem defuncti celebrantes.

De n. pr. נַחֻם v. Cit. 3, חֹשֵׁב autem et machinarum bellicarum *artificem* 2 Par. 26, 15 et *textorem artificiosum, plumarium, polymitarium* designat (v. Thes. ling. hebr. I, p. 531 B), quod quidem posterius, tanquam usitatius praetulerim. In Mem littera linea media directa omissa est, ut Numid. 4, 3 in כמן, cf. pag. 36.

XV.

CITIENSIS OCTAVA

ita legenda videtur:

נצ׳ לאש י׳ חן	*Cippus viro consuli Chan-*
אאשמן. ל חכ	*Esmuno* (Asclepiodoro) *a Cha-*
מדיחילא בן	*cam-di-chaila, filio*
שלשל וסנס	*Salsal, et Senaso,*
ש׳ חמש	*principe Quinquevirorum.*

quod sine scribendi compendiis et additis vocalibus more Hebraeorum scribas:

נְצִיב לְאִישׁ יֹעֵץ חַן־אַאְשְׁמֻן לְחָכָם־דִּי־חַיְלָא בֶּן שַׁלְשַׁל וסנס שַׂר חֲמִשׁ

Sed singula iam vindicanda. נץ (נצ׳ לאש י׳) pro נציב nihil difficultatis habet. Quod sequitur signum ה litterae simillimum est (p. 25). Sed neque h. l., neque Cit. 15, 1. 29, 1. 33, 1, ubi idem signum excipit vocabula חַג *refugium*, מצבח et מ׳ pro מצבח, ה sensum commodum praebet. Contra sententia tantum non flagitat *Lamed* quapropter in lapide scriptum suspicor 𐤋 *Lamed* addito in cacumine apice, qualem sed dextrorsum flexum Lamed habet Cit. 2 lin 3.

Litterae אשי (nam tertia littera h. l. et lin. 3 oon alia esse potest atque Jod) iunctim lectae essent אִשְׁי *vir* s. *maritus meus* et cippum a vidua positom designarent. At non a muliere, sed a viro, id mooumentoio positum esse, ex sequentibus apparet. Videtur igitur י scripturae compendium esse pro יגע *fessus*, *senectute pressus* (v. Tripol. 2) vel, quod malim, יעץ *consiliarius* (consul), *amicus regius*, cf. plenios אש יעץ Cit. 33.

(חַנ־אַאֶשְׁמֻן) quem *donavit Esmûn* i. e. *Asclepiodorus*, com א art. pro vulgari ה. Quod sequitur |• est signum distinctionis, quod statim excipit nomen eios qui titulum posuit, praefixo Lamed auctoris cf. ad Cit. 3. 23. 33.

(לְחֲכַם־דִי־חַיְלָא) Nomen propriom חכם־די־חילא colorem habet prorsus aramaeum et haud scio an aramaeae stirpis hominem prodat, ut in V. T. טָבְאֵל est nomen Syri hominis syrum Jes. 7, 8. Nostrom reddiderim: *iudex* s. *praefectus* (حاكم) *exercitus*.

(בן שלשל וסנס) Versos perdifficilis. Prios nomeo proprium patrem eius, qui titulom posuit, designaus, ex cooiectura legi שלשל (litterarum figurae ferreot etiam מלמל, מלשל) arab. سلسلة *catena*. Septiioa littera haud dubie noo Gimel est, sed Waw, et tres quae sequuotur nomeo proprium alius viri cootioent, qui uoa cum *Chacam-di-Chaila* id monumentum posuit. In hoc primoin signum et tertium possint e duabus litteris coopositae videri, velut ex *Aleph* et *Samech:* sed אסנאס vix apta fuerit nominis proprii forma. Malim igitur illa signa simplices litteras habere, quanquam etiam סנס commodo etymo caret.

(ש׳ חמש) reddidi *princeps* (ש pro שר probabiliter habes etiam Cit. 33) *quinque* virorum, quod fortasse illustrari potest ex celeberrimo iustituto Carthaginensiom, apud qoos magna quaedam auctoritas erat penes *Quinqueviros*, *πενταρχίας*, qoae demum cunque huius magistratus ratio erat, v. *Kluge ad Aristot. Polit.* p. 120 sqq. *Heeren hist. Werke* T. XIII p. 129. Citieosiom autem rempublicam eodem fere modo administratam fuisse, atque sororiam Carthagineosium, usminem facile mirabitur. De

XVI.

CITIENSI NONA

legeoda et omnes despararunt et ego despero. Litterarum figura a reliqnis diversa levior et minus legitima esse videtur, qoam ut hodie legi possit. Similis ratio est decimae nooae.

XVII.

CITIENSEM DECIMAM

Koppios l. c. pag. 200 ita legit, et interpretatur:

כ.רזאר	. . . . . .
בן־חר	*filius Churi*
בפחז	*in nihilum*
שת	*redactus*

primae lineoe litterae qnid significent, se ignorare fassus. Qua in explicatione refellenda nos non magis otium cousumemus, quam fecit Hamakerus: duo tantum statim hoo loco praemunibimus, quae ad figuras pertinent a Koppio ita lectas, ut Palaeographi subtilitatem plane desideres. Ac *primum* Koppius lin. 3 litt. 2 *Phe* esse existimat, his additis verbis: „*Es sahe noch niemand* [sed nos videramus, vide hist. ling. hebr. p. 169, qui quidem liber Koppio nun ignotns erat] *weder auf den Münzen noch auf den Steinschriften der Phönizier ein Phe. Ich habe selbst fast gezweifelt, ob ein solcher Buchstab in ihrem Alphabete gewesen sey. Da jedoch schon in der ältesten Palmyrenischen Inschrift vom Jahre 49 n. Chr. Geburt und weiter in den folgenden, nicht weniger in den alten Samaritanischen Handschriften dieser Buchstab vorkommt* [minime mirum id quidem, quum hi codices contextum hebraeum repraesentent, neque sane *nova* sit haec littera], *er auch für die Sprache selbst schwer möchte zu entbehren gewesen seyn; so veranlasste mich dieses, alle Cyprische Inschriften* (quidni etiam reliqua monnmenta, quum iu Cypriis Phe non sit!) *wiederholt durchzulesen, und deren Inhalt genau zu prüfen. Bey dieser Nachforschung stiess ich auf die Inschrift no. X.*" „*Dass aber diese Figur ein* פ *wirklich sey, davon haben mich Gründe sowohl aus der Sprache, als aus der Schrift selbst überzeugt. Man setze einen noch nicht bekannten* (cur litteram hncusque ignotnm, quam etiam insolentior fignra litterae notae esse possit?), *und versuche, ob eine bessere Erklärung möglich sey. — Man vergleiche das Samaritanische* פ *mit unserem* [vide tab. nostr. 3 col. 2] *und man wird unten und oben die Aehnlichkeit nicht verkennen.*" Quae quidem disputatio mngno Palaeographo vix dignn est, quum argumentnm e scripturae ratione petitum non minus futile sit, qnnm qnod e lingua ductnm est. Quis enim nescit, a solis Samaritanorum litteris, recentioribus illis atque scribarum artificiis varie alteratis, fallacem esse argumentationem? Quis non videt, litteram nostram, qnae tria habet brachia sinistrorsum extensa, Phe Samaritano, quod nonnisi nnum habet idqne in summo (basis litterae in his scripturae geueribns, quippe ex ligato scribendi genere orta, ad nativnm eius figuram non pertinet), dissimillimam esse? Et quid dicamus de vocabulo פַּחַז qnod Gen. 49, 4 *lasciviam*, *salacitatem* (coll. فحش), alibi *iactantiam*, *superbiam* (Zeph. 3, 4. Jer. 23, 32), nnnqnam *vanum*, nednm *nihilum* significat? quid de locntione בפחז שת *in vanum* (!) *positus* pro *mortuus est?* Mnlto rectius Hamakerus (Miscell. p. 93) hanc litteram vel *simplex He*, vel ex duobus eiusdem litterae formis (et) compositnm esse censuit, ut legeretur חרבה החרשי. Qnarum opinionnm prior, qnam et ipsam Hamakerns praefert, unice vera videtur. Namque dnas diversas einsdem litterae figuras in unum signum copulatas in antiqna scriptnra sine exemplo fnerint: cui accedit qnod non He est, sed Jod, et qnod litterae nunqnam copulari solent, nisi einsdem vocabuli sunt. — *Deinde* quod Koppius ultimam tituli figuram

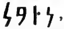
ת esse statuit, id lectoribus persuadere ne tentavit quidem, neque potuisset, si tentasset. Hoc enim signum non magis pro vera littera haberi potest, quam simillimum in inscriptione vasis Panormitani extrema (nn. 43) et similia ornamenta in Cit. 27. 32. 33 (pag. 56): neque magis probandus Hamakerus, qui inter Tau et Jod litteram fluctuare videtur.

Atque hic quidem in universo titulo legendo veritati propior est, ita legens:

נֶדֶר אר בֶּן־חֹרֶב הַחֲרִשִׁי

Monumentum votivum Uri filii Horebi Harischitae,

nomen gentilicium חֲרִשִׁי referens ad Erysthiam, Ἐρυσθείαν, Cypri urbem (v. Steph. Byz. h. v.), apud Phoenices חֲרִשַׁת (imo חֲרֵשֶׁת) *terra arata* scripta. Sed in his quoque plura sunt, quae iure desideres. Namque praeterea quod signum illud finale non magis Jod esse potest quam Tau; Hamakerus lin. 1 punctum illud plane neglexit, neque ullum exstat aliud exemplum, quo probetur, נדר *monumentum* esse *ex voto positum*, certe nunquam alibi titulus ab hoc vocabulo orditur. Cui accedit quod vix credibile est tale monumentum votivum unquam positum esse sine mentione eius numinis, cui illud voto promissum sit. Malim igitur primas litteras primae lineae ita instaurare:

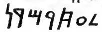
, nisi ipsum per compendium scriptum est pro נצב, scupo semel, non bis posito, ut in Æ pro AE et alibi in litteris nexis (p. 52). Quibus praemunitis integrum titulum, quem pariter ac plerosque reliquos, sepulcralem censeo, ita legerim:

נצב לאר	*Cippus Urio*
בן חר	*filio Chore-*
ב החר	*bi, fa-*
ש	*bro*

mure hebraeo ita scribenda: נְצִיב אֻר בֶּן חֹרֶב הֶחָרָשׁ. Nomen proprium sepulti aut אֻר (אור *ignis, lux*) legi potest aut אֲרִי *Leo:* patris nomen aut חֶרֶב (gladius) aut חָרֵב (siccus) aut חֹרֵב: sed posterius praeferendum videtur et forte idem est quod حارب *bellum gerens, bellator.* Litt. 4 lin. 3, ut recte animadvertit Hamakerus, si modo integra est, *Resch* esse possit ex numis Tyriis notum (p. 45): malim tamen reponere , quum vix credibile sit, Resch in tam brevi titulo bis plene scriptum esse (lin. 1. 2), semel per compendium; utrum autem h. l. הֶחָרָשׁ *ferrarium* an *lignarium* designet eo minus definio, quum utriusque generis artifices in Cypro ligno et metallis feracissima non possint non frequentes fuisse (v. Meursii Cyprum p. 9).

XVIII.
CITIENSIS UNDECIMA,

cuius prima linea itidem manca est ita fere suppleri potest:

i. e. לע׳ חרש בן — *Servo tuo Charascho, filio*
רם נ׳ — *Rami, cippus.*

additis punctis et sine scripturae compendiis:

לְעַבְדְּךָ חָרָשׁ בֶּן־רָם נְצִיב.

De ע pro עבדך vide pag. 54. 98. Nomen pr. sepulti varis pronunciari possit: חָרָשׁ (faber), חָרֶשׁ quod est n. pr. viri 1 Par. 9, 15, חֶרֶשׂ *testa* et i. q. חֶרֶס *sol.* Pro נציב habebas נץ Cit. 8, 1, h. l. fortasse unum נ׳.

XIX.

CITIENSIS DUODECIMA.

Dedit eam ex Porteri opographo *Swinton*, *inscr. Cit.* tab. 1 et explicavit p. 16 sqq. Explicaverunt praeterea *Koppius* I, p. 238 sqq. *Hamakerus Miscell.* p. 9. 100, et explicavimus nos in *Ephemerid. lit. Jenens.* 1820 no. 39.

Atque Hamakerus quidem (priorum errores taceo) legit:

לעבדאשמן — *Abd-Esmuno*
בן עבדמנ(י) הרב — *filio Abdmeni, principi*

vel עַבְדְּמְנִי רַב. Sed figura penultima neque יר neque הר esse potest. Modo accurata sunt apographa (et satis bene congruunt Pocockianum et Porterianum), non potest non esse ער, et propterea legendum videtur:

לְעַבְדְּאֶשְׁמֻן — *Abd-Esmuno*
בֶּן עבדמְנִ(י) עֲרָבִ(י) — *filio Abdmeni, Arabi.*

עַבְדְּמְנִי esset *cultor deae* מְנִי i. e. *Fortunae*, *Sortis*, arab. مَنَاة Cor. 53, 19. 20, cuius apud Babylonios cultae mentio est Jes. 65, 11, ubi plura de his religionibus disputavimus in Commentario. Jod in extremo vocabulo עבדמני omissum neminem morabitur coll. רר pro רְרִי Cit. 22, 2 (p. 58): magis aliquem vexet eadem littera omissa in ערב (v. pag. 57 inf.) idemque nomen articulo carens. Propterea non possum quin suspicer latere in quattuor ultimis litteris מלקר, ut penultima figura sit ק, antepenultima ל: quo posito lin. 2 legenda esset:

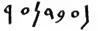
בן עבדמלקר — *filius Heraclii.*

XX.

CITIENSEM TERTIAM DECIMAM

perverse pinxit Pocockius, ita ut summa ima faceret. Paucis eam tetigit Koppius p. 204, de ea desperavit Hamakerus p. 92.

Equidem priore linea ita suppleta:

lego:

לעבדנער — *Abd-Naro,*
אבי שלח — *patri Schelachi.*

Lin. 1 litt. 1 *Lamed* huiu simile habes lib. I §. 23 no. 17. 18 et cum brachiolo dextrorsum extenso (si modu hoc genuinum est) Melit. 4 lin. 1. — Litt. 3 vix dubito pro *Ain* reponendum esse *Daleth*, cuius brevis caudula nuuuuuquam a descripturibus neglecta est, veluti Carth. 1 liu. 2 in verbis אש נדר. — Ex litterae quintae ruderibus Nun fingi poterat et Zade: facilius illud, quod etiam seutentia commendatur. Nam עבד צער (servus parvi s. contemti) quid sit apud Phoenices vix dicas (dicas furtasse apud Frauciscanos): cuntru נער *iuvenis* pussit vel *Hercules* esse, qui in numismatis Phueniciis capite iuvenili depingitur vel *Esmunus* s. *Aesculapius*, quem (ut Graeci Apullinem) iuvenem formosum fiuxisse Phoenices supra vidimus (ad Cit. 5.). Dei autem attributu pru ipso dei nomine reperiuntur etiam in nomiuibus propriis Arabum, velut عبد الرحمان *cultor Misericordis*, عبد الرزّاق *cultor Largitoris* cet.

Lin. 2, ubi primum litterarum symplegma cum Koppio lego אבי, pro patre memorari videtur filius, qui fortasse patre nubilior erat, ut etiam Arabes sulent a filiis cugnomenta ducere, v. c. ابو عبد الله. Ceterum שלח (שֶׁלַח) est etiam in numinibus patriarcharum Gen. 10, 24. 11, 12. — Quud infra titulum est litterarum symplegma non cum Koppio lego מת (mortuus est), quod uum praecedentibus verbis construi uun possit, sed שנ (quarum litterarum ductus in eo revera continentur) i. e. *anno*: cifras in infimu lapidis parte evanuisse vel a descriptore omissas esse suspicatus. Simile signum habes Numid. 1 in postscripto.

XXI.

CITIENSIS QUARTA DECIMA.

Omissis quattuor signis, quibus duo versus quasi septi sunt, quaeque ad ornumenta pertinent (v. pag. 56), itemque neglectis punctis, quae vix a statuario profecta sunt, ita legendum videtur:

בעליתן
בן עבדמל

Sed postremum vocabulum vix integrum est, et haud scio an hoc per compendium scriptum sit pro עבדמלקר vel עבדמלקרת *(Heraclius)* v. Atheu. 2. Carth. 3. 5. Prius nomen בעליתן (בַּעַלְיָתַן) valet: (quem) *Baal dat*, cf. יוֹנָתָן, *Adeodatus*, *Dieudonné.*

XXII.

CITIENSIS QUINTA DECIMA.

De huius lectiune nihil pru certu affirmo: unum sciu, nomen viri sepulti iis litteris, quae punctis inclusae sunt, contineri, cf. Cit. 23 et inscr. Sard., item supra pag. 55. En legendi periculum, iu quo posuimus, figuras , quae bis occurrunt lin. 1 et 3, unam tantum litteram *Chet* esse (cf. pag. 28):

חג ל . חר
בן עבד
ה . מח
ר כנס כבר
סל

Prior eius pars usque ad lin. 3 mediam interpretanda videtur: *Refugium* s. *asylum* (sepulcrum) *Horo*, *filio Abdae*. חג sing a חַגְוֵי סֶלַע *refugia petrae* Cant. 2, 14 coll. arab. مَحْجَا refugium. Tertia littera ה videri possit, quam cum חג copulatam pro forma feminea (חגה) habeas. Quum vero statim sequatur n. pr. sepulti, statum constructum in ת exeuntem desideres, et iam supra (ad Cit. 8, 1) dixi, cur hanc litteram Lamed habere malim. In utroque nomine proprio, חר (הר Cit. 2, 1) et עבדה (עַבְדָּה i. q. עַבְדָּא Cit. 23. 24 et gemm. nn. 45 *servus* sc. Dei) nihil difficultatis est. Quae vero interpunctionem sequuntur, obscura sunt, quanquam hoc certum videtur, ea non munus artemve sepulti designare, sed sententiam potius sepulcralem continere, eam tamen incertiorem, quum ultima linea mutila esse possit. Ut legendi certe periculum fiat, tria verba priora efferenda videntur מְחֹר כֹּנֵס כַּבֵּר *praemium eius*, *qui coacervavit multa.* Quartum (modo omnia sana sunt) vel סל legendum est, vel זל. Prima enim littera vel *Samech* est infra evanidum, vel omissa extrema caudula *Sain* (§. 18), quanquam, quidquid statues, sententia non multum mutatur, quum Phoenices ut vidimus (ad Athen. 1. pag. 114) subinde ס pro ז ponant et radices זלל et סלל in lingua hebraea finitimae sunt. Utrumque autem, זל et סל, maxime prius, significare possit *contemtum*, *vilipensionem*, coll. זלל vilis, abiectus fuit Jer. 15, 19. Thren. 1, 11, Hi. vilipendit Thren. 1, 8, ذُلّ vilitas, ذَلَّ vilis fuit, quo adoptato sententia eaque non inepta, liberali homine digna, esset: *praemium eius*, *qui multas divitias corrasit*, *est contemptus* hominum. Integra igitur inscriptio ita transferenda esset:

Asylum Choro,
filio Ab-
dae. Praemi-
um coacervantis multa
(est) contemptus.

XXIII.

CITIENSIS SEXTA DECIMA.

Etiam haec valde dubiae est et lectionis et interpretationis. Incipit ea a ל eius, cui cippus positus est, cuius nomen proprium usque ad mediam lineam secundam protenditur, ubi sequitur בן. Sed quonam modo illud legendum? Posterior eius pars lin. 2 litt. 1—3 satis manifesta est עיר, quod (עִיר pronunciandum) fortasse etiam in sequente titulo alteram nominis proprii partem constituit. Inde efficias, priorem eius

partem numinis cuiusdam nomen continere, qued tamen ex litteris, ut nunc sunt, vix exsculpas. Quattuer (vel quinque) signa sunt מחרג (non מגגרג, num due illa signa sunt Chet pag. 29), quod *terrentem* reddere et Herculis attributum censere possis, sed nulla auctoritate. Possit etiam, qui apud Bochartum (Canaan p. 572) legerit, מַחֲרִיד esse Herculis Libyci nomen, in eam sententiam facile delabi, pro ג una addita lineola reponendum esse ד, et legendum מַחֲרִד: tale vero Herculis attributum commenticium esse, et *Μάκηρις*, Herculis Libyci nomen, quod ad מחרד referebat Bochartus, non aliud esse atque מכקר = מלקר *Hercules*, infra videbimus (lib. IV, cap. 3). Fortasse igitur validior quaedam medicina adhibenda est. Si litterarum ductus hunc fere in modum supplere liceret

haberes מלקרת, ipsum Herculis nomen, et integer titulus legi posset:

למלקרת־
עיר בן ע
םם

sed haec non nisi exempli causa posui. Patris nomen עםם petest *fortem* significare, coll. arab. عظم fortis fuit.

XXIV.

CITIENSIS SEPTIMA DECIMA.

Hugius (*über den Mythos der alten Welt* p. 149) legit: לאשמן עמד *Esmuno columna*, sed Mem esse non potest posterioris vocabuli littera media. Koppius prepterea (p. 246 sqq.) et Hamakerus (p. 103) rectius:

לאשמ
ן עיד

quod hic interpretatur: לְאֶשְׁמֻנְעִיד *τῷ Esmun-ed* i. e. cui Esmûn testis est, coll. אֱלְעָד, יוֹעֵד. Nen contemnenda haec nominis proprii origo: sed עֵד (testis), quod adeo Hebraei defective scribunt, Phoenices plene scripsisse, mihi non persuadeo. Itaque praestabit litteras עיד his vocalibus efferre עִיֵּד, quod Pi. esse petest radicis עוד (unde Hebraei habent עִוֵּד circumdedit), eiusdem forte significationis atque Pilel עוֹדֵד *restituit*, *confirmavit* Ps. 146, 9. 147, 6, unde apta sententia procedit: אֶשְׁמֻן־עִיֵּד (quem) *Aesculapius restituit* i. e. cui valetudinem restituit. Atque ita per Daleth legere iubet ultimae litterae figura sinistrorsum inclinata (p. 44). Contra tres litterae Cit. 16 lin. 2 עיר legendae, etiam h. l. hunc lectionem commendare possint: עִיֵּר *excitavit*, *suscitavit*, quod eodem fere redit, cf. n. pr. hebr. יָעִיר (quem) *suscitat* (Deus).

XXV.

CITIENSIS DUODEVICESIMA.

Pessime hunc titulum legit et interpretatus est Koppius (p. 237): תָּאוּב נֶעְבָּד חִנְיָן בֶּן־כֹּבָא *valde desideratus* (est) *veneratus Tinjan*, *filius Cobat*, qued examinare piget. Duas interpretationes proponit Hamakerus (p. 99), alteram probabiliorem:

תאו ב	*Theo* (dorcas), *fi-*
ן עבר	*lius Ebed-*
תנין	*tannin*,
בן כבא	*filius Cheba*,

alteram malae notae: תאהב לעבדתנין וגו' *amoris commonstratio Ebed-Tannino* cet. nam תֵּאָהֵב est vox nihili. Equidem cum priore Hamakeriana consentio, nisi quod primum vocabulum legere malim תאום (תְּאוֹם) *Thomas* (Didymus) Cit. 2 lin. 3. Non enim a me impetro, ut tertiam figuram *Var* esse putem, quod duobus brachiis munitum nunquam in Phoeniciis comparet (quanquam, fateor, *Baῦ* ita pingitur in veteribus Graecis), praesertim quum superius brachium inflexum sit et apice instructum: quam ipsam ob causam etiam He esse non potest. Mihi illa ex Mem et Vav ita conflata videtur, ut superior linea ad Mem, inferior ad Vav pertineat. Occurri possit, Vav quiescentis usum in תאום orthographiae Phoeniciae (lib. I §. 40) vix accommodatum esse: sed simile exemplum in hac ipsa inscriptione habemus lin. 3, sive תנין (תַּנִּין) legis, sive תנית (תָּנִית). In utroque littera quiescibilis (י, ו), nunc quidem quiescens, cum littera consona in unum signum copulata est, in qua eius rationis, quam Aethiopes in vocalibus designandis ingressi sunt, primas quasi origines agnoscas. — Lin. 3 fig. 2, ut diximus, est בן, et nomen patris עבדתנין, sive efferendum עַבְדְּתְנִין (ut olim fecimus Jen. A. L. Z. 1820 no. 39) *filius secundi* (Cabiri?), sive, quod praestat, עֲבַדְתַּנִּין quod Hamakerus reddit *cultor serpentis*, ego reddere malim *cultor crocodili*. Serpentes enim a Phoeniciis unquam cultos esse nescimus, *crocodilus* vero apud Aegyptios symbolum *Suchi* s. Saturni erat, v. Jablonskii Panth. Aegypt. T. III p. 70. Champollion Panthéon de l'Égypte no 22. Ceterum vix a me impetro, quin credam, in lapide ipso lin. 3 litt. 4 pro lectum fuisse , unde oriretur עבדתנית *cultor Tanaïtidis* s. Artemidis, ut Athen. 1, ubi vide. — Nomen proprium כֵּבָא (i. q. כְּאֵב dolor) ita intelligendum videtur, ut sit *infans*, *quem cum dolore peperit mater* (בֶּן־אוֹנִי) cf. gr. ὠδὶν, Euripid. Ion. 14. Aeschyl. Agam. 1418 Schütz. Alb. Schultens ad Iob. 39, 3. — De

XXVI.

CITIENSI UNDEVICESIMA

idem dicendum est atque de nona.

XXVII.

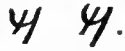
CITIENSIS VICESIMA.

Quamvis nonnullae litterae male descriptae sint et extrema tituli pars obscura, reliqua tamen non dubito ita legenda esse:

מצבת בחים לעבדאשמ

ן בן מלכיתן ה ....

Cippus inter viros Abd-Esmuno (Asclepiadi)
filio Melech-jitten ....

Lin. 1 fig. 2 haud dubie est *Zade*, ut luculenter apparebit collata eiusdem litterae figura Cit. 3 lin. 1 (in eodem voc. מצבת). — In בחים (בַּחַיִּים cf. Athen. 1. et Cit. 23) *Chet* formam habet alibi in Numidicis usitatam (p. 29), itemque *Jod* litterae figura simplex est et tachygraphica (p. 31). Quarta eius verbi littera vix recte depicta erit, et pariter atque extrema totius versus littera haud dubie est Mem paulo depravatius, ita fere refingendum . — In עבראשמן quarta littera est *Aleph* eodem modo scriptum Athen. 3 et Cit. 33, 1. 3 et similiter in Hispano-Numidicis (p. 20), quinta paullo imperfectius picta ea est litterae Schin figura, quam exhibuimus §. 32 (p. 46) nu. 3. — In מלכיתן (*quem Rex* i. e. Baal *dat* v. Cit. 4) tertiam litteram ita restituo, ut *Caph* sit . Ab iis autem quae post patris nomen sequuntur (מהאלל..ה!) explicandis equidem abstineo.

XXVIII.

CITIENSIS VICESIMA PRIMA.

Porteri apographon dedit *Swinton* in *Philos. Transactions* T. 54 p. 434 (v. tab. nostr. undec.), idque legit:

לאמנן חל *Amamono interfecto.*

Sed praestat nunc quidem exemplum Pocockianum, in quo littera tertia et quarta distinctae sunt, et eodem quidem modo atque constanter factum est in inscr. Tuggensi (cf. pag. 36). Tertia enim littera, in qua linea media directa transversam non secat, est *Schin*, quarta in qua eandem secat, *Mem*. Lege igitur (nam extrema littera in his apographis minus accuratis etiam Nun esse potest):

לאשמנתן *Asclepiodoro,*

pr. quem *Esmunus dedit s. donavit*, cf. יְהוֹנָתָן *quem Jehova donavit*, אֱלְנָתָן *quem Deus donavit*, et תנאשמנן Cit. 8.

XXIX.

CITIENSIS VICESIMA SECUNDA.

Nemo ullus hanc inscriptionem attigit. Satis certa tamen haec eius lectio:

(מצ)בת לאשמן: *Cippus Esmuno.*
אחר רו אשמש נר *Post pluriam Sol lucet.*

Quomodo in priore linea singula quaedam litterarum vestigia restituerim, lector eruditus me non monente videbit. Litterae enim Lamed (vide pag. 35 fig. 13. 14) scapus evanuerat, Mem autem fractum est et quasi lacerum, cf. pag. 37. — Versus posterior sententiam sepulcralem continet admodum tritam, quae respondeat nostro: Post nubila Phoebus! אחר efferri potest אַחַר et אַחֲרֵי; רו (ita enim legendum, non רג, quanquam figura nil differt a Gimel) scriptum est pro רְוִי (lib. I §. 40) *irrigatio* terrae, *pluvia*, a רָוָה irrigavit, cf. quod inde contractum est רִי arab. رِي Iob. 37, 11, secundum plurimos certe interpretes. Fortasse etiam רו apud Poenos pronunciatum

est *ru*, unde *Rubricatus*, Africae fluvius, ex Hamakeri coniectura (Miscell. p. 271) רו בריכות, malim רו בְּרִיכַת. אַשְׁמֹשׁ pro הַשְּׁמֹשׁ, ut אחשב Cit. 7.

XXX.

CITIENSIS VICESIMA TERTIA.

Parum felici successu hunc titulum tractarunt *Swinton* l. c. (qui Porteri apographum dedit), *Koppius* 1, p. 231—36. *Hamakerus* in Miscell. p. 97. Et hic quidem ita:

מצבת בקים
אש יעף אבב
ד אסר לאב
ינא דכתא

Cippum ad sustentandum virum defessum fieri curavit concio (ἡ βουλή) *pauperibus Citiensium*, addens titulum Syriasmis plenum esse „nec dubium, quin hic lapis aliquando ad latus viae positus fuerit, ut viatores pauperes, qui iumenti defectu pedibus iter facerent, sedem haberent, qua membra sua defessa refocillarent.“ Quid vero? Num revera Citiensium senatus tam ineptus fuisse putandus est, ut saxum publice erigeret tituloque instrueret talem in usum, quem ipsa terra gramine vestita ubique locorum longe melius praestabat? Talia excogitent umbratici homines, nunquam admisisset sensus communis veterum. Nec tale quid in lapide apparet. De litteris enim observandum est: 1) lin. 1 litt. 6 nullo modo esse potest Koph, quanquam ita etiam Swinton et Koppius; sed aperte est Chet (pro); 2) lin. 4 litt. 2 in utroque apographo non minus certo est Lamed, non Nun; 3) ex accuratiore Porteri apographo, ubi punctum lin. 3 init. omissum est, litterae autem אעבדא punctis inclusae, apparet, has litteras nequaquam separandas esse (ut fecit Hamakerus), sed in his contineri nomen proprium personae, de qua agitur in hoc titulo, vide Cit. 15 et inscr. Sard. et cf. lib. I §. 38, 3. 4) ex eodem apparet, lineae quartae litteras ita esse dispescendas: י ל ארכתא. 5) lin. 2 fig. 4 admodum sane insolita quo iure Koppius et Hamakerus statuant עק, nemo dixerit, quanquam certum est, primam esse Ain: mihi post Ain nulla ad contextum aptior videtur quam Zade, quanquam de apographi fide in hac littera dubito. Etiam 6) lin. 3 fig. 3 potius duas litteras יס complecti videtur. His praemissis lege:

מצבת בחים	*Cippus inter viros*
אש יעץ. אעב	*viri consulis Ab-*
דא. יסד לאב	*dae, positus patri*
י לארכתא	*meo* (suo) *ab Ari-Citta.*

מצבת בחים אש יעץ) cf. Athen. 1: ... מצבת ככר בחים. Hoc loco sequitur genitivus sine ל, quod non minus probandum. Pendet enim genitivus ex מצבת, non

ex בחים, quod insertum est. אש יעץ *vir consiliarius* (regis), mihi legere videor etiam Cit. 33 lin. 4 (cf. Cit. 8 lin. 1). Per contextum etiam ferendum esset אש יעף *vir fessus*, aetate gravis cf. עברך יגע Tripol. 2, 3.

אעברא) His litteris contineri nomen proprium viri, cui cippus erectus est, docent puncta, quibus inclusum est. Simili ratione usi sunt Aegyptii, qui nomina propria marginibus circumdabant, hodieque utuntur Sinenses. Et עבדא (עַבְדָא servus sc. Deorum) quidem satis consuetum est nomen proprium Phoenicum (v. ad Cit. 24) et Hebraeorum. Quid vero א? Olim putavi, hoc compendium scribendi esse pro ארני: id vero vix admittunt puncta memorata etiam hanc litteram includentia. Propterea non dubito, quin articulus sit, huic nomini proprio ad ellipsin resarciendam praemissus. אעברא ὁ δοῦλος est i. q. δοῦλος θεῶν vel δοῦλος τοῦ Βαάλ, ut apud Arabes الفخر pro فخر الدين, الشرف pro شرف الدين, الناصر pro ناصر الدين, de Sacy *chrest. arabe* T. I. p. 30 et p. 448. Cf. ad Tugg. lin. 3. Non magis autem miraberis articulum ante עברא, quam eundem in הַמָּוְתָה Ps. 116, 15. הַחַרְסָה Iud. 14, 18.

יסר לאבי לארכתא) = יָסַר לְאָבִי לַאֲרַכִּתָא *fundatus* s. positus *patri meo ab Aricitta* i. e. a me Aricitta. Ita titulorum auctores se ipsos prima persona ponere solent cf. Melit. 1. 3. 4.

Pro יסר exspectes forte יָסְדָה, quia refertur ad מצבת: sed quoniam paulo longius abest praedicatum a subiecto, in sexu potiori ponendo acquieverunt, v. c. Jes. 14, 9: שְׁאוֹל מִתַּחַת רָגְזָה ... עוֹרֵר Iob. 6, 10. 20, 26. Gen. 32, 9, cf. ad Cit. 2 lin. 2 (יִמֵּן). Tripol. 1. — אֲרִכִּתָא fuerit *leo Citii*, sed potest etiam legi אֹרְכִּתָא *lux Citii*.

XXXI.

CITIENSIS QUARTA ET VICESIMA.

Koppio (I, p. 243) multo melius hunc titulum legit Hamakerus (pag. 101) hunc in modum:

עמת שר לאש
רמלכתך בן עבדא

quae tamen ita sunt transferenda:

Populus Schûr Asch-
remalchutach-o, filio Abdae.

minime, ut Hamakerus fecit, *donum publicum* cet. ab עָמָּה i. q. عَامَّة *communis*, *publicus*, et שֵׁר i. q. תְּשׁוּרָה donum. — עמת (עַמַּת vel עָמַת) est i. q. עם *populus*, addita forma feminea, quae apud Phoenices etiam in statu absoluto ת esse solet (lib. IV cap. 4), v. Numid. 4 lin. 2. 3. Num. Sabrath. A. Inde contractum est עת Numid. 1, 3. 6, 2. 3. 4. שר (שֵׁר, שׁוּר *murus*), quod in V. T. est n. pr. urbis Aegyptiacae, ubi nunc Suez (v. Lexx.), hoc quidem loco videtur oppidum vicusve Cypri esse, cuius cives hunc titulum viro de se bene merito erexerunt. — Nomen proprium viri sepulti Hamakerus bene legit: אֹשֶׁרִי מַלְכֻתָךְ *(salus sit regno tuo)*: quanquam equidem ex

eo non pro certo efficiam, eum regem regulumve fuisse. — עבדא (עַבְדָּא) n. pr. etiam Cit. 23 et in gemma Gazzerae (no. 45) reperitur, in V. T. 1 Reg. 4, 6 et Neh. 11, 17, ad quem locum cf. 1 Par. 9, 16, ubi pro עַבְדָּא plenius scribitur עֹבַדְיָה. Apud Hebraeos igitur עַבְדָּא per ellipsin dicebatur pro עֶבֶד יָהּ, ut apud Poenos pro עַבְדְּבַעַל.

XXXII.

CITIENSIS VICESIMA QUINTA

id unum habet memorabile, quod numinis proprii singulae litterae punctis distinctae sunt, ut in Tripol. 2 lin. 4 (cf. lib. I §. 38, 3). Lege

מ׳ לכרך	*cippus Carraco*

vel quomodocunque hoc pronunciare voles. Primum signum merum ornamentum videtur, ut |·, quintum restituo in Я i. e. ר. כרך, كَرَكْ *arcem* significat.

XXXIII.

CITIENSIS VICESIMA SEXTA

(de qua Koppius p. 245. Hamakerus p. 102) ita legenda videtur

לבתנעם	*Bathnoamae,*
בת יאוב	*filiae Iuba-*
על קבר	*lis* (Iubae), *sepulcrum,*

more hebraeo ita scribenda: לְבַתְנֹעַם בַּת יְאוֹבַעַל קֶבֶר. — Sepultae nomen בתנעם est *filia iucunditatis* q. d. Iucunda, cf. in V. T. אֲבִינֹעַם Iud. 4, 6. 5, 1, נָעֳמִי (socrus Ruthae), et pun. Gidd*eneme.* Patris nomen, quod lectu difficilius est, Ham. legit גאהו על *decor eius elevatus est*, quartam versus figuram הו declarans, extremam litteram Vav esse sumens. Sed neque litterae hanc explicationem facile ferant, neque linguae ratio tale nomen admittit. Mihi prima littera *Jod* esse videtur ei simile quod in Carthaginensibus frequens est (v. Carthag. 8, 2. Numid. 5, 2) sed scapo iusto longiore pictum: in compendio illo latet *Aleph* (idque inversum ut in Erycina lin. 1. 4. 7) et, ni fallor, *Vav*, licet hoc varias admittat coniecturas: denique extrema littera vel Resch est vel *Beth* idque imperfectius. Itaque prodibit יאובעל *splendor Baalis*, quae legitima scriptura eius nominis esse videtur, quod Graeci et Romani *Iuba*, Ἰόβας efferunt (lib. IV c. 3). — Siglum, in quod exit titulus, legendum esse קבר, Hamakerus recte, ut opinor, observavit.

XXXIV.

CITIENSIS VICESIMA SEPTIMA

pariter atque Cit. 13, inverso ordine picta erat a Pocockio, sed vix legenda continet. Idemque dicendum de

XXXV.

CITIENSI VICESIMA OCTAVA.

XXXVI.

CITIENSEM UNDETRICESIMAM

tetigit Koppius p. 225, nil certi de ea proferri posse censet Hamakerus p. 92. Mihi ita fere legenda videtur:

(מ)צבת לאש	*Cippus viro*
את מסתגר	*mecum incluso*
לבשה בן צנ-	*Lebuscha, filio Zin-*
תנת	*tanith.*

Non solum enim lineolae lin. 2. 3. 4 extr. et lin. 4 init. sed etiam signum folio simile lin. 1 extr. ad mera ornamenta pertinent (lib. I §. 38, 5). Koppius hoc ט litteram esse putabat, atque integram inscriptionem ita legebat: צבת (ה) אֶשְׁט אַת נִסְתַּגֵר חבש(ה) בן צן *Z. filia* (II.) *lustrabo inclusum Tabuscham filium Zini*, quo nihil infelicius cogitari potest, quanquam lineam alteram is recte legisse putandus erit. Interpretatio tamen huius lineae admodum dubia est. Possint verba (et simile quid Koppio in mentem venerat) *mecum inclusus* vel *includendus* a vidua dicta videri eodem sepulcro cum marito aliquando includenda: sed possint etiam proprie accipi et a viro dicta esse, qui sepultum aliquando captivitatis socium habuerit.

לבשה בן צנתנת) Prius nomen חבשה (חֻבְשָׁה) legi potest et לבשה, quod quidem posterius praefero, quum aptius sit eius etymon. Posterius, si apographum Pocockianum urgere velis, esset potius צנתלת legendum, possitque hoc nostrae de dea תנת disputationi (v. ad Athen. 1) opponi. Malo tamen lapidum adhuc superstitum auctoritati meisque oculis fidem habere, quam apographo sine ulla harum litterarum peritia facto. Ceterum *scutum Tanaïtidis* bene quadrat ad deam, quam cum armis repraesentatam et propterea cum Minerva comparatam esse supra vidimus (p. 116. 117). In

XXXVII.

CITIENSI TRICESIMA

iterum in alia omnia abit Koppius 243, bene Hamakerus (p. 100) eam ita legit (ultimam litteram versus primi supplens)

לעשתרת-ית
ן בן במץ

sed male transtulit: *Astartae dedit filius Bomazi.* Manifesto enim עַשְׁתֹּרֶת-יָתַן (quem *Astarte dat*, q. d. Astartodorus) est nomen pr. sepulti, ut אֶשְׁמֻן-יָתַן Carthag. 8. et בעליתן Cit. 14, מלכיתן Cit. 4. 20. Expectes forte עַשְׁתֹּרֶת-תִּתַּן, quod propter *κακοφωνίαν* evitasse et sexus enallagen admisisse videntur, cf. similem enallagen propter *εὐφωνίαν* admissam Cant. 6, 8. Nomen במץ idem Hamakerus declarat ac בו מץ *in eo oppressio* (coll. בֹּעַז in eo *robur*), quod in medio relinquo.

XXXVIII.

CITIENSIS TRICESIMA PRIMA.

Pauca verba torpiter, ot videtur, habita. Quae inde exseulpas, haec sont: מצבת יבת יוסי בן לית. Sed in altero vocabulo pro restitoeodum videtur Lamed: לבת. Plura non defioio. Puoeta, qoae oomioa propria indicant, vix recte posita sunt.

XXXIX.

CITIENSIS TRICESIMA SECUNDA

haec contioet:

בן למאמ
על תא

בן suppleverim אבן *lapis;* nisi mavis integrum titolum ita legere: לבן לבאמלל חָא *filio Mamalis conclave.* N. pr. מאמלל mihi dictum videtor pro מאבעל *magnus* s. potens *Baalis*, a מא *ma*, *mah*, *mag* magnus, poteos, dux, qood ex lingua vetere persica (zeod. *meh*, *maé*, *mâo*, sanscr. *mahâ*) in multas linguas traosiit (hebr. מֵאָה eentum, prob. oumerus magnus, מָג magus) cuiusque aliud exemplum habes io *o.* pr. מאעלם (poteos io aeternum) inscr. Togg. lin. 1.

XL.

CITIENSIS TRICESIMA TERTIA.

Duae priores lioeae admodum incertae soot et leetioois et interpretatioois, reliqua magis perspicua. Atque illas omitto, quaoquam suspicor io prima lioea latere מ' בחים = מַצֶּבֶת בַּחַיִּים *cippus inter vivos.*

Lin. 3 — 6 ita legi possuot:

לנצבאשמן אע'	*Nezib-Esmuno viro servo tuo*
י' אש יעץ מל	*fesso, viro consuli re-*
ך רב חתי	*gis magni Chittaeorum.*
ש לעם	*Salus populo.*

נצב־אשמן (נְצִיב אֶשְׁמֻן) *columna Aesculapii* satis aptom est o. pr. simile arab. عماد الدين *columna fidei*, عماد الدولة *columna temporis*, عميد الملك *Amid-el-Molk*, *Amid Irak* al. Tres litterae, quae sequuntur אעי ooo dobito compendia scribeodi esse et tria vocabola iotegra significare. Duas priores facile explicees אש עבדך *vir servus tuus* (o Baal) cf. pag. 54 et ad Cit. 11, 1. Numid. 3, 3, et Melit. 1, 2; tertia, *Jod*, fortasse est יגע *fessus*, *aetate gravis*, *senex*, conf. Tripol. 2, 3, ubi tituli auctor se appellat ע' יגע i. e. *servus tuus fessus.* In אש יעץ (cf. Cit. 23) Zade rarissimae formae est et vix accurate pictum, sed vix aliam litteram aubstituas, qoae aptior videatur. Magni aotem momenti io hoc titulo esse videotur verba eaqoe satis perspicoa מלך רב חתי *rex magnus Chittaeorum.* Namque חתי (חִתִּי) in monuotento Citii reperto vix differre

censendum erit a כִּתִּי *Citiaeus*, *Citiensis* (ח et כ permutatis), quo posito vix a me impetro, quin aliquam necessitudinem intercedere suspicer inter כִּתִּים *Cyprios* et חִתִּי, חִתִּים, tribum Cananaeorum (Gen. 15, 10. Deut. 17, 1. Jos. 1, 4, Thes. ling. hebr. p. 541), cuius nomen ampliore significatu ad omnes omnino Cananaeos translatum est, cf. מַלְכֵי הַחִתִּים 2 Reg. 7, 6, et אֶרֶץ הַחִתִּים Jos. 1, 4 de universa Palaestina usurpatum. Quidni enim statuamus, *Citienses* Cypri, quos Phoenicum colonos fuisse scimus (pag. 122), ab hac eorum tribu profectos esse? Forma certe mire congruit, neque facile *Citiensium* (כִּתִּים) nomen alio modo explices, qui maiorem veri speciem habeat. — Lineae extremae quattuor litterae vel ita legi possunt, ut fecimus (coll. inscr. Carpentoract. extr. et Sard. lin. 3. 4. 5), vel ש potest scriptum esse pro integro שר (שַׂר) *princeps*, ut legatur שר לעם, שַׂר לָעָם *princeps*, *praefectus populi* et ad virum sub hoc cippo sepultum, Nezib-Esmunum, referatur. De *Lamed* inter שר et עם vide ad Cit. 1 et Numid. 1 lin. 2.

XL bis.

G E M M A   C I T I E N S I S.

Hanc gemmam inter rudera (Citii) prope Larnecam repertam primus edidit E. D. Clarke in *Travels in various countries of Europe*, *Asia and Africa* Vol. IV p. 33, cuius haec sunt verba: The substance of it is an *onyx*, in a very advanced state of decomposition. .... The subject represented appears to be a *dove*, *avis Paphia* (Tibull. 1, 8, 18: *alba Palaestino sancta columba Syro*), a very antient symbol of Venus and of Astarte. But wether the figure placed before the bird be a grain of the bearded wheat so common in Cyprus or any other type connected with its antient mythology, it is not easy to conjecture." Clarkii delineationem repetiit *Lindberg*, de inscr. Melit. tab. 6, satis accurate, praeter litt. ב, quam auritam dedit invito Clarkii exemplo.

Interpretationem eius Lindbergius (l. c. pag. 62) hanc dedit:

לבסח בן עמחר

Besachi filii Amchadi,

de nominum propriorum etymo nihil addens. Equidem posterius legere malim עמחר i. e. עַמִּיחֻר (cognatus nobilium) 2 Sam. 13, 37 Chethibh, cf. עַמִּיאֵל cognatus Dei, עַמִּינָדָב cognatus principis et de hac vocabuli עם significatione Lex. manuale pag. 772. De priore nihil definio, praeter litt. 1. et 3, quas *Beth* et *Cheth* esse scio. Litt. 2 duas fere litteras connexas continere videtur, et similis est litteris מר in scriptura Palmyrena: fortasse etiam circellus ille auritus, quem omisit Lindbergius, litteris annumerandus est, possitque *Tet* littera videri.

CAPUT QUARTUM.

INSCRIPTIONES IN SARDINIA ET SICILIA REPERTAE.

XLI.

INSCRIPTIO SARDICA.

Sardiniam antiquissimis temporibus a Libybns duce Sardu, Herculis Libyci filio, esse frequentatam, dein post varias Aristaei, Iberorum, Iulai, et Phoenicum colonias (Diod. 5, 35) a Carthaginensibus esse uccupatam, qui maximam eius partem usque ad primum bellum Punicum tenebant, urbesque cumplures, ut Calarin, Sulchus, Carmin, cundiderunt, testes sunt scriptores veteres, maxime Pausanias (10, 17), Diudorus (4, 29. 5, 15. 15, 24), Pulybius (1, 79. 80), Stephanus (v. *Κάραλις*, *Σύλχοι*). Sardos autem etiam Ciceronis aetate magnam partem Pueuos habitus esse, diserte dicit Cicero pro Scauru §. 14. 18.

Inscriptiu, de qua agitur, in vicinia *Norae*, uppidi in australi huius insulae parte, ubi nunc *Pula*, siti, in vinea, quae est monachurum „della Mercede di Cagliari", anno 1773 vel 1774 reperta est et primum edita atque explicata a Bernardo de Rossi in *Ephem. litt. Romanis* (Effemeridi letterarie di Ruma) anni 1774 p. 348. Sed quum admodum negligenter factum esset apographum et eo maxime nomine vitiosum, quod inscriptionem a sinistra parte mutilam esse significabat, de-Rossii explicatio bene cedere non poterat: neque est quud doleamus, O. G. Tychsenii huius exempli interpretationem ab Hartmannu (vit. Tychs. II, 2 p. 539) arcani instar celari. Melius apographum ab Alberto della Marmora factum nuper admodum addita explicatione edidit Io. Antonius Arri, bibliothecae Turinensis subpraefectus in libello: *Lapide fenicia di Nora in Sardegna dichiarata da G. Arri. Torino* 1834. 4, qui seursum typis exscriptus est ex *Actis acad. Turinensis* (Memorie dellu Accademia Reale di Turino) T. XXXVIII, quod nus repetivimus tab. 13. Lapis, in quu exarata inscriptio, arenarius est, qualis in vicinia veteris Norae caeditur, longus 1, 20, latus 0, 60 mensurae gallicae 2. Arrii Turinensis explicatio haec est:

בתרשש
נגרשהא
בשרדנש
למהאשל
ספבאם
למהבבנר
שבננגד
לנסי

i. e. vocalibus divisis et hebraeu mure scriptis: בְּתַרְשִׁשׁ נִגְרַשׁ הָאָב שַׂרְדֹּן שָׁלֵם הֵא שֶׁלֹּסַף בָּא כָל כָּתַב בְּנֹר שֶׁבֵּן נֶגֶר לִנְסִי „*In Tarschisch vela dedit pater Sardon pius, viae tandem finem attingens* (lapidem) *scribi iussit in Nora*, *quam novit Lixo* (Mauritaniae urbi) *adversam.*" *Sardonem*, *pium patrem* Arrius *Sardum* intelligit, Maceridis

(i. e. Herculis) filium, qni teste Pausania (X, 17) primam ex Libyn coloniam in Sardiniam duxisse ferebatur et propterea Sardiniae gentis auctor parensque habebatnr, *Sardi patris* nomine in aliis mounmentis salutatus (v. *Münter Sendschreiben über einige sardische Idole* pag. 12. Azuni hist. géogr. politique et natnrelle de la Sardaigne. Paris 1802. T. I. p. 335). Hunc autem teste hac inscriptione e *Lixo*, Mauritaniae urbe venisse, atque primum *Tartessum*, dein *Noram* in Sardinia appulisse existimat. Quod in inscriptione legatur „*Nora, quam novit Lixo adversam*", id sana minus verum esse, quum hodie nemo facile dicat, Noram Sardiniae *e regione* Lixi Mauritaniae sitam esse, sed voluisse tamen Sardum patrem priorem suam sedem utcunque memorare in hoc monumento, eandem etiam fortasse in illa rei nauticae et geographicae infantia varias inter Lixum et Sardiniam viae ambages minus observasse et propterea Noram e regione Sardiniae sitam sibi finxisse. Pag. 42: „Il perchè puossi conghietturare che Sardon arrivato in una nuova terra abbia voluto far menzione sopra un publico monumento della patria sua, o per dir meglio, di quel paese che egli aveva da qualche tempo abitato, e con cui teneva forse ancora qualche maniera di relazione. Il qual pensiero perciò si conferma, che noi non ritroviamo altra cagione per cui dovesse lo scrittore nostro ricordarci avere *Sardon* conosciuto, che *Nor* stesse piuttosto in faccia a Lixus che ad un altro paese; ed ancora perchè, essendo più probabile che *Sardon* sia venuto in Tarschisch a dare le vele per Sardegna da una terra non molto da quella lontana, che nello stesso tempo debba dirsi *Fenico-Libyca*, come fu *Sardon* istesso, non si potrà mai dell' Africa addurre un altro paese, il quale in miglior guisa di Lixus possa confermarci le dette cose." „Trattandosi di spazio sì smisurato, come è tra *Nor* e *Lixus*, può dirsi, que l'una miri in faccia all' altra, ancorchè tirando la norma dal punto meridionale di Nor non si arrivasse a fare giusto termine in Lixus: ed in quei tempi, dove l'arte di navigare era nel suo cominciamento, non poteva a meno che ascriversi a gloria l'essersi avveduto, dopo un tragittare considerevole, della vera posizione della terra dove per la prima volta si poneva il piede." Non est quod uberius demonstremus, id quod viri linguae et antiquitatis periti facile perspicient, 1) litteras ita, ut Arrius fecit, lectas explicationem supra datam per linguae leges non admittere (namque, ut alia taceam, quis ferat אָךְ *ecce!* dici pro *tandem?* quis כל כתב *elevavit scriptum* pro *lapidem inscribi iussit?* quis non videat, universam tituli orationem ab orationis semiticae indole alienam esse?), 2) illam de Sardo patre eiusque itineribus maritimis narrationem, quam in hoc titulo invenisse sibi visus est Arrius, non credibilia continere, quum ipse Sardus pater (si modo talis exstitit) ad fabulosa tempora pertineat, ex quibus inscriptiones servatas esse incredibile sit, erroresque eius geographici non minus singulares sint et inauditi, quam Lixi, prioris sedis, in hoc titulo commemoratae ratio; non est, inquam, quod haec urgeamus et singula refellamus copiosius, quum totius interpretationis fundamentum, quod in litteris recte accipiendis et definiendis cernitur, erroribus nonnullis nitatur, qui non poterant non auctorem a recto tramite abducere. Ac *primum* 1) littera ter obvia lin. 5 litt. 1. 5 et lin. 8 litt. 3, quam Arrius *Samech* esse statuit,

non talis est, sed *Mem*, neque differre existimaoda est a litt. 2. lin. 4. Eodem modo picta est baec littera atque Schin, addito a dextra parte longiore scapo, cf. de hac utriosqne litterae in iisdem monumentis analogia supra pag. 36. 2) Litt. 2 lin. 5 nullo modo *Phe* esse potest, sed manifestum est *Jod* (vide similes figuras pag. 31). 3) Lin. 6 litteram *quartam*, qoae est *Nun*, Arrios non debebat nddita lineola temere mntare in *Beth*. 4) Lin. 8 litt. 2 differt a *Gimel* bis praeterea obvio lin. 2 litt. 2 et lin. 7 litt. 5 et *Phe* esse videtur. 5) Lio. 2 litt. 3 *Daleth* esse videtur, non *Resch*, conf. eaodem in eodem vocabulo litteram lin. 7 litt. 8. Contra recte vidit Arrius lin. 6 litt. 7 esse ר ex parte evanidnm.

Litteris ita definitis eas hunc in modum dispescimus et interpretamor:

בת רש ש	*Domus capitis* (i. e. dormitorium)
נגד שהא	*principis*, *qui* (erat) *pa-*
ב שרדן׃ ש	*ter Sardorum. Pacis a-*
לם הא של	*mans ille*, *pax*
ם יבא מ	*contingat re-*
לכתן׃ בן ר	*gno nostro. Ben-*
ש בן נגד	*Rosch*, *filius Nagidi*,
לפמי	*L-ensis*,

quae hebraeo more ita scribenda sunt: בֵּית רֹאשׁ שֶׁנָּגִיד שֶׁהָאָב שַׂרְדִּין׃ שָׁלוֹם הוּא שָׁלוֹם יָבֹא מַלְכֻתֵנוּ׃ בֶּן־רֹאשׁ בֶּן נָגִיד לִפְמִי.

Est igitur titulns sepolcralis, in qoo hoc singulare est et novum, qnod nomen propriom sepulti בן רש בן נגד lin. 6. 7, qnod iam alibi punctis iocluanm vidimus (Cit. 15. 23 cf. pag. 55), hoc loco punctis in ipsas litteras primam et extremam immissis insignitum est, coius simila punctom etiam in littera totius tituli initiali reperitur. Etiam Arrius (pag. 8. 9) de his ponctis agens recte coniiciebat, ea nominibus propriis indicandis inservire, io quam rem Aegyptiorum morem regom deorumqne oomina propria margioibus includendi recte quidem conferebat: sed, ut sibi constaret interpretatio sua, pnncta non ln litteras primas atqne extremas oomioum propriorum immissa putabat, sed in eas litteras, qoae nomina propria anteirent, velnt בחרשט, בנר, ד לנסי, qua ratione utilissimae observationis usus ei iotercidit. — Quod ottinet ad argumentnm tituli, elogium viri sepulti ita iostitutum est, nt nomen eios respiciator: qualis ingeoii lnsus, accommodatissimus ille ad orationis Semiticae indolem (Gen. 9, 27. 49, 8. 16. 19. Num. 24, 21. Mich. 1, 10—15. Am. 5, 5., cf. *Lehrgeb.* p. 859. 860) etiam io ioscr. Tuggensi (lin. 5) habetor. Alluditor autem ad nomen *Ben Rosch*, *filius Nagidi* his verbis

(בת רש שנגר . i. e. hebr. more בֵּית רֹאשׁ שֶׁנָּגִיד *dormitorium principis*, בת pro בֵּית habes Melit. 2, 1. Tugg. 5, רֹשׁ omisso Aleph qoiescente pro רֹאשׁ num. Heracl. et Iubae min. Atqni בת רש (בֵּית רֹאשׁ) *domus capitis s. locus capitis* alicuins, nihil

aliud esse potest, quam locus ubi requiescit caput alicuius i. e. *dormitorium*, *habitatio* eaque h. l. *aeterna* (v. Melit. 2, 1), cf. illud Matthaei 8, 20: *non habet filius hominis ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνῃ.* Paullo rariorem autem et insolentiorem locutionem de sepulcro tituli auctor non alia de caussa, quam propter verborum lusum arcessivisse videtur. — ש (quod mox iterum habes in שהאב) est notissimum illud ש praefixum (hebr. ·שֶׁ, ·שָׁ, שְׁ) apud Hebraeos praeter librum Iudicum in solo recentiore Hebraismo obvium, apud Phoenices frequentissimum, ita quidem ut plenae formae אשר pronominis in Phoeniciae linguae reliquiis nullum exemplum mihi occurrerit. *Schin* praefixum autem saepe reperitur a) ubi *relativum* est, v. c. שסבל *qui portavit* Tugg. lin. 6, שיצב עי *qui restituit ruinam* num. Iubae sen. (lib. III, 20), שישת עת כל בן *quem posuit populus super filium* Numid. 7 lin. 3, et in nomine *Sanchuniathonis* (שנכון ידו *cuius manus firma est*, v. lib. IV c. 3). b) ubi *genitivum* designat, v. c. מחנת שעם *populi Panormitani* in num. Panorm. H. I., מח׳ שרם *Panormi Romani*, ibid. litt. K; in nominibus propriis v. c. חכמשבבעל Numid. 2, 2 *sapiens Baalis*, יפשעת Tugg. l. 3 (*splendor temporis* vel *populi*), atque ita etiam ubi Punica latinis litteris expressa sunt, ut Plaut. Vers. 1. *si macom sith* שמקום זאת *(huius loci)*. Vers. 4. *syllokom* שלכם. Vers. 6. *Ys side* אש שידע. Vers. 8. *chyr saely* כיר שאלי. — נגר *principem* adeoque *regulum* significare potest (v. Lex. h. v. no. 2) et *nobili genere natum:* malim prius, quia paullo post memoratur *regnum nostrum*.

שהאב שרדן) *qui pater* erat *Sardorum*. In his nemo offendatur articulo, qui praefixus est nomini regenti אב et deest ante genitivum שרדן; is enim eandem legem sequitur atque in הָאֵל בֵּית אֵל Gen. 31, 13; et hoc quidem loco necessarius erat ad significandum eum, qui κατ᾽ ἐξοχὴν erat πατὴρ τῶν Σαρδονίων, patriae pater (cf. ad Jes. 9, 5. 22, 21 et Thes. v. אָב no. 3). Herod. 3, 89: *λέγουσι Πέρσαι, ὡς Δαρεῖος μὲν ἦν κάπηλος, Καμβύσης δὲ δεσπότης· Κῦρος δὲ πατήρ ..... ὅτι ἤπιός τε καὶ ἀγαθά σφι πάντα ἐμηχανήσατο.*

שלם הא) sive pronuntiabis שָׁלֵם sive שָׁלוֹם, שָׁלֻם, perinde est, שלם enim non potest non concretum esse et *integrum* significare vel *pacis amantem*, cf. שְׁלֹמִים pacem colentes Ps. 69, 23, שְׁלֹמִם pacis amans 2 Sam. 20, 19, שָׁלֵם Lex. no. 3. Malim tamen שָׁלֵם, ut alludatur ad שָׁלוֹם, quod statim sequitur, et utriusque idem sonus sit.

שלם יבא מלכתן) שָׁלוֹם יָבֹא מַלְכֻתֵנוּ *pax contingat regno nostro.* Transitur a laude principis defuncti ad bona vota pro civibus superstitibus nuncupanda. Sententia est: dum vivebat ille, pacis et salutis publicae nobis auctor erat, nunc eo mortuo Dii regno civibusque eius pacem largiantur. Cf. Cit. 33 fin. Verbum בוא construitur sq. accusativo, ut Iob. 22, 21: תְּבוֹאַתְךָ טוֹבָה *continget tibi bonum.* Ps. 119, 41. 77.

In nomine proprio nihil memorabile est: de nomine gentilicio dubito. Si litteras ut Arrius legere liceret לגסי, *Lixium* intelligere possimus, e *Lixo* (*Λίξος*, *Λίγξ* Steph.), Mauritaniae urbe oriundum. Sed altera littera differt a reliquis figuris, quae Gimel sunt, et tertia est eadem quae alibi מ. Quae si accurate picta sunt, legendum לכמי, quod ad rationes geographicas revocare non possum.

XLII.

INSCRIPTIO ERYCINA.

In vicinia montis Eryeis urhisque eognominis (hodie Trapani del monte) repertam est hoc marmor, euius eopiam ex *Antonii Cordicis historia Erycis*, quae teste Castello in *Siciliae inscr. nova collect.* p. 297, apud Schiavum Panormitanae eeelesiae eanonieum manu seripta servabatur, Castellus quem modo memoravi feeit p. 296 his additis verbis: „Exstabat, inquit, superiori seculo hoe marmor Erycis in aedibus Rocchae Palmae, ac dolendum quam maxime, nobilissimum hoe Phoenieiae literaturae monumentum fato periisse, ita ut post omnes euras et diligentias adhibitas nullam de eo apud Erycinos memoriam exstare compertum sit.“

In eo interpretando nemo ullus quod sciam vires periclitatus est, quanquam nulla maioris ambitus inseriptio, nullum amplius sermonis Phoenicii speeimen ex antiquitate servatum sit; unieumque hoc, quod exstat exemplum sane ita comparatum est, ut plenam totius monumenti interpretationem vix admittat. Quam ipsam ob caussam quae nos tentabimus, tanquam modestum ingenii lusum potius quam interpretationem certam et perfectam eruditorum iudieio subiieimus, ita tamen comparatam, ut humeris nostris insistens unus et alter fortasse in opinando et coniiciendo felicior propius ad veritatem adducatur.

Ut initium faciamus ab alphabeto, quod ex hoc titulo confecimus et tabulae adieeimus, notandum est, satis magnam esse in hoc monumento figurarum varietatem, et statuarium, ut videtur, in variarum figurarum usu elegantiam quandam eaptasse, cf. בת לשתל lin. 1 et בת שתל lin. 7. De singulis observaverim: 1) א et ע litteras in hoe titulo rariores esse, quam exspectes, figuram Aleph litterae nonnunquam inversam. 2) *He* eandem habere figuram, quae ח est in lapide Carpentoraetensi, ita tamen ut potestas eius in hoc monumento certa sit. 3) Jod simile est figuris Punicis no. 12. 13. 18 (pag. 31), ut de eius potestate dubitari non possit. Minus certum est ט; ז et ס certa vestigia non vidi.

De universo autem titulo sie statuo, eum sepulcralem esse et mulieris non magis nobilis quam pulchrae, cuius nomen ab initio legitur, elogium continere, luetumque de eius morte describere. Singulae lineae totidem commata sive eola continere videntur, id quod vel inde colligas, quod versus 2. 3. 4 iique integri non eiusdem longitudinis sunt neque usque ad lapidis marginem procedunt. Orationis autem poeseosve genus grande quiddam et sublime spirat, Arabum fere poësi heroicae et amatoriae simile, qualem orationis Punicae indolem fuisse, etiam ex inscriptione Tuggensi adeoque nobilissimo Planti loeo colligas, ne de Afris latine scribentibus, ut Apulejo et Tertulliano, dicam.

Vers. 1. inde ab initio lego:

לרבת לשתל בת כברחים

Dominae Suthul, filiae Chebîr-chajjim

i. e. (longaevi). Ab ioitio ante ל fortasse suot reliqoiae litterae מ pro מצבת *cippus: Vav* vel *Gimel* eo loco non feras. רבת (רַבַּת) *domina* in stato absol. exstat etiam Cartb. 3 (1. 2). 5, et h. l. molieris nobilis videtur compellatio hooorifica. Tribos sequentibus litteris nomen sepultae contioeri, satis certum est, quum seqoatur בת (בַּת), idemque nescio an iterum compareat lin. 7 extr. בת שתל (בֵּית שתל). Latioe illud extoli *Suthul*, quod est n. pr. oppidi Numidici Sallust. 38, sive שתל dietum est pro שְׁתוּל *planta*, sive contr. ex שעתבעל inscr. Numid. 4 lin. 1. — Io כברחים tertiam litteram ita supplevi, ot Rescb oriretur. Quae sequuntur, haec fere sont: נגיר לריח רח אינו (לְרֵיחַ רַח אִיבוּ), quae quid sibi veliot hoc contexto, noo asseqoor.

Versum *secundum* integrum haec fere continere existimo:

הכל צנכים ומשל אחי מנת בגמת בת מיכמש

i. e. הַכֹּל צְנָכִים וּמָשָׁל אַחֵי מְנֹת בְּגַמַּת בֵּית מֵיכָמשׁ *omnia* (sont) *citharae et cantus et gemitus fidium in concione domus Me-Camos*, i. e. omnia resooant naeniis et fidiom cantu lugubri in familia Me-Camos, ad quaoı pertinebat sepulta. Color orationis fere idem est atque Jes. 5, 12: וְהָיָה כִנּוֹר וָנֶבֶל תֹּף וְחָלִיל וָיַיִן מִשְׁתֵּיהֶם *sunt cithara et nablium, tympanum et tibia et vinum convivium eorum* pro: resooant convivia citharae tibiarumqoe strepitu, vioo abundant, et Ps. 45, 8: מֹר וַאֲהָלוֹת קְצִיעוֹת כָּל־בִּגְדוֹתֶיךָ *myrrha et aloë et cassia* sunt *vestes tuae* i. e. vestes toae myrrbam, aloën, cassiam spirant. — צנכים explico collato arab. صنج *psalterium*, syr. ܨܠܨܠܐ *cymbalum*, ex aethiop. ጸንጸል: — אחי (אַחֵי) st. cstr. ab אֹחִים Jes. 13, 21 (quod malo nuoc ab אנח ducere, quam ab אָחַח, coll. חוֹחַ pro חֹחַ, כוס pro כֹּם) sunt *gemitus*; מנת (מְנוֹת) i. q. מִנִּים *fides; gemitus fidium* autem non inepte dicitur de caoto fidiom lugubri. — גמת (גַּמַּת) idem esse videtor quod מְגַמַּת *coetus* Hab. 1, 9, arab. جَمَّة, جُمَّة. — Denique n. pr. מיכמש (מֵיכָמשׁ) explicari potest *aqua* i. e. semen, proles *Camosi*, cf. מוֹאָב aqua i. e. proles patris.

De versu tertio nil definio. Quortus autem haec fere cootinet:

מהשלג לה יבר אככב ואחיק שׂכך לך בלב שלג

prae nive ei candida erat stella (oculi) *et sinus velatus tibi instar cordis nivis*

quae bebraice ita scribas: מֵהַשֶּׁלֶג לָהּ יָבַר אַכֹּכָב וְאַחִיק שְׂכֻכָה לָךְ בְּלֵב שֶׁלֶג. In litteris definieodis noo moltum dubii est. Ad litt. 7, qoam *He* esse posui, cf. pag. 25, et ad Cit. 10, 3. Litt. 11 facillime ita soppleri potest, ut *Aleph* oriator. Celebratur autem hoc versu pulchritudo molieris tom oculorom splendore tum pectoris niveo candore conspicuae. אככב i. q. הַכּוֹכָב *stella* non potest non *album oculi* esse, ot arab. كَوْكَبٌ, qood Firuzabadius (p. 152 Calc.) inter alia explicat بَيَاضٌ فِي العين *album in oculo*, cuius *candorem* (نَصَعٌ) passim laudant Arabom poëtae (v. Bohlen de Motaoabbio pag. 52), qui ocolom etiam cum Sirio, Canopo aliisque stellis (v. Hammer Redekünste der

Perser pag. 29) et propter *candorem* com narcisso (Jones de poësi asiat. pag. 191) comparant. יבר (יָבֹר) a בָּרַר pr. *purus fuit*, qoem tamen significatum ad *candorem* quoque niveomque colorem transferri testantur oomina בַּרְבֻּרִים *anseres* 1 Reg. 5, 3 (4, 23) cf. Thes. ling. hebr. T. I p. 246, sam. ࠁࠓࠁࠓࠉࠄ prob. *cygnus*, aethiop. ብሩር: orgentum. — שָׂכַךְ a שָׂכַךְ (Ex. 33, 22) *texit* i. q. סָכַךְ: לך fere redundat ex noto Hebraismo. לב שלג *cor nivis* est nix media et propterea *intacta*, *pura*, candidissima. Denique *Beth* in כְּלֵב vim habet comporotivam, ot hebr. בְּ Gen. 1, 26: בְּצַלְמֵנוּ כִּדְמוּתֵנוּ, cf. 5, 3: בִּדְמוּתוֹ כְּצַלְמוֹ, cf. qoae de hac eios particulae osu disputovimos in Lex. man. hebr. germ. ed. IV p. 214 sqq. — Condidum puellae pectus cum *eboris* candore compsratum habes in Amrui ben Kelthum Moall. comm. 15.

Vers. 5 legeodus videtur בנץ בו הלבב נבש לכם בן קנת, qoae ultima verba explanaverim: נָבוֹשׁ לָכֶם בֶּן־קִינוֹת *pudefactus est vobis* (i. e. summa tristitia affectus) *filius naeniarum* i. e. poëta carminis lugubris auctor.

Vers. 7 perspicua videntur verba: בת שחל .. מקם ... cf. ad Vers. 1.

XLIII.

VAS PANORMITANUM.

1. Vas fictile erutum Panormi, dum fundamenta qoaeruntor aedis Regio Gymnasio annexae. Exstat in eiusdem gymnasii Museo. Titulum phoenicium primus, sed minus occorate, edidit Ant. Mar. Lupi in diss. *de Severae Martyris epitaphio* cap. XI p. 86, deio diligentios Castellus de Torremuzza, *inscr. Sicul.* p. 295 (p. 321 ed. 2), coius exemplum repetierunt *Barthélemy* in *Mémoires de l'academie* T. XXX p. 419, *Lanci* de lapide Carpentoractensi tab. 1, *Alb. de Marmora sopra alcune monete fenicie* io tab. hoic libello adiecta. Explicatiooem eius dederunt *Barthelemyus* l. c. *Lancius* l. c. p. 48. *della Marmora* p. 12.

2. Ac *Barthelemyus* quidem ita legit:

העמרבעל בן מסלח

recte, si quid iodico, praeter primam et tertiam litteram. Tertia enim est *Jod*, hac ipsa figura obviom Sard. lio. 5, prima per rationes palaeographicas *He* esse possit (v. He in *Erycina*), sed adversatur linguae usus, qui articolom ante nomen proprium compositom non fert. Mihi haec littera flagitante paene sententia ita H scribenda et *Lamed* esse videtor. Lego igitur:

לְעִיַּרבעל בן מסלח

idque figuli nomen esse cum Borthelemyo censeo. Prius n. pr. עִיַּרְבַּעַל significat: (quem) *suscitavit Baal*, cf. Cit. 16. 17; posterios reddi potest: *condonatio*, nisi forte מסלח scriptum est pro מצלח (מַצְלִחַ) *felix*, *prosper*. — Signum illod, qood litteram extremam excipit, merum ornamentum esse, cui simillimum exstat

Cit. 10 extr., Barthelemyus dudum observavit et vel ex eo apparet, quod magna intercapedo est inter hoc signum et litteram extremam. Nihilo minus fuerunt, qui hanc figuram litteram esse censerent, in qua quidem definienda tamen in diversa abeunt. Namque *Hartmannus* (vit. Tychsen. II, 2 p. 560) et *Lancius* l. c. eum ק esse statuunt, *Koppius* (Bilder u. Schriften II p. 200) ח, *Hamakerus* (Miscell. p 94) *Jod*, e quorum numero unus Lancius hanc totius inscriptionis explicationem proposuit: יעפרבעל בן מסלחק *Jafarbaal*, *filius Maslechok* (جعفر = יעפר terrestris, humilis, inde יעפרבעל humilis s. ubiectus Beli, מסלחק tributi exactor?), quam tamen retulisse sufficiat.

XLIV.

INSCRIPTIO MARSALENSIS.

Hoc marmor in aedibus publici magistratus anno 1779 effossum est in Insula St. Pantalei, in qua Motyam urbem sitam fuisse nonnulli contendunt: nunc Mazzarae in Sicilia asservatur. Apographum a Rosario Alagna missum primus edidit Castellus de Torremuzza l. c. pag. 323 ed. 2, quod minus accurate repetierunt *O. G. Tychsen* in Nov. Act. Upsal. VII p. 97 et *Lindbergius*, de inscr. Melit. tab. 5, qui etiam aliam lapidis delineationem a Thorlacio Mazarne factam memorat.

Ipsum Castelli exemplum, quod nos dedimus tab. 14, haud dubie legendum est:

קבר מצ	*Sepulcrum Mazo-*
ר היצר	*ri figuli.*

Quod Tychsenius n. pr. sepulti legit מסך, Lindbergius l. c. pag. 39 מסך, id minus accuratis exemplis tribuendum est.

XLV.

GEMMA SARDICA.

Ab *Alberto della Marmora* acceptam primus edidit Gazzera in *Memorie della Accademia di Torino* T. XXXV Cl. mor. et phil. p. 3, cum brevi explicatione Amad. Peyronis, qui recte vidit, quattuor litteras legendas esse

עבדא

id vero appellative accipiendum existimat, sive *cultum* sive *cultorem* denotet. Nobis non dubium est, quin n. pr. sit hominis, qui hoc sigillo uti solebat, legendum illud quidem עַבְדָא (i. e. *cultor* sc. Dei) v. Cit. 23. 24.

CAPUT QUINTUM.

INSCRIPTIONES CARTHAGINENSES.

In veteris Carthaginis ruderibus, quae nuper demum eximia Falbii (v. pag. 8) atque Duravii (Dureau de la Malle *Recherches sur la topographie de Carthage. Avec des notes de M. Dusgate.* Paris 1835. 8.) opera diligentius descripta et docte illustrata sunt, ante annum 1817 nullum veteris scripturae linguaeque monumentum inventum, nullum certe in lucem publicam editum est, quan-

quum unius apographum iam diu Oxonii latitasse videtur (v. no. 55). Quae eo, quem diximus, anno et deinceps primum ab Humberto, dein a Falbio et Scheelio eruta sunt marmora, cuncta quod sciam eodem in loco inventa sunt prope pagum hodiernum intra veteris Carthaginis moenia situm, qui ab aquaedoctibus cisternisque antiquis معلقة, vulgo *Malqa* et *Malga* (k pro illius regionis more mollius prolato) appellatur. Quatremère notice sur un ms. arabe de la bibliothèque du Roi contenant la description de l'Afrique (Paris 1831) p. 63: „On voit à Carthage un palais appellé Moallakah معلقة qui se distingue par une étendue et une élévation prodigieuses. Il est composé de galeries voûtées qui forment plusieurs étages et qui dominent sur la mer" et Ebn Chaledun apud Quatremerium l. c. „à Carthage existent encore aujourd'hui les arcades dont se composent l'édifice appellé حنايا المعلقة [concameratio suspensa]. Les habitans de Tunis ont besoin de choisir les pierres qui doivent entrer dans la construction de leurs bâtimens; et comme les pierres de ces arcades sont fort estimées des architectes, on s'attache à en demolir quelque partie; mais ce n'est qu'après plusieurs jours d'efforts et un travail pénible, que l'on parvient à faire écrouler le moindre pan de mur." Cf. Falbe l. c. pag. 31. — A Malga orientem versus via ducit ad Necropolin Carthaginis (v. Dureau de la Malle pag. 91 sqq. et tab. 3) atque sepulcra, ad quae pertinuisse videntur cippi nostri no. 8. 9; alia magis australia ad maris littus fert, ad quum rudera exstant templi Deae Caelestis, in quibus Humbertiani lapides Tanaïtidi i. e. ipsi Deae Caelesti sacrati reperti sunt (v. Dureau pag. 170); ab occidente autem Malgae sunt ruinae amphitheatri, v. ad Carthag. 10.

XLVI — XLIX.

CARTHAGINENSIS PRIMA, SECUNDA, TERTIA, QUARTA.

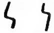
Eximia haec monumenta in Museo Lugdunensi asservata, quae *Humbertianorum lapidum* nomine celebrantur, *J. E. Humbertus* (vide p. 9) anno 1817 prope Malgam vicum in ipso veteris Carthaginis solo trium quattuorve pedum humo tecta invenit, sibi invicem satis propinqua, ex eius regionis lapide calcario eoque fissili coloris e rubro cinerei (*röthlich-grauer Kalkschiefer*) affabre facta. De genuina horum titulorum et editione atque lectione et interpretatione quum Hamakerum inter et me aliquantum disceptatum sit, historiam litterariam eorum paulo copiosius et accuratius persequi placet: non eo profecto consilio, ut de meritis doctissimi Philologi, quem rebus humanis praematura morte ereptum patria luget, detraham et de meis coniecturis lapidum accuratius inspectorum auctoritate firmatis glorier, sed ut non sine caussa ab Hamakeri sententia tam cupide atque morose defensa recessisse et in mea et lectione et interpretatione perstitisse videar, caveamque ne palaeographiae disciplina a praeclari viri, in linguis tamen Orientis magis quam in scriptura exercitati, auctoritate aliquid detrimenti capiat.

Editionem igitur horum marmorum a se inventorum et paullo post a Friderico Guilelmo, Bataviae rege, coemtorum ipse Humbertus 1820 in patriam redux magno

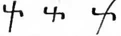
cum doctorum hominum plausu curavit, hac inscriptione: *Notice sur quatre cippes sepulcraux et deux fragments; decouverts en 1817 sur le sol de l'ancienne Carthage, par le Major J. E. Humbert. La Haye*, chez Lion. 1821 fol. max. 10 pagg. cum duabus tabulis aeri incisis. Duplicem ibi dedit earum delineationem, alteram maiorem (tab. 2), quae veram litterarum magnitudinem imitaretur, eamque perelegantem et (ut postea videbimus) accuratiorem: alteram in minus contractam, quae integrorum monumentorum figuram repraesentaret (tab. 1), sed eam in litteris sibi similibus parum accuratam, cuius negligentiae causa in eo quaerenda videtur, quod Humbertus in recensu litterarum p. 9 contexto plura elementa manifesto diversa, veluti

quorum primum est *Beth*, alterum spurium (nam in lapide est), tertium *Daleth*, quartum *Resch*,

quorum prius est *Lamed*, posterius *Nun*,

quorum primum et tertium est *Tau*, medium *Schin*, eiusdem potestatis esse perperam existimabat. Solam minorem illam delineationem repetiit Hamakerus in libello, quo suam harum inscriptionum interpretationem exposuit, ita inscripto: *Diatribe philologico-critica, aliquot monumentorum punicorum, nuper in Africa repertorum, interpretationem exhibens.* Lugd. Bat. 1822, 71 pagg. 4., cui accessit *C. J. Christ. Reuvensii periculum animadversionum archaeologicarum ad cippos Punicos Humbertianos Musei antiquarii Lugduno-Batavi.* Ibid. 22 pagg. 4. Adoptatis Humberti in constituendis litteris erroribus *) is ita legit et interpretatus est (vide pag. 2. 3):

No. III.

לרבחן תלת ול	*Dominae nostrae Tholath et*
בעלן לארנן ב	*domino nostro, hero nostro, do-*
על חמלא תלד	*mino clementiae Tholad,*
דגרעת תרת	*propter sectionem uvarum* (l. mistionem musti)
הסבד בן עבעם נדר	*Hassobed filius Abiam, votum.*

Nomen deae תלת Hamakerus תּלַת pronunciat pro תּוֹלֶדֶת et i.q. Mylittam s. Venerem genitricem esse probatum it magno eruditionis apparatu: numen masculum ei adiungens תלד, quod Baali s. Soli respondeat (coll. אֶלְתּוֹלַד Jos. 15, 30. 19, 4). In sermone

*) In alphabeto ex his inscriptionibus facto sub littera *Daleth* comparent hae figurae:

quarum secunda est *Resch*, tertia *Beth*; sub *Lamed* duae figurae, quarum posterior est *Nun*; sub *Nun* duae, quarum prior est *Lamed*; sub *Tau* etiam , quod est *Schin*.

inscriptionis multas formas aramaicas admittit, ut ד propter, חרת pro תִּירוֹשׁ mustum (idque pro uvis), חמלא pro חֶמְלָה clementia, sermonemque phoenicium ad Aramaismum et Arabismum in permultis deflectere iterum iterumque inculcat.

No. II.

(ל)רבת(ן) תלת	*Dominae nostrae Tholath ....*
(ו)לארנ(ן) בעל תמ	*et hero nostro domino Tammuz*
(ז)תלד דעבד אתמ	*Tholad, qui colitur hoc loco*
(ן) בגבדעת חרת בב	*propter sectionem uvarum*
(ר)ן דאתמן	*in agro (?), qui hic (est).*

אתמן accipitur pro chaldaeo תַּמָּן i. q. שָׁם ibi; pro בגבדעת reponitur (quasi statuarii vitium sit) בגדדעת, Daleth bis posito, tamquam in forma Piëlica (imo Pilelica); בברן coniicitur scriptum esse pro בפרך in agro.

No. I.

........ל.... ול[א]דנן ב	*...... et hero nostro*
[על] חמל .... תלד דעבדמנן בן	*domino elementiae Tholad, Ebed-Moneni filii*
חמתל בן עבד בעל	*Hamithal filii Ebedbaali.*

No. V.

[לבעל] חמלא תל(ד)	*Domino clementiae Tholad*
... ... לבעל בג	*.... domino Gabalae (?)*
בלא	

Quae quanquam neque sermonis phoenicii (i. e. hebraei) concinnitate, neque apta sententia commendarentur, a multis tamen adoptata sunt, quam de editionis integritate perpauci dubitarent, pauciores etiam ad lapides ipsos aditum haberent, Koppii autem de his lapidibus coniecturae ita comparatae essent ut hoc viro vix dignae ab Hamakero facili negotio exploderentur (v. *U. F. Kopp Bemerkungen über einige punische Steinschriften aus Karthago. Abgedruckt aus dem 17ten Jahrgange der Heidelberger Jahrbücher der Literatur. Heidelb.* 1824. Cf. Hamakeri epist. ad Rochettium, extr.). Dea Tholath igitur in libros mythologicos recipi coepit, et a me ipso in Pantheon punicum relata est (v. quae de religione veterum Carthaginensium disputavi in Ersch und Gruber Encyclop. T. XXI p. 97); quum non eo procederem scepticismi, ut de primis lapidum Humbertianorum formulis ab Hamakero recte lectis dubitarem. Dubitavi tamen de reliquis et coniecturam meam quasi praeteriens proposui *in Ephem. litt. Hal.* 1826 no. 111, brevius paulo post in *praef. ad Lex. hebr. minus* ed. 3 pag. XXX. In inscr. III inde a fine lineae secundae legendum susi:

לבעל חמן . אש נדר ג...... בן עבדמלקר

Baali Hammanno (i. e. Solari). *Vir vovens* (est) *G...... filius Abdmilcari* s Heraclii. In inscr. II: לבעל חמן . אש נדר עבדאשמן בן ...... עבדאשמן *Baali Hamman. Vir vovens* est *Abdesmun filius ..... Abdesmun.* In lapide primo lin. 2. בעל חמלא חמן אש נדר עבדמלל. Duas maxime res urgebam. Ac primum, non בעל חמלא legendum idque pro epitheto numinis masculi ficticii תלד habendum esse, sed ex auctoritate delineationis Humbertianae בַּעַל חַמָּן, חַמָּן autem esse Baalem Solarem s.

Solis deum, cuius statuae in V. T. sub nomine חַמָּנִים commemorarentur: in quam rem provocabam ad בעל חמן in lapide Melitensi (v. supra no. III), et ad ellipt. חמנא i. e. חַמָּנָא pro *statua Solis* in Inscr. Palmyr. III, lin. 2 cf. Lex. man. lat. p. 349 et Encyclop. l. c. Dein suspicabar, in his inscriptionibus pariter atque in Melit. 1 nomen proprium voventis praecedere formulam אש נדר *vir vovens*, ab Hamakero autem humaniter petii, ut ipsos lapides denuo inspiceret et possentne meae coniecturae cum ipsorum scriptura conciliari indicaret. Dum Hamakerus novas curas moliebatur in Miscellaneis Phoeniciis, in plurium coniecturarum mearum, quamvis sibi non cognitarum, societatem venit STEPH. QUATREMERIUS Parisiensis, in „*Mémoire sur quelques inscriptions puniques*“, quod prodiit in Diario Asiatico Parisiensi, et seorsum quoque editum est anno 1828. Is de negligentia apographorum editorum questus quattuor inscriptiones, quo est ingenio et sagacitate, hunc in modum et legendas et restituendas censuit:

No. III.

לרבתן תלת ול	*Dominae nostrae Thalath et*
בעלן לאדנן ב	*domino nostro hero nostro Ba-*
על חמן אשנד(ר)	*al Hamman, hoc quod vovit*
עבדעשתרת	*Ebed-Aschtoret,*
הספר בן עבדמלקר	*scriba, filius Ebd-Milcar.*

No. II.

לרבתן תלת ו	*Dominae nostrae Thalath et*
לאדנן בעל חמן	*domino nostro Baal-Hamman*
אשנדר עבדאשמן	*hoc quod vovit Ebed-Eschmûn,*
בן עבדעשתרת בן	*filius Ebed-Aschtoret, filii*
עבדאשמן	*Ebed-Eschmun.*

No. I.

..... ולאדן	..... *et domino nostro*
... חמן אש נדר עבדמלך בן	*Baal Hamman hoc quod vovit Ebedmolech, filius*
חשמן בן עבדבעל	*Haschmani, filii Ebed-Baal.*

No. V.

חמן אש נ..	*Hamman, hoc quod vovit*
..ד בעל בן	*Ebedbaal, filius ...*
... בן ...	*filius ...*

Et meam et Quatremerii lectionem in multis congruam, maximam partem ipsis lapidibus confirmari postea videbimus. Quid vero Hamakerus! Is (Miscell. Phoen. p. VIII. 105—107) „commenta nostra“ vix mentione nedum refutatione uberiore digna pronunciavit, et hominis invidi esse significavit, qui ridiculo modo scepticum ageret, ut bonae explicationis laudem sibi eriperet. Dudum se lapides accurate inspexisse et intellexisse, Humbertiana apographa adeo perfecta esse, ut nihil amplius desiderari possit; עבדמלקר neque in lapide legi, neque phoenicium esse, quum ה abiici

non possit; distinctionem inter Lamed et Nun ineptam esse (sic!), et quae eius generis plura non sine graviore stomacho evomuntur. Si sermone ab animi perturbatione libero Hamakerus de coniecturae meae inanitate retulisset, credidissem: impotentius disputanti non credidi, contra adhibita felicissima Quatremerii coniectura in disputatione de religione Carthaginensium (Encyclopaedie XXI p. 97) anno 1830 edita et in Thes. ling. hebr. p. 490 causam illam recolens lapidem *tertium* ita restitui:

לרבחן לחלת ול
בעלן לאדנן ב
על חמן אש נד
ר גרעשתרת
הספר בן עבדמלקר

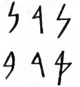
eamque lectionem lapide Hanniensi a Falbio edito (v. no. 50), qui feriis Paschalibus anni 1835 ad me pervenit, ita firmari comperi, ut de lapidum Lugdunensium lectione non amplius dubitarem. Tandem ipsos lapides inspicere et examinare mihi contigit, quum in itinere Anglico (mense Sept. 1835) Lugduni commorarer, et revera oculis meis vix credebam, quum in lapidibus ipsis paene omnia, quae Hamakerus ibi legi stomachosius negarat et pernegarat, expressa viderem, testibusque advocatis monstrare possem, insuper alia quaedam animadverterem, in quae sola ingenii coniectura nemo unquam incidisset, quorum praecipuum hoc erat, quod pro חלת manifesto ibi legitur תנת, ita ut praeter deum חלד etiam den חֻלת commenticia esset. Diligentissime igitur singulas litteras, maxime incertas talesque, de quibus inter nos certatum erat, candela ab utroque latere admota inspexi, cum apographis Humbertianis maiore et minore (quod quidem posterius multo minus accurate factum Hamakerus inter scribendum ante oculos habuisse videtur) contuli, singulisque litteris circino mensis apographi Humbertiani maioris exemplum ita emendavi, ut spondere possim, ea, quae in apographo meo dedi, ab omnibus probatum iri, quicunque in posterum hos lapides sanis et apertis oculis examinaturi sunt. Ut errores editionis Humbertianae et Hamakerianae ad capita quaedam revocata corrigamus, lectores haec fere teneant:

1) litterae *Lamed* et *Nun* in omnibus his lapidibus ita distinguuntur, ut Palaeographus lapidem inspiciens de singularum potestate dubitare non possit. *Lamed* est , *Nun* vel , raro (utroque scapo aequabili), vide prae ceteris no. 3 lin. 2 Quae quidem distinctio quum ab Humberto maxime in minore apographo saepe neglecta esset, hac negligentia effectum est, ut Hamakerus nullam fere discrimen inter utramque litteram intercedere sibi persuaderet (cf. pag. 34), pluraque magni momenti vocabula pro lubitu et pro praeiudicata sua opinione legeret. In his non solum est חמן, cuius ultima littera in his ut in aliis multis lapidibus ubique manifestum est *Nun*, sed etiam תנת bis obvium inscr. III lin. 1 et inscr. II lin. 1, cuius media littera non potest non esse Nun, quae lectio etiam in lapide Atheniensi primo et Carth. 5 sole clarior est. In inscr. III lin. 1. scapus litterae Nun usque ad culmen litterae Beth lineae secundae descendit, quod plane neglectum est in Humbertiana delineatione.

2) Non minus recte a statuariis Carthaginensibus distinctae sunt 𐤃 *Daleth*, 𐤁 *Beth* et 𐤓 *Resch*, ab Humberto et Hamakero non semel confusae. Vocabulum נדר inscr. III lin. 3. 4 in lapide scriptum 𐤍𐤃𐤓 apud Humbertum in maiore apographo satis recte pictum est, praeterquam quod superior scapus litterae Nun iusto longior est, in minore 𐤍𐤃𐤓, unde has litteras לדר legit Hamakerus. *Daleth* in voce ארן inscr. III lin. 2 in lapide est 𐤃, in utroque Humbertiano 𐤁, unde factum, ut Hamakerus etiam hanc figuram in alphabeto ad ד referret. *Resch* in voce ספר inscr. III lin. 5 in maiore apographo recte pictum, in minore scapum habet iusto breviorem, idque sequitur Hamakerus legens סבר, vocabulum nihili.

3) In ipso lapide 𐤔 *Schin* ubique differt a 𐤕 *Tau*, quod quidem discrimen iam Humbertus in delineando passim neglexit (utramque enim litteram is eandem putabat, v. *Cippes sepulcraux* p. 9), magis autem neglexit Hamakerus, qui etiam 𐤔 recte pictum ubique ת esse putat, ita ut Schin (frequentissima littera) ex eius alphabeto plane exulet. Male et medio scapo nimis longo ש pictum est in vocabulo אש III, lin. 3, maxime in minore apographo, unde factum, ut Hamakerus pro אש נדר legeret אתלדר *): non aliter in voce עשתרת III, lin. 4 et II, lin. 3, quam Hamakerus legit עתתרת...; recte picta est littera inscr. II, lin. 3. 5 in voce אָשְׁמֻן, ab Hamakero tamen male lecta אחמן (אַחֲמֻן ibi!).

4) Ut de singulis quibusdam vocabulis litterisque dicamus, in inscr. III, lin. 5 extr. manifesto legitur nomen proprium עברמלקר. Littera enim penultima est 𐤒 *Koph*, et tertia, quae *Ain* videri possit, non *Daleth*, ita vicina est praecedenti *Beth*, ut scapus fere perierit. Idem vero vocabulum עברמלקר legitur etiam inscr. I, lin. 2 extr., ubi Humbertus duas lineas negligens pro

debebat pingere

*) Vident lectores, quam egregio fundamento nitatur idolum masculum חלד, in quo vindicando ita Hamakerus: „Qui eiusmodi argumentis non convincitur (*me* Hamakerus significabat, qui mentionem numinis חלד in Lexici mei editione tertia tacite, sed sciens et consulto deleveram), ridendum se praebet, cum eiusmodi scepticismum affectet, qui solis mathematicis demonstrationibus aliquam vim tribuat." Miscell. phoen. p. 107.

Nihil igitur eo loco de עבדמנן, עבדמלל, עבדמלך, sed manifestum est עבדמלקר, de cuius formae authentia ab Hamakèro addubitata postea videbimus. Ut autem supra inscr. III, lin. 5 pro *Ain* vidimus legendum esse *Daleth*, ita etiam inscr. I, lin. 2 littera septima manifesto est Daleth, et versu extremo legendum est: אש נדר עבדמלקר.

His, quae ad historiam litterariam harum inscriptionum pertineant, praemissis (silentio autem praeterire liceat *Hugii* in inscr. 3 interpretanda periculum, propositum in *Zeitschrift für die Geistlichkeit des Erzbisthums Freyburg*, fasc. VII p. 68 sqq., quod ex apographo minore Hamakeriano et ex Koppianis pendens non poterat non a vero aberrare), ad singulas ex apographo emendato interpretandas accedamus, initium facturi a *tertia* (no. XLVIII), utpote plane integra et optime conservata.

Hanc igitur nunc ita lego et interpretor

No. III.

לרבת לתנת ול	*Dominae Tanaïti et do-*
בעלן לאדן לב	*mino, hero, Baa-*
על חמן אש נד	*li Solari vir vo-*
ר גדעשתרת	*vens Gad-Astoreth* (fortuna Astartes)
הספר בן עבדמלקר	*scriba, filius Abd-milcar,*

a lectione mea coniecturali in Thes. p. 490 proposita inspecto lapide in tribus tantum litteris recedens, lin. 1. לרבת לתנת pro לרבתן חלת (ut cum Hamakero legeram) et lin. 2 לאדן לבעל pro לאדנן בעל. Ita enim sententia ipsa non mutata legere iubet manifesta litterarum figura, quae eadem est in inscr. Carthag. 5 huic simillima. Sed agite singula persequamur, eius quoque explicationis ratione habita, quam dedit *Lindbergius* in *Falbe Recherches sur l'emplacement de Carthage* p. 92.

לרבת לתנת) לְרַבַּת לְתָנִת *Dominae Tanaïti.* Modo dixi, in lapide legi לרבת ל, non לרבתן. Lamed igitur ante singula utriusque numinis attributa repetitum est, ut in Melit. 1, lin. 1 לאדנן למלקרת, secus atque in Numid. 1—3: לאדן בעל חמן. — רבת (רַבַּת) *domina* autem (quod etiam Lindbergius ad Carth. 5 agnovit) absolute ponitur sine suffixo, ut paulo post לאדן לבעל חמן. De hac forma absoluta apud Phoenices longe usitatissima v. lib. IV, cap. 4, cf. ipsum רבת Eryc. lin. 1.

תנת (תָּנִת), non חלת, tum in nostro lapide, tam in geminis Carth. 2 et 5 (no. 47. 50), atque Athen. I lin. 2 legi, saepius iam diximus (pag. 114. 115 166. cf. p. 34) omnesque fassi sunt, qui eos lapides sine praeindicata opinione examinarunt, ut Akerbladius, Lindbergius. Quae sit eius numinis ratio, supra (ad Athen. I) in universum disputavimus. Huius autem loci est, de eiusdem *apud Carthaginenses* cultu exponere paullo accuratius, in cuius disputationis limine lectoribus in memoriam revocamus, quod supra iam paucis significavimus (p. 162), omnes hos lapides deae *Thanith* s. Tanaïti cum Baal Hammane consecratos eo in loco repertos esse, ubi olim templum fuerat *Deae* (Iunonis, Veneris) *Caelestis*, quae quidem *Tanaïtidis* appellatio in Carthagine Romana omnium usitatissima fuisse videtur (v. Münter Religion der Carthager pag. 74. 75), quanquam etiam *Iunonis* atque *Veneris* nominibus ibi

solutebatur. Templum illud longe augustissimum et splendidissimum, anno demum 421 p. Chr. n. plane dirutum, de quo locus singularis est apud Prosperum Aquitanicum (Opp. III, p. 38: Apud Africam Carthaginis *Coelestis* inesse ferebant templum nimis amplum, *omnium deorum suorum aedibus vallatum*, cuius platea lithostrata, pavimentis et pretiosis columnis et moenibus decorata, *prope in duobus fere millibus passuum protendebatur*), haud scio an idem sit, quod repraesentat numus satis notus (v. Eckhel doctr. num. IV, p. 138. *Bayer* in *palaeogr. Studien* tab. III no. 2), Veneri Carthaginensi inscriptus, quum dedimus tab. nostra 16 litt. c. Vel ex ingenti illius templi „omnium deorum aedibus vallati“ auctoritate apparet, deae Caelestis numen omnium, quae Carthagine colebantur, sanctissimum et supremum habitum esse: idemque efficitur insigni hoc Apuleji, ipsius Afri, loco (Metamorph. XI p. 257 Bip.), ubi Luna (i. e. dea Caelestis) appellatur: rerum Natura parens, elementorum omnium domina, seculorum progenies initialis, *summa numinum*, regina manium, *prima Coelitum*, deorum dearumque facies uniformis ..... cuius numen unicum multiformi specie, ritu vario, nomine multiiugo, totus veneratur orbis. — Quo ea cultu proposita fuerit, scilicet leoni insidens atque fulmen manu tenens, tum idem Apulejus docet alio loco (VI p. 121 Bip. Magna Iovis germana et coniuga, sive tu Sami, sive *celsae Carthaginis* quae te virginem vectura leonis coelo commeantem percolit, beatas sedes frequentas, cf. Dion. 79, 12. Herod. 5, 6), tum numi Severi et Caracallae, natione Afrorum, deam imperatorum patriam eo quem diximus cultu repraesentantes (v. tab. 16, litt. a cf. Eckhel doctr. num. VII p. 183. 204), tum denique gemmae, eandem imaginem exhibentes, quarum unam (tab. 16 litt. b) dedimus ex Muenteri libro laudato (tab. 1 no. 13 cf. p. 70. 167), alteram (tab. 16 litt. d) ineditam ad exemplum musei Regii Berolinensis (v. Winkelmann description des pierres gravées class. 1 no. 14. Tölken Catalog der geschnittenen Steine class. no. 186. Praeterea multi sunt veteres de eximiae artis magnique pretii velo purpureo, quo Deae simulacrum velatum fuerit, cuius generis vela etiam in aliis *Iunonis Caelestis* templis memorantur (v. Trebell. Poll. in Cels. Athen. XII, 58. Aristot. mirab. auscult. c. 99): de magnae auctoritatis oraculo in templo Caelestis (Capitol. Macr. 3 et Pertin. c. 4) de lotionibus Deae sacris, de virginibus denique in eius honorem prostitutis deque turpissimis ludis ei exhibitis (August. civ. dei 2, 3. Salvian. de gubern. Dei 7, 16). Baalem Solarem deae nostrae, quae Lunam repraesentabat, maritum vel certe tali connubio dignum habitum fuisse, satis apparet ex vesano Heliogabali Augusti instituto, qui nuptias Dei Solaris Emeseni et Veneris Carthaginensis Romae magna cum pompa celebravit (v. Dion. et Herodian. ll. cc.): ad idem horum deorum connubium pertinent autem numi et inscriptiones Septimii Severi, Leptitani Afri, Africanorum superstitionum studiosissimi sectatoris (v. ad Tripol. 1), in quibus pro turpi illius temporis adulatione Augustus et Augusta instar Solis et Lunae, aeternorum siderum, repraesentantur. De numis v. Eckhel. D. N. VII p. 181, cf. inscript. apud Grut. IV, 17.

ולבעלן לאדן לבעל חמן *et domino nostro, hero, Baal Hammano.* Suffixum additum est soli attributo בעל, quod h. l. sq. genit. deum tutelarem alicuius populi signi-

ficat. Erat enim בעל חמן dominus s. deus tutelaris Poenorum, ut Hercules in Melit. 1 lin. 1. appellatur בעל צר.

ארן sine suffixo absolute ponitur, ut Numid. 1: לארן בעל חמן. — Lindbergius, vir cel. litt. 4 lin. 2 et in loco gemino Carth. 5 lin. 2 litt. 2 *Caph* esse censet, non *Nun*, iccirco legens: לבעל כל ארן (לְבַעַל כָּל־אָרֹן) *domino cuiusque heri:* neque negandum est, illam figuram utroque loco Caph litterae similem esse. Sed utraque illa figura, nostra et Carthag. 5 lin. 2, 2, etiam *Nun* esse potest. Ac nostra quidem femore inflexo in his ipsis cippis Carthaginensibus satis frequens est, ut Carth. (Humb.) 2, ubi eadem quater comparet, et Carth. 9 lin. 2 (in חנא): ea autem, quae Carth. 5 lin. 2, 2 est, Caph litterae etiam similior, non minus certo est *Nun*, cuius crus paullulum supra genu ascendit, v. num. Gaul. litt. E (in אנך). Athen. 1, 1. Sard. lin. 2 litt. 1, et similes figuras, quas lib. 1 §. 25 exhibuimus sub no. 10. 11. 12. et 13—15. Atque hanc quidem eius litterae lectionem (Nun), sententia atque reliquarum inscriptionum analogia egregie commendari, facile consentient omnes. Etenim litteras לבעל . לארן לבעל חמן ita dispescendas esse, ut לארן separatim verbum constituat et arcte iungantur verba לארן בעל חמן, id efficitur analogia formulae לארן בעל כמן et בעל חמן, quae Numid. 1. 2. 3. 4 quater habetur. Quod si igitur ל pertinet ad ארן, sola littera illa dubia, sive ea Nun est sive Caph, superest, quae non potest non coniungi cum לבעל. Atqui לבעלן *domino nostro* aptissimum est huic contextui, cf. לארנן למלקרת *domino nostro Melcartho* Melit. 1, 1; בעלך apta sententia caret. Vident ex his lectores, quid obstet lectioni לבעל כל ארן; quam frigida autem sit sententia: *domino cuiusque heri*, nemo non vel me tacente intelliget.

בעל חמן (בַּעַל חַמָּן) in lapidibus Humbertianis et in Melit. 3 esse *Baalem Solarem* s. *Solis deum* a Phoenicibus et Carthaginensibus impensius cultum, in eo dudum consenserunt litterarum Phoeniciarum scrutatores (v. Kopp über punische Steinschriften p. 7. Lanci sopra il bassorilievo di Carpentrasso pag. 63. Lex. nostr. hebr. man. ed. 2 praef. pag. 31. Thes. ling. hebr. T. I. pag. 490 et *Encyclop. der Wissenschaften und Künste* T. XXI p. 97, *Quatremère* in Nouveau Journal Asiatique 1828 p. 15 sqq. Lindbergius, Hugius ll. cc.): unus assensum negabat Hamakerus (Miscell. pag. 49. 50, 91), qui in Humbertianis legit בעל חמלא *dominus clementiae* i. e. clemens, in Melit. 3 בעל חמן a se invicem secernit et posterius (lapidem) *solarem* interpretatur. Nunc, ubi in scriptura חמן (כמן) consentiunt *decem* monumenta, quae maximam partem ipsi vidimus atque examinavimus, non dubitamus etiam σκεπτικωτάτῳ homini satisfactum iri. Legitur enim בעל חמן 1) in Melit. 3 lin. 3. 4: לבעל חמן אבן (erexit) *Baali Solari lapidem.* 2—5) in quattuor Humbertianis, in quibus non solum ipsi lapides, sed etiam exemplum Humbertianum manifesto habent חמן, non חמל, frustra renitente Hamakero. 6) eodem contextu in Carthag. 5 s. Hauniensi. 7) in Numid. 1, quae orditur ab hac formula: לארן לבעל חמן מלך עלם *Domino Baali Solari*, *regi aeterno*, cui accedunt 8. 9. 10) Numid. 2. 3. 4 in quibus pro בעל חמן scribitur בעל כמן (ח et כ permutatis), ne memorem fragmentum Lugdunense (Carthag 6), in quo Nun littera periit — Ex undecim his lapidibus votivis quinque Baali Solari soli consecrati sunt

(Melit. 3. Carth. 6. Numid. 1—4), in reliquis (Cartb. 1—5) ***Baal Chamman*** copulatur cum idolo muliebri תנת s. Artemide. Imaginem nutem numinis habes in monnmento Numidico primo (no. 57), ubi Baal Hammân capite radiato conspicitur in sacello positus duas arbusculas manu tenens, atqne, oe dubites Dei Solaris imagioem tibi depingi, rudior Solis imago superiorem lapidis partem occupat, item in Numid. 4, ubi brachia eius in uvas et mala puoica exeunt. Significatur boe emblemate, solem a Poenis cultum titulisque celebratnm esse otpote fertilitatis et omnigenae nbertatis datorem, quod magis etiam nrgunnt reliquae imagioes in his lapidibus conspicuae, ut ovis, equi, vaccae (no. 59), avium, piscium, arborum, fructuum et florum.

Disertom ***Hammani*** apud veteres scriptores mentionem diu desideravi, quod olim male me habebat, quum vix probabile videretur, omnem numinis tanta cum religione a Poenis culti mentionem interiisse. Tandem incidi in duos locus Strabonis, quibus ad inscriptiones nostras illustrandas nihil accommodatius et exoptatius cogitari potest. Quemadmodum enim in his titulis בַּעַל חַמָּן copulatur cum Dea תנת i. e. Tanaïti et Anaïti, Carthaginis daemone tutelari, ei tamen utpote numini primario postponitur, ita apud Persas ***Amanus*** s. ***Omanus*** communia cum Anaïti templa habebat, minoris tamen anctoritatis quam ipsa dea fuisse videtur. Strabo XI, 8 §. 4 de Sacis Saccaea celebrantibus: *τὸ τῆς Ἀναΐτιδος καὶ τὸ τῶν συμβώμων θεῶν ἱερὸν ἱδρύσαντο Ὠμανοῦ* (ita codd., edd. *Ἀμανοῦ*) *καὶ Ἀνανδάτου Περσικῶν δαιμόνων.* (Pro *Ἀνανδάτου* cum aliis malim *Ἀμανδάτου* חמנדת *a Sole datum*, ut filius geniusve Solis intelligatur. Reland diss. miscell. II, p. 123 suspicatur *Ἀμορδάτου* امرداد). Idem XV, 3 § 15 p. 733 Casaub. *Ταῦτα* (scil. sacerdotes preces facere velatos et virgarum fasciculos tenentes) *δ' ἐν τοῖς τῆς Ἀναΐτιδος καὶ τοῦ Ὠμανοῦ* (edd. *Ὀμανοῦ*, *Ὠμανοῦ*, Moscov. vet. int. Amuni) *ἱεροῖς νενόμισται· τούτων δὲ καὶ σηκοί εἰσι, καὶ ξόανον τοῦ Ὠμανοῦ πομπεύει. Ταῦτα μὲν οὖν ἡμεῖς ἑωράκαμεν· ἐκεῖνα δ' ἐν ταῖς ἱστορίαις λέγεται κ. τ. λ.* ubi iam Bochortum (geogr. s. pag. 245) atque Hydeum (de rel. vet. Pers. pag. 94) Omanum cum חַמָּנִים obiter comparasse video. Occurrat forte aliquis, communia Omani s. Amani et Anaïtidis sacra apud Strabonem Scythis et Persis tribui, idque nihil ad Phoenices. Sed is memor sit, Saccaea a Scythis celebrata festum fuisse origine Babylonicum (v. Athen. 14, 10 ibique Casaub. Hesych. II, 1139), et Anaïtidis s. Veneris Uraniae cultum teste Herodoto (1, 131) ab Assyriis i. e. Babyloniis et Arabibus esse repetitum. — Ad Babylonios ***Hammanum*** colentes iam delatus quaerere possis, sitne aliqua inter חַמָּן et *Ὠαννην* necessitudo. Sed haec Mythologis disputanda relinquimus (v. Creuzeri Symbol. II, p. 31 not.) aliam naoe quaestionem strictim tractaturi cum argumento nostro propius coniunctam.

Namque de origine communium apud Poenos Persasque Hammani et Tanaïtidis (תנת) sacrorum quaerentibus nobis, et longe plerasque Poenorum religiones originis aegyptiacae esse *) reputantibus sponte succurrit ea cogitatio, etiom horum numinum

*) De cultu *Osiridis* et *Serapidis* apud Phoenices diximus ad inscr. Melit. 1, cf. nummos Cossyrae lib. III, 13. Praeterea aegyptiacae originis est cultus *Esmûni* s. Aesculapii (vid. ad Cit. 4),

origines in Aegypto quaerendas esse, atque supremis Aegypti numinibus *Amoni* et *Neithae* respondere *), quorum religiones eodem modo inter se consociatae erant. Atque profecto non nomina tantum mirifice concinunt, cui rei soli non multum tribuerim, sed quod multo gravius est etiam attributorum et totius naturae mira est similitudo. Namque *Amon*, plenius *Amon-Re* Aegyptiorum, cogitabatur opifex (δημιουργός) mundi et Solis, Solem repraesentans, communibus cum Neitha sacris cultus; oves et arietes ei sacri et in templis Thebano et Saïtico nutriti (Strabo XVII p. 559); sacraria obeliscis circumdata **). Neque aliter בעל חמן Solis erat deus, fertilitatis omnigenae dator, una cum תנת celebratus; oves in monumentis eius depictae; cippi obeliscis similes in eius honorem exstructi. Pariter *Neitha*, totius naturae generatrix, Solis parens et opifex mundi ***), regina deorum, praeses belli et militum †), cui leones sacri, propterea saepe picta capite leonino gladiis et arcu monita ††) in plurimis convenit cum תנת s. dea Coelesti, quam Reginam Coeli, primum coelitum, appellatam, armatam, leonibus insidentem depingi vidimus (p. 169). De nomine תנת *Tanith* probabiliter ex aegyptiaco *ta-Neith* repetendo iam supra dictum est pag. 117. 118, similiter autem de phoenicio חמן (hebr. secundum puncta masorethica חַמָּן, pl. חַמָּנִים vide Thes. ling. hebr. T. I. p. 490) statui potest, quod etymon quidem admittit non ineptum ex lingua hebraea petendum, sed nihilominus originis aegyptiacae esse potest ab *Amon* (ⲁⲙⲛ, אָמוֹן Jer. 46, 25, gr. Ἄμμων, Ἀμμοῦν) ductum, apud Phoenices, Poenos et Hebraeos vero ita conformatum, ut domesticam originem redoleat, id quod in sexcentis vocibus aegyptiacis factum esse constat (cf. מֹשֶׁה, בְּהֵמוֹת, חָם). Ex Masoretharum auctoritate חמנים in V. T. pronunciantur חַמָּנִים, et eodem modo plerique phoenicium חמן pronunciarunt חַמָּן: attamen non repugnem, si quis spreta illa auctoritate cum Lindbergio, Lancio חַמֹּן pronunciare velit, quod idem etymon admittit nominique aegyptio similius est.

אש נדר) i. e. אִישׁ נֹדֵר *vir vovens*, de qua locutione vide ad Melit. I lin. 1, pag. 97.

Cabirorum et *Pataecorum* (modo hi diversi sunt), *Vulcani* (v. nummos Malagae) al. Solus *Herculis* Phoenicii (מלקרת Melicertae cultus Phoenicibus proprius et domesticus esse videtur, neque habet quod ei respondeat in Aegypto: nam etiam *Astarte* fortasse eadem atque *Athor* Aegyptiorum, cui non obstat, quod illud nomen etymon in linguis semiticis (vel certe persica) habet.

*) חַמָּן idem esse numen atque Aegyptiorum *Ammonem* (אָמוֹן Jer. 46, 25) praeter alios dixerunt *Lindbergius* et *Lancius* ll. cc.; תנת esse *Neitham Akerbladii* coniectura est (vide ad Athen. 1).

**) Cf. Jablonski Pantheon aegypt. I p. 157. Champollion Panthéon de l'Egypte no 1 sqq. Thes. ling. hebr. v. אָמוֹן.

***) In templi Saïtici inscriptione haec erant ultima verba: ὃν ἐγὼ καρπὸν ἔτεκον, ἥλιος ἐγένετο. Proclus ad Plat.

†) Herod. II, 164. 165. In imaginibus saepe Neith ita repraesentatur, ut militem iuvenem inauguretur, v. *Hirt über die Bildung der ägyptischen Gottheiten* (Berlin 1821) p. 23, et quae ibi laudantur.

††) „*In den Ruinen von Apollinopolis magna erscheint in einem Aufzuge bewaffneter Götter die Göttin mit der Löwenmaske fünfmal, bald mit zwei Schwertern, bald mit dem Bogen bewaffnet* (B. I. Pl. 63, fig. 6. Pl. 64. tab. 5, fig. 37)." Hirt l. c. pag. 24.

Nomen proprium voventis גר עשתרת (גַּדְעַשְׁתֹּרֶת vel גַּדְעַשְׁתֹּרֶת) est *fortuna Astartes*, cui simile hebraeum גַּדִּיאֵל (fortnoa Dei) Num 13, 10, illud autem eximie aptum, quum Baal et Astarte sint *Fortunae* numina, propterea גַּד et מְנִי dicta (v. quae disputavimus ad Jes. 65, 11).

הספר) i. e. הַסֹּפֵר *scriba*, ut primus recte legit Quatremerius. Media enim nominis littera ב esse non potest, quod alio modo pingitur in his inscriptionibus: ם ita pictum habes Carthag. 5 lin. 4 in voce שפט et saepe (v. pag. 41). Noli vero scribam cogitare vilem et ignobilem. Namque Gad-Astoreth scriba erat filius *Abdmilcaris Suffetis* (Carthag. 5) et quemadmodum apud Hebraeus הַסֹּפֵר regis amicis summisque administris accensebatur (2 Sam. 8, 17. 20, 25. 2 Reg. 12, 11. 19, 2. 22, 3 sqq.), ita etiam apud Carthaginenses *scribae* munus in maioribus magistratibus fuisse videtur. Fortasse iidem ponice ספרים vocabantur, qui a Romanis *quaestores* (Liv. 23, 15. 33, 46), pecuniam publicam curantes, quorum unus proximum erat a Suffete (Liv. 33, 32). Etenim in V. T. סֹפֵר esse videtur pecuniae in bello exactor (Jes. 33, 18), et haud scio an apud Persas quoque satraparum scribae (Esr. 4, 8. 9. 17. 23), γραμματισταὶ βασιλήϊοι (Herod. 3, 128), aerarii publici curam habuerint.

בן עבדמלקר) *filius Abdmilcari* (Heraclii). Quod a me et Quatremerio coniectatum erat, id in lapide re vera legi, uti supra dixi (p. 167) satisque mirari non possum Hamakerum, qui מלקר pro מלקרת dici posse negabat. Debebat enim memor esse nominum *Hamilcar* (חמלקר), *Imilcar*, *Bomilcar*, et eiusdem apocopes in *Bodostor* (בדעשתרת), ne memorem בקי מלקר in numis Vaccae (lib. III, nn. 23) et מנקר pro מלקר Tripol. 2 lin. 1. Ipsam nostram formam habes in Carth. 1 lin. 2, pleniorem עבדמלקרת in Carth. 5, ubi nescio an *Abd-milcart Suffes* sit noster *Abdmilcar*, pater Gad-Astoreth scribae. Uterque enim lapis in eodem loco repertus est, ambo sibi simillimi et fortasse ab eodem statuario incisi sunt, ut solent monumenta ad unam eandemque familiam pertinentia (cf. Athen. 1. 2). — Quod Lindbergius postremam lineam legit הַסּוּר בן עב-עמנרד *Syrus, filius Ab-Amnardi*, ex parte ex falso apographo pendet: סוּר autem (quod scribendum erat סרי ,כְּרִי) ferri non potest: accedit quod secunda littera Waw esse non potest, vide lin. 1 litt. 9.

Est igitur hoc monumentum lapis votivus Deae Tanaïti i. e. Artemidi s. Lunae et Baali Solari positus a Gad-Astarto, quaestore Carthaginensi, homine nobili, Suffetis filio.

In ornamentis eius praecipue notanda est *manus extensae* figura, quae etiam in lapide Hanoiensi (Carth. 5) et in Humbertii *quarto* eoque illiterato cernitur, cuiusque vestigia praeterea in *secundo* et *quinti* fragmento comparent (v. *Humbert* pl. 1). Quod Humbertus manus illas ex superstitioso quodam hodiernorum Arabum uso explicuit, qui ubi invidiam et fascinationem per oculos timent ei remedium adhibent vel manum vel manus imaginem in collo gestatam aut aedificiis appictam (Shaw Voyages I, 397), id mihi longe petitum videtur: quanquam non displicet Renvensio (p. 6. 7). Ingeniosius videri possit, quod Hamakerus observat (diatribes p. 20), יָד *manum* apud Hebraeos esse *monumentum* tum victoriae 1 Sam. 15, 12, tum sepulcrale inter vivos

positum 2 Sam. 18, 18: eo igitur signo nihil amplius quam monumenti publici indicium contineri. Sed vera tamen causa, cur יָד et *manus* et *monumentum* significet, nulla alia esse videtur, quam quod *manu* monstratur et *indicatur:* atque frigidius videri possit, monumento cuidam insculpere symbolum, quod nihil amplius quam monumentum significet. Ut meam de hoc symbolo sententiam dicam, mihi *manus* illa *elata* precantis adorantisque vel etiam voventis esse videtur, ut Hebraeorum phrasis *tollere manum* (נָשָׂא יָד) non solum iurantis sed etiam adorantis est (Ps. 28, 2. 63, 5. 134, 2): et eandem repraesentationem memini me videre tum in monumentis aegyptiacis, qui lapides votivi esse videntur, tum in memorabili quodam monumento Indico, quod in atriu Societatis Asiaticae Londinensis propalam collocatum est, lapidibus nostris Punicis non dissimili, inscriptione tamen sanscritica munito. — Duae illae figurae, quae infra aream a dextra et sinistra parte comparent, radiores sunt Baalis et Astartes imagines in monumentis Phoeniciis saepe obviae (v. num. Cossur. lib. III no. 13).

* * *

Sequatur lapis Hambertianus *secundus* (Carthag. 2 no. 47) a dextra parte et superne pauliulum laesus, ita quidem, ut tenues lapidis fissilis laminae a superficie solutae deciderint, litterarum autem altius incisarum vestigia nihilominus hic illic conspiciantur. Formula, qua monumentum utrique numini consecratur, eadem est, solum nomen proprium voventis diversum.

Litteris quae desunt ex superioris inscriptionis rationibus restitutis universum titulum ita lego et interpretor:

(ל)רבת לתנת ולבעל	*Dominae Tanaïti et domino*
(ן) לאדן לבעל חמן	*nostro hero Baali Solari*
(א)ש נדר עבדאסמ	*vir vovens Abd-Esmûn,*
(ן) בן בדעשתרת בן	*filius Bed-Astoreth filius*
(ע)בדאסמן	*Abd-Esmûni.*

Cf. Encycl. germ. XXI p. 97. De nomine *Abd-Esmûn* (cultor Aesculapii, Asclepius), quod vovens cum avo suo commune habet (v. ad Melit. 1 p. 100), vide ad Cit. 4. Pro בדעשתרת *Bed-Astoreth*, quod in lapide est, Quatremerius coniecerat עבדעשתרת. Sed integra est forma בדעשתרת, abiecta littera ע, cf. בדאסמן Cit. 3. Ita nomen *Abd-Astartus* (עבד עשתרת) graece raro plene effertur, pleramque contractius *Bodostor* (בדעשתר), adeoque *Bortor* v. lib. IV c. 3. Videant autem viri docti, sitne בְּדָן nomen iudicis Israëlitarum 1 Sam. 12, 11 ex עבדן potius ortum, quam praeeunte Chaldaeo interprete ex בֶּן־דָּן filius Dani. Ut dicam, quod sentio, בדן l. c. eundem iudicem esse censeo, qui Iud. 12, 13. 15 appellatur עַבְדּוֹן.

In apographo Hambertiano duo maxime emendanda inveni: 1) lin. 2 littera tertia a fine, quanquam ex parte evanida, manifesto fuit ח, non ת. 2) lin. 4 littera quarta in lapide est *Daleth*, non *Beth*.

Vaseolom, quod infra inscriptionem in hoc lapide comparet, ad cultum sacrum haud dubie pertinet: noo ad vindemiam, de quo Hamakeri commeoto io hac inscriptione ne γϱῦ quidem comparet.

* * *

In *primo* lapide (Carth. 1. no. 46) pingendo, quid ab Humberto praetermissum sit, iam supra vidimus (p. 167). His emeodatis et primo versu adhibitis litterarum superstitum vestigiis instaorato (vide tab. 14) universum titulom ita legimus:

לרבת לתנת ולבעלן לאדן לב
על חמן אש נדר עבדמלקר ב
ן חמית בן עבדבעל

Dominae Tanaïti et domino nostro hero Baali Solari vir vovens Abdmilcar filius Chamjith, filius Abdbaal.

De singulis haec observando supersuot:

Lin. 2. in vocabulo נדר spatium quidem est ioter litteras *Daleth*, qoae aretius iuncta est praecedeoti *Nun*, et *Resch*, sed nihil deest. Lapis ibi maculam habebat asperiorem, quam vitatorus statuarius locum vacuum reliquit. De nomine עבדמלקר v. od Carth. 3 lin. 5, p. 173.

Lio. 3. in nomine proprio patris constituendo haereo. Primae eius litterae חמ perspicuae sunt: quarta ת esse videtur, tertiae nonnisi pars superest, ex qua supplendo et ח efficias et י. Haberes igitur חמחת vel חמית, qood posterius praetuli, addens cooiecturam, חַמִּית vel חֲמִית dictum esse posse pro חמניתן (quem Sol dedit).

Equi ornamentum in hoc lapide vel inde repetas, quod eqoi Soli sacrati eraot (v. ad Cit. 2 pag. 130), vel quod eqoos Carthaginis symbolum et emblema erat, ut ex oumis Punicis capite equioo ornatis apparet (lib. III, oo. 9).

* * *

Fragmeoti *quinti* Humbertiaoi (Carthag. 4) inscriptio litteras habuisso videtur tertiae sioiiles et lineas eodem fere modo dispositas. Duas igitur lineas periise existimo, ita ut tres, quae supersunt, tertia, quarta et quinta fuerint. Has ita supplendas puto:

[על] חמן אש[נ]	*Baali Solari vir vovens*
[דר ח]נבעל בן ^	*Hannibal filius* .
^^^א בן ^^^ ^	.... *filius A*.........

fortasse *Esmuni* (אשמן), quod nomen proprium a littera א incipiens spatiom quattuor litterarum explet.

De lapidibus Humbertianis haec sofficiaot. Si quis forte fuerit, eui dubitatiooes supersint de primariis eius formulis recte a nobis explicatis, ei abnndo fatisfiet collata

L.

CARTHAGINENSI QUINTA,

Hombertianis simillima, optimeque illa conservata et illaesa. Reperta est anno 1831 vel 1832 prope vicom Maigae haud procul ab eo loco, ubi Humbertiani lapides latuerant, et a SCHEELIO, Danorum in regno Tonetensi Consuli ab epistolis, ad Museum regium Haunieose missum, ubi etiamnom exstat. Edita est 1833 a FALBIO in *Recherches sur l'emplacement de Carthage* pl. 5 fig. 3, qui integri monumenti delineationem dedit in minus contractam et admodum elegantem, etiam in litteris phoeniciis reddendis a graviore errore liberam, id quod docebit delineatio nostra, veram inscriptionis magnitodinem referens, ab Hohlenbergio adhibito Falbii exemplo super ipso lapide diligentissime facta et una com ectypo et commentariis ad me missa. Quae in exemplo Falbiano emendanda supererant, haec fere snnt: a) *Daleth* lin. 3 litt. 4. 8 iusto longiore scapo pictum erat, et eodem modo lin. 4 littera *nona*, quae propterea *Daleth* potius quam *Resch* esse videtur. Lin. 2, 5 caput eius litterae superne subapertom est. b) *Waw* 1, litt. 9 superne rotundum est, non angulatum. c) *Tet* lin. 4 litt. 5 superne clausum est, et quae in medio est figura duobus potius signis constat, superiora rotundo, inferiora angulato. Hohlenbergius: „*das bey Falbe in dem Buchstaben angegebene Zeichen* ς *ist mittelst einer Verbindung entstanden, die gewiss nicht richtig ist. Es sind zwey Zeichen* ⊋. *Die Zusammenfügung an der linken Seite ist nur scheinbar, ist sehr schwach und verschwindet im rechten Lichte betrachtet. Sie gehört gewiss nur dem Steine, nicht dem Verfertiger der Inschrift an.*" Idem duplex signum habes in littera *Ain* inscriptionis Tuggensis, nostro *Tet* simillima (p. 40). d) *Lamed* litterae crus subinde, ut 1, 5. 2, 3, iusto longius, femur iusto brevius pictum est lin. 1, 1. 5; genu non debebat dextrorsum descendere, ut 1, 1. 3, 10. Singularis eius litterae forma est lin. 1, 10, Nun litterae similis. e) *Nun* littera femur inflexum, non angulatum habet lin. 2 litt. 6, ut in Carthag. 2. f) Lin. 4 littera *quarta* curva est, non angulata, propterea pro *Phe* habenda ut iam antea conieceram, non pro *Waw*. Sed g) lin. 2 littera *secunda*, quae *Caph* litterae similior visa est quam *Nun*, recte se habet apud Falbium. Lapis ipse arenarius est; ornamenta affabre facta.

Interpretationem eius LINDBERGIUS dedit apud Falbiom (l. c. pag. 84), quae haec est:

לרבת לתנת ולבע	*Magnae deae Tanath et domi-*
ל כל ארן לבעל חמן	*no cuiusque heri, Baali Hammoni,*
אשנדר עבדמלקר	*vovit se Abdmalkar-*
ת השוטי בן ברמל	*thus Scholus, filius Barmal-*
קרת בן הנא	*karthi, filius Hannonis,*

quae quomodo emendanda sit, iam paucis dixi, *palaeographische Studien* pag. 62. Nunc, ipsius lapidis ectypum ante oculos habens et inspectis lapidibus Hombertianis de dea תנת (non תלת) meliora edoctus ita lego et interpretor:

לרבת לתנת ולבע	*Dominae Tanaïti et domi-*
לן לאדן לבעל חמן	*no nostro, hero, Baali Solari*
אש נדר עבדמלקר	*vir vovens Abd-Milcar-*
ת השפט בן בדמל	*thus Sufes, filius Bed-Mil-*
קרת בן חנא	*carthi, filii Hannae.*

De singulis breviores esse possumus, quum plurima ium in lapidibos Humbertianois interpretandis occupata sint.

לרבת לתנת) vide pag. 168. 169.

ולבעלן לאדן לבעל חמן) Una littera io his est, in qua offendere possit Palaeographus, *Nun* in לבעלן lin. 2 litt. 2, quud *Caph* esse censuit Lindbergius, contra quem dispntavimus ad Carthag. 3 pag. 170, alia similiu Nun litterae exempla alibi quoque exstare demonstraotes.

אש נדר) de huc formola vide pag. 97. 98, obi etiam Lindbergii de ea opinionem (הִתְנַדֵּר, אֶתְנַדַּר pro אשנדר vovit se) refellimus.

עבדמלקרת השפט) Vocabulum השפט *iudex, sufes* ium legimus ex Falbii exemplo indicantes in exercitt. palaeographicis. Sed magis etiam haec lectio vera litterarum facie commendutur. Tertia enim littera, ot vidimus, non ungulata est, sed rotunda, ut *Phe* iu הספר Carthag. 3 lin. 5, *quarta*, quum Tet esse omnes viderunt, in medio noo parvam quandam litteram, fortasse Jod, habet, ot suspicabatur Lindbergius (quod simili exemplo careret), sed eadem puncta dicam ao ornamenta, quae et ulibi in *Tet* et *Ain* litteris compnrent (cf. Theta et Omicroo Graecorom). Non igitur שוטי *Schotus*, *Schotensis* legendum, quod quid valeret ipse Lindbergius iodicare noo potuit, sed שפט. — *Abd-milcarthum Sufetem* probabiliter eundem esse, qui עבדמלקר appellatur Carthag. 3 lin. 5, supra observavimus. De *Sufetum* munere etiam in Carthagine Romana perdurante v. Hendreich de republica Carthaginensium p. 311 sqq.

בן ברמלקרת) Lindbergius legit ברמלקרת (filius Herculis), cui assensus sum in exercitt. palaeographicis. Quum vero collum litterae secundae brevius esse videam, qoam in reliquis Resch, dubito sitne legendum בדמלקרת (servus Herculis) pro עבדמלקרת, quanquam obstat patris nomeo a filii nomine vix diversum, quum alibi avi tantum et nepotis nomina coogruere soleant.

בן חנא) nomeo proprium avi חִנָּא valet *gratiam* sc. Deorum, cuiusmodi ellipsis est io hebr. עַבְדָּא *servus* sc. Dei, nisi est pro עבדחנא *cultor Hannae*, cf. pag. 117.

LI.

CARTHAGINENSIS SEXTA.

Lapis teste Hamakero Miscell. Phoen. p. 9. 10 ex ruinis Carthaginis a nescio quo erutus, et in libro laudato tab. 1 no. 2 editus, nunc iu Museo Lugdunensi asservatur, ubi ipse cum vidi. Inscriptio trium linearum vestigia continens occupat superiorem partem lapidis 13 fere digitos longi, nonc fracti, cuius superficies

admodum aspera parumque polita insuper detrita est, nulla tamen ornamentorum vestigia habet.

Hamakerus l. c. missa prima linea alterius et tertiae litteras legit:

כנעמו

טב על חן

secundum gratiam bonam eius, favoris causa habitam, primam tertiae lineae litteram ט esse existimans, quum similem habeant Zabii. Sed huic similitudini non multum tribuerim, quum alphabetum Zabium a Phoenicio nimis longo spatio distet (vide pag. 64. 83). Equidem nil dubito eam esse Lamed (conf. simile in Numidicis), et tertiam lineam legendam:

לבעל חמ(ן)

De integro lapide mea coniectura haec est:

(ל)בעל(ן) ול

אדן למ(לך)

לבעל חמ(ן)

Illud certum, lapidem votivum esse Baali Hamman consecratum.

LII.

CARTHAGINENSIS SEPTIMA.

Fragmentum inscriptionis ab Humberto e ruderibus Carthaginis erutum, sed dum inter varia antiquitatis monumenta ex Africa in Belgiam transferebatur, amissum. Delineationem eius ab Humberto factam dat Hamakerus *Miscell.* tab. 1 no. 3, explicationem ib. p. 11. Quattuor eius litteras is ita legit ימחת, de significatione nihil definiens: neque ego quidquam definio, quanquam primam litteram pro ת habere malim.

LIII.

CARTHAGINENSIS OCTAVA.

1. Inscriptio sepulcralis, anno 1823 in vicinia Malgae pagi reperta et in Museum Lugdunense delata. Delineationem eius a Falbio sibi communicatam primus vulgavit et interpretatus est Frid. Muenterus in dissertatione Actis Societatis Regiae Danicae inserta et 1824 edita, hoc titulo: *Om en nylig blandt Ruinerne af Carthago opdaget Punisk Gravskrift*, 4. Apographum Falbianum repetiit additis nonnullis observationibus Koppius *über punische Steinschriften:* aliam vero delineationem, priorem illam parum accuratam esse pronuntians, dedit Hamakerus, *Miscell. phoen.* tab. 1 no. 1, addito commentario ibid. p. 1—9. Meam de ea legenda opinionem paucis indicaveram in *Palaeographische Studien* p. 70.

Accuratior utriusque apographi cum ipso lapide comparatio, quam Lugduni institui, me docuit, in utroque illo exemplo esse, quae emendatione egeant, plura in Hamakeriano (vide lin. 1 litt. 1. 9. 11, lin. 2 litt. 3. 9. 11), pauciora in Falbiano (v. lin. 1 litt. 9. 10): novum ergo dedi, quod utriusque vitia emendaret. Ceterum inscriptio

illa reperitur in anteriore parte lapidis quadrati, 6 digitos crassi, qui in cacumine sepulcri muro insertus fuisse videtur. Litterae stilo admodum acuto in superficie bene levigata magis radendo quam insculpendo exaratae paullulum tenuiores sunt, quam in utroque apographo edito.

2. Ac *Muenterus* quidem (in consilium adhibito Lindbergio) epigraphen, quam sepulcrum mulieris ornasse idem recte observat, ita legebat:

קבר בתב(א) בת חמלות בן עבר
אשמן בן אשמניתן בן בריהרב

Sepulcrum Bathb(a), filiae Hamloth, filii Abd-Esmûni, filii Esmunjitten (quem Aesculapius dedit), *filii Barjahareb,*

quam lectionem (praeter unam litteram in חמלות et coniecturam de Bathba) omnino probo, quanquam ultimum nomen proprium aliter dispescendum arbitror. Itaque neque lectionem neque interpretationem emendavit HAMAKERUS l. c., qui titulum ita exponit:

קבר בתב(בי) בת הולכת בן עבד־
אַשְׁמֻן בן אִשׁוֹן כִּתִּן בן בָּרֻךְ הָרַב

Sepulcrum filiae fletus, filiae infaustae filii Ebed-Aschemon, filii Ischon-Kittin (pupillae Cypriorum), *filii Baruchi magni,*

quae legendi diversitas duabus maxime rebus nititur: *primum* quod Hamakerus *Mem* lin. 1 litt. 10 et lin. 2 litt. 9 in ipso lapide linea media carere et *Waw* esse volebat, hanc lineam certe a statuario profectam negabat (qua quidem in re oculorum acies non potest non eum fefellisse, nam bene se habet Falbiana delineatio): *dein* quod idem non solum *Jod* bis obvium lin. 2 litt. 11. 18, sed etiam litteram incertiorem lin. 1 litt. 12 *Caph* esse opinabatur, illud certe invita Palaeographia. Sed videamus iam de singulis, praemissa nostra et legendi et interpretandi ratione.

קבר בתב(על) בת חמלכת בן עבד ־
אֶשְׁמֻן בן אשמניִתן בן ברי הרב

Sepulcrum Bathbaal, filiae Hammalcuth, filii Abd-Esmuni, filii Esmûn-jitten (quem Aesculapius dat), *filii Beri* (Fontani) *principis.*

In vocabulo קבר notandum est signum illud semilunare litterae Koph superscriptum, de quo mihi convenit cum Koppio l. c. p. 14, qui illud signum aliquod diacriticum vel orthographicum esse censet, quale Samaritani habent ad insolentiorem vocabulorum vulgarium pronuntiationem indicandam (Cell. horae Samarit. p. 65), idque h. l. significans, קֻבַר pronuntiandum esse, non קֶבֶר. Sic Samaritani Ex. 5, 3 lineola super Daleth posita significabant, בדבר legendum בְּדֶבֶר, non ut vulgo בַּדָּבָר. Probat etiam Hamakerus p. 9. Cf. supra pag. 56. Nomen mulieris sepultae Muenterus supplebat בַּתְּבָא (filia venturi), cum in Falbiana delineatione essent lineolae quaedam, quae pro vestigiis litterae Aleph haberi possent. Tales vero neque Hamakerus vidit, neque ego vidi, et recte hic observat, non unius, sed duarum litterarum spatium superesse, quod ex secundo

varsu indicari potest, qui eodem spatio habet שמ. Neque tamen probaverim Hamakeri cooiecturam בתבכי *filia fletus*, quae vel eam ob causam displicet, quod mali ominis nomina propria (nomen proprium autem, non appellativum esse certissimum est) extimescebant Hebraei. Probabilem cooiecturam propositurο aote omoia hoc tenendum videtur, duas litteras eligendas esse, quae scapo loogiore inferiore careaot (talis enim conspiciendum se praeberet, maxime in prima littera), eligi autem posse maxime io secundo loco tālem, quae supra lineam ascendat. Atque his praemissis repono בתבעל (filia i. e. cultrix Baalis): haud scio enim an nullum exstet vocabulum a ב incipiens, quod melius quadret. Simile est hebr. בִּתְיָה (pro בַּת יָהּ) *filia* i. e. cultrix *Jehovae* 1 Par. 4, 18, et ex oomioibus virorum בֶּן־הֲדַד *filius* s. cultor *Hadadi* (numinis Syrorum).

בת חמלכת) Nomen proprium patris mulieris sepultae totius inscriptioois iocertissimum est. Secunda littera aperte *Mem* est, tertia ex Hamakeri apographo poterat *Nun* vidari (quam ob causam nuper cooieci חמנית), sed in lapide manifestum est *Lamed*, maxime dubia quarta, quae iusto brevior picta erat apud Hamakerum. Muenterus enim *Vav* esse statuit, et legit חֲמֻלּוֹת, cui obstat brachium longius sinistrorsum porrectum scaposque inflexus; accedit quod ex scribendi lege Poenorum pro חֲמֻלּוֹת s. חֲמֻלַּת exspectes חמלת. Rectius Hamakerus eam *Caph* esse statuit (cf. supra §. 33 ibique no. 7), qua sententia probata integrum nomen חמלכת legendum est, quod dictum existimo pro חנמלכת i. e. vel חֲנַמְלָכָה *gratia regni*, vel חֲנַמַּלְכַּת *gratia reginae* (i. e. deae Caelestis aut Astartes), ut *Hamilcar* pro חנמלקר *gratia Melcarthi* s. Herculis, *Himilco*, quod ex hoc ipso חמלכת ortum essa possit (v. lib. IV c. 3).

בן עבדאשמן) v. hoc nom. pr. Carth. 2 bis, Cit. 12.

בן אֶשְׁמֻנְיָתַן) Optime ita Muenterus. Ad Hamakeri autem dubia respondendum est, valere hoc nomen proprium: (quem) *Aesculapius dat*, non *(quem) dabit*, et eodem modo capiendum essa מלכיתן Cit. 4. 20. Quod vero ipse proponit Hamakerus, אשון כתן *pupilla Cypriorum*, neque lapidis scriptura fert (tertia littera manifesto est *Mem*, quinta, quae scapo iusto longiore picta est apud Hamakerum, *Jod*, cf. num. Syrac. E in אֶפָא et pag. 31), neque grammatica et orthographia punica, ex qua אשן כתן sine Jod scribendum erat.

בן בֵּרִי הָרָב) Ita has litteras dispesco, quum בְּרִיהָרָב etymo emcodato careat, הרב בָּרָךְ litterae non ferant. בֵּרִי est idem n. pr. quod בְּאֵרִי (q. d. Fontanus, ad fontem natus), quo insignitus erat pater Hoseae prophetae (Hos. 1, 1), etiam in V. T. בֵּרִי scriptum 1 Par. 7, 36, Aleph eiecto, ut in בֵּרוֹתִי (Berytus) pro בארותי, cf. phoen. רש pro ראש *caput* et supra pag. 57. הרב autem est *praefectus*, *magister*, ut Cit. 4, sive exercitus (cf. רַב טַבָּחִים 2 Reg. 25, 8), sive togatorum hominum quorumcunque, quanquam illud praefero. Desinit autem stemma, ut saepe, io hominem nobilem.

LIV.
CARTHAGINENSIS NONA.

1. Etiam hic titulus sepulcralis ante paucos annos ad Malgam repertus est; olim penes *Falbium* erat, nunc Parisiis penes *Turpinium* comitem. „*Ein Missver-*

ständniss hat, wie mir Hr. Consul Falbe erzählt, rücksichtlich des Besitzes desselben statt gefunden. Von Tunis wurde der Stein nach Paris gebracht, wo ihn Hr. F. bey seiner Ankunft vor einigen Jahren als sein Eigenthum anzutreffen glaubte: aber unterdessen hatte ihn der Graf Turpin gekauft, in dessen Besitz er sich nun befindet (Hohlenb. in litt. ad me datis)“. A Falbio primum editus est, *sur l'emplacement de Carthage* tab. 5 no. 5, ita quidem ut delineatio veram lapidis magnitudinem imitetur. Eandem etiam nos secuti sumus. Explicavit eum unus Lindbergius (apud Falbium l. c. p. 103) hunc in modum et legens et, quae desunt, supplens:

(קבר) יְהוֹבָס עֹבֵד	(Sepulchrum) *Jobasi, cultoris*
חַוָּא בן עַבְדְּאֶשְׁמֻן	*Hevae, filii Abd-Esmun.*

Hominem Carthaginensem sibi fingit qui nomen gerat יְהוֹבָס *Jehova conculcans*, et Evae, matris viventium, cultor fuerit, etiam apud Poenos religionis Judaicae asseclas fuisse statuens. Sed ex hoc titulo tale quid non efficias. Nam bene quidem Lindbergius duo ultima vocabula legit; sed 1) in unum vocabulum copulare non debebat litteras: יהובס: manifesta enim intercapedo inter Jod semifractum et He: cuiusmodi intercapedines etiam reliqua vocabula discriminant. 2) Duae litterae, quas *Vav* facit Lindbergius, aperte diversae sunt: et prior quidem lin. 1 manifestum est *Caph*, posterior *Nun*, eodem modo pictum in Carth. 2, et similiter Carth. 3, lin. 2. 5, lin. 2. 3) Fac, inter Carthaginenses homines fuisse unius dei cultui et religioni Judaicae addictos, a) talis hominis nomen proprium esse vix posset יְהוֹבָס: id enim de analogia nominum propriorum a יְהוֹ, יו ordientium reddendum esset: *quem Jehova conculcat*, quale nomen pessimi ominis nunquam homini Hebraeo tributum fuisse spondeo; cui accedit quod ex lege orthographica scribendum erat יהבס sine Waw; b) magis etiam mirum esset, quod nomini proprio additur: עֹבֵד חַוָּא *cultor Hevae* i. e. interprete, Lindbergio „matris viventium.“ Tale enim nomen ne in nomine proprio quidem feras, nedum in appellativo. An usquam vel minimum vestigium reperitur, fuisse inter Judaeos qui *Evam* numinis instar colerent? et quomodo hoc exspectari possit a veri Dei cultoribus?

Nobis persuasum est (ut nuper paucis diximus: *palaeogr. Studien* p. 70), nil tale in titulo nostro inesse, sed verba ita legenda et instauranda esse:

(מ ב)חי הכבס עבד -	(Cippus in vita) *fullonis Abd-*
חנא בן עבדאשמן	*Channae, filii Abd-Esmuni.*

Ut ordiamur a lacuna lapidis, praeter *Jod* supersunt scapi duo longiores, qui vel duas litteras longioribus scapis munitas (ut א, ה, ס) vel unam duplici scapo instructam produnt, qualis est ח (v. simile *Chet* lin. 2). Praeterea in lapide superest duarum litterarum spatium, sed breviorum, quales in hac inscriptione sunt ע, ב, מ, ר, ך. Haec omnia considerans reposui: מ' בחי *Cippus in vita* s. *vivente* N. N. positus, sequente genitivo. Cf. de hac formula varie expressa et scripta Athen. 1. Cit. 3. 23. Poterat etiam rescribi בחיי, sed spatium vix sufficiat duabus litteris: et

חי quoque potest logi חַי pro חַיֵּי, ut שן בן Melit. 1 pro שְׁנֵי בְנֵי. Lindbergius reponens קבר litterarum vestigia non reputavisse videtur.

(הכבס עבדחנא) הַכֹּבֵס עַבְדְּחַנָּא *fullonis Abd-Channae.* Complures titulos etiam opificum sepulcra ornantes iam supra vidimus Cit. 4. 7. 10; h. l. unum singulare, quod opificii nomen praeponitur nomini proprio, sed etiam in V. T. dicitur et דָּוִיד הַמֶּלֶךְ 1 Par. 24, 3. 28, 2, et הַמֶּלֶךְ דָּוִד, הַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה 1 Reg. 27, 39. 43 et saepe. — N. pr. עבדחנא *cultor Hannae* arguit, חַנָּא fuisse numen vel hominem numinis instar cultum. In his autem fuisse *Annam*, Didûs sororem, prodit Hannibal apud Sil. Ital. 8, 50 sqq., cf. Ovid. Fast. 3, 543 sqq., unde appareat, Romanos mythum de Anna Carthagiuensi ad Annam Perennam, veteris Latii, ut videtur, numen anni orbem repraesentans, retulisse.

LV.

CARTHAGINENSIS DECIMA.

Quam sub hoc numero dedi inscriptionem turpiter habitam et vix legendam, petita est ex libro inscriptionum *Beverlandi*, qui inter codices d' Orvillianos Oxonii in bibliotheca Bodlejana asservatur X, 2 insr. 2, 39, unde meum in usum descripsit Cl. *Reay.* Beverlandi sive alius cuiuspiam manu adscriptum est, eam in amphithoatro Carthaginensi (de quo v. *Temple Excursions* I pag. 106. *Dureau de la Malle* p. 186) repertam esse: quando et a quo reperta sit, ubi nunc sit lapis, do eo nihil additur. Duobus versibus Punicis longioribus (quos nos quattuor lineis reddidimus) superscriptae sunt sex lineae litterarum africanarum s. libycarum (de quibus vide ad no. 56), ita quidem, ut inscriptio bilinguis punico-libyca esse videatur. Atqui Libyca certe inscriptionis pars in amphitheatro Carthaginensi reperta esse non potest: sex enim huius inscriptionis lineae nihil continent nisi mutilum apographum inscriptionis Libycae in monumento Tuggensi (no. 56), in quo quarta eius linea omissa est: neque credibile est eandem inscriptionem etiam Carthagine repertam esse. In duobus versibus Punicis nulla est cum Punicis in monumento Tuggensi similitudo: possintque igitur hi in amphitheatro Carthaginensi, sed sine litteris Libycis, reperti esse. Et haec autem tam male habita sunt, ut interpretatio vix tentari possit. Nolui tamen retinere apographum iam 1825 ab Odofr. Muellero mecum communicatum, in quo fortasse alii vires periclitabuntur: hoc unum affirmans, litteras Punicas et Libycas non eandem sententiam continere et vix in eodem marmore repertas esse.

CAPUT SEXTUM.

INSCRIPTIONES PUNICO-NUMIDICAE.

Punico-Numidicas eas appellamus inscriptiones africanas, quae extra Carthaginem in variis partim agri Carthaginensis partim Numidiae regionibus repertae peculiari quodam scripturae Phoeniciae genere, negligentiore illo et rudiore, inscriptae sunt, quod *Numidicum* appellavimus, cuiusque rationes antea non cognitas tum in singulari libello (pag. 8), tum supra lib. 1 §. 35 cf. §. 7. 12 sqq. exposuimus.

LVI.

THUGGENSIS BILINGUIS PUNICO-LIBYCA.

1. *Tucca* (*Τοῦκκα* Ptolem. IV cap. 3) s. *Thugga* (v. inscriptiones latinas Thuggae repertas in *Shavii* Voyages T. I p. 222 ed. gall. et *Temple* Excursions in the mediterraneon II, p. 311 sqq.) oppidum erat Numidiae novae haud procul a Bagradae (مجردة) fluvio meridiem versus in vicinia Tubursiccae teste Ptolemaeo l. c. 29°, 30′. 31°, 20′ situm, et hodieque antiquo nomine *Dugga* s. *Ducca* (دُقّة) ex molliore illius regionis pronunciatione *Dugga* cf. مقلة vulgo *Malga*) appellatur inter Tubursuk et Eja duorum fere dierum itinere a Tunete distans. In ruinis eius a Shavio, qui Thuccam ipse non viderat, brevius tantum memoratis, copiosius descriptis a Templio, praeter templum Jovis Trajani tempore consecratum, arcum triumphalem et duodecim cisternas antiquas est *mausoleum* pulcherrimum egregie conservatum, in cuius latere orientali inscriptio nostra incisa est. Elegans eius delineatio Lugduni in schedis Borgianis latet: Templius autem (pag. 72) ita descripsit. „The monument which next attracts our notice from its beauty and preservation, is a mausoleum standing in the centre of an olive grave, a little beyond the boundaries of the town and to the south of the village: it measures ot present fourthy-one feet in height, but was originally much loftier and at the base it is twenty-eight feet seven inches squore. It consists of two stories and a part of the third: the lower of which contains four double rooms or receptacles for the bodies and has two intrances, one of the north, the other on the east, which were closed by a sort of port-cullis or stone working up and down in o groove. The second story has two rooms and one entrance closed in the same manner as the lower ones; and above this rose either a dome or a pyramidical succession of steps crowned by a statue or some other ornament. On the eastern face are two inscriptions, the one *Punic*, and the other in characters unknown to me (see Appendix 50. 51): they do not, however, seem to have been cut at the same period in which the mausoleum itself was erected, and have probably no relation to the person to whom it was raised: but wether this is the case will be ascertained by those conversant with these languoges: the one inscription appears to be o translation of the other. The exterior of the monument is decorated with fluted Jonic pillars.“ Quod vir illustrissimus inscriptionem ignotis litteris scriptam Punicae inscriptionis translationem esse suspicatur, id omnino probandum esse infra videbimus: sine caussa vero ab eodem dubitatum est, num duplex illa inscriptio ad ipsum monumentum pertineret et eodem tempore incisa esset, quum inscriptio illo manifesto sepulcralis sit et viri cuiusdam nobilis stemma atque elogium contineat.

Recentiores huius inscriptionis inventores et editores ignorasse videntur ad unum omnes, eam iam ante duo fere secula (anno 1631), omnium igitur quae exstant inscriptionum Punicarum primam, repertam esse a Thoma d'Arcos, Provinciali Gallo, itineratore erudito, qui in regno Tunetono fidem muhammedicam amplexus erat,

atque de ea litterarum commercium habuit cum Isaaco Peiresclo, cui apographum eius miserat ipsumque lapidem clam surreptum mittere voluerat, recusante tamen Peirescio. Vide Barthélemy in Mémoires de l'academie T. XXX p. 425, it. epistolas Darcosii in Millin magazin encyclopédique, Sept. 1806. Mai 1815, et Quatremère mémoire sur quelques inscriptions puniques p. 4. 5, cuius haec sunt verba: „Ce voyageur avoit découvert, à quatre journées de Tunis, un édifice qui portait une inscription en caractères puniques. Il en envoya une copie à Peiresc: mais celui ci desiroit quelque chose de mieux: et ne vouloit pas qua d'Arcos, comme il le lui avoit offert, enlevât l'inscription. Il se faisait un scrupule de dégrader en pure perte un bâtiment, qui avoit bravé les efforts du temps et en outre d'exposer la pierre aux hasards d'un voyage long et dangereux. Il desiroit seulement obtenir un calque exact de l'inscription. ..... J'ignore, si d'Arcos suivit de point en point le conseil de Peiresc et transmit à ce savant l'empreinte qu'il attendait avec la plus vive impatience." Per duo paene secula neglectam in lucem denuo protraxit Camillus Borgia Comes, antiquitatum in regno Tunetano superstitum scrutator diligentissimus († Neapoli 1817), qui d. 20. Aug. 1815 huius inscriptionis (*octo* pedes et *duos digitos* longae, *tres* pedes altae) apographum fecit eiusque delineationem communicavit cum *Muentero*, qui specimen eius edidit in *Religion der Carthager* tab. 2 cf. p. 171, et mox cum Humberto, qui integram edidit (cippes sepulcraux pag. 8), unde eam repetiit *Hamakerus*, in diatribe ad p. 36. Postea Humbertus apographum Borgianum paullo diligentius delineando imitatus est, quod quidem exemplum *Hamakerus* edidit in Miscellan. tab. 2 no. 3 (cf. praef. p. IX), prius illud ita comparatum esse affirmans, ut explicari nequiverit. Sed etiam hoc novum exemplum minime integram repraesentare lapidis imaginem, ostendit novum apographum, quod in itinere Tunetano 1833 ex ipso lapide fecit modo memoratus Sir Grenville Temple et edidit in Excursions in the Mediterranean. Vol. II. p. 352.

2. In explicando hoc titulo nemo, quod sciam, ingenium exercuit *) praeter Hamakerum in diatribe (p. 36—63 sqq.), qui ex primo apographo Borgiano pendens epigraphes Punicae hanc dedit et lectionem et interpretationem:

(זה מ)צבת האעוה בן-פמע קרן סג
חרם האל ומעד אכהגן כה׳ תלת
ומצב לאעה בן-פמע תרגנו
מלף דנוכסן
ובעדי כתהלא .. (הר)גו(ו) גמל(ן) וכסון
ת(מ)ו(ן) במסעד . לגסן ואלול(ו) אתן
תנסו מהל למצען (ו)לנן וחסבן (לר) בן

*) Nam vix in hunc censum vocare licebit ipsum Templium, qui licet litterarum Orientalium se minus peritum esse fateatur, tamen de huius tituli lectione nonnulla obiter observavit (*Excursions* II pag. 316—18).

(hoc est) *monumentum Haawae filii Fameae, cornu Siggae*
ministri Dei summi et collegii sacerdotum, sacerdotum Tholathae.
Qui vero posuit (hunc cippum) *Haawae filio Fameae* (secundum) *desiderium ipsius*
(fuit) *doctor sacrificantium.*
Meo autem nomine ut sacrificium eucharisticum ...... mactate et camelos feminas
easque iugulate
(hoc loco) *epuli* (funebris) *caussa* ... (menso) *Nisane et Elule. Tum vos*
cantate hymnum illis qui (hic) *strati sunt et pernoctant et pluribus annumerati*
sunt.

Quantopere haec lectio, cui tanquam fundamento superstructa illa interpretatio, a vera litterarum significatione absit, et sponte vident lectores scripturae Punico-Numidicae guari, et ex infra dicendis apparebit (nam duo tantum primi versus vocabola מצבת at בן recte legit Hamakerus, et ne hoc quidem vidit, quod adeo Templio *) statim in oculos incurrit, in prima inscriptionis parte octies repeti בן *filius*): eoque minus singulos errores exagitare placet, quum ipse Hamakerus, quanquam tacite, interpretationem a se datam reprobare videatur, utpote ex apographo negligentiore profectam „quod nullam fidem mereat et *prorsus explicari nequiverit*" (Miscellan. pag. IX). Unum dicendum est aperte, nequaquam omnia vel certe pleraque, quae reprehendenda sint in illa interpretatione, apographi negligentiae tribuenda esse (vide mox §. 3): sed maximam erroris partem litterarum potestati perperam constitutae (v. litterarum tabulam diatribae subiunctam) tribuendam esse: quod vel ex eo apparet, quod nos (ut sciunt, qui nobiscum haec studia tractarunt) priorem inscriptionis partem iam ante Miscellanea edita eodem fere modo legimus, atque nunc faciendum putamus et paucis diximus (*palaeographische Studien* p. 83), quam verborum dispositionem postea egregio firmavit Templii apographum, quod Londini mihi primum innotuit, singula verba punctis dirimens.

3. Antequam ipsi ad inscriptionem Punicam interpretandam nos accingimus, de contextu eius ex variis exemplis constituendo et de litterarum potestate recte definienda paulo copiosius disputandum est.

Quum lapis ipse in Africa remanserit eiusque ne ectypum quidem in Europam pervenerit, ex tribus (ut diximus) apographis pendemus, duobus Borgianis, uno Templiano. Illorum prius a Borgia ipso descriptum ab Hamakero tam graviter reprehensum est, ut plane inutile et nihili id esse potes: sed revera ab altero s. Borgia-

*) „*The inscription apparently relates to the genealogy of some person, for we often meet with a word, with evidently is equivalent to* בן „*the son.*" Priorem enim partem is ita legit:

חבית אהך בן מדי בן לך
הבן מחאבנם עבארת בן עבדתי די
שמד בן אהבן בר מדי בן לך
מכרה בן כדס כ

poteratque sane Templius interpunctione adiutus illud בן facilius agnoscere. Sed potuisse illud etiam sine tali adminiculo agnosci, prior nostra stemmatis lectio monstrat ex solo Borgiano exemplo pendens.

Humbertiano hoc non ita moltum differt, adeoque dunbns in locis notogrophi scripturam plenius exhibet (lin. 2 v. א in רבשמא, et praecipue lin. 6, ubi solum hoc exemplum plenam scripturam באלמן servavit). Ut dicam quod sentio, Hamakerus, postquam interpretatio tontata sibi ipsi displicere coeperat, paulla ininstius colpam in apographum illud Borgianum contolisse videtur. Mutua etiam utrinsque exempli alia esse debet atquo ea, quom Hamakerus indicavit, quum prius Borgianum exemplor duobus in locis plenius sit: et nescio an hoc ex alia qnadam Borgioo descriptione (qnarum fortasse plures fecerat) fluxerit. Utroque outem longe plenius et praestantius est *Templianum*, haud pouca exhibens, quao Borgiao aciem prorsus effugeront, velut 1) puncta, quibus singula vocabula dirimuntur; 2) versus 5. 6. 7, qui in exemplo Borgiono nil nisi lacunas habent et legi plane non poterunt, plenius lectos; 3) otiam in stemmate nonnulla verba plenius lecta v. c. lin. 2 extr. עבדמקרת, qood nomen Borgia quinquo litteris pro septem scribit. Quonquam contra etiam Templianum exemplum ex Borgia emendari potest, v. c. lin. 1 ubi Templius מאצל habet pro מאלם, lin. 3, ubi idem אבבן pro אבם, lin. 7, ubi Borgia perspicue habet מבעל cet. Textus igitur ex utruquo illo exemplo diligentissime inter se collata et hic illic adhibita etiom libyca inscriptione (vide §. 4) constituendus est, qua in negotio ita versutus sum, ut exemplum Templianum pro fundamento ponerem et ex illo subinde et supplerem et emendarem. Qua de ro ut ipsi lectores iudicare possint, in tab. 20 et Borgia-Humbertianum (litt. A) et Templianum (litt. B) exemplum exhibui, quibus oddidi tertium a mo emendatum et suppletum: quo mecum utontur viri docti, donec ipsius ectypum od nos pervenerit, cuius rei spes mihi in Anglia facta est quodque cupido exspecto, non desporans fore, ut vel uno vel oltera coniectnrorum mearum illo inspecto confirmetur.

Ad palaeographiom quod attinet, plures litterao, ubicunque occurrant, in Templii exemplo aliter pinguntur atquo in Borgiano, velut *Tet* intus duplici figura ornotum, *Jod* maius et puncto munitum, *Beth* et *Resch* non imperfecta et a dextra aperta, sed lineis adeo abundantibus, *Lamed* et *Tau* superne unco munitum (ut in Cit. 2 lin. 2. 3). Sed etiam hac in ro Templioni exempli, cuius figurao in universum pleniores sunt, maior apud me fides est, quam Borgiani, quum satis probabile sit, hanc illamve lineam Borgiao ociem effugisse, contra cogitari non possit, Templium (do cuius diligentia et fide etiam aliundo constat) huius scripturae non peritum aliquid ex ingenio addidisse. Praeterea in oliis rebus eximius atque laudabilis est utrinsque exempli consensus. Ubicunquo enim in uno scribitur , etiam in altero ita reperitur, ubicunque Borgia habet , idem apud Templium quoque invenias: qoa ro et lectionis et interpretotionis fides maiorem in modum confirmatur.

De *singularum litterarum potestate* definienda, *unde omnis dependet interpretatio*, quid nobis videatur, in duplici, quam tab. 20 dedimus, litterarum tabula

concinnanda professi sumus, ad quam pauca annotare placet. Prae ceteris memorabile est discrimen litterarum מ et ש, ט et ע. Illae enim magna in utroque exemplo constantia ita distinguuntur, ut 𐤌 sit *Mem*, 𐤔 *Schin* (ut Cit. 21 lin. 1) contra prioris aetatis consuetudinem, ubi utraque haec figura longius caudata est *Mem* (v. lib. 1 §. 24): hae (ט et ע) ita, ut maior figura intus signis munita, eadem ipsa, quae in Carthag. 5 Tet erat, in hoc titulo constanter *Ain* sit, *Tet* contra minoris moduli et intus non ornatum (cf. lib. 1 §. 20 et de eodem discrimine inter *O* et *Θ* apud Graecos §. 44). *Chet* lin. 7 exstat eadem forma, qua saepe reperitur in Numidicis (§. 19). Litterae *Lamed* variae sunt formae, omnes satis certae. Quod vero haec litera iusto frequentior esse videtur, maxime in Borgiano exemplo, inde repetendum, quod figura litterae *Lamed* vel *Nun* similis passim comparet pro *Beth*, adeo duo *Lamed* pro *Mem* lin. 6. 7. In reliquis nihil difficultatis est, et in universum lectio satis certa.

Atque ea quidem, ut totius disputationis summam occupemus, ex nostra textus conformatione haec est:

מצבת מאעלם בן יפשעת בן מך
הרבשמא בן שטרארם בן עבדמקרת
השר בן אעם בן יפשעת בן מך
שלגי בן כרסכל
כבאה בת מלא ויהי כעש לזכר סכל
גבר משמיר שסבל (כל) מסן כאלמן אמי
גל סך שם בר מפעל ׃ בנה בחסד בן לאבי

Cippus Ma-olami, filii Jophi-sch'at, filii regis
Harb-Schema, filii Schoter-Aram, filii Abd-Mokarthi
principis, filii Aam, filii Jophi-sch'at, filii regis
Schalgi, filii Carsachal,
quum intro abiisset in domum plenam, et esset luctus ob memoriam sapientis,
viri instar adamantis, qui tulit omnis generis calamitates, quum esset viduus matris meae,
(qui erat) *fons pellucidus, nomen purum a facinore. Exstruxit in pietate filius patri.*

Prima igitur pars continet stemma viri in splendissimo mausoleo sepulti, cuius septem maiores (in his duo reges, princeps unus) memorantur: altera elogium eius, quod filii pietas patri defuncto consecravit. Sed iam singulorum rationem reddamus.

מצבת) Praeter בן *semel* lectum unicum hoc vocabulum est, quod etiam Hamakerus (diatr. pag. 37) recte agnovit. In utroque apographo A. B (ita liceat ea in posterum

designare) sunt litterae בח, in signo Chet simili in B latet *Zade*, *Mem* omissum. Hamakerus praeterea supplet זה, invita horum cipporum consuetudine. In exemplo B etiam spatium deest.

מאלם) In exemplo B deest *Mem* finale, quod ex A supplere iubent quum aliae rationes (nam Templius facilius negligere poterat litteram Mem, quam Borgia eandem de suo addere), tum nominis forma et etymon. Valet illud *magnus s. potens in aeternum*, cf. מאבעל Cit. 32 et quae de syllaba מא ibi observavimus.

בן יפשעת) Idem nomen etiam lin. 3 reperitur et in utroque exemplo indubitatum est; figurae etiam sibi satis similes nisi quod in B *Jod* et *Phe* litterae copulatae sunt. Idem litterarum symplegma bis habori litt. 1 et lin. 3 etiam Hamakerus vidit, *Jod* vero lineolam *Makkeph* (!) esse statuens, ita legit: בן-פמע (v. supra). — Nomen יפשעת compositum censeo ex יפ (i. e. יֶפִי) *splendor*, ש nota genitivi (ut in חכמשבעל sapiens Baalis) et עת, quo pro עמת (עַמָּה) *populus* utuntur Poeni, v. Numid. 1 lin. 3, ibique commentarium et Numid. 6 lin. 3. 4. Est igitur *splendor populi*. Possit etiam עת (עֵת) *tempus* esse et *splendor temporis* (الدولة) reddi, sed illud praefero, utpote in Phoeniciis magis tritum.

כן מך הרבשמא) Litterae, quas מך legi, magis perspicue scripta in Templiano exstant lin. 3 exeunte, itidem nomini proprio praefixa. Eas idem valere censeo quod מלך (cf. מכת pro מלכת *regnum* Numid. 1. 4. 5), pronunciandas autem esse מַךּ, ut mox מקרת pro מְלְקָרֶת. Quae sequuntur litterae in Borgiano sunt רבשמא, in Templiano הרבשמא. Illud esset רַבְשְׁמָא *magni nominis*, hoc esse possit הַרְבְּשְׁמָא s. הַרְבִּשְׁמָא *magnum fac nomen*, et verbis divisis הרב שמא (regis) *magni Schema*, coll. Cit. 33: מלך רב כתי *regis magni Citiensium*. Sed posterius displicet propter articulum adiectivo praefixum et nomen proprium praeter consuetudinem nimis breve, cui accedit quod מך etiam lin. 3 extr. sine epitheto est. Quod מך *rex* utroque loco praemittitur nomini proprio, id similiter in המלך שלמה 1 Reg. 8, 5. 10, 13. 11, 1. המלך רחבעם 2 Par. 10, 18, המלך יהושפט 20, 15, et cum praefixis למלך דוד 2 Sam. 6, 12, למלך שלמה 1 Reg. 1, 53, למלך רחבעם 14, 25 et saepe, et Carthag. 9, 1: הכבס עבדחנא *fullo Abd-channa.* Videntur hac quidem structura uti Hebraei et Phoenices, ubi rex quidem iam notus memoratur. Ceterum Poeni in articulo ponendo admodum parci eum h. l. omittunt, ubi idem constanter ponitur in Hebraeis.

בן שטראדם) Nominis scriptura in utroque apographo eadem est, nisi quod in Templiano interpungi debebat ante Schin, non post illud. Significat id nomen proprium שֹׁטְרְאָרָם legendum *praefectum regionis editae*, a שֹׁטֵר *praefectus*, *magistratus* (v. Lexx. et inscr. Numid. 6, 2), א articuli et רם *locus editus.*

בן עבדמקרת השר) Quae in apographo Borgiano hoc nomen proprium constituunt, quinque litterae, non aliter legi poterant atque feci in exercitatt. palaeogr. p. 83, רבחלח. Sed duas litteras ibi omissas esse, docet plenior et praestantior scriptura Templii, vix aliter atque supra fecimus legenda. Prima quidem littera apud T. est Tet; sed flagitante sententia puncto immisso reponendum *Ain:* neque aliter pro quinta

littera (quae Tau videri possit) suadente adeo eius figura uno áddito apiculo *Koph.* Ita prodit nomen pertritum עבדמלקרת *cultor Herculis* Athen. 2. Carth. 5, alibi עבדמלקר Carthag. 3, sed contractius scriptum eiecto ל, cf. *Βαρμόκαρος* Polyb. 7, 9 pro ברמלקר. De singulari Poenorum idiomate, quo l modo eiiciunt modo littera ע compensant (unde pro מַלְכַּת etiam מעכת Iuba 2, L, et מכת Numid. 1, 2. 4, 2. 5, 1), cf. lib. IV, cap. 4. — *He* articuli in apogr. B vix recte pictum est, sed in A indubium.

בן אעם) Nomen proprium apud Templium legitur אעבן, quod vc. etiam Numid. 6, 1 comparet, sed etiam illo loco vix sanum. Quum bonum eius etymon non assequar, praetuli אעם ex apogr. Bor., praesertim quum etiam lin. 6 et 7 *Mem* paulo latius pictum a Templio in duas litteras distractum videam. אעם est עם *populus* cum articulo, quod idem valet atque *populus Baalis*, ut אעבדא *servus* pro *servus Baalis* (v. ad Cit. 23). עַם vero de singulis hominibus usurpatum *unum e familia s. cognatum* et *necessarium* significat (v. Lex. man. p. 772. 773) coll. عَمّ patruus, unde עַמִּיאֵל unus ex familia Dei, עַמִּינָדָב cognatus principis, עַמִּישַׁדַּי al.

בן יסשעת) v. supra lin. 1.

מן מך שלגי) de מך v. supra lin. 1. שלגי (שַׁלְגִּי) *niveus* vocari potest vel a niveo colore (v. ad Eryc. lin. 4), vel utpote *nivis tempore natus*, cf. בן חרש Athen. 2.

בן כרסכל) hoc nomen apud Templium legitur כרסך, apud Borgiam כרס.ל. Inde autem restituendum est כרסכל, quae litterae etiam lin. 5 extr. comparent. Praeterea textum ita conformare iubet inscriptio Libyca, quae h. l. eadem quinque signa exhibet atque lin. 5 extr. Nomen proprium igitur legendum est כרסכל, quum contra lin. 5 plenius legatur זכרסכל i. e. זֵכֶר סֶכֶל *memoriae sapientis.* Sed unum ex altero illustrandum est. Etenim כרסכל n. pr. omisso s initiali ortum esse videtur ex זכר סכל *memoria sapientis*, ad quod huius nominis etymon postea lin. 5 alluditur.

כבאה בת מלא) *quum ingressus esset domum plenam* i. e. quum intro abiisset in orcum, ibique congregatus esset ad patres. Tres priores litterae in utroque exemplo manifestae, quarta in A est *He*, signum in B vix integrum. כבאה autem est = כְּבֹאֵהוּ (§. 40) *simulatque intraverat*, cf. כשמע Melit. 1, 3, et indicat mausoleum statim post mortem defuncti extructum esse. Construitur בוא sq. accus., ut saepe. בת מלא legendum בֵּית מְלֹא *domus plenitudinis* i. e. *domus plena*, quomodo appellatur orcus, ut in illo Ioh. 30, 23: בֵּית מוֹעֵד לְכָל־חָי *domus ubi congregantur omnes vivi.* Suspicari possis, facilius legi בַּיִת מָלֵא, sed Jod mobile ibi omitti non potuisset.

ויהי כעש לזכר סכל) וַיְהִי כַּעַשׂ לְזֵכֶר סֶכֶל. Videamus primum de textu recte et constituendo et legendo. In primo vocabulo (quod in solo Templiano comparet) alterum signum non potest non הי esse contractum ex *He* et *Jod*, quod praecedit itidem He videri possit (cui lectioni favet inscriptio Libyca, v. §. 4), sed ההי sententia caret, et potest in primo signo coaluisse וי, unde prodibit ויהי (וַיְהִי) *et* (quum) *esset.* — Sequitur in Templiano כעש, in Borgiano solum *Schin* exstat, praevia littera, quae Caph videri possit: *Ain* igitur omissum est. [In Libycis sunt duae

litterae עש, unde certe firmatur lectio extremae litterae, et refutatur coniectura, in quam prius incideram, נעם legendum esse). — Litterae לזכר סכל in Templ. manifesta, in Borgiano *Zain*, littera minima, neglecta est. — כעש (כַּעַשׂ) est *moeror* Iob. 5, 2. 6, 2. 17, 7, alibi כַּעַס Eccl. 1, 18. 2, 23 (ubi copulatur cum מַכְאֹב dolor). 11, 10, cf. verbum Ezech. 32, 9 (ubi usurpatur de moerore propter alienum infortunium). לזכר סכל (לְזֵכֶר סָכָל) non potest esse *memoriae stulti*, sed (ס et שׂ permutatis) idem esse debet quod לְזֵכֶר שָׂכָל *propter memoriam sapientis* (שָׂכָל = סָכָל), qualis erat vir sepultus. Alluditur autem his verbis ad כרסכל (pro זכרסכל), quod erat nomen auctoris totius gentis, cf. similem allusionem in inscr. Sardica (no. 42) et permulta varii generis exempla in epitaphiis Judaicis, quae collegerunt J. H. Hottingerus (cippi judaici Heidelbergae 1659. 4.) et Io. Chr. Wolf in biblioth. hebr. Vol. IV extr..

גבר משמיר) גֶּבֶר מִשָּׁמִיר *vir prae adamante* i. e. adamante fortior, constantior, maxime in perferendis calamitatibus, cf. Ezech. 3, 9: כְּשָׁמִיר חָזָק מִצֹּר נָתַתִּי מִצְחֶךָ לֹא תִירָא אוֹתָם וְלֹא תֵחַת *instar adamantis, qui silice durior est, feci frontem tuum, ne timeas eos neve consterneris.* In litteris secundum Templii exemplum nihil obscuri est. Quod inter utrumque vocabulum non interpungitur, in eo (nisi T. neglexit punctum) sibi non constat auctor, quum alibi etiam vocabula arcte nexa (בת, בן מך, מלא) punctis distincta sint: sed solent etiam Graeci et Etrusci in interpungendo sibi parum constare (pag. 55). Rarioris exempli est etiam שמיר plene scriptum (§. 40, 3). Ceterum מִן ponitur omisso tertio (quod vocant) comparationis, ut Mich. 7, 4: יָשָׁר מִמְּסוּכָה *probus* (peior) est *quam rubus.* Jes. 10, 10. Iob. 11, 17.

שסבל [כל] מסן) i. e. שֶׁסָּבַל כָּל־מַסָּן *qui pertulit omnis generis calamitates.* Primum vocabulum apud Templium manifestum est, nisi quod Beth (quod apud Bor. *Ain* videtur) iusto minus pictum est, ut Daleth esse videatur. Verbum סבל etiam in sacris de calamitatibus perferendis habes Jes. 53, 4. 11. Thren. 5, 7. Quod sequitur vocabulum bilitterum apud Templium punctis inclusum כל legendum esse iam conieceram, quum in Libycis legendis adhuc caecutirem. His autem indagatis intellexi, in Libycis illis litteris respondere , quod est כל (v. §. 4). Quod sequitur vocabulum, in exemplo A esset ללכן, in B ללדכן, quod utrumque sententia caret. Sed paulo arctius iunge signa , et habebis *Mem*, quod a Templio praeter hunc locum bis in hoc titulo ita depictum est, ut in duas figuras disiunctum sit, lin. 3 in אעם, et lin. 7 in מסבל, in utroque loco ex Borgiano exemplo emendandum, quod habet *Mem*. Fortasse *Mem* paululum fractum erat, ut Cit. 22, 1 cf. pag. 37. His ita emendatis habebis in Borgiano מסן i. e. מַסִּין (i. q. מַסּוֹת) πειρασμοί *calamitates* (Iob. 9, 23), in Templiano מדסן aut מבסן, quod quidem posterius esse possit מְבוּסִין *conculcationes.* Sed prius magis placet, quod propterea recepi.

כאלמן אמי) כְּאַלְמָן אִמִּי *ut viduus matris meae* i. e. quum viduus matris meae factus esset, mortua uxore sua, matre mea. אמי in tribus exemplis perspicuum: praecedens vocabulum in Borgia-Hombertiano est ..כאל, in Templiano .כאלמ, unde

iam restitueram ex coniectura כאלמן *ut viduus*, quum animadverterem, id ipsum plene legi in priore Borgiae exemplo, propterea non tantae negligentiae accusando (v. supra). — Docetur igitur his verbis, *Ma-olamum* omnis generis calamitates (et domesticas fortasse et civiles) forti animo perpessum esse post mortem uxoris, quae eius qui mausoleum exstruxit mater fuerat (unde אמי mater *mea*, cf. de hoc primae personae usu Melit. 1. 3. 4): unde sequitur hunc defuncti vel privignum vel filium fuisse. Filium autem fuisse, videbimus lin. 7.

גַּל כַּךְ שֵׁם בַּר מִפֶּעַל (גל כך שם בר מפעל) *fons pellucidus, nomen purum a scelere.* Litterae גלסכשמבר in exemplio Templiano manifesta sunt, sed male divisa גל.סכש.מבר, ex quibus nihil efficias. Sin vero ita verba dispescis, ut supra fecimus, in sententia nil facile desiderabis: nihilque in his est insoliti, quam quod כך scriptum videtur pro זך (זַךְ) *purus*, de qua ratione disputavimus ad Athen. 1, 1, ubi סכר est pro זֵכֶר *memoria.* Potest quidem כך etiam a סָכַךְ derivari et (fontem) *tectum* significare, ut כַּךְ sit = סָכוּךְ, sed hoc ipsum linguae usu probari non potest. *Fons* autem sive *pellucidus* sive *tectus* est vitae innocentis et integrae imago, cf. גַּל נָעוּל Cant. 4, 12. — Vocabulum מפעל in Borgiano exemplo manifestum est, in Templiano prima et extrema littera vitiose scripta. Duo enim priora signa, ut supra bis (lin. 3. 6) in unum *Mem* copulanda sunt (quod etiam in Libycis perspicuum): pro Beth una lineola omissa legendum *Lamed.* פעל (פֹּעַל) autem in malam partem accipiendum de *facinore*, ut Iob. 36, 9 et מַעֲשֶׂה 1 Sam. 20, 19.

בְּנָהוּ בְּחֶסֶד בֵּן לְאָבִי (בנה בחסד בן לאבי) *exstruxit illud in pietate filius patri meo* (pro suo) ex noto horum titulorum idiotismo Melit. 3. 4. In his verbis diu haesi, et videtur in his, ut omnino in versu extremo, Templius minus diligenter descripsisse, certe male interpunxisse. Vide autem, quomodo tandem paucis mutatis aptam sententiam restituere contigerit. Ut ab extremo vocabulo initium faciamus, litteras בי in exemplo A facile suppleas אבי *pater meus.* Has praecedit vocabulum בן in Templiano adeo punctis segregatum: interiectum *duarum litterarum* spatium ita expletur בן לאבי. Tertium a fine vocabulum in exemplo A est בחס aut בחסר, addita sequente littera: in exemplo B בחי: ego prius illud praeferens lego בְּחֶסֶד *in pietate.* Ex בנך, quod in utroque exemplo est, uno addito apiculo (v. exemplum litt. C), effeci בנה = בְּנָהוּ.

Ceterum tres postremi tituli versus, qui defuncti elogium faciunt, sex hemistichia continent, quorum secundum, tertium et quintum, quartum et sextum in homoeoteleuta exeunt, quae etiam Iudaei in epitaphiis in deliciis habent. Hemistichia enim ita dispescenda sunt:

כבאה בת מלא
ויהי כעש לזכר סבל
גבר משמיר שסבל
כל מסן כאלמן אמי
גל סך שם בר מפעל
בנה בחסד בן לאבי

4. Restat ut etiam in altera inscriptionis parte ignotis characteribus scripta vires nostras periclitemur: quod ne a libri nostri consilio, quod in sola Phoenicia scriptura illustranda versatur, alienius videatur, lectores memores esse iubemus, huius inscriptionis Libycae adeo in Punica inscriptione recte legenda et interpretanda, ut vidimus, auctoritatem fuisse haud prorsus nullam. — Prior inscriptionis editor ne de nomine quidem et patria illius scripturae, cuius hoc unicum e terrae gremio emersit specimen, veram sententiam dixit. Namque quod Hamakerus (diatr. p. 36) litteras illas „*Celtibericas*“ et „*Celtibericis similes*“ appellat, id ne de unico quidem eius scripturae signo recte dici potest (v. tab. nostr. 2): rectiusque iam *Muenterus* (Religion der Karthager p. 99) et *Quatremerius* (Mémoire sur quelques inscriptions Puniques p. 1) *Libycas* s. africanas eas appellarunt. Multo magis omnes de huius litteraturae rationibus indagandis desperarunt *), quanquam hoc plerique recte intellexerunt, utriusque inscriptionis eandem esse sententiam et litteras ignotas Punicarum instar ad sinistram procedere. Recte enim Hamakerus l. c. „Utrumque ex quarti et quinti versus inspectione et cum Punicis verbis comparatione discimus. Nam versus quartus et in Punicis et in Celtibericis (!) a dextra progressus in medio subsistit, et pari fere litterarum numero absolvitur. Praeterea eiusdem versus et quinti ultima vox eadem plane ratione scribitur, cum in Punicis vocabula ab una eademque radice repetita eosdem quoque versus claudant.“ Sed longius etiam procedere licebit, idque eadem illa via, quam Hamakerus iam ingrediendam putabat, ut a nominibus propriis et locis bis repetitis initium faciamus. Ante vero quam ipsum hoc litterarum verborumque potestatem extricandi negotium ingredimur, de variis exemplis breviter dicendum est. Namque ad duo Borgiana et Templianum in hac inscriptionis parte accedit quartum exemplum nescio cuius Oxonii asservatum (de quo vide ad no. 55), mutilum quidem illud i. e. quarto versu carens, sed tamen non contemnendum, quum plures litteras habeat plene scriptas, ubi reliqua exempla vel lacunas vel meras litterarum reliquias offerunt. Ac duo Borgiana exempla non multum inter se differunt, nisi quod lin. 3 litt. 2 (a fine) Borg. Humb. habet ├┤ pro | | (contra tria reliqua), lin. 4 O male pro (O , lin. 7 litt. 3 (a fine) contra recte = · (cum Templ. et Oxon.) pro = omisso puncto. Utroque in universum praestat Templianum, cum quo saepe congruit Oxoniense. Hoc igitur pro fundamento posuimus subinde ex reliquis emendandum. Quemadmodum autem Templius in Punicis nonnullas litteras constanter et ubicunque reperiuntur aliter pingit atque Borgia, ita etiam in Libycis: certe littera X̄ Borgiae apud Templium constanter est X , ≻— Templii in Oxoniensi ∋.

His praemonitis eandem viam ingressi, quae Akerbladium, Youngium et de Sacyum

*) Hamakerus l. c. *Quae si magis integrae ad nostram pervenissent aetatem, aut si ea pars saltem servata fuisset, in qua nomina propria Punicis respondentia occurrebant, imprimis, si certior nobis linguae, ad quam ista inscriptio pertinet, cognitio suppeteret, forte ad aliquam etiam harum litterarum, quarum hucusque ignoratur potestas, scientiam pervenire possemus. Nunc autem idonea adhuc fundamenta curemus, cui eiusmodi superstruatur disquisitio.*

ad Inscriptionis Rosettensis interpretationem adduxit, initium faciamus a nomine proprio יפשעת, quod lin. 3 in omnibus exemplis Libycis plene quinque litteris Libycis pingitur et lin. 1 quattuor certe litteris extremis in exemplo Oxoniensi, unde discas litteras sibi hunc in modum respondere:

Ǝ ≻— ⊐ X ⋞
ת פ ש ע י

quam *quinque* litterarum *Jod*, *Phe*, *Schin*, *Ain*, *Tau* potestatem etiam alias confirmari videbimus. *Jod* autem a solo Templio recte pictum est, quum Borgia et Oxoniensis figuram dent, quae alibi *Mem* est. *Quattuor* novas alphabeti Libyci litteras nobis suppeditat vocabulum כרסכל lin. 4 extr., cuius litterae in Punicis et Libycis repetuntur lin. 5 extr. In utroque loco litterae sibi ita respondent

| ≦ C O =
ל כ ס ר כ

in quo hoc mirum videri possit, Caph duobus diversis modis pingi, quanquam huius litterae adeo plures figuras reperiemus, fortasse ita distinguendas, ut aliae tenues sint (= כ = x), aliae aspiratae (= כ = χ). Tertium quoddam nomen proprium, quod nonnisi *unam* novam litteram *(Gimel)* sistit, tres vero iam aliunde cognitas *(Schin, Lamed, Jod)* egregie confirmant, est lin. 4 init.

י ג ל ש
Z ≺ / ⊐

Decem litteris ita nominum propriorum ope indagatis singulorum versuum ordinem secuti videamus, quid adiuvante textu Punico praeterea probabiliter extricari possit.

Ac *lin.* 1 post finem verbi יפשעת sequuntur duo signa = ·, quae respondent vocabulo בן *filius* tum h. l. tum quattuor aliis locis lin. 2 litt. 6. 7 (a fine) ante עבדמקר, lin. 3 bis post יפשעת et ante illud, lin. 4 inter שלגי et כרסכל. Certum est igitur, his signis *filii* notionem esse subiectam, sed utrum in lingua Libyca efferenda sint בן, an alio modo, non definio. Videtur quidem =· etiam lin. 7 med. respondere litteris בנ in בנת, sed quum = alibi *Caph* sit et punctum lin. 4 litt. 5 (a fine) pro ז poni videatur, huic rei non multum tribuerim. Ceterum lin. 1 extr. in inscriptione Libyca desunt duo triave signa, quae respondeant punicis מך *rex*, et reperiuntur lin. 3 extr.

Lin. 2 nomini עבדמקרת in Libycis respondent quinque signa, quorum tria extrema lego מקר. Nam *Resch* et *Mem* ex iis quae supra dixi nota sunt, unde medium *Koph* esse facile colligas. מקר *(Mokar, Milcar)* autem non minus usitatum est quam מקרת, מלקרת. Quae vero praecedunt duo signa Libyca ⊓ = et tribus Punicis עבר respondent, fortasse *servum* significant, sed עבר pronuntiari non possunt, nam =, ut vidimus, est *Caph*, et ⊓, quod praeterea habes lin. 6, ignoratur. Videntur igitur Libyes n. pr. עבדמקרת (servus Mocartae s. Herculis) ita extulisse, ut pro Punico עבד Libycum vocabulum ponerent *servum* significans. — Ante בן apud

Templium supereat *Mem*, apud Borgiam praeterea ⊙, sed delendum videatur punctum in medio, ut *Resch* sit. רם autem sunt duae extremae litterae nominis proprii שטרארם.

Lin. 3. Ut a dextra ordiamur, post duo signa incerta (Borg. non nisi unum habet), quae mittimus, sequuatur duo *filium* designantia, dein n. pr. יםשעת (v. supra), et post iteratam *filii* mentionem tria signa, quae respondent Punicis כך et *regem* designare debent. Quorum primum est *Phe*, tertium *Caph*, medium ignotum, duobus Lamed simile, etiam alibi (lin. 5. 6. 7) obvium, sed in verbis non minus obscuris. Fortasse illud *Vav* est, et legendum פוך *(Pôch, Bôch)* corruptum illud ex מלך, ut in *Mochus*, *Bocchus* (v. lib. IV c. 3 h. v.), siquidem lingua Libyca Punica verba, eaque contracta et decurtata, adoptasse videtur.

De lin. 4 etiam in Libyeis legenda: שלגי (בן) כרסכל iam supra vidimus.

Lin. 5 a sinistra manca videri possit, quum litterae usque ad marginem non pertineant, sed nihil deest. Prima autem versus pars in textu Libyeo in breve contracta videtur. Ut a sinistra ordiamur, quinque extrema versus signa valent כרסכל, ut lin. 4 (v. supra). Post punctum (Zain?), sequuatur litterae iam notae עשל, quae respondent Punicis כעשל (כַּעַשׂ לְ). Num igitur Libyes pro כעש dixerunt עש abiecto כ? Sane ita videtur: certe etiam lin. 7 pro מסכל in Libycis est כסכ. — Trium, quae sequuntur, litterarum punctis inclusarum extrema est *Jod*, duae praecedentes *He* esse videntur (cf. He Phoenicum ∃ et Ɛ Graecorum), ita ut litteris ויהי respondeat ההי. Reliqua quinque signa? ף..כס, quae respondent verbis Punicis כבאה בת מלא, uno verbo eoque proprio et familiari exprimere videntur, quae in Punicis circumloquendo dicta erant: *quum mortuus esset.* *Caph* particula etiam in Libycis servata est, ipsum *moriendi* verbum huic linguae proprium ף..ס nos ignoramus.

Lin. 6. Ut iterum a sinistra ordiamur, verbo Punico אמי *mater mea* respondent duae litterae iam notae מי, ut א periisse videatur in Liby-phoeniciis. Dein pro כאלמן *sicut viduus* ponuntur tria signa ⊙ | ⇇, quae ita explenda duxi: ⊙ | ⇇ et reddiderim *ut vir.* Nam prima littera est *Caph* particula, quam eodem significatu retinuerunt Libyes: duo autem signa ⊙ |, quomodocunque ea efferenda sunt (לבט?), sunt initium (fortasse compendium) quattuor signorum quae lin. 6 init. et lin 7 init. *virum* designant, ut mox videbimus. Num igitur scripsit Libys: *ut vir matris meae* pro *ut viduus matris meae?* — Verbo מסן *tentationes* respondent quattuor signa מסל., probabiliter idem significantia, quae excipit |= i. e. כל, quod etiam in Punicis reponendum duxi. Videntur Libyphoenices cum Poenis minores orationis particulas communes habuisse: quod ipsum apparet 1) ex sequente שסבל *qui portavit*, cui in Libyeis respondent quattuor litterae ..שס, ita ut *Schin* relativum in utroque sermone sedem suam tueatur: item 2) ex משמיר *prae adamante*, cui respondent quattuor litterae ...מ, ita quidem ut particulae forma integra sit. — *Vir* (גֶּבֶר) quattuor signis exprimitur |.| ⊙ ⊙ | (.לבטט?), quae etiam lin. 7 ineunte reperiuntur.

Lin. 7 extremo verbo אבי *(pater meus)* respondent tria signa: ʔ ⊙ ⊙, quoe nescio an מטי *pater meus* legenda sint. De signo quidem ⊙ aliunde certe non constat: sed similis est *Theta* littera Phoenicum et Graecorum; מטי autem comparandum videtur cum tritissimo illo onomatopoëtico *Τέττα* (Il. 4, 412) et *Tata*, quo *pater* in multis linguis exprimitur. Varro ap. Non. 2, 97: Quom .... vocent motrem mommam, patrem *tatam*. Gruteri inscr. p. 662 no. 6: *Elpidius Pamphilus Platoni tatae suo bene merenti fecit*, Martial. epigr. 1, 101 et saepius. Certe in litteris, quarum figura Libyca nobis ignota est (א, ב, ד, ז, ח, צ), nulla est, quam aptius odhibeas. — Hoec duo signa in Templiano et Borgianis praecedit ═, in Oxoniensi plenius ═ •, quod *filium* significare vidimus, et h. l. respondet punico בן. Quae iam sequuntur: ═ • ם .. מסי respondent punicis בנה בחסר et amplius explicari non possunt. Dein pro מפעל in Libycis est מסע, quod ipsum vocabulum Punicum videtur, sed decurtatum. Pro reliquis גל כך שם בר in Libycis *primum* eadem quattuor signa fuisse videntur, quae lin. 6 init. *virum* notabant, *dein* trium litterarum vocabulum, quod fortasse *purum* notobat, incipiens n —, quod in aegyptiacis *Nun* est. Ut lin. 5 ineunte, ita et h. l., quae longiore oratione circumscripta erant in Punicis, paucis iisque vulgaribus verbis expressa videntur in Libycis.

His ita dispntatis, paucis comprehendamus, quae inde ad Libycae linguae scripturaeque rationes cognoscendas colligi possint. Ut a *scriptura* ordiamur, praeter *siglam*, quae filium notat, quattuordecim eius litteras *Gimel*, *He*, *Tet*, *Jod*, *Caph*, *Lamed*, *Mem*, *Sameck*, *Ain*, *Phe*, *Koph*, *Resch*, *Schin*, *Tau*, quarum nonnullae, ut *Caph*, plures figuras hobere videntur (vide tab. 20), probabiliter assecuti sumus: supersunt fere octo, quarum potestas dubia est

— (n?), ÷ ≡ ⊓ || /\\ //\\ |•| (Chet?)

unde *viginti* fere *duarum* litterarum alphobetum fuisse colligas. Litterarum forma simplicissima est, atque id egisse videntur huius scripturae auctores, ut paucissimis iisque rectis lineis varie inclinatis litterae exprimerentur. Observatu autem dignum, litteras nobis cognitas plerasque duriores esse, molliorum litterarum (ב, ד) certa vestigia deesse, ita ut hae, pariter atque in Etruscis et Umbricis, minus usitatae fuisse videantur. De origine huius scripturae quaerentes instituta enim variis litteraturis comparatione nonnullas Libycae scripturoe litteras reperimus enchoriis Aegyptiorum litteris similes, velut *Gimel*, *Jod*, *Caph*, *Lamed*, *Resch*, fortasse *Nun* (vide nostram litterarum tabulam, et Kosegarten de prisco Aegyptiorum literatura pag. 8. 9. 10. 12), alias Graecis, velut *Sameck* simile Sigma litterae Graecorum, alias denique Etruscis, veluti *Caph*, *Phe*, *Resch* (vide tab. 20, 2): malumus tamen nunc quidem in his, quae observavimus acquiescere et ab opinionum coniecturarumque temeritate abstinere, donec novis fortasse huius scripturae monumentis in lucem protractis certius de ea iudicari poterit. — *Linguam* in hac, de qua agitur, inscriptionis parte *Libyphoenicium* appellaverim et iam in superioribus subinde appellavi, Libyphoenicum (*Λιβυφοινίκων* s. *Λιβοφοινίκων*), quos „mixtum Punicum Afris genus" vocat Livius

(XXI, 22), dialectum *). Ipsa enim lingua Libyca a Punica plane diversa et alius stirpis indolisque fuisse videtur **), quum contra inscriptionis nostrae sermo plerumque quidem habere videatur a Punicis plane aliena v. c. *patris, filii, viri, servi, adamantis* nomina, contra praeter nomina propria (quae Punicae originis sunt omnia) alia verba Punicis similia et ex iis decurtata et contracta (lin. 3 ס.ך pro מלך *rex*, lin. 5 עש pro כעש, ההד pro ודה, lin. 6 מי pro אמי *mater mea*, lin. 7 מבת pro מסעל), prae ceteris autem verborum declinationes atque particulas Punicis plane congruas, v. c. lin. 6 extr. מי = pun. אמי *mater mea*, lin. 7 extr. ממי = pun. אבי *pater meus*, lin 5 כ in כבאה, ל ante זכרכבל, lin. 6. מ ante שמיר, ש ante סבל; כל *omnes* eodem loco, ubi hoc desideratur in Punicis, lin. 7 מ ante מסעל. Atque eadem ratio in nobilissima scena Plautina (Poenul. V, 1) intercedit inter versus decem priores, qui Punici sunt, et sex sequentes, quos Bochartus Libycos appellat, ego Libyphoenicios appellare malim, quum etiam in his, ut in nostra inscriptione, plura Punicis similia sint, qua de re copiosius dicetur infra lib. IV c. 3. Erat igitur Liby-phoenicia lingua, quae grammaticam habuisse videtur Punicam, radices et vocabula Libyca, linguae Anglicae comparanda, quae permulta vocabula Gallica variis modis contracta recepit, grammaticam Saxonicam retinuit: hodiernae Persicae, in qua dimidia fere vocabulorum pars arabicae originis est; denique germanicae Judaeorum (Juden-Deutsch), quae radices hebraicas germanico more declinare solet. Sed de hac inscriptione haec hactenus.

LVII.

NUMIDICA PRIMA.

Quae sequuntur iam quattuor inscriptiones intima necessitudine inter se iunctae, partim ad Tuccam Terebinthinam partim inter Siccam Veneream et Vaccam repertae, ad Hiempsalis Numidiae regis familiam pertinentes, a nobis maximam partem iam in *Exercitat. palaeographicis* tractatae sunt, nunc lapidibus ipsis no. 57. 59. 60 accuratius examinatis diligentius pleniusque retractandae.

---

*) *Libyphoenices* Livius praeter l. c. memorat XXV, 40. Vide praeterea Plinium 5, 4 (qui Byzacii incolas ita appellari tradit). Polyb. 3, 33 §. 15, et Diod. 20, 55: *Λιβοφοίνικες, πολλὰς ἔχοντες πόλεις ἐπιθαλαττίους, καὶ κοινωνοῦντες τοῖς Καρχηδονίοις ἐπιγαμίας, οἷς ἀπὸ τῆς συμπεπλεγμένης συγγενείας συνέβη τυχεῖν ταύτης τῆς προσηγορίας*, cf. 17, 113. Apud Ptolemaeum iidem *Λιβυκοὶ Φοίνικες* appellantur (IV, 3). Libyphoenicum coloniae memorantur ap. Scymnum Chium v. 196. et in Hannonis Peripl. init.

**) Vocabula linguae Libycae propria memorant Herodotus et Stephanus Byzantinus. Herodotus (2, 50) de Neptuni nomine graeco: *οὐδαμοὶ γὰρ ἀπ' ἀρχῆς Ποσειδέωνος οὔνομα ἐκτέαται, εἰ μὴ Λίβυες.* Stephanus Byz. *Ἰστὸς, νῆσος Λιβύης, Οὐδενόη λεγομένη ὑπὸ Λιβύων, ὑπὸ δὲ Φοινίκων κελλυφαραὶθ.* Idem alibi: *Αἴγουσα, νῆσος Λιβύης, κατὰ Λίβυας λεγομένη Κατρία*, et: *Μάγνα, νῆσος Λιβυκή .... ἣ κατὰ τὴν Λιβύων φωνὴν Σαμαθὼ ὅ ἐστι μεγάλη.* Quod vero hanc linguam hodiernae Berberorum linguae (de qua vide Höst Beschreibung v. Fes und Merokos pag. 136) vicinam fuisse opinati sunt *Muenterus* (Religion der Karthager p. 99) et Hamakerus (Miscell. p. 117), id sine caussa factum.

1. Ac prima quidem nunc cummaxime explicanda a Sir Grenville Temple anno 1833 in pago Maghrawe (مغراوة) haud procul ab eo loco, ubi Tucca Terebinthina veterum erat, in parva quadam casa („in a small hovel") reperta, coemta et Societati Asiaticae Londinensi missa est, in cuius Museo lapis etiamnunc asservatur. Delineatio totius monumenti satis accurata et elegans, sed in minus contracta, exstat in *Transactions of the Royal Asiatic Society* T. III. P. III. pl. 23, unde solam inscriptionem nos repetendam curavimus in Ephemerid. Hal. 1835, Intell. Blatt no. 14, et in *Palaeogr. Studien* tab. 6. litt. D. Aliud sed negligentius apographum Templius dedit in *Excursions in the Mediterranean* II, ad p. 353. Quod nos dedimus exemplum, id iustum litterarum magnitudinem refert, et ad ectypum Londini factum accuratissime expressum est. A Londinensi delineatione ipsae lapidis figurae in paucis tantum differunt, velut lin. 1, ubi litterae חמן pressius sibi invicem iunctae sunt, ibid. litt. 13, lin. 3 litt. 1, lin. 4 litt. 8. 12. — Interpretatio eius nulla mihi innotuit praeter eam, quam uberius explicui et vindicavi l. c. p. 76 sqq. et in qua etiamnum ipso lapide inspecto pauca tantum retractanda inveni.

2. Integra inscriptio ita legenda est:

לאדן בעל חמן כ׳ ע׳ שמע
קלת חכמבעל אדן למכת עלם
·עת מ(ע)שלים בן משיבעל בן חנמבעל בן ע
מעשנתן בן מציתבעל בעל
שן

Domino Baali Solari, Regi aeterno, qui exaudivit preces Hicembalis (Hiempsalis), *domini regni aeterni populi Massylorum, filii Magsibalis* (Micipsae), *filii Masinissae, filii Mezetbalis* (Mezetuli) Channimal, filius I-balis anno ......

Lapis est votivus ab Hiempsale I, filio Micipsae, Massylorum s. Numidarum rege, Baali Solari positus propter preces eius exauditas, i. e. propter agrorum arborumque fertilitatem regioni concessam (v. infra de figuris). Huic simillimus est lapis sequens ab Hiempsale II positus, qui eandem formulam votivam continet, at voventis nomine paucioribus defungitur. Sed videamus de singulis. Formula initialis tribus inscriptionibus no. 57. 58. 60 communis haec est:

לאדן בעל חמן כ׳ ע׳ שמע קלת) De *Baal Hammâno* s. *Hammono* v. quae uberius disputavimus ad Humbert. 3, p. 170 sqq. Ex his lapidibus intelligis, eum a Numidis quoque cultum esse, lapidesque votivos ei etiam sine Taneïtidis s. Deae coelestis mentione positos esse. Quod in Exercitt. palaeogr. p. 81 dubius haesi, utrum legendum esset בעל חמן כ׳, an בעל ח מלך, id non fecissem, si lapidem ipsum iam vidissem, in quo tres litterae vocabulum חמן constituentes tam arcte iunctae sunt, ut non possint non ad unum idemque vocabulum pertinere: quo posito litterae כע manifesto idem

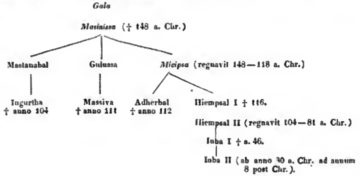
valent, qood מלך ע' no. 58. 60 i. e. מלך עלם, et כ non potest non scribendi compeodiom esse pro מלך; ex eo qoidem compendiorom geoere, in quo littera non prima, sed extrema iotegrum vocabulum repraesentat (v. pag. 53).

(שמע קלת) = שָׁמַע קָלָת. Verba in tribus exemplis (no. 57. 58. 60) satis perspicoa transitum facioot a nomioe numinis ad voventis nomen, coi haec formula semper praemissa est, ut alibi voventis nomini praemissam vidimus formolam אש נדר Melit. 1. Carth. 1—3 et similes in fine: כשמע קלם יברכם Melit. 1, כשמע כל דברי Melit. 3. — Sequitur nomen voventis cuoi titulo

(חכמבעל ארן לממכת עלם עמ ..שלים) *Hiempsalis, domini regni aeterni populi (Mas)sylorum.* Ipsum n. pr. satis certum et iodubium pronuntio חֲכַמְבַּעַל vel חִכֶּמְבַּעַל (qoem Deus sapientem fecit) et, pariter atque חכמשבעל no. 58 et חכמתבל (pro חכמחבעל) no. 60, idem esse eeoseo, quod latine *Hiempsal*, graece Ἰάμψας effertor, et duobus Massylorum s. Numidarom regibus commooe est. Etenim pleniores illas formas efferebaot *Hicemsbal*, transposita sibilante (ut אַשְׁדּוֹד Ἄζωτος) *Hicempsal*, et c emollito et eiecto (cf. *locus* gall. *lieu*) *Hiempsal.*

Duos Hiempsales Numidiae reges foisse modo diximus. Et prior quidem, filios Micipsae, Masioissae nepos, ona com fratre Adherbale et cum Iugurtha patre Micipsa mortoo per aliquot aooos (118—116 a. Chr.) regnavit, a Iugurtha mox trucidatus (Sallust. Iug. 5. 12); posterior, Hiempsal II, Iubae I pater (Dio Cass. 45, 41), Sullae atque Pompeji amicus atque socius, Iugurtha occiso, primo aliquam imperii Iugurthini partem, postea Iarba profligato a Pompejo etiam reliquam obtinuit (Plut. Pomp. 12), atque Numidiae imperavit osqoe ad annum 81 a. Chr. (Plut. Mar. 12), v. Suet. Caes. 71 et Sallust. Iug. 17, qui librum eius sermone puoico de originibos popolorum africanorom conscriptom memorat *). Priorem h. l. memorari, ex patris nomine intelligimus: posteriorem lapidem votivom seqoentem no. 58 posuisse videbimus.

*) Universum stemma domus regiae apud Numidas, quatenus hoc nostrae inscriptioni numisque Numidicis (lib. III, no. XX. XXI) inservit, hoc est:

Vocabulum ארן similiter scriptum (Daleth perparvo, quod cum Nun paene in unam figuram coaluit) exstat Numid. 2, 1. 2. 3, 1. 4, 2. 3. 5, 1 bis. Tripol. 2, 4 (cf. p. 51), modo de Baale, modo de regibus et regulis usurpatur, qui non מלך, sed ארן למכות *dominus regni* appellantur, cf. Numid. 4, 2, et (quod attinet ad usum ל particulae) מלך לְ Cit. 1, 1. 2, רשת לממלכת principatus imperii Tripol. 1. Solent enim Phoenices, pariter atque Hebraei, post nomina, quae *dominum*, *regem*, *deum* et contra *servum* significant, pro genitivo etiam dativo uti, cf. Gen. 45, 8: אָדוֹן לְכָל־בֵּיתוֹ. Comm. 18: אָדוֹן לְכָל מִצְרָיִם. Ps. 12, 5: מִי אָדוֹן לָנוּ. Jes. 36, 18: מֶלֶךְ לְעִיר סְפַרְוָיִם (cf. gr. ἄναξ ἄνδρεσσιν Il. 5, 546 pro vulgari ἄναξ ἀνδρῶν, cf. Eur. Phoen. 17). Ibid. Comm. 16: אֱלֹהִים לְכָל־מַמְלְכוֹת הָאָרֶץ. Gen. 9, 3: וּכְנַעַן עֶבֶד לָמוֹ. 40, 12: עֶבֶד לְשַׂר הַטַּבָּחִים. Eodem modo, ut hoc praetereundo observemus, post nomina, quae *amicum* (propinquum) et contra *inimicum*, *hostem* significant, unde אֹהֵב לְ 1 Reg. 5, 15, רֵעַ לְ Iob. 30, 29. Prov. 9, 19, חָתָן לַמֶּלֶךְ 1 Sam. 18, 18. Neh. 13, 28, שֹׂנֵא לְ Deut. 4, 42. 19, 4. 6. 11. Jos. 20, 5. אֹיֵב ל Num. 35, 23, ut Graeci dicunt ἑταῖρος, φίλος, ἐχθρός τινί et τινός.

מכת (מֹכוּת mochût) ex peculiari Poenorum idiomate (de quo uberius disputatur lib. IV, c. 4) dictum est pro מַלְכֻת, מַלְכוּת, syllaba *al* soluta in o, ut in Thugg. מך (môch) pro מלך. *Imperium* autem *aeternum* appellatio est solennis et magnifica imperii Numidici, cui similes sunt tituli *Romae aeternae*, Patris Patriae *perpetui* (v. Orelli inscriptt. no. 1055. 1117. 3734), αἰωνίου βασιλέως de imperatoribus Romanis (Villoison, in Mag. Encyclop. anni 9. T. II. p. 184 sqq.), *regni coelestis* de imperio Sinico al.

Litteras ex parte fractas et deletas lin. 3 usque ad vocabulum בן in exercitt. palaeogr. p. 87 supplendas censui: עמת מגשלים *populus Massylorum* s. Numidarum, cui lectioni nunc eximium praesidium accedit ex no. 59 lin. 2, ubi eodem contextu hae litterae leguntur: עמת מששלן, eaeque, quae h. l. evanidae, certae lectionis sunt. Sed lapide ipso inspecto non possum non legere: עת.. שלים, quae suppleo: עת(מצ) שלים, et eodem modo interpretor: *populus Massylorum*. Nam litterae עת satis manifestae sunt in lapide, nec ulla parte laesae: auriculae litterae Ain vix animadvertendae et nolente statuario in littera rotunda incidenda ortae (v. p. 40). עת autem, quod etiam Numid. 6 lin. 2. 3. 4 *populum* significat, et eodem modo accipi potest in n. pr. יעשעת Tugg. 1. 3, contracte dictum putaverim pro עמת (עֵמָת), simili modo atque בְּנָת contr. בַּת filia, לֶדֶת contr. לֵת *parere*, quanquam certa et indubitata litterae *Mem* hoc modo elisae exempla in Hebraismo sacro desiderantur *). Lineae tertiae tertia littera manifesto erasa est, et haud scio an ab ipso statuario id propter vitium quoddam in ea incidenda factum sit: nam spatium eius reliqua superficie multo depressius et fermé excavatum est. Suppleo מ, addito צ, cuius vestigia quaedam supersunt. Quinta littera est *Schin*, sexta *Lamed*, septima figura coaluit ex *Jod* et *Mem*, unde oritur מצשלים, in quo *Massylos*, Μασσυλεῖς s. Μασσυλιώους id est Numidiae populorum nomen domesticum

*) Similia sunt σαμβύκη chald. סַבְּכָא; συμβολή aram. כַּבְּלָת, [illegible]: in Hebraismo huc referebat Ewaldus (gr. hebr. maj. p. 608) אֵת cum dictum pro עֵמֶת (ab עִם), אֶמֶת.

nemo non agnoscat (v. Liv. 24, 48: Carthaginenses extemplo ad Galam in parte altera Numidiae — *Massyli ea gens vocatur* — regnantem, legatos mittunt. Polyb. 3, 33 §. 15. 7, 19 §. 1. Strabo XVII p. 570, et poëtarum locos ap. Forcell. v. *Massyli*). Quod in lapide comparet מעשלם, more hebraeo scribendum esset מַעֲשִׂילִים et accuratius respondet formae *Μασσυλιεῖοι* ap. Strabonem l. c., videtur autem patronymicum et gentiïicium esse ductum a מַעֲשֵׂיאֵל (*opus* s. *creatura dei* i. e. *Κρόνου*), qui fortasse gentis auctor ferebatur, ut יִשְׂרְאֵלִים a יִשְׂרָאֵל, יִשְׁמְעֵאלִים a יִשְׁמָעֵאל. Multa nomina propria a מעשי *Masi* ordientia vide in indd. lib. IV, c. 2 et c. 3.

בן משיבעל) Vocabulum בן eodem modo rudius scriptum habes etiam lin. 4 med. et Numid. 2 lin. 2 extr. et lin. 3 med. Nomen proprium sine dubio legendum משיבעל, quod idem esse censeo quod מעשיבעל, quomodo Hiempsalis pater appellatur Numid. 2, 3; eiectu Ain. In posteriore autem habes verum etymon veramque orthographiam nominis *Micipsa* (*Μικίψας*). Nimirum מעשיבעל (opus s. creatura Baalis), ע paulo durius pronuntiato, ut in Gomorrha, Gaza, est *Migsibal*, unde traiecto sibilo (cf. Hiempsal) *Migibsal*, *Micipsal*, *Μικίψας*, lat. *Micipsa*.

בן מעשנתן) Figura litterae Zade similis lin. 3 extr. haud dubie coaluit ex בן, cf. eandem in appendice tituli, et similem Numid. 2 lin. 2. Ipsum nomen proprium, satis illud ambiguum, legendum videtur יעשנתן. Prima littera similis est *Jod* litterae in משיבעל; altera est *Ain;* tertia *Schin*, a qua paullulum differt quinta melius pro *Tau* habenda; quarta et sexta possint *Caph* videri (pag. 33), sed scapus eorum rectus est, non inflexus, ut in hac ipsa inscriptione lin. 1. 2: propterea potius *Nun* esse videntur, cuius haec figura orta est ex illa, quae est Carthag. 5, 2, cf. §. 25 no. 10—12. Quid vero sibi vult יעשנתן, ubi non potes non Hiempsalis avum, Micipsae patrem, itaque *Masinissam* exspectare? Iam in exercitatt. p. 91 conieci, pro *Jod* reponendum esse *Mem:* idque etiam nunc probabile videtur, quanquam in lapide illa linea non comparet. Quidni enim statuas, hanc lineam a statuario profecto haud nimis diligente, quem iam lin. 3 in errore quodam suo corrigendo occupatum in medio substitisse vidimus (erasit enim falsam litteram, veram non substituit), omissam esse, quum eius rei in monumentis antiquis haud pauca exempla exstent? Admissa hac coniectura habes מעשנתן i. e. מַעֲשֵׂינָתָן, quod latine poterat et *Masinissa* efferri ת per sibilum pronuntiato (ut vulgo fit) et *Masintha* (Suet. Caes. 71), quod idem nomen esse videtur. De etymo eius coniecturam nostram iam paucis aperuimus pag. 117, ex qua מַעֲשֵׂינָתָן fuerit *opus* s. *creatura Nithae nostrae* (cf. מעשיבעלן Numid. 2, 3): sed hac facile careas, si modo lectio certa esset.

Pater Masinissae in lapide nostro מציחבעל scribitur, quod transferas *robur Baalis*, ab aram. מְצָא, ܡܨܐ valuit, potens fuit, ܡܨܝܢܐ potens, validus, unde ܟܠ ܡܨܝܢܐ omnipotens. Quod nuper observavi, etiam מצנחבעל legi posse, id lapidis ipsius ductus vix ferunt, quam ipsam ob causam dubito etiam, num comparari possit lat. *Mastanabal*, credo potius מציחבעל latine pronuntiatum esse *Mezetulus*, pro *Mezetbal*, *Mezetual*. — Iam vero Masinissae pater apud Livium bis *Galae* nomine memoratur (Liv. 29, 29:

militanti pro Carthaginiensibus [Masinissae] in Hispania pater ei moritur: Galae nomen erat 24, 48) et erunt fortasse, qui ita turbentur hoc dissensu, ut de inscriptione nostra ad Hiempsalis et Masinissae familiam referenda subdubitare incipiant. Sed, si modo coniectura supra in *Masinissae* nomine prolata probabilis visa est, in hac difficultate non multum haerebit, qui reputaverit, persaepe eundem regem hominemvo illustrem alio nomine in ipso suo populo, alio apud exteros, alio in vita communi et apud rerum scriptores, alio in monumentis publicis insigniri, ita quidem ut in monumentis publicis verum et sincerum nomen compareat, in vita communi autem saepe cognominibus sive honorificis sive ludicris et ignominiosis (*Spitznamen*, sobriquets) utantur. Sic, ut pauca e multis memorem, qui in nummis et inscriptionibus nunquam non *Cajus Caesar* appellatur, in vita communi *Caligula* nuncupatus est; *Antoninus*, qui vulgo *Caracalla*; Ptolemaeus IV, vulgo *Tryphon*, in numis et inscriptionibus *Philopator;* Ptolemaeus VII vulgo *Physcon*, in numis et inscriptionibus *Euergeta;* Ioannes *Chrysostomus* in libris a se editis *Ioannes:* eundem autem homines illustres epithetis et cognominibus insigniendi morem apud Poenos valde usitatum fuisse satis constat, v. c. *Ἄννων ὁ μέγας* et *Ἀσδρούβας ὁ ἔριφος* Appian. Pun. 34. 49, *Ἀννίβας ὁ ψάρ* et *Ἀμίλχαρ ᾧ Σαυνίτης ἐπώνυμον ἦν* ibid. 68. *Ἄννων ὁ Λεῦκος* ibid. cap. 108. Simili igitur modo *Gala* (גָּלָא = גֹּאֵל *ὁ σωτήρ vindex*) epitheton honorificum primi Massylorum regis, proprie מצח־בעל appellati, fuisse potest, idque vulgari usu ita tritum, ut hoc solum Romanis innotesceret.

Supersunt litterae minores in angulo sinistro inferiore lapidis nostri conspicuae, quas statuarii nomen cum anni, quo lapis positus est, indicio continere censeo. Atque nomen quidem ita legendum est: חנמבל בן עבעל *Hannimal*, *filius Ibalis.* חנמבל *Hannimal* est i. q. חַנִּבַל *Hannibal*, ex nota permutatione litterarum *b* et *m*, cuius etiam in Punicis multa exempla exstant (Bocchus i. q. Mochus; Bocchar i. q. מעקר, Milcar). Vocabulum בן eodem modo scriptum habebas lin. 3 extr. Denique עבעל idem nomen esse videtur quod עיבעל (tumulus Baalis), quod in numis Ciliciis urbis locive nomen est, nisi per compendium scriptum est pro עבדבעל. De anni notatione ambigo. idem esse videtur quod

Cit. 13 et שנ (annum) designare; reliqua signa cifras putaverim, in his figuram semilunarem numeri denarii signum: reliqua non definio, neque computandi rationem indicare possum.

De figuris lapidum Baali Hammano consecratorum pauca iam diximus pag. 171. In nostro habes ipsius numinis in sacello quodam constituti duasque arbusculas tenentis effigiem, in cacumine aliam Solis imaginem: quae quidem attributa cum inscriptionis argumento optime congruunt.

LVIII.

NUMIDICA SECUNDA.

1. Lapis satis magni ponderis molisque, cui hic titulus inscriptus est, nuper admodum in imperio Tunetano inter Bedjam (باجه), *Vaccam* veterum et Kef (الكاف), *Siccam* Veneream veterum (v. Shaw Voyages T. I, p. 228. Temple's Excursions II, 273) inventus et ab ill. DE SCHEEL, Danorum apud Tunetanos proxeno ab epistolis, Hauniam missus est ibique in Museo asservatur. Delineationem eius primus dedit FALBIUS, *sur l'emplacement de Carthage* tab. 5, no. 4, unde solam inscriptionem repetivi *Palaeogr. Studien* tab. 6 eamque, postquam eam legendam desperaverat Lindbergius (apud Falbium l. c. pag. 106), primus explicavi l. c. p. 96 sqq. Quae quidem explicatio in plerisque confirmata est, in aliis retractanda fuit, postquam novum idque accuratius exemplum super ipso lapide factum (vide tab. 22) in huius operis usum mihi miserat HOHLENBERGIUS. Exoptatissimum autem erat hoc novum exemplum, ex quo appareret, insigne quoddam bonae explicationis obstaculum, quod nonnisi audaciore coniectura removere potuerim, in lapide ipso non reperiri. Etenim lin. 1 litt. 7 minime cruciformis est, sed nil nisi *Lamed*, in quo incidendo aliae quaedam lapidis particulae ab utraque litterae parte solutae sunt. „*Die nach der Seite ausgehenden Theile des bey F. kreuzförmig gezeichneten Buchstaben sind nur durch Irrthum entstanden und finden sich auf dem Steine gar nicht. Beym Einhauen des Lamed ist der Stein an beyden Seiten dieses Buchstaben lädirt worden, und diese Läsion ist mit einem kleinen Riss in einen bestimmten Zug verbunden worden, der bey genauerer Betrachtung in nichts verschwindet (Hohlenb.).*“ Praeterea lin. 1 littera 13 *(Caph)* nonnisi uno brachio eoque sinistro munita est, vulgarem igitur normam sequitur; lin. 2 litt. 4 *(Cheth)* simpliciter duabus lineis continetur, non unciformibus illis, ut apud Falbium.

2. Titulus praecedenti simillimus, sed brevior, ita legendus est:

לאדן בעל כמן מלך ע׳ שמע
קלת חכמשבעל אדן בן
הכבעל בן מעשיבעלן

Domino Baali Solari, regi aeterno, qui exaudivit voces Hacamsbalis (Hiempsalis) *Domini, filii Hicebalis, filii Magsibalenu.*

Formula לאדן בעל כמן מלך ע׳ שמע קלת eadem est, quae in praecedente lapide, nisi quod vocabulum מלך h. l. plene scriptum est, et pro חמן (חַמָּן) in hac inscriptione habetur כמן (כַּמָּן), ut Numid. 3, 1 et 4, 3, כ et ח inter se permutatis (v. Thes. ling. hebr. T. I. p. 436). In singulis litteris ex nostro apographo nihil fere offensionis superest. In vocabulo כמן, quod eodem modo pictum habes Numid. 3 et 4, *Mem* imperfectius est, duobus tantum apicibus munitum, ut Cit. 7 (in נחם).

חבמשבעל ארן) Voventis nomen est חבמשבעל, non חבמתבעל, ut nuper legeram: quarta enim littera non potest non *Schin* esse. Pronuntiandum illud חֲכַמְשְׁבַעַל *sapiens Baalis*, et variarum formarum una est, quae a Romanis promiscue pronuntiebantur *Hiempsal* (חבמכעל Numid. 1, 2, חכמבל Numid. 3, 3, חבבעל nostr. lin. 3, חכמתבל Numid. 3, 2. 3, חבמתעל Numid. 4 lin. 2): quanquam apud ipsos Numidas alii regali hac, alii illa nominis forma insigniti fuisse videntur, quemadmodum apud nos eorum, qui Ioannis praenomen gerunt, alii hoc constanter plene *Johannes*, alii brevius *Johann*, alii contracte *Hans;* apud Arabes alii يوحنى, alii يوحنا, alii حنى, demin. حُنَيْن, alii denique يحيى appellantur. — Tres litteras, quae nomen proprium excipiunt, in exercitatt. p. 96 legeram מ׳ בן. Iam nihil dubito eas legendas esse ארן (אָרֹן) et Hiempsalis titulum esse, qui Numid. 1 plenius expositus hic erat: ... ארן מעשלים.

בן חכבעל) duo signa paene evanida, quae extrema linea comparent, Hohlenbergius veras litteras esse vix putat: mihi ea בן legenda esse videntur (cf. lin. 2. 3) quum probabile non sit, hoc versus spatium vacuum relictum esse. De Hohlenbergii sententia praecedens vocabulum legendum esset א׳ בן i. e. ארן בן: sed vix credibile, statuarium ארן per compendium scripsisse et paullo post spatium vacuum reliquisse. — Nomen patris חכבעל pronuntio חֲבִבַּעַל et ex חֲכַמְבַעַל contractum esse censeo. Hunc eundem esse atque חבמבעל Numid. 1, 2 ex eo apparet, quod uterque patrem habet מסיכעל s. מעשיבעל i. e. Micipsam. Quod vero חכמשבעל ארן *Hiempsal* (Numidiae) *Dominus* nostrae inscriptionis appellatur „*filius Hiempsalis, filii Micipsae*“ ex eo dirimi potest quaedam virorum doctorum in stemmate Numidiae regum constituendo controversia. Etenim dubitatum est, utrum Hiempsal II, Iubae pater (Dio Cass. 45, 41), Hiempsalis I filius fuerit, an alius quispiam ex regia Masinissae gente oriundus. Posteriori sententiae subscripserunt Rein. Reineccius in hist. Julia T. III. p. 340 sqq. Sponius in Miscell. erud. antiqu. p. 147, auctores „hist. universalis“ T. XVI p. 170 al. provocantes ad inscriptionem latinam in agro Carthaginensi, ut perhibent, inventam: REGI IUBAE, REGIS IUBAE FILIO, REGIS HIEMPSALIS N. (nepoti), REG. GAU. (?) PRONEPOTI, MASINISSAE ADNEPOTI cet. Sed non solum authentia illius inscriptionis, in qua Micipsae desideratur mentio, merito suspecta est (v. Scip. Maffei Ant. Gall. p. 407. Hamak. Miscell. 243 sqq.), sed universum stemma a viris doctis quos modo laudavi compositum plura continet minus probanda (v. Hamak. l. c.), atque nunc inscriptionis nostrae auctoritas id evincit, quod alii dudum suspicati erant, Hiempsalem II, cui post Iugurthae mortem Numidiae imperium a Romanis traditum est, Hiempsalis I a Iugurtha occisi filium fuisse.

בן מעשיבעלן) in nomine proprio plures sunt litterae, in quibus aliquis haerere possit. In his est *tertia*, quam tamen *Schin* esse facile consentient, qui cogitaverint, hanc figuram easdem continere lineas atque Schin lin. 1 et 2, sed nunc quidem ita pictam esse, ut cornu ex dorso dextrorsum excrescens cum superiore litterae parte in unum ductum coiverit (cf. §. 32, no. 16). Quartum signum primo obtutu *Gimel* esse videtur, quo

posito מעשגעל legendum esset: quas vero litteras quum ad aptum etymon revocare non possim, illud signum ex duabus litteris = יב coaluisse suspicor, ut Numid. 3 lin. 2 litt. 14 similis figura orta est ex בל. Denique signum extremum, quod veram litteram, non ornamentum, esse affirmat Hohlenbergius, non alia littera esse potest quam *Nun*, unde prodit integrum nomen מעשיבעלן i. e. מַעֲשֵׂיבַעֲלֵנוּ *opus s. creatura Baalis nostri*, quod non differt a מַעֲשֵׂיבַעַל, quemadmodum nos de aede Mariae sacra locuti dicimus *Zu Unserer Lieben Frauen* (*Nôtre*-Dame) et brevius *Zu Lieben Frauen*. Simile suffixum fortasse statuendum erat in מסשנתן (Masinissa), vide p. 200.

Continet igitur etiam hic lapis titulum votivum Baali Solari propter naturae fertilitatem (v. varia eius ornamenta) consecratum ab Hiempsale II, Hiempsalis I filio. Si vero quis forte miretur, Masinissae nepotes Solem, fertilitatis auctorem, tanta cum religione coluisse, is sciat, ipsum Masinissam, huius gentis auctorem, teste Polybio (XXXVII, 3 cf. Strabon. XVII, p. 833 Casaub.) nulla re magis de civibus suis meruisse, quam agrorum cultura promovenda.

LIX.

N U M I D I C A T E R T I A.

1. Etiam hic lapis, praecedentibus simillimus sed fabricae paullo rudioris, anno 1823 ad finem vergente in vicinia vel Bedjae (l. e. Vaccae) vel Kef *) oppidi (Siccae) repertus, ab Humberto apud Tunetanos agente coëmtus, et in Museum Lugdunense delatus est, ubi etiamnum asservatur. Delineationem eius, quae verae magnitudinis dimidiam partem refert, Hamakerus dedit, Miscell. tab. 2 no. 1; quam cum ipso lapide comparans, satis accuratam esse intellexi, haec tria tantum desiderans: a) lin. 2 fig. 8 non est , sed ; b) a dextra parte lineae quartae plures litterae ope stili vi erasae sunt, ut apparet ex foraminibus, quae etiam (quamquam minora) in litteris adhuc superstitibus conspiciuntur, ut aequaquam consentire possis cum Hamakero in hac inscriptionis parte unquam litteras fuisse negante; c) figura, quae in ornamentis lapidis ante vaccae os conspicitur, quamque in illa delineatione vix agnoscas, mulctram repraesentat. Nos inscriptionem ad veram eius magnitudinem dedimus, integri monumenti delineationem in minus contractam.

Interpretationem eius dedit Hamak. l. c. pag. 11 sqq. sed Fourmontii fere ingenio dignam, in qua vix duarum triumve litterarum (צ, כ, ל) potestas recte definita est, cuiusque orationem vel Oedipus Poenus non intelligat. Haec enim talis est:

לְתוֹצִיעַ פָּר וְתְזָּה צֶ
:ת דָּק תּוֹבָה תֶּת
הַצְּבָּף פָּר֗ת־דְחֹק (דְּחַם!) תָּ
בְּשׂוּ שָׁפַּע

i. e. *propter partum* (vel *fecunditatem*) *armentorum et purgationem fontium obstructorum votum* (vel *sacrificium*) *duplicabitur. Vaccae debitae* (vel *sorte lectae*) *macta-*

*) Quod Hamakerus Miscell. p. 11 scribit *Kessi* pro *Keff* (الكاف), mero errore nititur.

buntur largiter. Quid mirum, Hamakerum ipsum (pag. 11) nomen dei, cui lapis consecratus sit, desiderare et aliam quandam inscriptionem, quae huno defectum suppleat, in eiusdem lapidis cacumine forte exaratam sibi fingere.

2. Nos initium tituli iam copiosius tractavimus, *Palaeogr. Studien* p. 77. Integer, praeter lineam quartam, quae ab initio manca est, ita legendus est:

לאדן בעל כמן מלך ע׳
שמע קלת הכמת־
ה וע׳ חכמבל כ׳ טם
...כט.טיע

Domino Baali Solari, regi aeterno,
qui exaudivit voces Hicmath-
onis et servi tui Hicembalis praetoris ...

Prima formula inscriptioni nostrae לאדן .... קלת cum praecedenti communis est, quanquam litterarum formae in hac rudius et negligentius etiam incisae sunt, ita ut hae sine aliorum monumentorum comparatione vix certa ratione legi potuissent. Habuisset igitur, quo se excusaret Hamakerus, cui incogniti erant lapides duo praecedentes: nisi ei ad manus fuisset titulus sequens (no. 60), cuius linea tertia, ut videbimus, paucis mutatis eandem formulam continet.

Qui hunc lapidem consecrarent, duo fuerunt (cf. Melit. 1. Cit. 3). In priore nomine quattuor litterae extremae lineae secundae sunt חכמת (duo enim signa, quorum posterius in exemplo Hamakeri male pictum erat, sunt *Chet*): lin. 3 fig. 1 *He* litterae simillima est, unde prodit חכמתה i. e. חָכְמָתָהּ *sapientia* vel חָכְמִיתָה, חָכְמָתָהּ (cf. כבאה Tugg. lin. 5) *sapientia eius* (sc. Baalis), coll. אֲבִידָוּא, אֱלִידָוּא et יָכִין *quem stabilivit ille* (sc. Deus): forma decurtata et elliptica idem significans quod חכמתבעל, et eodem modo fortasse explicanda sunt plura nomina propria in o exeuntia, ut *Dido*, *Chinisdo* (v. lib. IV c. 3).

Sequitur ועחכמבל, quod plenius legendum ועבדך חכמבל *et servus tuus Hiempsal* i. e. *et ego Hiempsal*, qua formula hic se tituli auctorem profitetur (v. ad Melit. 1, p. 98). In nomine ipso quaedam litterae incertae sunt. Si accurate scriptus esset titulus litteraeque similes diligenter distinctae, legendum esset: חרמדל, vel חכמדל; nam secunda figura in ipso lapide paullulum dubia est possitque vel *Caph* videri vel *Resch*, quarta autem Daleth litterae similior quam Beth: quanquam et Daleth et Beth supra lin. 1 aliter et negligentius pictae exstant. Sed in tanta statuariorum indiligentia et socordia etymon et nominum propriorum formam aliunde notam consulere, quam in litterarum figura examinanda anxie haerere satius duxi, eamque ob causam חכמבל potius quam חכמדל legere suasi. Posteriori Hiempsali additur בטם, quod per compendium scriptum censeo pro בעל טעם *dominus mandati* i. e. praefectus provinciae, quo titulo Samariae praefectus ornatur Esr. 4, 8. 9. 17.

Quae ab initio lineae quartae deleta sunt, de mea sententia provinciae nomen continebant, cui Hiempsal praefectus erat. Erasa autem videntur iam antiquis temporibus ab hominibus, qui hunc praetorem s. proregem odio habebant eiusque iugum moleste ferebant: cuius rei sexcenta exempla exstant v. c. in nominibus titulisque imperatorum Romanorum, quae saepissime (ut videtur, a Christianis) ex inscriptionibus erasae sunt (v. Burkhardt itin. Syriae p. 202. 499 ed. germ.). Quae supersunt litterae: כמימיע (vel בן) ad Hiempsalis maiores pertinuisse videntur: sed de his nil definio.

Posuerunt igitur hunc titulum communi, ut videtur, sumtu duo Hiempsales, quorum alter provinciae cuidam Numidicae praefectus erat, quosque ex regia Masinissae et Hiempsalum stirpe ortos putaverim iccirco quod Hiempsalis nomen illi genti tantum non privum erat et peculiare, tantaque huius monumenti cum praecedentibus est necessitudo. Quod autem hoc monumentum ad priorum illorum elegantiam et accurationem non accedit, orthographiam etiam sequitur ad linguae sonos magis quam etymi leges conformatam (כמן pro חמן, חכמחבל pro חכמחבעל), id partim tenuiori fortunae partim recentiori aetati voventium, qui Iubae forte aequales erant, tribuerim.

3. De ornamentis pauca dicenda supersunt. In cacumine lapidis, quod fractum est, fuisse figuram hominis, pedes ostendunt et inferior pars vestimenti. At non feminam repraesentasse hanc figuram, ut volebat Ham. p. 11, sed virum voventem (Hiempsalem), testis est inscriptio recte explicata. Cf. ad no. 60.

Vaccae imago, pariter atque equi agnive imagines in similibus monumentis, ostendit, hunc lapidem votivum ad armentorum fertilitatem pertinuisse (cf. simile monumentum illiteratum infra laudandum, ad no. LX, 3 no. 10). Quid sibi velit triquetra, alias in Siciliae monumentis frequentissima (v. Eckhel doctr. numor. I, p. 184. Rasche v. *triquetra*), Archaeologis disquirendum relinquimus, qui videant, possitne hoc symbolum propter fertilitatem a Sicilia ad Numidiam translatum videri.

LX.

N U M I D I C A Q U A R T A.

1. Inscriptio tribus praecedentibus similis et procul dubio in eodem loco effossa, ubi magna similium monumentorum vis in terra latuisse videtur (v. infra no. 3), olim in collectione Tulinii, Anglorum apud Tunetanos Consulis, anno 1828 a Bataviae Rege emta et in Museum Lugdunense delata est. Apographum eius Humbertianum lapide nondum viso edidit Hamakerus, Miscell. tab. 2 no. 2, cf. p. 21, et etiam postea ipso lapide inspecto laudibus cumulat tanquam integerrimum (Miscell. p. 309): quae quidem laudes novo testimonio sunt, eos qui litterarum potestatem et naturam perspectam non habeant perraro ductus earum, maxime paullulum evanidos, recte dignoscere, nedum delineando imitari. Etenim, quunquam linea secunda et tertia satis bene delineata est, prima, maxime ab initio, in apographo edito plana depravata est, deque legenda ea iam desperaveram, quum ipso lapide inspecto de plerarumque litte-

rarum potestate atque de universa eententia mihi mux consturet. Duo eius dedimus exempla, alterum iustae magnitudinis, alterum in minus contractum, quod totius monumenti figuram referret.

Explicatinnem eins dedit Hamakerus p. 22—37, nun meliorem, quam praecedentis tituli, quod aliter fieri nun poterat a viro Numidicae scripturae rutinnem prorsus ignnrunte. Re vera is nunnisi tres quattuorve litteras (ב, ע, ל, passim מ et ת) et tria vocabulu (lin. 2 בעל, lin. 3 לבעל .. עמת) recte legit in interpretatione sua, quao haec est:

תוהב מץ ענב לערכן בתכויו ענ־
בעל צעי בתאובת פגן נצבות נתן עזז
לבעל פרית להתעדנת עמת

Donum musti uvarum pro vineis (vel *secundum ordines*, nempe vinearum) *propter incrementum earum* (vel *eius*)
Enbaal Zoenus (vel *Zeugitanus*) *ad expiandos Bagenses monumentum posuit laudando* (vel *celebrando*)
dominum fructuum, ad compensationem publicam

quamque si silentio transire potnissem, bonae de auctoris indicio existimatinni melius cnusuluissem.

2. Nobis viam ad legendum hunc titulum muuivit linea tertia, de qua disputavimus *palaeogr. Studien* p. 77 sqq. Etiam lineae 2 sententiam ex apographo Humbertiano perceperamus, primam lineam, ut diximus, ipso demum lapide inspecto legere coepimus. Nostra untem lectin haec est:

משל לשעתבל ע׳ הכשר משגח בען
בעל בן ע׳ חכמתעל אדן למכת עמת משעלן
לבעל כמן אדן שמע קלת עמת

Imago Scheôtbalis servi tui iusti, spectati in oculis
Baalis, filii servi tui Hiempsalis, Domini regni populi Massylorum,
(consecrata) ***Baali Solari Domino, qui exaudivit voces populi.***

Est igitur, aeque atque tres praecedentes, lapis votivus Baali Solari consecratus, sed voventis imagine ornatus, quo factum est, ut sententia tituli inverso ordine procedat et voventis nomen atque prosapia numinis mentioni praemissa sit. De litterarum figuris, quae mira negligentia et arte perquam rudi exaratae sunt, unum praemonendum est, tertiam lineam, quae formulam votivam contineat, passim alius eosque maiores characteres habere atque duas priores (cf. *Caph*, *Lamed*, *Mem*), cuius rei causam hanc fuisse censeo, quod sculptor in hac formula scribenda alia exempla accurata imitatus est, in reliqua tituli parte et in nominibus propriis scribendis ex sua tantum dexteritate dicam an imperitia et rusticitate pendebat. Quid de singularum litterarum potestate statuamus, in alphabeto tabulae adiecto indicavimus, quare ad singula expedienda iam transeundum est.

משל לשעתבעל) Quattuor primao litterae ia apogr. Hamb. prorsus depravatae in ipso lapide satis manifestso sunt. משל *simtlitudo*, quod in V. T. nonoisi figurate *parabolam sententiam*quo significat, in qua similitudo ioest, h. l. proprie est *imago*, *simulacrum* (angl. *likeness*), ut arab. مثال 2 Reg. 23, 17 (abi dicitur de cippo sopulcrali, in quibus saepe imagines sepultorum osso soleat), et تِمْثَال, pl. تماثيل *icon*, *effigies* Iud. 8, 27. 2 Sam. 18, 18. שעתבעל (שְׁעַתְּבַעַל, vel שְׁעַתְבַּעַל), quod Poeoi fortasse proauatiabant *Sutubal*, est *visio Baalis* et vicinum nomiaibus *Sobal* et *Subas* (v. iad. nom. pr. lib. IV, c. 3) = שׁוּבַעַל.

In his, quae nomen proprium voventis excipiunt, usque ad figuram lin. 2 litt. 4, quam בן significare constat ex Numid. 1, septem posteriores liaeae primae litteras prius משגחבעל legendas et nomen proprium esse putabam, proauotiandum illud מַשְׁגִּחַבַּעַל (cai *providet Baal*): do reliquis autem legendis atque de aominis structura dubius haerebam (nam quae posai *Allg. Litt. Zeit.* 1836 no. 98, nonaisi ex coaiectura et exempli causa dicta sunt), probe intelligens, *Masgabalem* illuoi nequo voventis patrem esse posse (nam in quinque litteris praecedentibus duas vix inveoies, quas, nisi vim iis afferre velis, בן legere possis), nequo alium quendam virum, qui in lapidis consecrandi societatem venerit, ut Melit. 1. Numid. 3 (huic enim obstat unius voventis *imago* in lapido repraesentata et formula: משל לשעתבעל). Integram igitur causam recolui in consilium adhibitis Brandtio et Veesenmeyero, felicissimi iagenii iuvenibus in his litteris egregie exercitatis, et rationibus rito subductis iotegra illa oratio ad laudes vovontis pertinere et ita legenda esse videtur: (בְּעֵינֵי) מְשֻׁגָּח בעך הכשר (עבדך) ע׳ בעל i. e. (Imago Scheotbalis) *servi tui probi spectati in oculis Baalis*, qua ratiooe et litterarum potestati satisfit et apta sententia prodit. Ia litteris כשר nil fere dubii est, ea nna littera, quae has praecedit, dnbia esse possit, qnum etiam *Resch* litterao siailis sit: at He littera aoa solum contextu eximio commendatur, sed habebit etiam apud Palaeographos excusationem, quum oegligentior huiusmodi figura orta esso possit ex ea, quam He habet ia inscr. Tuggensi (vido lib. 1 §. 16 no. 12). Praeterea nemo non videt, extremam versus primi litteram differre a lia. 2 litt. 3, et illam rectias pro *Nun* haberi, quum haec maoifesto sit *Lamed:* בעך autem legitimam esse scripturam pro בעיני *in oculis* (cf. adeo עֵנֵי Jes. 3, 8), nemo aegabit collato שן בן pro שְׁנֵי בְּנֵי Melit. 1, 3 et pag. 58. Ad sententiam quod attinet, מְשֻׁגָּח בעיני בעל *spectatus in oculis Baalis* i. e. honoratus coram Baalo (angesehn vor Baal), volgaribas verbis hebraeis declarare possis נִכְבָּד בְּעֵינֵי בַעַל (Jes. 49, 5 cf. Levit. 10, 3), גָּדוֹל לִפְנֵי בַעַל (cf. 2 Reg. 5, 1).

בן ע׳ חכמתעל) Primam figuram esse בן, ex Numid. 1 lin. 3. 4 manifestnm est. ע׳ = עבדך *servus tuus*, epithetoo hoaorificum, quod h. l. voventis patri appooitur, ot Cit. 7 viro defuncto, ubi vide. Ia patris nomine sola secunda littera dubia esse possit, sed eam Caph esse, non Beth, ox contextu manifestam. Est aotem חכמתעל forma contractior pro חכמתבעל eiecto B, ut צברתעל pro צברתבעל (v. lib. III, no. 24) *Iugurthal* pro Iugurth-bal (lib. IV c. 3).

Brandtius meus secundam litteram *Jod* esse statuit, ut legatur חימחצל, כ sensim in litteram debilem soluto, ut in lat. *Hiempsal*, cf. *locus* gall. *lieu*, neque negandum est, rude illud signum posse etiam ex *Jod* () decurtatum videri: malui tamen numinis formam receptam retinere. Nostrum autem חכמחצל eundem esse *Hiempsalem*, qui no. 58 plenius חכמחנבל appellatur, id arguit titulus regius eius nomini additus:

(ארן למכת כמת משעלן *domini imperii populi Massylorum*, quem, fateor, vix et ne vix quidem unquam legissem, nisi ad manus fuisset Numid. 1, in qua eadem formula comparet, ex parte quidem laesa, ex parte tamen accuratius scripta. In vocabulo ארן (cf. pag. 51) h. l. *Nun* ita coaluit cum sequente *Lamed*, ut utramque Gimel esse videatur. Quae sequuntur, tria signa paene parallela rudissima arte picta sunt: nihilominus ea verbum מכת (מְלֻכַת = מלכות regnum) repraesentare, collato titulo 57, qui eodem loco plenam formam habet מכת עלם, certum est. Duae ultimae huius vocis litterae similiter pictae sunt Numid. 5, 1 cf. pag. 52. — Quod populi nomen h. l. משעלן scribitur pro מעשלן, invito etymo veraque orthographia, id eius, qui titulum litteris consignavit, aut quadratarii socordia factum est, cuius ipsius in littera ע transponenda negligentiae plura exempla in his monumentis exstant, ut in numo Simeonis (v. Mionnet, Recueil des Planches pl. 23 no. 25) שעמן pro שמען, et in inscr. Carpentor. lin. 4 נעמתי pro נעמתי, quorum communis causa in debili ע litterae, quae indoctis hominibus videri poterat paene abundare, suno et pronunciatione quaerenda esse videtur.

In postrema linea: לבעל כבן ארן שמע קלה עמת — ארן absolute additur, pro eo quod alibi est מלך עלם (no. 57. 58. 59), sed cf. Carth. 2, 2. 3, 2. עמת (עַמַּת) singulare est et absolutum, ut רַבַּת *domina* Carth. 3, 1, ubi vide. Positus igitur hic lapis a Sutubale, Hiempsalis regis filio, quem ipsum repraesentat imago virilis sub Baalis imagine in monumento conspicua. Si quaeris, utrum Hiempsal intelligendus sit eius nominis primus an secundus, equidem hunc secundum esse crediderim, quandoquidem hic scribitur חכמשבעל (quod prope accedit ad nostrum חכמחצל), ille חכמבעל et חכבעל. Est igitur hic titulus quattuor sibi similium (no. 57—60) recentissimus et Iubae I fere aequalis.

3. De ornamentis lapidis, quae admodum rudi arte facta sunt (adeo ut Baalis figura ne erecta quidem stet et ad sinistram vergat), non est quod multis disputemus. Repraesentat monumentum praeter Sutubalis imaginem Baalis figuram, cuius brachia in uvas et malogranata exeunt Solemque horum fructuum datorem esse significant. Accedunt flores et folia (cuius plantae, non definio), quibus haud dubie indicatur, hunc titulum Soli propter anni fertilitatem positum esse.

Ut autem videant lectores, cuius generis ornamenta in cippis punico-numidicis, qui in illis regionibus eruti sunt, compareant, adiungere placet brevem descriptionem undecim monumentorum Punicorum atque Numidicorum, quae in imperio Tauetano nuper effossa in Museo Lugdunensi asservantur, quattuor cippis a nobis exhibitis

similia, sed inscriptionibus vel latinis vel nullis instructa. Amice eam nobiscum communicavit *Conr. Leemans* V. Cel. illius Musei subpraefectus, qui in „Musei Lugdunensis Monumentis" iustam horum monumentorum editionem et illustrationem olim daturus est. Sequitur autem hic catalogus indicem Musei monumentorum manuscriptum:

1) Anaglyphum exhibens figuram, quae manu dextera uvam tenet, in exedria, super quam lunula et flores: repertum vel ad Bedjam vel ad Keffam.

2) Cippus, prope Tunetem (?) repertus, in cuius superioro parte comparet lunula, sub qua in cellula figura viri, manu sinistra codicillos s. tabulam scriptoriam tenens. Infra hae litterae:

LICISIPPVS PIVS
(V)IXIT ANIS XV
...... E

3) Anaglyphum, in cuius superiore parte conspiciuntur tres figurae humanae manibus sublatis palmas tenentes. Sub iis in cellula caput humanum: inferior pars fracta. Ubi repertum sit, non constat.

4) Cippus, in quo superne corollae longiores, sub quibus duae figurae, viri et feminae, in quarum medio ara accensa et litterae D. M. S. Reliqua fracta sunt.

5) Cippus minor, exhibens virum stantem, manu dextra ad coelum sublata, repertus Susae.

6) Cippus rudioris operis Carthagine repertus his litteris inscriptus: SABINVS SVGAN. MATRI, sub quibus figura mulieris inter duas columnas, quae dextra extensa urceum inversum, sinistra corbem tenet.

7) Fragmentum cippi sertis et papaveribus ornati, Carthagine reperti.

8) Cippus exhibens figuram mulieris in cellula, sub qua haec verba:

SALITTHV
LILLECIS FILIA
PIA. VIX. AN. XXI
H. E. S.

Repertus vel Bedjae vel Keffae. Ibidem reperta anaglypha 9—11.

9) Anaglyphum superne fractum, in cuius superiore parte supersunt vestigia figurae muliebris sedentis: sub ea tres parvae figurae muliebres nudae, Iunonem, Minervam et Venerem repraesentantes (?), denique in cellula vir volumen manu tenens.

10) Anaglyphum exhibens superne figuram muliebrem stantem, sub ea puerorum symplegma, in inferiore parte *taurus*.

11) Mulier stans in conclavi ornato statuis, quarum duae palmas manibus gestant.

LXI.

NUMIDICA QUINTA.

1. Eximium hoc monumentum hucusque ineditum diu latuisse videtur in Musei Britannici subterraneis, ubi etiamnum exstat inter alias Sloanianae collectionis

inscriptiones. Ibi visum et festinantius a se descriptum mibi miserat *Odofr. Muellerus* V. Ill., noper id ipse diligentius examinavi, et duplex eius exhibeo exemplum, alterum minus totius monumenti, quod ex marmore albido subcano eoque dorissimo affabre factum et perbene levigatum est, alterum nonnisi litteras, easque tamen insta magnitudine, repraesentans. De loco, ubi lapis inventus sit, nihil compertum est apud Musei praefectos: Numidicis tamen monumentis eum annumerare iubent tum litterarum figurae Numidicis similes, tum inscriptionis argumentum. Ornamenta admodum simplicia: infra Baalis imago rudior, superne, ut videtor, lunula.

2. Inscriptionem, quam nemo litterarum Phoeniciarum peritus vidisse nedum legisse videtur, ita lego et interpretor:

לבעל אדן לעדר חן אדן מכת בעל
הלבי פגע אגדת רמי

Baali Domino ab Adricheno, domino regni Baalis Libyci, qui percussit turmas Romanorum.

Posterioris lineae verba spatiis distincta sunt omnia: in priore, ubi cumulatiores sunt litterae, ante tertium certe vocabolum, quod voventis nomen continet, spatium est, quo secernatur ab לבעל ארן: aliod enim spatiom inter לעדר et חן fortuitum potius, quam consulto factum videtur.

לבעל ארן) לְבַעַל אָדֹן *Baali Domino.* In voce בעל singulare est *Lamed* iusto brevius pictum: et similiter *Nun* finale in ארן (quod quidem vocabulum eodem modo pictum habes Tripol. 2 lin. 4). Utromque autem novo testimonio est, in Nomidicis eo negligentius scribi vocabola, quo frequentiora sunt magisque in vulgus nota. Accuratius exaratom est nomen voventis

לעדרחן) quod vix aliter legi poterit, atque nos fecimus. Tres enim figurae, quae Resch litteram excipiunt, nihil aliod esse possunt quam *Chet:* est autem עדרחן (עֲדָרִיחֵן) pr. *grex pulchritudinis* (Schönheerde) nomen Numidarum, rei pecuariae prae ceteris deditorum, ingenio plane accommodatum, cf. עֲדְרִיאֵל *grex Dei*, quod nomen gessit gener Sauli 1 Sam. 18, 29. 2 Sam. 21, 8. Quum inter לעדר et חן aliqua intersit intercapedo, ita ut in unum vocabulum ea connectere dubites, in mentem venire possit, sententiam ita struendam esse: לבעל ארן לעדר חן ארן וגו׳ *Baali, Domino gregis* (gregum) *sit gratia Domini regni Baalis Libyci:* sed partim hoc modo deesset nomen proprium voventis, qood deesse non potest: partim ineptum esset attributum „dominus gregis", quum cippi positi caussa, ut docent tria extrema verba, plane diversa sit. Videtur igitur, ut diximus, illa intercapedo nonnisi fortuita esse. Voventis titulus est:

ארדן מכת בעל הלבי) i. e. אָדֹן מַכַּת בַּעַל הַלֻּבִי. In his satis manifesta et obvia sont ארן et בעל: vocabulum מכת simili negligentia pictum est, atque Numid. 4, 2 (cf. pag. 52 et ad Numid. 1, 2): in הלבי He articuli a Jod sola fere magnitudine differt. — הַלֻּבִי vel בַּעַל הַלֻּבִי (nam in V. T. scribont לוּבִים Libyes 2 Par. 12, 3. 16, 8.

Nah. 3, 9 coll. arab. نوبي, et לֻבִים Dan. 11, 43, ad articulum soli Adiectivo praefixum cf. Gen. 1, 31. Ps. 104, 18. Joel 2, 25) *Baal Libys* baud dubie idem est qui Romanis appellatur *Hercules Libys* s. Phoenicius (Sallust. Iug. 89 §. 4: Capsa, cuius conditor Hercules Libys ferebatur; cf. Oros. 5, 15, qui eidem urbi Herculem Phoenicium auctorem tribuit), *Hercules Libicus* (Murat. thes. inscript. I p. LXIII), *Hercules Libycus* (Eckhel doctr. num. VIII p. 442), alio domestico nomen *Μάκηρις* i. e. מעקר (vide ad Tripol. 2), et multarum urbium Numidicarum conditor ferebatur. — Sed quid est *imperium Baalis Libyci*, cui praeerat *Adrichen?* Neque Massylorum regnum, cui Masinissae familia imperabat, neque Masnesylorum et Syphacis imperium intelligendum censeo, quanquam in utroque Hercules impensius colebatur et magis etiam a Masaesylis, quorum reges genus ab Hercule ducebant (Plut. Sertor. 9): utrinsque enim reges ex scriptoribus graecis latinisque noti sunt, neque memoratur in iis, qui nomen gerat nostro עדרחן simile. At enim, ut observat Appianus Pun. c. 10, *Νομάδων τῶν ἐν Λιβύῃ δυνάσται μὲν ἦσαν κατὰ μέρη πόλλοι* (cf. Mannert Geogr. X, 2 pag. 194), idque confirmat historia bellorum a Romanis in illis regionibus gestorum, in quibus passim memorantur Numidarum principes et reguli (v. c. Manusses Appian. civ. 4, 54, Arabion ibid., al.), modo cum Romanis, modo cum Poenis Massylisve foedere iuncti. Talis igitur intelligenda erit civitas, quae Herculem Libycum conditorem colebat, veluti *Capsa* (v. Sallust. l. c.), item Vacca, in numis בקי מלקר *urbs Herculis* appellata (lib. III, no. 23) et probabiliter Siga, quae בילת מעקר *civitas Herculis* nominatur (lib. III, no. 25): qua de re certior sententia dici posset, si modo de loco, quo lapis inventus est, constaret. *Adrichenum*, civitatis regulum, hominem novum et fortasse humili loco natum fuisse, ex eo colligi potest, quod patrum eius nulla mentio est: eum in bellis gerendis ab Afrorum partibus stetisse contra Romanos, ex his apparet, quae statim sequuntur:

פגע אגרת רמי) i. e. פֹּגֵעַ אֲגֻדֹּת רֹמִי *qui percussit* (Baal Libys) *turmas Romanorum*. In litteris non multum dubii est. In פגע prima littera et *Beth* esse possit et *Phe* (v. p. 41), sed בגע apta sententia caret. Eodem modo in אגרת tertia littera *Resch* videri possit, quum cauda paullo longior sit, et pro רמי per litteras etiam ראי legi possit: sed in Numidicis magis etiam, quam in Phoeniciis legitimis scriptis non sola litterarum figura, sed verborum quoque et sententiae ratio habenda est, quae ex illa lectione profecto prodit aptissima. Positus igitur videtur iste lapis ab Adricheno, Numidiae regulo, in honorem Baalis, qui populo suo victoriam de Romanis concesserat. Quemadmodum enim in V. T. victoria de hostibus reportata gentiumque clades sexcenties Jehovae tribuuntur, ita *percussio* Romanorum h. l. Baali, civitatis numini *ἐπιχωρίῳ*. פֹּגֵעַ (in participio legendum, ut שֹׁפֵט Numid. 1—4) *percussit*, dein *occidit*, *trucidavit* (Iud. 15, 12. 2 Sam. 1, 15), in Sacris vulgo iungitur sq. בְּ, h. l. sq. acc. ut Ex. 5, 3. אֲגֻדֹּת *manipuli*, *turmae* (2 Sam. 2, 25) in malam fere partem acceptum videtur, ut nostr. *Rotte*. רֹמִי collective ponitur, ut in V. T. הַיְבוּסִי Gen. 10, 16 sqq. 13, 7. 15, 19 et saepe: omisso tamen articulo, in quo ponendo parci sunt Phoenices, certe in horum monumentorum titulis. De

LXII. LXIII.

NUMIDICA SEXTA ET SEPTIMA,

v. in appendice.

LXIV.

TRIPOLITANA PRIMA BILINGUIS.

1. Insigne hoc Punicae antiquitatis monumentum, in suo genere unicum, primus in lucem protraxit Badia, Hispanus eruditus, qui in itinere per orientem instituto personam *Ali Bey* Abbasidae gessit, atque in opere: *Voyage d' Ali el Abassi en Afrique et en Asie pendant les années* 1803, 1804, 1805, 1806 et 1807. 3 Voll. Paris 1814 (anglice prodiit Londini 1816. 2 Voll. 4.), tab. 15, eius delineationem dedit, hac addita descriptione (T. I. p. 342): „Près la maison du consul de France (à Tripoli) il y a un beau monument: c'est un arc de triomphe bâti par les Romains et composé d'une coupole octogone, supportée par quatre arcs reposant sur un même nombre de piliers: le tout construit sans ciment avec d'enormes pierres de tailles soutenus par leur propre gravité. — Ce monument étoit orné de sculptures, de figures, de festons et de trophées d'armes en dedans et en dehors; mais la plus grande partie de ces reliefs est déjà détruite: il n'en existe que des parties isolées, incoherentes, qui contestent encore l'antique beauté de l'ouvrage. — Sur les faces du nord et de l'occident on voit les restes d'une inscription, qui paroit avoir été la même sur les deux cotés. Cette singularité a fourni à Mr. *Nissen*, consul de Dannemark, la facilité de les comparer: en reunissant et mettant en ordre les fragmens des deux inscriptions il l'a restitué en entier, comme on peut la voir à la planche no. XV." Postea, circa annum 1825, hic lapis cum aliis antiquitatis monumentis ex oris Tripolitanis in Angliam advectus et Georgio IV dono datus est, quo regnante haec monumenta in Musei Britannici vestibulo exposita erant. Jussu Guilielmi IV haec marmora in hortum regium castello Windsoriano vicinum *(Virginia-Water)* transvecta sunt, ubi lapidem nostrum, cuius insignis praestantia fugisse videtur architectum, Cal. Octob. 1835, inverso ordine, statuae muliebri Floram Cereremve repraesentante basis instar suppositum et sordibus inquinatum inveni: mox, spero, in digniore loco reponendum.

Primam eius delineationem, ut diximus, dedit *Pseudo-Ali-Bey*, eamque, ut vidi, satis accuratam (nisi quod male SVFF dedit pro SVFE et primam litteram punicam male pinxit): duas alias Hamakerus, Miscell. tab. 3, no. 4, a. b. alteram a Stirum-Limburgio comite factam satis eam laudandam, alteram pravam b. Rauvenaii. Quod ego dedi apographum super ipso lapide expressum est, et cum Stirumiano paene in omnibus convenit. Ceterum haec inscriptio maximi moduli est, utpote olim in loco alto exposita, ut procul cerni legique posset. Lapis, ut nunc est, XXI digitos latus, XIV altus est: litterae latinae quattuor digitorum, punicae, quae minores sunt, duorum et dimidii. Ceterum ab utraque eius parte aliquid deest: non

quod fractus sit lapis, sed quia fabri murarii inscriptionem minus curantes, et minore lapide opus habentes partem eius deciderunt. Quod ab anteriore parte decisum est, perexiguum et ipsa inscriptio ibi integra est: a posteriore tantem deest quantum ad unius litterae spatium requiritur. Lapidis genus porosum, ut in alio Tripolitano (no. 65).

Interpretationem eius Hamakerus, Miscell. p. 77 hanc dedit:

בְּצָלוֹת לְבַצֹּרֶת דְּתְעָלוֹת

Ut precatio (vel precandi caussa) *propter defectum* (vel exsiccationem) *canalium*, quae quid valeant palaeographice, quid philologice, et quam apta sit talis sententia in arcu triumphali Augusto posito id lectoribus exponere, esset iudicio eorum diffidere. Verba latina is ita supplere volebat: Augustales Suffetes. Magis laudandus Lindbergius (de inscr. Melit. p. 49), qui plurimarum certe litterarum potestatem recte intellexit, quamquam miram exsculpsit sententiam:

גת למלכת במקם עלם *torcular reginae in loco perenni.*

Quae nos nuper dedimus (palaeogr. Studien p. 71) ex apographo Ali-Beyano, in una littera nunc lapide examinato retractanda sunt: magis autem emendanda, quae ibi de inscriptione latina diximus, quam eodem pravo apographo decepti *Augustalis suffectus* legimus.

2. Verba enim latina

AVG. SVFE..

(ita enim, non SVFF., in lapide ipso est) arcui triumphali Tripolitano inscriptae haud dubie supplendae sunt:

AVGVSTO SVFE(S) vel SVFE(T).

AVG. pro AVGVSTO pertritum, v. Rasche Lex. nummariae 1, p. 1281 v. c. AVG. EP. E i. e. Auguste Ephesii in numo argenteo Vespasiani (Eckhel Catal. II, p. 121. 130), AVG. i. e. Augusto, in numo aureo Vespasiani (v. Rasche l. c.), ROM. ET AVG. i. e. Romae et Augusto, in numis obviis. Alterum vocabulum supplere potes vel SVFES singulari numero, vel pluraliter SVFET., atque hoc posterius magis probabile, quandoquidem tempore Romanorum singulis municipiis et coloniis plures magistratus, quibus Sufetum titulus concessus erat, praefuisse testes habemus inscriptiones ap. Gruterum p. 470 no. 1 (cf. lib. IV, cap. 3) et nummum Carthaginensem, quem dedimus tab. 16, hac epigraphe: *Aristo Mutumbal. Ricoce Suf* i. e. Sufetes, in quibus duorum sufetum nomina occurrunt. Pro uno sufete provocare possis ad eam inscriptionem, quae ap. Gruterum l. c. numero secunda est, „*agente Celere Milchonis Gulalsae filio Sufete*,“ sed poterat illud de hospitio foedus agente uno Sufete iunctum esse, licet plures municipio praeessent. Contra in publicae inscriptionis honoribus imperatori Romano decretis totius senatus mentio necessaria erat.

Cave vero credas, *Augustum* inscriptionis nostrae eum esse, qui κατ' ἐξοχὴν ita appellatur, Octavianum Augustum, quem de Africae provinciis meruisse ibique

monumentis titulisque celebratum esse nusquam legimus. Etiam alios imperatores in inscriptionibus numisque omisso nomine proprio *Augustos* appellatos esse, satis constat (v. Rasche l. c.): a Tripolitanis autem monumento triumphali vix alius imperator celebratus est quam Septimius Severus, qui Lepti magna oriundus, Tripolim, patriam suam, et universam Africam tam multis magnisque beneficiis ornaverat, ut ab Afris propterea non annuis tantum muneribus (Aurel. Vict. Caes. c. 41), sed divinis adeo honoribus ornaretur (Spartian. Sever. 18: Tripolin, unde oriundus erat, contusis bellicosissimis gentibus, securissimam reddidit, ac pacem diuturnam, oleum gratuitum, et foecundissimum agrum donavit. Ibid. c. 13: Horum igitur tantorum ac tam illustrium virorum ...... interfector ab Afris ut deus habetur. Ulpianus, digest. lib. 50 tit. 15 de censibus §. 8: In Africa Carthago, Utica, *Leptis magna*, a divis *Severo* et Antonino [i. e. Caracalla, Severi filio] *iuris italici* facta sunt) *) cuiusque singularis in Africam Afrosque benevolentia nummis quoque celebratur. Ex his tres commemorare placet anno V. C. 956 (post Chr. 203), quo anno Augusto iubente saecularia magna pompa ubique celebrata sunt, cusos, ab Eckhelio (Doctr. Numm. VII p. 183. 185) ita descriptos:

„SEVERUS. PIVS. AVG.

Caput laureatum.

INDVLGENTIA. AVGG. (int. Severum et Caracallam) IN. CARTH. *Dea dextra fulmen, sinistra hastam tenens leoni currenti insidens* (int. Deam Caelestem p. 169), *iuxta rupes, ex qua aqua promanat.*"

„LIBERALITAS. AVGG. *Liberalitas stans. Arg.* (Mus. Caesar.)"

„ARCVS. AVGG. S. C. *Arcus triumphalis trium portarum statuis superne ornatus.*"

Quid? quod verosimilius nobis coniectare videmur, si hoc ipso, quem diximus, anno inter ludorum saecularium solennia novaque beneficia in Afros collata Tripolitanos hunc arcum triumphalem (etiam in nummo memoratum) in honorem Augusti posuisse, et inscriptione punica, quae Augusti lingua patria erat (Spartian. Sev. c. 1. Severo civitas Leptis. c. 15: quum soror sua Leptitana ad eum venisset *vix latine loquens* ..... c. 19: ipse decorus ..... canorus voce, sed *Afrum quiddam usque ad senectutem sonans*) ornasse statuimus.

3. Verba Punica nuper legeramus:

בת למלכת רם קם עלם

Domus imperii Romani stat in perpetuum.

Sed prima littera, quam nemo recte delineavit, quanquam Stirumlus reliquis melius, Beth esse non potest: abiiciendum igitur בת (בית) per se haud sane ineptum. Quae supersunt primae litterae reliquiae

*) Idem Severus Aesculapium, Poenorum et specialim Oeensium numen tutelare, impensius colebat (Dio 77, 15 et Hannibali, cuius ingens admirator erat, mausoleum ex marmore albo erigi curavit (Tzetzes chiliad. 1 hist. 27). Eidem statuas dedicavit Caracalla, Severi filius (Herodian. 4, 8).

 non , ut Stirum, multoque minus

 aut

ut *Ali Bey* et *Reuvensius*, non alius litterae esse possunt quam *Schin*, ut nemo non percensitis alphabeti Numidici figuris concedet, ita supplenda:

Quomodo autem instaurandum illud שת..! Mihi tantum non certum videtur, litteram abscissam esse *Resch*, et plene legendum רשת pro ראשת, idque formam femininam et abstractam esse a ראש, ut Phoenices et Poeni scribunt רש (v. Sard. lin. 1), quae significet: *principatus, dominium*, i. q. arab. رِيَاسَةٌ principatus, dominium, sive illud pronunciabis רֵשֶׁת (coll. רֵשִׁית pro רֵאשִׁית Deut. 11, 12), sive רֵשָׁה pro רֵאשָׁה, coll הָאֶבֶן רֹאשָׁה Zach. 4, 7. *Dominio* autem *imperii Romani* haud scio an in concreto duo imperatores (Severus et Caracalla, „AVGG." in numis modo citatis), vel Severus cum Domna, par coniugum „aeterna concordia" iunctum (v. Eckhel VII, p. 181) intelligantur: licet etiam in universum imperii Romani principatus intelligi possit. Duae aliae, in quas incideram, coniecturae: יְרֻשָּׁה s. יְרֵשָׁה *possessio* (imperii Romani), יחשה *genus, gens, familia* illi facile cedent; neque ullam in linguae hebraea radicem in Schin exeuntem repertum iri spoponderim, quae illa praestet.

Integrum igitur titulum ita lege:

רשת למלכת רם קם עלם

Dominium imperii Romani perstat in aeternum.

Reliquis explicandis haec sufficiant: למלכת רם i. e. לְמַלְכוּת רם *imperii Romani*. Nota spatia inter רשת et למלכת, item ל, notam genitivi, in his inscriptionibus perfrequentem. De *Romae* nomine v. inscr. praec. De singulari autem Lindbergii errore, qui בם legit pro רם, verbo iam monuimus pag. 45.

קם עלם) i. e. קָם עוֹלָם *perstat in aeternum*. Exspectaveris forte קמה pro קם, quoniam refertur ad רשת: sed Phoenices in sexu femineo in praedicatis ponendo admodum parcos fuisse vidimus ad Cit. 2 lin. 2. 23, lin. 3. — עלם adv. pro vulgari לְעוֹלָם, ut in עוֹלָם וָעֶד Ps. 10, 16. 21, 5. 45, 7. Ad formulam cf. Jes. 40, 8: דְּבַר אֱלֹהֵינוּ יָקוּם לְעוֹלָם. Praeteritum autem קם (קָם) h. l. asseverantis et sancte promittentis est, quale Hebraei frequentant in vaticiniis (Jes. 5, 15. 9, 1. 11, 1. 2) et Arabes addito قد. — Ceterum argenteae aetatis Romani nihil magis in deliciis habent, quam Urbis, imperii singulorumque principum „Perpetuitatem" titulis numisque celebratam. Sic in inscr. lat. in regno Tunetano reperta habes, „*Urbi Romae aeternae* (Shaw, Voyages I, p. 220): „*Aeterni* Imperatores (Diocletianus et Maximianus) Augusti et *perpetui* Caesares Constantius et Maximianus," Grut. 161, 3. Orelli no. 1055. „*Aeterno* Principi D. N. Flavio Claudio Juliano ect. Orell. no. 3734. P. P. P. i. e. Pater Patriae Perpetuus,

de Valente Orell. no. 1117; Perpetui Principes, de Maximo et Flavio Victore ibid. no. 1122. cet. — De Severo nostro cum Domna *Aeternitatem* adfectantibus et propterea in numis Solis et Lunae, aeternorum siderum, specie repraesentatis iam supra verbo diximus pag. 169, cf. Eckhel VII p. 181.

LXV.

TRIPOLITANA ALTERA.

1. Circa annum 1824 hic etiam lapis ex regione Tripolitana in Angliam advectus et in Museo Britannico repositus est. Paulo post tria eius apographa, sed non satis distincta, misit *Nochdenius*, de quibus legendis tunc desperabam. Duo alia, alterum Stirlingii comitis satis accuratum, alterum negligentius a Reuvensio factum, edidit Hamakerus, Miscell. tab. 3, no. 5, a. b. Novum idque perelegans et accuratum a se Londini factum misit *Hohlenbergius*, quod nuper ad lapidem ipsum exegimus et etiam in minutissimis correximus. Perpauca viri oculatissimi aciem effugerant: in his tamen unum haud spernendum, videlicet puncta, quibus singula vocabula et lin. 4 singulae primi verbi litterae discernuntur. Quod nos exhibemus exemplum semel iterumque cum ectypo ex Anglia nobiscum advecto comparavimus et longe accuratissimum esse spondemus.

Lapis paene cubicus, octodecim digitus altus, totidemque latus et crassus est: ex eodem genere poroso atque monumentum praecedens, unde factum est, ut in inscriptione puncta arte facta aegre discernantur a poris lapidis. Sed discernuntur tamen. Ipsa inscriptio in faciem eius incisa est litteris maioribus, tres fere digitos altis.

Explicationem eius tentaverat Hamakerus l. c. p. 80, quam silentio transeo, quum et eiusdem farinae sit atque reliqua eius in monumentis Numidicis pericula, et ipse auctor ei merito diffidere videatur.

2. Lectio et interpretatio eius, de qua ipso demum lapide examinato mecum conveni, haec est:

בעל מעקר רב עץ
לקלתם : סלת חית
ע׳ יגע : כלכל את
לכת אדן רב בריאת

Baal Mokar (Hercules), *Domine*, *consule*
precibus eorum, *complana vitam*
servi tui fessi, *tuere*
Lacuthum Dominum, *principem Barathiae.*

Continet enim precandi formulam ad Baal-Milcarem, qua huius numinis gratiam implorat Numidiae regulus senex, cf. no. 61:

בעל מעקר רב) Vocabulum מעקר pro מלקר', מלקרת eodem modo scriptum legitur in numis Sigae (lib. IV, no. 25). Vulgarem eius pronuntiationem doceot nomina propria *Barmocarus* (בר מעקר) et *Bochar* pro *Mochar* (מעקר), (vid. lib. IV cap. 3 sub his vocc.; paullulum mutata forma idem numen *Μάκηρις* appellator. Pausan. Phoc. 17: *ἡγέμων δὲ τοῖς Λίβυσιν* (in itinere Sardico) *ἦν Σάρδος, ὁ Μακήριδος, Ἡρακλέους δὲ ἐπονομασθέντος ὑπὸ Αἰγυπτίων τε καὶ Λιβύων.* רב vel absolute positum est, vel legi possit רַב pro רַבִּי. Sed prius praestat; amant enim Poeni eiusmodi nomina sine articulo et suffixis ponere, cf. ארן, רבת Carthag. 1. 3.

עץ לקלתם) De prima littera dio dobitavi: tandem aliis multis exemplis edoctus, litteras rotundas a statuariis minus dexteris insculptas huiuscemodi pediculos auriculasve habere stilo ex scrobe elapso ortos, intellexi, non ר eum esse, nedum ך, sed ע. Vide lin. 3 litt. 1 et pag. 40. Praeterea dubio esse possit huius formolae ultima littera, quam dio Jod esse putavi (לקלתי precibus meis), suadente maxime contextu. Sed vestigia huius litterae ita comparata sunt, ut vix alius esse possint quam Mem. Legendum igitur ita ut fecimus, quod non minus bonam sententiam efficit. עץ (עֵץ, עֻץ) *consule* est Sing. imperativi bis in V. T. obvii עֻצוּ Iud. 19, 30. Jes. 8, 10, עץ לקלתם *consule precibus eorum s. ad preces eorum*, precibus eorum obsecutus, quod ad oracula referri potest, quae a numine expetuntur (cf. hebr. יָעַץ de monitis divinis, oraculis Num. 24, 14. Jes. 41, 28, et arab. وعظ eodem significatu): quum curae et providentiae significatio (consulere alicui) in vocabulo יעץ non immerito oddubitata sit (v. Böttcher ad Ps. 16, 7, in Specc. interpr. V. T. p. 59). Tituli igitur auctor hac formula numen implorat non suis, sed civium omniumque cultorum verbis, quod tritum in Psalmis. — Olim legebam pro עץ — רץ, idque pro רצה *propitius sit* dictum putabam: sed figura litterae hoc non admittit.

סלת חית ע' יגע) סַלֹּתָ חַיַּת ע' יָגֵעַ. Diu haesi in duabus primis huius formulae litteris: nunc mihi certa videtur earum potestas. In *Lamed* nemo facile offendet: ad *Samech* hoc modo imperfectius pictum cf. Carth. 9, 1 et Athen. 1, 1. סלת autem pronuncio סַלֹּתָ, ut sit secunda persona praet. a סלל h. l. praecedente imperativo in eandem sententiam accipiendo pro *complana*. Et verbum quidem סלל vulgo *complanare, munire viam*, דֶּרֶךְ modo addito modo omisso (Ps. 68, 5), h. l. ad vitae viam (חַיַּת) refertur et valet vel: complanare vitam fluctibus iactatam et quasi procellosam (cf. Jes. 38, 13: שִׁוִּיתִי sc. נַפְשִׁי *complanabam me* i. e. animum doloribus agitatum compescebam, arab. مطمئنة terra plana, et نفس مطمئنة animus complanatus, quietus Cor. 89, 27) vel idem est quod in V. T.: יִשַּׁר דֶּרֶךְ פ' *rectam facere viam* alicuius i. e. facere ut res alicuius bene cedant (Prov. 3, 6. 11, 5), prosperare res alicuius, propitium esse rebus alicuius, quod quidem posterius praeferendum videtur. ע' pro עבדך satis notum (pag. 54); יגע *fessus* eleganter dicitur de sene post vitam turbidam langoëscente, cf. fessus annis Ovid. Met. 9, 439, fessus aetate Virg. Aen. 2, 596, fessa aetas Tac. 14, 33, fessique senectus longa patris Stat. silv. 3, 14.

כלכל את לכת ארן רב בריאת) כלכל esse legendum, idque imperativnm esse verbi כִּלְכֵּל *sustinuit, sustentavit, tuitus est*, mihi nou dubium est. Nostrae locutioni similia sunt verba Psaltis 55, 21: *coniice in Jehovam onus tuum*, הוּא יְכַלְכְּלֶךָ לֹא יִתֵּן לְעוֹלָם מוֹט לַצַּדִּיק *is sustinebit te, nec vacillare sinet iustum in aeternum.* Hoc autem cum reliquis verbis diu hunc in modum coniunxi: כלכל אתי לכל ארן רב בריאת *tuere me in omnibus, o Domine, princeps creaturarum* (qui praees creaturis). את pro אֹתִי *me* (omisso Jod ex more Phoenicio): לכל (quod ferunt litterarum figurae) *omnibus* i. e. in omnibus periculis sustenta me beneficiis tuis (cf. כִּלְכֵּל sq. dupl. accus. 1 Reg. 18, 4. 13, pro qua structura etiam ferri possit acc. pers. et ל rei): ארן רב בריאת, vocativos Baalem invocans, ut lin. 1, sed aliis epithetis.

Sed rationibus iterum iterumque subductis sententiam mutavi, et lineam inscriptionis quartam nomen proprium voventis continere arbitror, has quidem ob causas: 1) In illa explicatione molestae sunt duae numinis invocationes ab initio et sub finem tituli, contra omissum nomen titulusque voventis, cuius locus in extremo titolo esse solet. 2) Vel leviter hunc titulum consideranti in oculus incurret litterarum in tertia linea paucitas, earundem in quarta linea cumulatio: quod quidem utrumque facillime explicatur, si versus quartus nomen proprium contioet, quod seorsum ponere cuique unam eamque integram lineam tribuere volebat statuarius. 3) Tres primae litterae לכל vel לכת singulae puoctis insignitae sunt, hunc in modum .ל.כ.ת, quod oemini lapidem ipsum accurate consideranti dubiom erit. Hac autem ratione litteras nomen proprium constituentes insigniri censeo (cf. Cit. 25 et pag. 55): ut alibi nomen proprium punctis includitur (Sard. et Cit. 15. 23). 4) In illa explicatione sunt, quae displicere possint: כלכל את (כלכל אֹתִי) pro כלכלני; maxime כלכל לכל sustenta me *omnibus*, vel tuere me *in omnibus*, quod posterius languidi quid habet et frigidi. Propterea ita interpretor:

לָכֵת אָדֹן רַב בְּרִיאַת

Lacuth Dominus (Rex), *princeps Beriath.*

לכת (ita legere malo quam לכל; litterae enim utruoique ferunt at לכל vix verbum fuerit nomini proprio aptum) varie efferri possit. Ego malim לָכֻת, idque idem nomen esse arbitror quod *Lacu maces* i. e. לכו מלך *Lacu rex*, pro pleniore מלאכו מלך, quod gessit Numidiae rex ex familia Masinissae Liv. 29, 29. — ארן *Dominus* absol. positum, ut Numid. 2, 2. est vulgaris titulus Numidiae regulorum. Additur רב בריאת, ut מלך רב חתי Cit. 33. בריאת autem de coniectura nostra est n. pr. urbis vel oppidi eiusque regii, talis certe quod reguli nostri per aliquod tempus sedes fuerit. Fortasse haec erat *Barathia* (*Βαραθία*), quam Ptolemaeus (IV, 3) in vicinia Tripolis urbis ponit sub gr. 41°, 40. 31°, 38.

LXVI.

INSCRIPTIO GERBITANA.

In insula Gerbe s. Menioge (*Μῆνιγξ*), hodie *Dscherbe*, de qua vide Bocharti geogr. sacr. 1, 25 p. 494, eam invenit Sir Grenville Temple et edidit in *Excursions*

in the Mediterranean, T. II. ad pag. 353. Sed vel inscriptio, vel certe apographum ito comparatum est, ut nihil certi inde effici possit et in coniecturis acquiescendum sit. Cippus autem sepulcralis fuisse videtur, cuius tertio versu, qui incipit a vocabulo בן, orditur enumeratio maiorum. In his quae praecedunt lin. 1. 2 nomen sepulti et aliquod eius elogium latere debet. Ac nomen ipsum, si quid video, continetur quinque litteris lin. 1 litt. 6—9, lin. 2 litt. 1 (nam punctum ab initio lineae secundae de nihilo est), quae legi possunt: אחבעל (אִתּוֹבַעַל *Itthobal*). א et ח in hoc scripturae genere sibi admodum similia a descriptore non satis distincta esse videntur. Quinque litterarum praecedentium extrema est *Lamed*, quattuor priores fortasse valent מנחא vel מנחה, מְנֻחָה *locus quietis* pro sepulcro. De duobus prioribus nihil dubitationis est: tertia *Chet* videtur (cf. §. 19, no. 11. 12 et figuras Aramaeas tab. 3), quarta fortasse *Aleph* inversum, ut in Erycion. — Lin. 2 sex litterae extremae facile leguntur: בעל ארן (בַּעַל אָרֹן), si modo *Ain*, quod mancum est, suppletur: quae praecedunt, tres litterae, legi possint ארץ aut מרץ. Equidem malim posterius, quod pronuntiari potest: מְרַצֶּה (He extremo abiecto cf. Melit. 2 lin. 3 מרף pro מְרַפֵּה): *qui gratiam implorat*, ut iam haec lectio prodeat מנחא לאחבעל מרץ בעל ארן *locus quietis Ithobalis, qui gratiam implorat Baalis Domini*. — Lin. 3, quae patris nomen continet, legi potest: בן עצמבעל, quinta certe littera *Mem* litterae Palmyrenorum similis est, et *Chet* ad hanc seriem vix aptum est: עצמבעל (עֲצַמְבַּעַל) autem *fortis s. heros Baalis* satis apta est nominis proprii forma. — Lin. 4 iterum orditur a בן, quod excipit nomen avi. At ubi desinat hoc nomen, dubitari potest: nam tertium בן, quod abavi nomen praecedit, latere potest in litt. 7. 8, sed potest etiam in litt. 9 et litt. 1 lin. 5 (si illae legendae sunt בע et extremum nomen avi constituunt): etiam litterae 3. 4 obscurae sunt (quidsi Kaph fuerint ita pictum !), ita ut de avi et abavi nominibus nihil definiverim, praesertim quum hoc fortasse non integrum sit. Quicquid autem de lectione et sententia huius inscriptionis statues, luculentum illa exhibet testimonium scripturae linguaeque Punicae in illis quoque regionibus usitatae. Admissis, quae supra posuimus, integra inscriptio haec fere continebit:

מנחא לאחבע	*Locus quietis Ithoba-*
ל מרץ בעל ארן	*lis, qui gratiam implorat Baalis Domini,*
בן עצמבעל	*filii Azumbalis,*
בן .. לחבל ב	*filii ..... thbalis, fi-*
ן מבחם	*lii ....*

CAPUT SEPTIMUM.

GEMMAE ET SIGILLA IN VARIIS INCERTISQUE REGIONIBUS REPERTA.

LXVII.

Gemma haec inedita olim peoes Stoschiom (v. *Winkelmann description des pierres gravées du cabinet de Stosch*, cl. 8 no. 69) erat, nunc in Musoo Berolinensi ost (v. *Tölken Catalog* cl. 1 no. 179). In litterarum figuris nihil singulare est, praeter litt. 4 lio. 1, et litt. extr. lin. 2. Atquo illa qnidem uoo alia esso potest quam *He* ita pictum, ut duo inferiora oius brachia sub finem conioncta sint, ut in litteratura veterum Hebraeorum (v. tab. 3). Haec haud dubie est *Chet:* ad coius legitimam figuram a sinistra parte accessit auctarium quoddam, quod Aleph (𐤀) videri possit cuio Chet copulatum, nisi pro mero ornamento hsbeodum est. His praeiouoitis legendum est:

לכאהבתב
תדמליתא

qoae ita dispescenda censeo:

לך אהבת ב ת דמליהא	*Tibi*, *Ahabath* (amica), *filia Damlichae*

et anouli, eiosque fortasse prooubi, inscriptionem censeo a iuveno puellae s se dilectae oblati. Nomina propria puellae et patris dirimuntur vocabulo בת. Ac posterius quidom דמליהא (vel דמליח) explicaverim דְּמְלִיחָא (דַּמְלִיחַ) i. e. *sanguis nobilis* (Edelblut), coll. مَلُحَ nobilis, bonus fuit, مَلِيحٌ nobilis, bonus, quod nomini proprio phoenicio adbibere eo minus dubitamus, quum *praestantiae* et *nobilitatis* potestas ducta sit ab hebraoo s. phoenició מֶלַח sal, qood apud Hebraeos (Matth. 5, 18) et Arabes (v. quao observavimus ad locum Matthaei in *Classical Journal* no. 53 pag. 156) translate ponitur do eo quod praestantissimum est iu suo genere. Ad nominis formam cf. דַּמֶּשֶׂק fort. sanguis possessionis, *Demaroon* (fort. דם הראי), ad scriptiouem plenam דמליח pro דמלח quae laudovimus pag. 58 litt. a. Puellae ipsius nomen vel כאהבת esse poterat, vel אהבת, quod posterius unico verum, quum illud apto etymo careat. *Caph* igitor copulandum cum *Lamed* in לְךָ *tibi*, אהבת autem vel pronuntiandom אֲהֻבַת i. q. אֲהֻבָה (de phoen. ־ַת pro ־ָה v. ad Carth. 3, 1, et infra io tractstu grammatico IV, 4) *amor* et concr. *amica* Cant. 2, 7. 3, 5, vel אֲהֻבַת *amica*, quanquam illud praefero. — Quao ioter duos versus Phoeoicios comparet figura fortasse merum oroameotum est.

LXVII bis.

Mooumenti huius et ipsius ioediti ectypum mecum communicavit vir honestissimus, *J. Doubleday*, antiquarius Loodiuensis, qoi ipsum lapideio formas cyliodrstae,

qualis sigillorum apud Persas esse solet, in Saltii collectione viderat suosque in usus sulphuri impresserat: penes quem nunc esset, nesciebat.

Figurae, quarum explicationem archaeologis relinquo, Persicam, si quid video, non Aegyptiacam monumenti originem produnt, arguentibus id maxime figuris humanis pedibus disiunctis et capillo Persarum more comto insignibus. Litterae autem phoenicize, quae haud dubie nomen viri, qui hoc sigillum gesserat, indicant, hae sunt:

לסרגד *Sargadi*,

in quarum figuris nihil peculiare est, quam *Samech*, cuius lineae superiores alibi fulguris speciem imitantes atque inter se coniunctae in hoc sigillo disiunctae sunt. Nomen proprium autem סרגד reddo *princeps fortunae* i. q. שַׂר גַּד, cf. סַרְאֹמַר in scarabaeo no. 68. In utroque ס litteram usi sunt pro שׂ, quam ab שׁ distinguere nequibant Phoenices. Cuius regionis cuiusque natalis sit monumentum, accuratius non definio (definient fortasse archaeologi): unum moneo, figuras Persico cultu insignes cum inscriptionibus Phoeniciis etiam in Ciliciae numis Persica aetate cusis conspici (v. lib. III, cap. 2).

LXVII ter.

1. Cornalinus in collectione Anatolii Demidoffii comitis, qui gypso expressus est in „*Impronte gemmarie*" instituti archaeologici Romani cent. II, no. 37. Delineationem eius ligno incisam eamque in maius auctam dedit Wihlius (de graviss. inscr. p. 40), in qua figura Triptolemum, ni fallor, referens, sinistra manu spicas, dextra cornu copiae tenentem, satis bene expressa est, litterae phoeniciae vero partim minus accurate redditae sunt (v. a dextra parte litt. 3 et 4, a sinistra litt. 2, cuius scapus longior esse debebat, litt. 3 et 4 cuius scapi in ipsa gemma ita compareat, ut inferiorem eius partem minus alte insculptam fuisse appareat). Quae ut melius iudicari possint, nos (tab. 28) figuras ex Wihlii delineatione dedimus in paucis (velut in forma serpentum et cornu copiae) correctas, servata etiam magnitudine eius (ipsa enim gemma nonnisi unum digitum alta est): litteras vero diligentissime emendavimus.

2. In lectione et interpretatione eius ita versatus est Wihlius, ut eas legens in Fourmontii fere tempora recidisse tibi videaris. Namque de litterarum figura, quae in plerisque (maxime ex illa delineatione) haud ita facilis agnitu erat, ne verbulo quidem disputavit, quo suam lectionem vindicaret, is, quae a dextra parte habentur, legit צמר, quae a sinistra חרם רם, eaque ita copulata

צמר חרם רם

transfert: *initiatio Mercurii sublimis*, „*die Weihe des erhabenen Hermes*", de qua lectione libere dicendum est, nonnisi unius litterae (*Mem*) potestatem recte definitam, reliqua omnia ita pro libidine efficta esse (unde enim constat, ut hoc uno defungar, Mercurii nomen apud Phoenices fuisse חרם, quum in V. T. Mercurius נְבוֹ appelletur? num credibile est, Phoenices nomen graecum adoptasse? an forte hoc nomen

proprie Phoenicium ad Graecos transiit?), ut ea singula refellere esset lectoris iudicio et doctrinae diffidere.

Antequam ad singulas litteras definiendas aggredimur, in universum observandum est, hanc gemmam Siculam esse videri, quam eius originem tum Triptolemi figura suadet ad Cereris cultum pertinens, tum litterarum Phoeniciarum forma non dissimilis ei, quae in numis Punico-Siculis est (vide lib. III, cap. 3), quanquam horum litterae elegantiores esse solent magisque perspicuae. Ut a dextra parte ordiamur, ibi quattuor litterae sunt (non tres, ut volebat Wihlius) eaeque reliquis obscuriores, sola tertia littera *(Mem)* non dubia. Attamen *prima* non alia esse potest quam *Jod*, paullo plenius ita pingendum (cf. prae ceteris figuras aramaeo-aegyptias tab. 3): *secunda Phe*, tertia iterum *Phe* vel *Vau*, ut legendum sit יפמף aut יפמו. Quinque litterarum a sinistra parte prima legitimam est *Aleph*, paullo magis sinistrorsum inclinatum, quam vulgo fit, idque, ni fallor, propter spatii angustias. Secunda est *Schin*, quae a littera gemina *Mem* bis obvia eodem modo differt atque in inscr. Carthag. 1—3 et in Tuggensi, ita quidem ut in *Mem* linea media directa transversam secet, in *Schin* non secet. Tertia, quae duabus lineis curvis constat superne paene coeuntibus, haud dubie est *Chet*, simili modo pictum atque in numis Panormitanis E. F., cf. figuram Turinensis et Blacassianorum fragmentorum. Quarta legitimum est *Caph:* quinta propter spatii angustias paullulum manca *Mem*. Prodit igitur haec lectio: יפמי אשחכם, quam ita effero

יפמו	*Jophimo*
אש חכם	*vir sapiens* (philosophus, medicus),

et viri Poeni Siculi, qui hoc sigillo utebatur, nomen munusque designare censeo. Quod ad nomen proprium attinet, huius forma reliquis (ut diximus) incertior est, et poterat etiam יפמף legi, quod tamen apto etymo careret. יפמו (יְפִימַי cf. יפשעת in Tugg. lin. 1. 3) reddi potest: *pulchritudo aquae*, et fortasse translate dicitur pro *pulchritudo prolis* vel *p. faciei*. Nam מי *aqua* (unde מוֹאָב aqua i. e. semen, proles patris, v. Lex. man. p. 567), quod in Phoeniciis usitatius fuisse videtur *), pariter atque arab. ماء, etiam *semen* i. e. *prolem* significabat apud Hebraeos (cf. מוֹאָב et phoen. מיכמש *semen Camosi* inscr. Eryc. lin. 2): fortasse etiam *faciem pulchram*, ut arab. ماء et مُوهَة *nitor et pulchritudo faciei*. Quod additur אש חכם *vir sapiens*, non ad virtutes viri pertinere videtur (quas ipse laudare non poterat), sed ad munus eius, quare חָכָם *philosophum* reddere malim, ea quidem vi, qua φιλοσόφου nomen etiam litterarum cultores in universum, et maxime quidem medicos complectebatur, ut arab. حكيم sapiens, philosophus, medicus. Ceterum non magnopere repugnarem, si quis ad Triptolemi imaginem provocans „*virum sapientem*" Cereris mysteriis initiatum esse diceret.

*) Formam masculinam מו habes in *Mysocarus*, qui est Africae fluvius, מושקר: femininam (ut arab. مَاهٌ), quae מות *Môt* efferebatur, in *Μῶτ* Sanchuniath. 1; 1 p. 10 Orell. et *Mathul* n. fluvii, i. e. מותבעל *aqua Baalis* (*Muthbol*, unde *Muthual*, *Muthul*, cf. lib. IV, cap. 3).

LXVIII.

Cornnlinus Mnsei Regii Hagani in scurabnei formam effictus (et propterea probabiliter Aegyptiacne originis), camelum gradientem repraesentnns sex litteris Phoeniciis cinctum. Primus hanc gemmnm edidit Hamakerus (Miscell. tab. 4 no. 27) addita explicatione (p. 102. 311), secundum quam neglecta prima littera (quae Hamakeri aciem effugisse videtur) legitur סראצר (סַרְאֶצֶר) idque coll. שַׁרְאֶצֶר 2 Reg. 19, 37. Jer. 39, 3. 13 n. pr. origine Persicum vel Assyriacnm esse putntur. Sed recte vidit *Beerius* (Papyri Semit. p. 13), litteram penultimnm esse *Samech* (non Zade), cuius unci fulgur imitantes paullo negligentius picti sunt, et סראסר esse סַרְאֹסַר *princeps Osiridis.* Plene igitur legendum:

לְסַרְאֹסַר

quod Phoenicii hominis in Aegypto degentis, certe Aegyptiorum sacra secuti numen est, cf. ad priorem eius partem סרגר (princeps fortunae) no. 67 b et de ס pro שׂ pag. 47, ad posteriorem partem מלכאסר et alia his similia pag. 98.

LXIX.

Scarabaeun in magna hniusmodi monumentorum collectione, quae penes *Kollerum* erat, exstans, editus et illustratus a Michelangelo Lanci in peculiari libello: *Lettera sopra uno scarabeo fenico-egizio e più monumenti egiziani.* Napoli 1826. 4., cuius delineationem, quae duplo maior est, quam ipsa gemma, nos repetivimus tab. 28. Ac litteras quidem Phoenicias Lancius (p. 23) legit et explicat רבא *Dominus* (quartum enim signum eadem serie apparens idque rotundum is non litterum, sed *discum solarem* esse censet): reliqua ornamenta idem ita explicat, ut a sinistra parte *manus sublatas* invocationem Deorum, *figuram triangularem s. pyramidalem* durationem vel gloriam, *arulam discumque cum serpente* vitam divinam et aeternam, a sinistra parte *cynocephalum* orbem terrarum et maris, *discum solarem* cum manibus sublatis coelum, *rectam lineam* unitatis numerum interpretetur: cunctisque his hieroglyphis hanc sententiam subesse censeat (p. 26): *te invoco, o Deus summae gloriae, qui vivis in aeternum, Domine* („Signore assoluto“) *coelorum et totius terrae.* Quae quidem pleraque nos in medio relinquimus, litteras autem Phoenicias quattuor in mediis illis figuris comparere censemus, legendas illas: רבתע, fortasse רבת עלם *Domina aeterna*, cf. de hoc scribendi compendio Numid. 1, 1. 2, 1. 3, 1. Quum autem scarabaeorum inscriptiones varii argumenti esse soleant, neque solum privatorum hominum nomina contineant (ut no. 68. 70), sed etiam preces pro mortuis, nomina regum Deorumque tutelarium (v. quae laudat Leemans ad Horapoll. Hierogl. p. 169. 170), equidem רבת ע׳ *domina aeterna* numinis muliebris, quodcunque illud fuerit, invocationem (cf. manus expansas, et adde quae observavimus pag. 173. 174) continere putaverim.

LXX.

Haec gemma, et ipsa Aegyptiaca, quae in Museo Regio Berolinensi asservatur (v. Winkelmann description des pierres gravées du cabinet de Stosch cl. 1 no. 77.

Tölkeu Catalog cl. 1. oo. 180), delineata et edita est a Koppio, in Palaeogr. crit. T. III, qui quidem liber nunc ad manus non est. Quam nos dedimus delioeationem, ea ad ipsius gemmae, quam nuper oculis usurpavimus, ectypum accuratissime facta est, ad duplum verae magnitodinis nocta.

Figurae ad unam omnes ad cultum Aegyptiacum spectaot et satis perspicoae sunt. In medio enim est hydria Canobum referens (Jablonski Panth. III, p. 151) cyoocephalis et capitibus arietinis ornata, a dextra et sinistra duae figurae capitibus falconis nisive insignes Horum referentes, supra vultur, lunula, duo scarabaei. Quae quid significent, Archaeologis disquireodum relinquo: quanquam a me iupetrare non possum quin adscribam, quae de earum significatione mecum communicavit Gust. Seyffarthus V. Cl., qui primus eius gemmae mihi copiam fecit *).

Quattuor litterae Phoeniciae, quae Phoeoicii homiois in Aegypto degentis et hoc sigillo olim usi nomen proprium cootiueut, sine controversia sunt

בנאך

quae facilius leguntur, quam explicantur et ad iustum etymoo revocantur. Ex variis tamen in quas incidere possis coniecturis ea mihi verisimillima videtur, אך scriptum esse pro אח *frater* (cf. אכת pro אחת soror, iu uumo Sid. T—X, כמן pro חמן Numid. 2. 3. 4, et חחי i. q. כְּתִי Cit. 33), ut בנאך sit *filius fratris*, cf. u. pr. hebr. אָחְאָב *Ahabus* pro אֲחָאָב *frater patris.*

*) „*Die Bedeutung dieser Figuren ist wahrscheinlich folgende. Aegypten war, wie auch andere Läoder* (Sanchuniathon. ap. Euseb. I, 10) *nach Art des Thierkreises in 12 Provioxen eingetheilt, denen dieselben Götter* (Oecodespota, Trigonodespota, Tetragonodespota) *als Schutzpatrooe vorstanden, welche deo entsprechenden Zeichen des Thierkreises zukamen, s. mein* syst. astronomiae Aegypt. tab. 1. *Hierauf beziehen sich die meisten Scarabäen der Aegypter, da sie Symbole ond Abbildungen der Vorsteher der einzelnen Provinzen enthalten.*" „*Die Hauptfigur auf dem fraglichen Scarabaeus ist dos Canopische Gefäss auf dem Goldwäschertuche mit dem Cynocephalus, welche sämmtlich dem Monde heilig waren und denselben anderwärts bezeichnen. Es handelt sich also oon om das Zeichen oder das Hous des ☿, dem eine Provinz südlich von Memphis ond eine andere an der Grenze Aegyptens ond Philistäa's zogehörte. In beyden sind der Oecodespota gleich, die Trigooodespotae und Tetragonodespotae verschieden. Auf dem Scarabaeus stehen dem Canopischen Gefässe zunächst Horus* (♀), *die Scarabäen* (☽) *und die Mondsichel* (☽), *daher hier das Haus des ☿ im Trigono der ♀ ood des ☽ gemeint wird, nämlich das Zeichen* ♍ *oder die Mendesische Provinz. In diesem sind* ♄ *und* ♃ *Tetragonodespotae, welche dorch deren Symbole, den Geyer ond die Schale, den Uräus ond die Widderköpfe ausgedrückt werden. Das Ganze bezeichnet also das Vaterland und die Schotzgötter des auf dem Ringe genaooten Phöoiziers. Diese Bemerkungen sind deshalb oicht ohne Wichtigkeit, weil wir dadurch dos Vaterland von mehrern ägyptischeo Alterthümern mit Phönizischen Inschriften erfahren.*"

CAPUT OCTAVUM.
MONUMENTA SEMITICA IN AEGYPTO REPERTA.

Duo horum monumentorum genera esse statuimus. Ac primum genus est eorum, in quibus imagines et symbola ad cultum Aegyptiorum pertinentia manifesto originem Aegyptiam produnt, litterae tamen vulgares Phoeniciae sunt (no. LXVIII—LXX): alterum eorum, quorum origo Aegyptiaca itidem vel ex imaginibus apparet vel ex eo quod in Aegypto reperta sunt, quae vero peculiari quadam litteratura (de qua vide lib. I cap. IV) et dialecto Aramaea inscripta sunt (no. LXXI—LXXV): quod quidem posterius nunc tractandum superest.

LXXI.
MONUMENTUM CARPENTORACTENSE.

1. Ubi et a quo inventum sit eximium hoc monumentum, ignoratur; videtur ex Aegypto Massiliam transvectum esse, ubi seculo decimo octavo ineunte primus eius possessor erat Rigordus, Massiliensis, e praefectis rei nauticae (Commissaire de la marine), diligens antiquorum monumentorum collector. Ab hoc hereditate illud consecutus est Mazaugesius, praefectus curiae Aquisextiensis (Président au parlement d'Aix, v. de eo Millin Magazin encyclop. 1805, T. I. p. 352): a cuius heredibus venditum est Inguimbeato, episcopo *Carpentoractensi* (Carpentras in Gallia australi), qui in bibliotheca privata reposuit, quae postea tota in bibliothecam episcopalam ab eo conditam transiit. Atque in hac lapis ille etiamnum conservatur.

Editionem primam instituit Rigordus possessor in *Mémoires de Trevoux*, Juin 1704, p. 994. 12), sed pravam, quam peius etiam repetiit *Montfaucon* in *antiquité expliquée*, Supplem. T. II. 1757, p. 207, unde profecit *Caylus* Comes in *Recueil d'Antiquités* T. I. p. 74, tab. 26: contra valde accuratam ex exemplo gypseo postmodo a Caylo secum communicato dedit Barthelemyus in *Mémoires de l'acad.* T. XXXII, p. 725. (T. LIX p. 364 ed. in duod.) tab. 1, eamque duplicem, alteram minorem totius monumenti, alteram maiorem solius inscriptionis, quae veram litterarum magnitudinem repraesentat. Hanc repetierunt *O. G. Tychsen* in *Act. Nov. Upsal.* T. VII ad pag. 92 (sed minus diligenter); *Koppius B. und Schr.* II, p. 229 (ex quo hausit Wihlius), et reliquis accuratius et nitidius *Beerius* in libro supra (p. 60) laudato tab. 1. Sed novam delineationem ipso lapide denuo examinato dedit Michelangelo Lanci in singulari de hoc monumento commentatione perquam copiosa: *Osservazioni sul Bassorilievo fenico-egizio che si conserva in Carpentrasso.* Roma 1825. 4 maj., quam nos una cum exemplo Barthelemyano maiore exhibemus tab. 28. 29. De utriusque discrimine vide §. 3.

Interpretatio eius usque ad Barthelemyum tantum abfuit ut tentata sit; ut dissentirent adeo Rigordus, Montefalconius atque ipse Barthelemyus, utrum Punica esset scriptura an Aegyptiaca. Sed postea Barthelemyus accuratius in hanc rem inquirans

veram litterarum potestatem partim ex Phoeniciae scripturae similitudine, partim ex contextu indagavit, et, qua erat in his sollertia et sagacitate, interpretationem dedit, in qua etiam nunc non adeo multa sunt, quae emendes. Solam posteriorem partem inde a lin. 3 med. intactam reliquit, et, quod magis mirum, de Aramaeo inscriptionis idiomate, quod ipsius explicatio exhibet, ne verbulo quidem admonuit. Hunc paene per omnia sequitur *Gabriel Fabricy* (de Joannis Hyrcani nummo T. I), nisi quod hic etiam in extrema parte explicanda vires periclitatur; alii tentarunt Tychsenius l. c. Koppius (B. und Schr. II, 234) et Hamakerus (diatribe p. 69—71), ita tamen ut in multis a vera via declinarent magis, quam Barthelemyum vel supplerent vel emendarent, id quod in universum etiam de novo Lancii periculo dicendum est, in quo diiudicando et refellendo nobis otium fecerunt *Roedigerus* (Allg. Litt. Zeit. 1828 T. III. p. 267) sqq. et *Beerius* l. c. (cf. infra): quanquam illius de extrema parte restituenda curae cum laude agnoscendae sunt nihilque cogitari potest iniustius pariter atque indoctius, quam quae *Angelus Majus* de eodem documento contra Lancium disputavit in libro: *Catalogo de' Papiri Egiziani della biblioteca Vaticana con previo discorso* p. 31—78. Doctissimum commentarium ipse dedit Beerius l. c. pag. 9 sqq, qui aliorum quoque conatus singulos sobrio, quo est, iudicio diiudicavit.

2. Initium faciamus ab explicandis monumenti imaginibus, quae cum tituli argumento arcta necessitudine coniunctae sunt, et dudum docte explicitae a Barthelemyo l. c., et Lancio l. c. p. 79 sqq.; quarum similes repraesentationes in monumentis Aegyptiacis non rarae sunt. Unam mox describemus (nu. LXXII) et sex alias in Museo Britannico nuper vidimus, quae a nostra in eo tantum discrepant, quod inscriptiones habent hieroglyphicas, non litterales.

De nostro monumento praemonendum est, partem eius superiorem, quae in prima Rigordi delineatione deest, vix et ne vix quidem genuinam esse, sed a Rigordo instauratam (v. Barthelemy l. c.), a nobis propterea tab. 29 omissam. Quae pars genuina est, ea in universum rudi arte facta est, olim coloribus infecta, nunc magnam partem evanidis. Utraque tabula ad mulierem refertur nuper mortuam, quae in inferiore parte sistitur recens nacta, in superiore post adventum in orco (Amenthe) Osiridi dona ferens. In hac igitur habes a sinistra Osiridem, dextra flagellum, sinistra lituum tenentem, solio insidentem, pone eum sive Isidem (ut vult Barthelemyus) sive Horum filium (quod suadent similes imagines, v. Hirt über die Bildung der ägypt. Gottheiten p. 36. 48); ante numinis imaginem mensam quattuor ordinum quum aliis rebus tum varii generis cibis onustam, qui lectisternii instar diis apponi solebant. In supremo ordine sunt quinque arae portatiles, odoribus, ut videtur, et pasta illa odorifera *Kyphi* a Plutarcho descripta (de Iside et Osirid. p. 372) tectae: in secundo panicult et duo vasa: in tertio anser mactatus coloris cinerei pedibus rutilis (cf. Herod. 2, 37. 45) aliaque bestia quadrupes, fortasse vitulus, capite amputato (v. Aelian. hist. anim. 10, 23); in quarto pullus gallinaceus adhuc vivus, et tria vasa, fortasse libatoria. Ante mensam figura muliebris tunica praetexta induta (Thebes) manibus sublatis duo folia offerens i. e. ἄγρωστιν, quam herbam Aegyptii teste Diodoro (1, 43), quum Deos accedebant,

in memoriam huius primi eorum cibi manibus tenere solebant. Ita certe in Barthelemyi exemplo, quum in Lanciano solae manus ad precandum sublatae compareant. In inferiore tabula conspicitur super mensa formam leonis habente corpus mortuum fasciis iam involutum a duobus viris, qui, pro more, bestiarum (alter canis aurei, alter accipitris) personas gerunt: sub mensa quattuor vasa ad pollincturam pertinentia, quae quattuor accipitrum capita referunt: ab utroque latere duo pueri flexis genubus nescio quid portantes, de quorum significatione neque Barthelemyo et Lancio, neque mihi constat.

3. Antequam ad ipsius tituli interpretationem accedimus, pauca praemittenda sunt de Barthelemyani et Lanciani exempli discordia, de qua ut certius iudicare possemus, Huhlenbergius V. V. ectypi gypsei Parisiis asservati duplex apographum misit, alterum ab ill. Bröndstadio super lapide factum, alterum a se delineatum. Illa autem discordia duplex est. Una non magni ea momenti pertinet ad nonnullarum litterarum saepius repetitarum, ut Aleph, Samech, Jud, figuras, quas paulo aliter et plerumque quidem gracilius ac distinctius pingit Lancius, altera ad singulas quasdam tituli litteras. Ac lin. 2 litt. 1, ubi Barthelemyus *Mem* habet integrum, nunc apud Lancium (et in ectypo Paris.) nonnisi scapus superest: laesus enim videtur lapis. Recte tamen litteram Mem supplebis, non Tau. Lin. 2. voce quinta littera tertia ex apographo Lanciano manifestum est *Resch*, iterum assentientibus apographis meis. Lin. 3 fin. pro litteris paene evanidis רי Lancius habet חי, exemplar Bröndstadii רה. Denique in fine, ubi Barthelemyus nil nisi puncta posuit, Lancius litterarum octo vestigia animadvertit et satis feliciter supplevit.

His praemissis nos integram titulum ita legimus et interpretamur, quanquam de extrema parte minus certa est sententia:

בריכה תבא ברת תחפי תמנחא זי אוסרי אלהא
מן רעם באיש לא עבדת וכרצי איש לא אמרת תמה
קדם אוסרי בריכה הוי מן קדם אוסרי מינקרה
הוי פלחה נמעתי ובין חסיא הוי שלם.

Benedicta sit Thebe, filia Techephi, sacerdotis Osiridis dei.
Stomachosa neminem laesit et calumnias in neminem dixit. O integra
coram Osiride, benedicta esto ab Osiride. Honorata
esto, cultrix deliciarum mearum, et inter pios esto. Vale.

De idiomate eius observandum est, id in universum Aramaeum esse, et idiomati titulorum Palmyrenorum eodem modo vicinum quo etiam litterarum figurae sunt: sed ad Hebraicum tamen in nonnullis inclinare, quo pertinet איש *vir* lin. 2 pro aram. גברא, ה finale in femininis (בריכה, תמה, מינקרה, פלחה) et, quod Aramaeae dialecto in Aegypto usitatae proprium, זי pro די nota genitivi. Plane eosdem et Hebraismos et idiotismos (זי, זא) papyri Blacassiani offerunt. Iam singula singulatim perlustremus.

בריכה תבא) *Benedicta* sit *Thebe* cf. בְּרִיכָה אַתְּ *benedicta tu* Roth 3, 10 Targ. וּבְרִיכָא אַתְּ 1 Sam. 25, 32 Targ. N. pr. mulieris תבא Beerius idem esse putat atque orbis Thebaruio, quod Champollioni (l'Égypte sons les Pharaons I, p. 216) est aegypt. ⲧⲁⲡⲉ *caput:* malim id repetitum esse ab aegypt. *tpè* coelom s. dea coeli (Champollion Pantheon de l'Égypte, no. 20, a), idque elliptica mulieri *huius deae cultrici* tribui (cf. p. 117). Aegyptiorum π mollius iostar *b* proouociatum esse, inter omnes constat.

ברת תחפי) ברת noo solum Syriacum (ܒܪܬ) est, sed etiam Chaldaeum, cf. coostr. בְּרַת ut h. l. Ex. 12, 42. Onk. Nomen patris lego תחפי cum Beerio, non תחוי, ut pleriqne: bene enim hic observat, tertiam huius vocabuli litteram etiam lin. 4 litt. 4 reliqnis Wawin maiorem esse et propterea pro Phe habendam. Respondere videtur *Τεφις* n. pr. masc. apud Boeckhium, Erklärung e. aeg. Urkunde io gr. Cursivschrift. Berol. 1821, versu 11; quanquam de etymo nihil defioio.

תמנחא זי אוסרי אלהא) Primum vocabulum, munus aut Thebes aut patris indicans, in libris Aramaeis oou reperitur, certe hucusque repertum non est. Neque tamen dubito, quin recte explicuerit Barthelemyus: *dona ferens* (a מִנְחָה doonm, sacrificium incruentum, rad. منح donavit), indo *sacerdos* vel mas vel femina. Ipse sacerdotissam intelligit (quales in vetere Aegypto foisse, cootra Herod. 2, 35 et veteres scriptores et monumenta testantur, v. Barthelemyum l. c. et quae laudat Crenzer, Symbolik I, p. 250. 251) et תמנחא refert ad Thebeu; Beerius ad patrem id referre mavult, observaos א in hac inscriptiooe esse status emphatici notam coll. אלהא, io feminino geuere ubique poni ה. Huic vero argumento equidem non multum tribuerim, nam etiam in Chaldaismo biblico coustanter scribitur אלהא (v. Concordd.), non אלהה, ne duo Ha concurrant. Nihilominus huic eius sententiae accedo, תמנחא ad patrem referri; ubique enim in his iuscriptionibus nomen muneris arcte copulatur cum eo, qui ipse gessit (vide Numid. 1, 2. 2, 2. 4, 2), non sequitur patris maiorumve oomeu. Ex imaginibus autem nihil in contrariam sententiam efficias. Thebe anim, quanquam oon ipsa sacerdos, in Ameuthe sisti potest Osiridem adorans (v. supra). זי pro דִּי hoic inscriptioni et fragmentis Blucassianis peculiare: pertinet igitur ad idioma Aramaeo-aegyptium. Lancius quidem obiqoe די legit; Waw paullo loogius pro *Sain* habens, *Sain* pro Daleth, *Daleth* pro Resch: sed in hac opinioue a Beerio iam redarguta (p. 7. 8) nuica est causa interpretotiouis tam parum coucionae.

In oppositione אוסרי אלהא noo plus est offensionis, quam in יְהוָה אֱלֹהִים, addit Beerius ex Palmyrenis *ΥΠΟ ΘΕΟΥ ΙΑΡΙΒΩΛΟΥ*, Palmyr. IV, 5, et Persicis *ΤΟΥΤΟ ΤΟ ΠΡΟΣΩΠΟΝ ΔΙΟΣ ΘΕΟΥ* (v. ad Cit. 4).

מן רעם באיש לא עבדת) A doplici peccati genere immunis prononciatur Thebe, qood agendo et quod loquendo committitur (v. Jes. 3, 8: כִּי לְשׁוֹנָם וּמַעַלְלֵיהֶם אֶל יְהוָה. 9, 16: כֻּלּוֹ חָנֵף וּמֵרַע כָּל־פֶּה דֹּבֵר נְבָלָה. 33, 15. 58, 9. 59, 3): alterum hoc, alterum sequenti membro quasi parallelo eounciatur. — עֲבַד sq. בְּ pers. est i. q. hebr. עָשָׂה בְּ, פָּעַל בְּ, quod idem valet quod עָשָׂה לְ *agere in aliquem* oostr. *jemandem* etwas *thun*,

anthun, maxime in malam partem, iniuria aliquem afficere. Quod Iob. 35, 6 in uno membro est: מַה־תִּפְעָל בּוֹ *quid ei facis?* quid Deo iniuriae infers? in altero est: מַה־תַּעֲשֶׂה לּוֹ, cf. Jes. 5, 4. Ipsam chaldaeam formulam, sed *ἁπλῶς* usurpatam, habes Dan. 4, 32: *secundum voluntatem suam* כְּמִצְבְּיֵהּ עָבֵד בְּחֵיל שְׁמַיָּא (Deus) *agit in exercitum coeli.* Ad hunc locum prior ratio magis accommodata, et sententia est: „neminem iniuria affecit propter iram, placida erat, non morosa, stomachosa et querula, nunquam iracundia vel stomacho et morositate (haec maxime muliebri illa ingenio magis accommodata, quam iracundia quae virorum est, inest chaldaeo רגם, quod vulgo *querulum esse* reddunt) induci se passa est, ut aliquem quocunque modo laederet."

Verba עבדת, אמרת alii tertia persona accipiunt, alii secunda, quam dein sequatur imperativus. Utrumque ferri potest. Malim tamen hanc eius laudem tertia persona exprimi, dein sequi compellationem.

וכרצי איש לא אמרת) Vocabulum כרצי in difficillimis est. Barthelemyus legebat וכסי זי איש ... *et secreta neminis evulgabat.* Sed quod Koppius ex solo Barthelemii exemplo iudicans observabat, id Lanciano et Hohlenbergiano firmatur: *secundam* litteram esse *Resch*, tertiam (quam B. זי legebat) *Zade.* Sed quid est כרצי? Apud Nasoraeos, qui soli ex Hebraeis et Aramaeis habent radicem כרץ, haec idem valet quod קרץ (Norbergii Lexid. p. 107) i. e. nictavit oculis, quod maligni est, inde fortasse diffamavit, maledicus fuit, ut duo synonyma غمز et لمز nictavit oculis et maledixit, diffamavit (Cor. 9, 80. 104, 1). Haberes *calumniae*, *diffamationis* significationem, qua nil aptius. Eandem offert arab. قَارِصَةٌ convicium, dictum mordens, a قرص momordit, atque adeo chald. קְרַץ, in formula אֲכַל קַרְצֵי דְ calumniatus est aliquem (v. Lexx.). Hanc quidem posteriorem plerique proprie esse dicunt: comedit frusta alic., coll. arab. اكل لحم; sed neque haec formulae origo satis certa est (קַרְצֵי *frusta* esse, ex Arabismo demum colligitur, ubi قُرْص est frustum panis) et sunt qui illam explicent: edere calumnias q. d. calumniis pasci, iis operam dare ad animi invidi desideria explenda (v. Storrii Observatt. p. 4. Buxtorf Lex. chald. v. אכל), neque talis origo interpretationi nostrae obstaret, siquidem קרץ etiam sine edendi vocabulo et neglecto etymo calumniae notionem adoptasse possit, sicut רָגַל pr. est *discurrit* ad calumniandum, quanquam dicitur Ps. 15, 3: לֹא רָגַל עַל לְשֹׁנוֹ. — Similem sententiam afferret כרץ i. q. חרץ, unde כרצי esse possint: dicta aculeata, coll. formula proverbiali Exod. 11, 7. Jos. 10, 21. — Roedigerus l. c. proponit: כרי זי איש contristationem alicuius, coll. ܟܪܐ contristatus est, Aph. contristavit, ܟܪܝܐ contristatio: sed זי legere dissuadet nimis longa litterae figura.

חמה קדם אוסרי בריכה הוי מן קדם אוסרי) facillima pars tituli. הוי haud dubie est imperativus fem., neque tamen est quod syriacam formam ܗܘܝ *esto* (fem.) arcessas: etiam in Chaldaismo haec feminini forma deprehenditur, v. c. חֲמִי Ps. 45, 1, חֲזִי 1 Sam. 25, 25. Ad sequentia verba cf. Ps. 115, 15 Jon. בְּרִיכִין אַתּוּן מִן קֳדָם יְיָ pro hebr. בְּרוּכִים אַתֶּם לַיי׳.

Sequitur difficillimus inscriptionis locus, de quo plerique desperarunt, in quo nemo fere vel sibi vel aliis satisfecit. Quid mihi probabile videatur, pauca dicam. מינקרה pro vulgari מינקרי lego ex auctoritate apographi Bröndstediani, quod lin. 3 in fine figuram habet He similem: idque cum Hamakero pronuncio מִיַּקְּרָה pro מִיקְּרָה *honorata*, *cara*, ex noto Aramaismo. סלחה, quod cum Beerio lego, est *colens*, סָלְחָה. נמנחי, quod semiticum non esse spoponderim, sive quadam orthographiae negligentia in littera נ saepius obvia (de qua diximus ad Numid. 4 lin. 2) sive statuarii errore exaratum videtur pro נעמתי *deliciae meae* (coll. نعم deliciae), quod de numine dicitur, cuius cultrix erat Thebe, ut חֶמְדַּת נָשִׁים Dan. 11, 37 *deliciae mulierum* de idolo a mulieribus studiose culto. Quibus positis haec prodit sententia: *Honorata esto*, o *cultrix deliciarum mearum* i. e. Osiridis. Loquitur pater, Osiridis sacerdos, qui hunc titulum filiae posuit.

ובין חסי]ה תהוי שלם *et inter pios esto. Vale.* Litterarum uncis inclusarum vestigia in lapide feliciter indagavit et apte supplevit Lancius, hoc nomine iure meritoque laudandus. חסיה a ܚܣܝܐ pius. Pro תהוי, quod ego sumsi, Lancius posuit לֶהֱוֵי. Haec autem forma quum in V. T., id quod recte docuit Beerius, nunquam non ponatur pro 3 masc. fut. יֶהֱוֵא (quumodocunque id explicabis) Esr. 7, 26. Dan. 2, 45. 3, 18. 4, 22. 5, 29, nec placeat sententia: *et inter pios esto pax*, legimus תהוי, quod itidem ferunt litterae vestigia. שלם autem respondere censeo trito illi *Χαῖρε*, *Have* in inscriptionibus sepulcralibus Graecorum et Romanorum.

4. De *Aegypto* huius monumenti *patria*, de qua multus est Lancius p. 67 sqq. licet argumentis usus ex parte inanibus, vel propter imagines et Aegyptiorum deorum cultum dubitari vix poterat, quanquam Osiridem etiam a Phoenicibus Melitensibus cultum esse scimus (v. ad inscr. Melit. 1 et numos Gaulitanos, lib. III, no. 14): sed certo et indubitato argumento sunt partim monumenta lapidea huic simillima in Aegypto reperta et ex parte aegyptiis litteris impleta (v. §. 2 et mox no. LXXII), partim papyri eodem scripturae genere eademque dialecto inscripti (no. LXXIII. LXXIV. LXXV).

Tituli *auctorem* Beerius libro cit. (introd. p. 8. 9) hominem Judaeum fuisse existimat in Aegypto degentem et Aegyptio cultui addictum, tum ad Hebraismos provocans in contextu aramaeo identidem repertos, tum ad singularem scripturae aramaeo-aegyptiacae non solum cum Palmyrena, sed adeo cum hebraea quadrata, cuius mater esse videtur, consensionem; eandemque originem vir doctissimus etiam papyro Taurinensi et fragmentis Blacassianis assignat. Quod quidem posterius quanquam et ego magnopere probo et certissimum habeo, aegrius tamen a me impetro, ut eius de huius nostri monumenti sententiae licet linguae et scripturae similitudo similem originem suadere possit, assentiar, praesertim quum aliud simile accesserit (no. LXXI). Faciamus enim, quod in tantis Judaeorum Aegyptiorum privilegiis et immunitatibus

perraro factom esse existimem *), Judaeos nonnullos ad sacra Aegyptiaca transiisse, num vero simile videtur, einsmodi proselytos et transfugas ab Aegyptiis, peregrina quaeque tanquam profana et impura reformidantibus ad interiora mysteria adeoqoe ad sacerdotium esse admissos? et contra Judaeos cum religione etiam *nomina* mutasse (quicqoid enim statuis de patris nomine תחפי, filiae nomen חבא aegyptiacom est), linguam vero patriam retinuisse? Quanqoam id ita fieri *potuisse* non nego, facilius certe videtur, horum monumentorum auctores statuere homines gentiles aramaice loquentes, ex Seleucidarom imperio oriundos, nunc Aegypti cives, apud quos deorum Aegyptiacorum invocationem et ad sacra Aegyptiaca admissionem nemo mirabitor, qui meminerit, Syros in ipsa sua patria Emesae, Palmyrae et Heliopoli Solem s. Baalem ritu vel aegyptiaco vel admodum simili coluisse, et in universum intimam esse religionum Phoeniciarum, Syrarum et Aegyptiacarum necessitudinem (p. 171). Quaa enim ad linguae hebraeae analogiam accedont huius nostri monumenti idiomata, non minus bene explicari possont oratione Syrorum, qui in patria sua Phoenicibus undique cincti vixerunt, quam Judaeorum linguae sanctae formas profanae admiscentium.

In *aetate* tituli definienda itidem Lancio assentior p. 124 sqq. contra Fabricyum disputanti, qui scripturae genus Palmyrenae adeoque quadratae scripturae simile recentiorem quandam aetatem arguere censet. Unum addo, propter ipsum hoc scripturae genus monumentum nostrum papyris Blacassianis et Taurinensi antiquius censendum esse et Ptolemaeorum fere aetati ad finem vergenti assignandom videri.

LXXII.

Lapidi Carpentoractensi simillimum est hoc monumentum ineditom, quod Londini in eximia rerum antiquarum collectione, quae penes Rogersium celeberrimum poëtam est, oculis usurpavi. Emerat illud possessor in publica antiquitatum Saltianarum ex Aegypto advectarum venditione. Exhibet in superiore segmento a dextra Osiridem solio insidentem cum flagello et lituo; ante eom est mensa variis cibis onusta; a sinistra parte imago viri nudi, subligaculo cincti, cuius capot casside tectum. Ab anteriore parte cassidis est serpens regiae dignitatis index. Dextra manu patellam offert: super qua e regione cassidis legitur inscriptio tab. 29 a nobis exhibita, et nullo negotio legenda:

שמיתי

In inferiore segmento repraesentatur cadaver fasciis involutum in mensa leonis formam habente: infra hanc quattuor urcei operculis tecti, quorum tria bestiarum capita, unum hominis capot referont.

*) Unicum eius rei testimonium est in tertio Maccabaeorum libro (II, 30), ubi narratur, multos Judaeos Aegyptios iubente Ptolemaeo IV. Philopatore ad sacra Dionysiaca (Dionysius autem Osiris erat) initiari se passos esse, sed mox eodem rege concedente a popularibus in religionis patriae fide permanentibus punitos et subinde supplicio affectos esse. At quam sublesta sit huius libri ne Josepho quidem cogniti fides, inter omnes constat.

Quinque illae litterae eodem scripturae charactere exaratae, quem apud Semitas in Aegypto degentes usitatum fuisse vidimus, haud dubie nomen proprium hominis sepulti et Osiridi dona ferentis continent. Quomodo efferenda sint, utrum שְׁמִיתִי, an שְׁמִיתַי, שָׁמִיתִי an alio modo, utrum aegyptiacae originis sit nomen an semiticae, et quid significet, pro certo non definiam. Si semiticum est, in שם latere possit *nomen* (cf. שְׁמֵי דָמוֹת), fortasse etiam *coelum* (שמי, שמים): sed quid sit תי, יתי, ignoro. Ad litterarum figuras unum observo, caudulam Jod litterae extremae ad verum eius litterae characterem non pertinere et stylo ultra lineam progrediente ortam esse.

LXXIII.

PAPYRUS TURINENSIS.

1. Non sine magno strepitu hoc fragmentum folii papyracei litteris Phoenicio- vel certe Semitico-Aegyptiacis impleti inter Aegyptios Musei Turinensis papyros anno 1823 vel 1824 repertum viris doctis in universa Europa per ephemerides annunciatum est (v. *Journal Asiatique* T. V pag. 20), primum ab Hamakero (Miscell. phoen. tab. 3 no. 3) ex apographo Rochettiano editum; dein ex apographo a Gust. Seyffartho facto a Beerio in libello saepius memorato tab. 1: quod quidem utrumque apographum dedimus tab. 30 litt. a. b.

Explicationem eius dedit Hamakerus l. c. p. 67—77, eodem vitio primario laborantem, quo eiusdem in Numidicas inscriptiones pericula laborabant. Solebat enim ille sine accuratiore scripturae indagatione in vera litterarum potestate definienda falli, et hoc modo portenta exsculpere doctissimo cuique inaudita. Ita idem in hoc fragmento, quod vere phoenicium esse putabat et ita legebat:

אֵל מִרְצָא מִקְּדוּאָשַּׁת עֲבָדֶךָ וְחַיִּם ע .....
הֵגָא חֶרֶס וּשְׁדִידָא מִרְצָא יְהִי יק .....

Deus, qui placaris sanctitate servorum tuorum et vita .....
Circumiens sol et potens gratum sit (obsequium) ....

Ad haec, quae intelligat, qui possit, is multa de Cabiris commentatur, et fragmenti auctorem idololatram fuisse affirmat.

2. Nobis, ne in similes errores incidamus, ante omnia de litterarum potestate recte definienda anquirendum erit: cui pauca de utriusque apographi discordia praemittenda sunt. Quae quidem discordia, licet in universum non ita magna, *primum* in eo cernitur, quod Seyffarthi exemplum praeter duos versus principales tertii etiam versus vestigia continet, et huic fragmento maiorem tribuit aream (unde colligas, aut unum alterumve aut utrumque non plane accuratum eius imaginem referre); *dein* apud Seyffarthum litterae plerumque graciliores, apud Rochettium crassiores et rudiores sunt; *denique*, quod gravissimum est, nonnullae utriusque exempli litterae inter se differunt. Ita a) *Resch* in voce בראי lin. 1, quod nihil dubito a Seyffartho iusto longius pictum esse, ut Nun videatur; b) *Resch* posterius in שרירא lin. 2 itidem a Seyffartho ita pictum, ut Nun videri possit: c) *Jod* in חיא

vers. 2, quod apud Rochettium *Gimel* videri possit, ita certe lectum est ab Hamakero.

In alphabeto autem condendo partim lapide Carpentoractensi, partim fragmentis Blacassianis ita adiuvamur, ut non magna in hac re insit dubitatio, et a Beerii alphabeto (tab. 1) in una littera *Resch* dissentiamus. Hic enim Seyffarthi apographo nixus secundam litteram in כראי lin. 1 *Nun* esse statuens, fortasse etiam aliam eius figuram in eodem vocabulo lin. 2 *Nun* esse putavit, hisque formis (quae etiam in tertiae lineae fragmento comparent) Nun litterae potestatem in alphabeto suo assignavit: quum altera illa littera manifesto *Resch* sit. Hamakeri commenta, qui eandem litteram lin. 3 voc. 5 *He* facit, ibid. voc. 2 *Samech*, lin. 1 voc. 3 *Aleph:* cui ת lin. 1 voc. 3 semel est *Koph*, litterae ligatae lin. 1 vc. 1 אצ, exagitare longum est: idque unum monemus, litteras *He* et *Jod*, *Resch* et *Daleth* in hoc fragmento, ut in toto hoc scripturae genere, sola magnitudine et saepe aegre discerni. Nun, utpote in solius tertii versus vestigiis obvium, neque satis certum, in alphabeto (tab. 4) plane omisi.

His praemissis integrum fragmentum (in solo tertio vocabulo paullulum haesitantes) ita legimus:

אל מראי מתדוישת עבדך פחים ש..
חיא חדה ושרירא מראי יהוי יק...

***Deus, domine mi! ex conculcatione servum tuum miserum e*(ripe)**
***vita una* est, *et verax dominus meus est Jehova?* ...**

Dialectus pura puta chaldaea est, ut in omnibus his monumentis Aegyptiacis; fragmenti auctor vero, nisi omnia me fallunt, Jovae cultor i. e. Judaeus, his versibus, qui e libro liturgico decerpti esse videntur, Dei auxilium in sua vel populi sui (prout עבדך intelligis) calamitate invocat.

Verba tam facilia, ut pleraque, modo recte legeris, commentario, philologico certe, vix indigeant.

Lin. 1. De אל nil dubii est. מראי) *domine mi*, eodem modo scriptum legitur Dan. 4, 16 Chethibh, ubi in Keri א omissum. Altera littera in apogr. Seyff. possit Nun videri, sed lin. 2, ubi eadem vox repetitur, utrumque apographum consentit, et lectio non dubia est. Litterae ligatae possint את esse et אי, quod utrumque commodum quoque sensum praebeat: מראת *dominus* et מראי *dominus meus*. Sed posterius praefero, cum minoris moduli sit posterior littera.

Difficillima vox est tertia, quam legimus מתדוישת. Secundam eius litteram *Tau* esse, non *Koph* (ut volebat Hamakerus), ex Seyffarthi apographo certissimum est: eadem est littera, atque ultima, quanquam paullo brevior. Tertiam ex solis palaeographiae regulis indicans *Resch* esse dicas, utpote paullo longiorem, et fortasse etiam *Caph* (licet Caph *finale* in עבדך longius sit): propter linguae rationes fortasse praeferas *Daleth*. Quintam denique, ex sola figura iudicans, *He* esse censeas, sed linguae

aramaeae rationem ה in tali litterarum consecutione: מתרוהשת, מתרוהשת, מתכוהשת, non ferre, facile omnes concedent. Est igitur *Jod*, idque paulo maius pictum. — Integrum iam vocabulum pro tertiae litterae ratione legi potest vel מתרוישת, vel מתכוישת, vel denique מתדוישת. Primum illud explicari posset: *ex egestate, paupertate* pro מִתְּרֵישַׁת, a nomine Ithpaëlico תרוישא ducto a rad. רוש pauper fuit: sed in Chaldaismo eius radicis nullum vestigium reperi. Alterum מתכוישת (מִתְּכְּבִישַׁת) commodum sensum praeberet, si תכוישא (תַּכְּבִישָׁא) dictum scriptumve existimares pro תַּכְבִּישַׁת *subactio*, *subiugatio* (Unterjochung), a rad. כבש, quod nihil difficultatis habet. Vel hoc igitur adoptandum vel legendum מתדוישת i. e. מִתַּדְוִישַׁת *ex conculcatione*, ut תַּדְוִישָׁא sit nomen formae תלביר a rad. דוש i. q. אִתְדָּשָׁא *conculcatio*, *trituratio* Jes. 22, 7. Mediam huius radicis litteram interdum mobilem esse testantur formae דוושא (דְּוּשָׁא) *tritura* Basra fol. 22, 2 et דַּיְשָׁא *consuetudo*. *Trituratione* autem s. conculcatione intelligenda *tribulatio* s. *oppressio*, cf. מְבוּשָׁה Jes. 22, 10.

עבדך פחים) Prius vocabulum indubium. Posterius in utroque apographo פחים legendum est, quod pr. valet *nigrum*, *denigratum* (v. Buxtorf. p. 1711. 1712), coll. etiam arab. فحيم niger, inde facili translatione *miserum*, *infelicem*, cf. حلك niger 2) infelix fuit, et intpp. ad Ps. 10, 8. Non ineptum hoc: quaesiverim tamen ex his, quibus papyri inspiciendi copia est, possitne legi רחים *dilectus*, *cui miseretur* (Deus), quod sane ad sententiam facilius. Servo autem sive misero sive dilecto vel unus auctor intelligi potest, vel universus populus Israëliticus in διασπορᾷ vivens, secundum illud Jes. 42, 1. 49, 1. Quod sequitur „*vita una* est“ priori sententiae favet.

Sextae vocis littera prima, cuius aliquod cornu superest, ש fuisse videtur. Sententia poscit imperativum verbi, quod *eripiendi*, *servandi* vim habeat. Si Schin est illa littera, supple שלפה, שלפוהי *extrahe*, *eripe eum* vel aliud verbum servandi (שמר, שלה): quo facto sententia integra erit: *ex tribulatione servi tui miseri eripe eum* i. e. ex tribulatione eripe servum tuum miserum. Inter versum primum et secundum non multum deesse videtur: et fortasse in hoc ipsum sextum vocabulum exibat versus.

Lin. 2. חיא חדה) חַיָּא חֲדָה *vita* est *una*, *unica*, irreparabilis, unde in V. T. יְחִידָה Ps. 22, 21. 35, 17. De *Jod* in חיא (non pro Gimel habendo) vide supra.

ושרירא בראי יהוי) In שרירא *Resch* posterius a Seyffartho non bene pictum esse, supra (§. 1) diximus. Apud eundem *Jod* possit dubium videri, sed in Rochettii apographo utraque littera certa est. Integrum vocabulum est tritum illud שְׁרִירָא, ܫܪܝܪ *firmus*, *constans*, *verus*, qui promissa servat. — Quintam huius versus vocem legi יהוי *est*, ne palaeographiae regulas temere migrasse viderer. Quarta enim eius littera in utroque apographo est eadem, quae alibi in hoc papyro *Jod* est. Nihilominus haud scio an יהוי scriptum sit pro יהוה (cf. formam inde contractam יה), praesertim quum verbum substantivum hoc contextu fere langueat. Exit versus in verbum a litteris יק ordiens, fortasse יקדש *sanctus est*, vel simile quid.

Nihil fragmento nostro profici ad res Phoenicum in Aegypto illustrandas, nihil ad litteraturam vere phoeniciam augendam, certum est: sed utilissimum tamen illud ad historiam scripturae Hebraeae et ad origines scripturae quadratae, cui nostra admodum vicina, illustrandas.

LXXIV. LXXV.

PAPYRI BLACASSIANI.

1. Multo maioris ambitus, quam fragmentum Turinense, duo sunt papyri Blacassiani dicti, utpote nunc in rerum antiquarum collectione *Ducis de Blacas* conservati. Reperit eos, admodum turpiter habitos, anno 1825 vel 1826 V. Cl. MICHELANGELO LANCI apud Demetrium Papandriopulo, antiquitatum Aegyptiarum mercatorem Romae habitantem, inter alios multos papyros in arenis Saccarensibus effossos, coemtos diligenter evolvit et expedivit adiuvante Julio de Montevecchio, postea vero Duci de Blacas tunc Neapoli commoranti dono dedit. Ita certe ipse Lancius rem narrat in Diario Romano 1826 no. 13 et in opere mox laudando: ut nesciam, quae fides habenda sit eorum narrationi, qui hos papyros Kolleri prius fuisse dicant. Quicquid est, de iis primum edendis bene meruit Lancius in libro cui inscribitur: *La sacra scrittura illustrata con monumenti fenico-assyrj ed egiziani da Michelangelo Lanci Fanese* cet. Roma, dalla societa tipografica. 1827. fol., eoque rarissimo, quum, quamvis bona cum Superiorum venia typis exscriptus esset liber, postea tamen a curia Romana interdictum sit, ne in publicum ederetur: ita ut paucissima tantum exempla in orbem litterarum emanaverint. Idem vir doctus operis laudati p. 18 sqq. interpretationem horum fragmentorum dedit, quae in multis laudabilis est et probanda, in aliis correctione eget, siquidem auctor in nonnullarum litterarum potestate definienda praeconcepta quadam opinione ductus non poterat non a vero aberrare. Sed singula iam consideremus.

2. Continent hi papyri duo fragmenta ex medio quodam volumine papyraceo decerpta, quorum utrumque ab utraque parte litteris impletum est, alterum maius (A. B), alterum minus (C. D).

Maioris fragmenti *pagina prima* (A) non potest non ea fuisse, quae quinque priorum versuum sub finem mutilorum initia, praeterea tres versus integros (lin. 6—8), continet: vix enim versus longiores fuisse putem (vide lin. 7 fine). Ex volumine, non ex nostrae formae libro, decerptum esse hoc fragmentum apparet ex quattuor linearum fragmentis, quae a dextra parte fragmenti comparent, et alius cuiusdam columnae extremas litteras continebant: id quod, quamvis manifestum, Lancium tamen fugisse videtur, qui has litteras ad ipsam paginae primae contextam traxit.

In *altera* eiusdem fragmenti *pagina* (litt. B) in extremis versibus paucissima deesse videntur, ita ut versus 5 et 6 paene integri sint, priores quattuor tantum ab initio mutili. Versus ab hac parte longiores columnaeque voluminis latiores fuisse videntur: maior etiam inter singulos versus intercapedo.

Ceterum eadem pagina manifestius etiam, quam prior illa, docet, hoc fragmentum superiorem columnae decerptae partem continere, ibique nihil deesse ad integritatem.

Fragmenti minoris prima pagina (C) itidem septem versus superiores columnae cuiusdam continet, quorum nonnulli, ut tertius, quintus, septimus in fine integri esse videntur: sed in posteriore pagina (litt. D) versus ab utraque parte mutili sunt.

3. *Litterae, quarum tabulam* pertexuimus tab. 4, in universum quidem his persimiles sunt, quae in lapide Carpentoractensi et in fragmento Turinensi comparent: sed paullo propius tamen ad scripturam Palmyrenam et quadratam accedunt, id quod maxime conspicuum est in litteris *Beth*, *Daleth*, *Resch* et *Caph*, quarum capita in illis monumentis superne aperta, in his fragmentis praeter parvum quoddam vestigium unciforme plane evanuerunt. Eodem modo *Lamed* et *Nun*, negligentius picta, genua vel parum inflexa vel prorsus nulla habent: in litteris *Caph* et *Nun* autem, quod a Lancio neglectum esse miror, *figurae finalis* manifesta exempla habentur, vide *Nun* finale in voce ינתן D lin. 1, ubi prius Nun breve et geniculatum, posterius longum et rectum, item litt. A in columnae illius fractae lin. 1. litt. B, 6. litt. C lin. 3 in כן, lin. 7 in אלהין; *Caph finale* B lin. 4. 5. 6. litt. C lin. 6. Quae quidem omnia his fragmentis aetatem illorum aetati paullo recentiorem assignant. De singulis autem quibusdam litteris quid a Lancio dissentiam, hoc loco brevi disputandum est: quantumvis hic „neophilologis“ irasci videatur, qui suas de quibusdam litteris opiniones in dubium vocarint. Ac Lancius quidem ei, quam ad lapidem Carpentoractensem defenderat, opinioni pertinacius insistens signum ubique *Daleth* esse ponit, contra D lin. 5 *Zain*, ubique *Resch* esse statuit: quum in his fragmentis ut in Carpentoractensi manifesto sit *Zain*, *Phe*, maxime brevius pictum *Daleth*. Quod ad *Zain* litteram attinet, talem eius potestatem postulat non solum scripturae Phoenicine et Palmyrense analogia, sed etiam verbum זעק *clamavit* C, 1 (דעק aramaeum non est): pronominis autem זי B, 1. 3. 5. C, 2. D, 1. 2. זא B, 5. זנה C, 2. כזי C, 3 usus pro vulgari די, דא, דנה, כדי his fragmentis cum marmore Carpentoractensi communis est. *Daleth* litteram in his fragmentis ita pingi, ut vix a Resch discernatur, paullo tamen brevius sit, luculenter apparet ex verbis האבד צדקתא *perit iustitia* D, 4, quae Lancius nulla sententia legit האבר צרקהא „*fortifickerai Sarcata*“, adde voculam עד A lin. 3 in עד יבנון *donec aedificabunt*, pro quo Lancius ען legit, vocabulum nihili (v. infra). Non minus certa est litterae potestas *Phe* in D, lin. 5, tum ex analogia et similitudine Phe litterae in אלפי B, 7, tum ex linguae usu, in qua אתנסק est *eductus est*, אתנזק in hac coniugatione non usitatum.

4. De *dialecto* idem dicendum est, quod de lapidis Carpentoractensis et fragmenti Taurinensis dialecto iam diximus, eam puram putam Aramaeam, at quidem Chaldaeam esse, sed nonnullis Hebraismis temperatam, quemadmodum in libris

Danielis et Esrae, quo pertinent Suffixa in בטנהם, אלההם, קימיהם A, 1—3 pro הון (cf. עֲלֵיהֹם Esr. 7, 45), praeterea חרקה A, 5 pro חרקא, תשתה C lin. 6 pro חשתא cf. תֶּהֱוֵה Dan. 2, 40—42, et vocabula mere hebraea איש *vir*, שאול *sepulcrum*, *orcus*, אחרון *postremus*. Lancius inde colligit, antiquissimam orationem Phoeniciam ex formis Hebraeis et Chaldaeis mixtam fuisse. Sed nulla prorsus caussa est, cur haec fragmenta Phoenicibus tribuamus, qui in genuinis certaeque originis monumentis ubique lingua pure Hebraea utuntur et a quiescientium usu abstinent. Chaldaica haec sunt, ab homine Chaldaice loquente in Aegypto scripta, quem cum *Beerio* V. Cl. Judaeum existimare, plura sunt, quae suadeant. Ac *primum* quidem Hebraismos, in his usum vocis שאול, ab homine Judaeo facilius quam ab ullo alio exspectes. *Dein* hoc suadet analogia fragmenti Taurinensis, quod Judaeo tribuendum esse vix dubites. Accedunt *denique* nonnullae locutiones, quae hominem Judaeum certe monotheismo addictum et de populo gentili narrantem prodere videantur, velut אלההם *dii eorum* (Aegyptiorum) A, 2, ויתכנשון אלהי מצרין *congregati sunt dii Aegypti*, quae ab homine Aegyptio vel Aegyptiis sacris addicto ita scribi non poterant.

De universis igitur his fragmentis ita statuo, ex libro ea decerpta esse, quem apocryphum vocare possis, a viro Judaeo Ptolemaeorum aetate (haec etiam Lancii sententia est) scripto, ad *historiam antiquiorem Judaeorum in Aegypto* pertinente.

5. Nostrae horum fragmentorum interpretationi *Lancii* lectionem *cum interpretatione italica* integram praemittere placet additis eiusdem observatiunculis, his tamen in compendium redactis.

Litt. A Lancius ita transscripsit et interpretatus est:

1 ...... ולא ימלא בטנהם לח ......
2 ...... איש כיבי אלההם ......
3 .... ין קימיהם ען יבנון קר .....
4 ... ע וביומן אחרון יאכל .....
5 ... והי חרקה לאבוהי וירב .....
6 ..... ויתקלמהי בלבה ויקטל איש ל
7 ...תר מראה וישוה איש בני מראה ..
8 . אשה לחם ויתכנשין אלהי מצרין ...
9 .... שנן וםשר ות ...

e non s'impierà il ventre loro di pa(ne)
ognuno le molestie de' loro Magnati
alla presenza loro nel tempo, che edificheranno la ci(tà)
e nell' ultimo loro giorno mangier(anno) ....
vivanda d'impastata farina per li padri loro, e condur(anno)
e li disprezzerà in cuor suo, e ucciderà chiunque .....
Morà ed Iscevà; chiunque de' figli di Morà
battaglia; e si aduneranno i Potenti di Egitto ...
.... *affilerà e distruggerà* ....

Lin. 3 עך L. explicat *tempus* coll. talmud. עונא, lin. 5 חרקה ei est arab. حرقة pulmentum ex farina, lin. 7 מראה et וישוה idem nomina propria putat, quorum prius in V. T. non reperiatur, posterius idem sit quod יִשְׁוָה filius Asseri Gen. 46, 17.

Litt. B idem:

1 .... לבני על תבהרא די מלכא ושמע ....
2 ... בר חנש הו אחר ענה מלכא ....
3 ... בר חנש מליא די מלכא אמר רע..
4 ... טלת המן תהך בחרב חילך ות....
5 ... ת יחין לך ושביא די שבית ברא שנתא.
6 . באלך ונרמיך לא יחתון שאול וטללך ...
7 ....ש על אלפי מלכא ו..... במנח

..... ai figli per lo splendore del Rè; ed ascoltò ...
..... Bar-Haness egli stesso. Quindi rispose il Rè ....
..... Bar-Haness le parole del Rè; disse ...
..... avrai uccisi quelli, andrai con la spada del tuo valore, e ....
...... s'inchinerà a te, e la preda che hai predata in quest' anno
nel valor tuo; e le tue sostance non scenderanno alla fossa, e l' ombra tua
... sopra i Duci del Rè ... con oblazioni ....

Lin. 2. 3 בר חנש L. recte nomen pr. praefecti militum regis Aegypti esse observat, fortasse ab urbe patria חנס (Jes. 30, 4) appellatum: lin. 7 is אלפי mavult אַלֻּפֵי *duces* pronunciare, quam אַלְפֵי *millia*.

Litt. C ita legitur:

1 ......׳ מלכא ורעק ומשח .....
2 .... דנה די קרה ....
3 .... חלנהי כד כדי עברת לבנוה ...
4 .... לולא באתר ים ... קטל ...
5 ... שעתבם בתמאי ומנח ...
6 ....ך תהך ותשתה
7 ..ה עם אלהן ולחש סור

***.... il Rè, e spirò; ed unse*(rò)**
... di Kore ....
... essendo tu passato ai figli di lui ...
.... Lula presso al lago: uccise ...
... lo sdegno loro con la perfezione, e con l' oblazione
... percuoterai; e berrai .....
... col Magnate loro; e il mago di Sur.

Lin. 1 L. regis cuiusdam mortem narrari putat, successoris unctionem. Lin. 5 שעתב *contemtum* reddidit coll. arab. عتب, addito ש more Chaldaeorum, quod apud

hos significationi quodammodo temperandae inserviat. Lin. 7 סור idem desertum *Schur* intelligit.

Litt. D eodem interprete est:

1 ...... די ינתן לה אבוהי ...
2 .... שר אלהי מצרין זי ...
3 .. רין ויהוון ....
4 מה ותאבר צרקתא ואי ...
5 ... בו ואחנזק איש ....
6 ... עלך בר כבוה ד...
7 ... יברכן לקבאה ול...
8 .....·. ויאמרון לה צערי ......
9 ..... נתה בסלג .... חלך ול

.... che darà a lui il padre suo ....
... il Principe de' magnati di Egitto ....
... e saranno ....
.... e fortificherai Sarkata, e .....
.... in lui, e porterò il danno a ciascuno ....
.... sopra di te Bar-cheboa .....
.... benedirà noi per la maledizione; e ..
.... e narreranno a lui le angustie ..
... nel rivo .... andrai, e ....

6. Qua quidem in Lancii interpretatione quanquam non pauca sunt, quae corrigere quibusque ex probabili coniectura meliora substituere poterimus: tantum tamen abest, ut maiores illas lacunas supplere integrumque contextum restituere nobis contigerit, ut paene dubitemus, id unquam magna cum veri specie praestitum iri. At tamen si qui forte hac in re ingenium exercere velint, horum in usum in transscripto nostro probabilem litterarum deperditarum numerum peculiaribus signis (‸‸‸) indicare placuit, licet hic ex amplitudine singularum litterarum pendeat. Verba a nobis aliter atque Lancius fecerat vel lecta vel explicata in latina interpretatione litteris cursivis indicavimus.

Fragmenti maioris pars anterior (litt. A) haec est:

1	‸ ‸ ‸ ‸ ‸ ‸ ‸ ולא ימלא בטנהם לח	
2	‸ ‸ ‸ ‸ ‸ ‸ איש כיבי אלהיהם	ין
3	‸ ‸ ‸ ‸ ‸ ‸ קימיהם עד יבנון קר	ע
4	‸ ‸ ‸ ‸ ‸ ‸ וביומן אחרון יאכל	והי
5	‸ ‸ ‸ ‸ ‸ ‸ חרקה לאבוהי ויזב	
6	ויתקלנהי בלבה ויקטל איש ל	תר
7	מראה וישרה איש בני מראה	אשה
8	לחם ויתכנשין אלהי מצרין	
9	שנן ופשז ..	

i. e.

1 et non impleat ventrem eorum ci(bo) ......
2 quisque dolores *dei ipsorum* ....
3 *statuta eorum*, *donec* aedificassent ur(bem) ...
4 et tempore eorum postero comederet ......
4 *stridor dentium* patri suo et *immola*(ret)
6 et consideret hoc in corde suo, et occidere voluisse quemque
7 *dominum suum* et *scissurum* quemque filiis *domini sui*
8 panem, et congregatum iri *deos* Aegypti
9 . . . .

Universa oratio in futuro tempore vel potins in oratione obliqua procedit. Videtur (si coniecturam facere licet) aliquis cum rege (Pharaone) colloqui de populo quodam (ni fallor, Israëlitico), cui cibus non sit praebendus, cuius statuta non sint rata habenda, antequam ex mandato aedificaverit civitatem (cf. Exod. 1, 11), qui iam patri suo odio („stridor dentium") fuerit, a quo metuendum sit, ne devoret ..., sacrificet ..., quorum singuli dominos interficere liberosque eorum mendicos facere moliti sint. Suffixa in בנוהם, אלהיהם, קימיהם ad hunc populum referuntur, suffixum in כאבוהי, בלבה ad regem et ad eundem ימלא, יהקלנוי, sed verbum plurale יבנון ad populum. Quid si loquens idem ille *Bar-Hanes*, qui in postica parte huius fragmenti propter multorum hominum caedem laudatur!

Lin. 1. Formula מלא בטן etiam in V. T. obvia est Iob. 15, 2. 20, 23. לח‸ cum Lancio suppleo לחם.

Lin. 2. כיבי אלהיהם *dolores s. molestiae dei illorum* possunt esse molestiae, quae cum dei peregrini cultu coniunctae sunt, et sententia ita suppleri: *sentiant illi dolores dei ipsorum*, i. e. persentiscant illi, quid sit alienus deus colere, cf. Ps. 16, 4. Quod Lancius אלהיהם reddit: *magnates eorum*, ne in Vetere quidem Testamento ferri possit (v. de hac re Thes. ling. hebr. T. I. pag. 96), nedum in Chaldaismo.

Lin. 3. קימיהם quo iure Lancius transferat: „alla presenza loro", quasi scriptum esset קדמיהם, ipse viderit. Non minus mirum, quod idem sequens verbum legit עו et *tempus* reddit, coll. עונה, quod vocabulum in V. T. ἅπαξ λεγόμ. (Exod. 21, 10) Talmudici de *tempore debiti coniugalis* interpretantur et sic usurpant: nunquam aliter. Fac autem עונה *quodvis tempus* significare, pro eo quod L. reddit: *tempore quo aedificarent* scribendum erat בעונה די יבנון, non עו יבנון. Sed quid multa! Non עו legendum, sed עד. — In extrema linea קר cum L. supple קרתא.

Lin. 4. 5. יום אחרון in V. T. saepius de *tempore postero* Prov. 31, 25. Jes. 30, 8, et adiectivum quidem formam habet prorsus hebraeam; chaldaica esset אָחֳרָן, אוחרן. חרקה, quod in Lexicis chaldaeis se invenisse negat L. et propterea ex linguae arabicae auctoritate *pulmentum* reddit, maxime quia praecedat (sed interiecto spatio!)

edendi verbum, fidenter reddo: *stridor dentium*, a חרק; qui vero *stridori* est *alicui*, est odii caussa et invidiae vehementioris. Pro וירב apud Lancium ex lege supra exposita legendum ויזב, quod vix aliter suppleri poterit quam ויזבח. Sententiam ita suppleo: *Et tempore eorum futuro comederet* [ipsum suum populum] hic *stridor dentium patri suo*, *et immolaret* [filios Aegypti] i. e. metuendum esse ne talis populus, patri regis iam perusus, tandem ipsum Aegypti populum bello devoret, ipsusque Aegyptiorum liberos immolet.

Lin. 6. omnia bene se habent apud Lancium, sed lin. 7 מראה utroque loco manifesto est *dominus eius* (cf. מראי in fragm. Taur.), pro וישוה autem legendum וישרה, quum littera media manifesto *Resch* sit. שרא לחם est *panem scindere* (Buxtorf. Lex. chald. p. 2527), unde שְׁרוּתָא *cibus*. Sequente dativo, ut h. l., idem valet quod hebr. פָּרַס לֶחֶם לְ frangere panem alicui i. e. mendico et pauperi stipem dare Jes. 58, 7 cf. Jer. 16, 7.

Lin. 8. De forma יתכנשין dubito, num ea recte se habeat, et legendum esse putem יתכנשון.

Lineae 9 paucas litteras in medio relinquo.

Fragmenti maioris pars aversa (litt. B), ita legenda videtur:

1 ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ לבני על תבהרא זי מלכא ושמע
2 ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ בר חנש הו אחר ענה מלכא
3 ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ בר חנש מליא זי מלכא אמר ו
4 ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ טלת המן תהך בחרב חילך ות ^ ^
5 ת יחין לך ושביא זי שבית בזא שנת ^ ^
6 באלך וגרמיך לא יתחון שאול וטללך ^ ^ ^
7 ^ ^ ט על אלפי מלכא ^ ^ ^ ^ ^ ^ במנת

i. e.

1 . . . . . . filiis *meis* propter splendorem regis. Et audivit
2 . . . . . . Bar-Hanes hoc. Postea orsus est rex
3 . . . . . . Bar-Hanes verba Regis. Dixit (ille)
4 . . . . . . (in)terfecisti hos, *grassatus* es gladio tuo potente et *per(di)-*
5 *disti hostes* (?) et praedam hanc fecisti in hoc anno
6 per hos, et ossa tua non descenderunt in sepulcrum et umbra tua
7 . . . . super *millia* regis . . . .

In hoc fragmento oratio narrantis est et verbis praeteritis continetur. Colloquium est, ut iam Lancius vidit, Regis cum Bar-Hanes quodam, praefecto militum, quem rex laudat ob res fortiter gestas praedamque reportatam, cuius vita servata et qui porro civibus praesidio futurus sit. Utriusque fragmenti argumento inter se

composito coniecerim Bar-Hanesnm ex quadam Judaeorum traditione (אַגָּדָה) ad Exod. 1 fuisse praefectum militum Pharaonis et h. l. de Israëliticae gentis crudelissima caede agi, quam idem ille homo priore frugmento regi suaserat.

Lin. 1 ultima verba regii sermonis continere videtur. Substantivum חבהרא *splendor* lexica nostra ignorant. Einsdem formae erat חדוישה in fragm. Taurinensi. De pronomine זי pro vulgari די vide §. 3.

Lin. 2. הו pro הוא posterioris aevi Paraphrastis proprium esse observat *Schaafius* (opere aramaeo p. 34), a Syris petitum.

Lin. 4. Ab initio cum Lancio supplendum est קטלת *occidisti:* in extrema linea quum duae litterae desint, adhibito ח ab initio lin. 5 suppleo חבלת *perdidisti.*

Lin. 5. dubito quid sit יחין לך vel כחין לך. Sententia postulat: *hostes tuos,* fortassa igitur חָיִן לך *festinantes in te* i. e. adorientes te.

Lin. 6. *per hos* milites tuos. שאול, in quod *ossa* descendunt, non orcus esse potest, sed *sepulcrum* est, ex usu Talmudicorum (v. Buxtorf. p. 2301). Sententia autem verborum: *ossa tua non descenderunt* (praeteriti enim vi accipienda erit futuri forma) *in sepulcrum*, non potest non haec esse: vivus servatus es in tanto vitae discrimine.

Lin. 7. *et umbra tua* (suppl. expansa est, vel simile quid) *super millia regis* i. e. et etiam in posterum tu civibus Regis praesidio eris eosque tutos praestabis ab hostibus. Lancius magno apparatu probatum it, melius legi אַלְּפֵי מלכא *duces regis:* sed facile patet, Bar-Hanes aptius multorum millium, quam ducum regiorum praesidium appellari.

Fragmenti minoris pars adversa (litt. C) ita legenda erit:

1 .... מלכא וזעק ומשח ^ ^
2 .... זנה זי קרה ^ ^ ^ ^ ^ ^
3 .... (ת)תלנהי כן כזי עבדת לבנוה(י)
4 .... לולא באתר ים (י)קטל
5 .... שעתרם בתמאי ומנת
6 .... ך תהך ותשתה
7 .... י עם אלהן ולחש סור

1 ...... rex, et *clamavit* et unxit ......
2 ...... *id quod vocavit* ......
3 ...... *dabis hoc ita sicut fecisti filiis eius*
4 ...... *nisi in loco maris interfecisset*
5 ...... *quorum opes* cum admiratione (?) et quiete
6 ...... *ibis* et bibes ......
7 ...... cum deo eorum, et *susurravit: recede.*

Ab initio singulorum versuum magna pars, fortasse quindecim aut sedecim litterarum spatium deest, quam ob causam de contextu restituendo vix cogitari poterit, et in singulis verbis utconque definiendis acquiescendum erit.

Ac lin. 1 legendum esse זעק *clamavit*, iam supra diximus (§. 3). Unde Lancius habeat interpretationem דעק *exspiravit*, non assequor. Num forte زعق confudit cum زعف *mortuus fuit?* Quicquid est, hoc certum, neque דעק, neque זעק tale quid significare.

Lin. 2. זנה ex singulari huius dialecti aegyptiacae idiomate l. q. דנה (v. §. 4), et זי pro די. קרה vix n. pr. est, sed i. q. קְרָא vocavit.

Lin. 3 primum verbum suppleri poterit יתלנהי *dabit illud* aut תתלנהי *dabis illud:* sed posterius praestat propter sequens עבדת *fecisti.* נתל pro נתן *dedit* et syriacum est et sequioribus Paraphrastis proprium. Quae sequuntur duo verba L. legit כר כרי, et tam certa ei videtur haec lectio, ut addat: „le due prossime particelle כר כרי danno tale evidenza del valore da me assegnato alla quarta cifra dell' Alfabeto, che i neoorientalisti, i quali magistralmente si opponevano a quello senza procacciarsi altro guadagno, che il compatimento de' dotti, dovranno per lor decoro la vana observazione ritrattare.“ Qui sint recentiores illi Philologi, quos ita increpat L., equidem ignoro: sed hoc scio, eos his papyri nostri verbis refelli non posse, quae ne interpretatus quidem est Lancius. Nam prius manifesto est כן (non כר) *ita* cf. de Nun finali §. 3, posterius כזי i. q. כדי *secundum*, et non possumus non mirari, Lancium V. Cl. duabus litteris adeo diversis eandem potestatem tribuere. De עבדת pro עברת Lancii v. §. 3.

Lin. 4. באתר ים L. *in loco maris*, cui obstat, quod pro ים, si appellativum esset, expectares ימא: nisi forte ita legere placet. Est enim lacuna post ים. Num forte iunctim legendum באתרים *in Atharim?* cf. Num. 21, 1.

Lin. 5. Pro שכתבם apud Lancium legi שנתרם, cui vix obstabit litterae figura. Quae sequuntur hoc et reliquis versibus, ex coniectura posui, nihil certi definiens.

Denique fragmenti minoris pars aversa ita legenda est:

1 ˄ ˄ זי ינתן לה אבוהי ˄ ˄ ˄ ˄ . . . .
2 ˄ ˄ שר אלהי מברין זי ˄ ˄ . . . .
3 ˄ ˄ ˄ ˄ ˄ ˄ ˄ רין ויהוון . . . .
4 מה ותאבד צדקתא ואי . . . .
5 ˄ ˄ נו אתנפק איש ˄ ˄ . . . .
6 ˄ עלך בר כברה ו ˄ ˄ ˄ ˄ ˄ . . . .
7 יברכן לקראה ול ˄ ˄ ˄ ˄ ˄ . . . .
8 ויאמרון לה צערי ˄ ˄ . . . .
9 נתה בפלג . . . . תלך ול . . . .

1 . . quod dabit ei pater eius . . . . . .
2 . . princeps *Deorum* Aegypti *qui* . . . . . .
3 . . . . . . *(Ae)gypti* et erant . . . . . .
4 . . . . . . et *peribit iustitia* . . . . . .
5 . . . . . . *foras ductus est* vir . . . . . .
6 . . . . . . super te, Bar Cibrah, et . . . . . .
7 . . . . . . benedicet nobis *ad vocandum* et . . . . .
8 et dixerunt ei *dolorem meum* . . . . . .
9 . . . . . . in rivo . . . . ibis . . . . . .

in quibus ne frustra oleum et operam perdidisse videamur, de vers. 4 et 5 remittimus ad §. 3, et fatemur, in verbis כברה (L. כבוה) Vers. 6 et קראה (L. קבאה) nos coniecturam magis ex linguae indole petitam, quum litterae figuram in apographo exhibitam secutus esse, sed in talibus nil definire posse.

Praeter hos papyros Blacassianos Lancius memorat duo alia fragmenta papyracea eodem scripturae genere impleta, alterum Borgianum in Propaganda asservatum, alterum rescriptum in bibliotheca Vaticana, quod quidem utrumque a se Romae descriptum nobiscum communicavit, qua est humanitate, Seyffarthus V. Cl. liberam ea edendi arbitrium nobis permittens. Sed eodem tempore Beerius nobis misit utriusque exemplum ex apographo Seyffarthi lapidi inscriptum non cum alphabeto et tabula cifrarum in papyro Vaticano a se indagatarum, mox in altera libelli saepius laudati particula edendum. Quum ipsum ob causam nos ab horum fragmentorum editione abstinendum putavimus. Noluimus enim viro doctissimo iustam primae editionis laudem praeripere, praesertim quum id, quod unum in his fragmentis turpiter habitis et ipso Seyffartho fatente vix satis accurate descriptis praestari poterat, litterarum et cifrarum indagatio, ab eo iam praestitum esse animadverteremus, omnino autem his fragmentis in Beerii libro aptior locus sit, quam in nostro.

CAPUT NONUM.

PSEUDOPHOENICIA ET SPURIA.

Postquam nostram de titulis vere Phoeniciis disputationem iam *septimo* huius libri capite absolvimus et *octavo* aliud monumentorum genus tractavimus, quod, licet non Phoenicium, tamen cum his intima necessitudine coniunctum est, tandem, ne quid temere omisisse videamur, quod huic monumentorum generi annumeratum est, de nonnullis monumentis veteris scripturae agere visum est, quae partim quidem genuina, sed non Phoenicia, partim Phoenicia, attamen non genuina sunt. Tum enim nonnulli de litteratura Phoenicia

scriptores litterarum Phoeniciarum cum Etruscis et veteribus Persicis similitudine decepti epigraphas quasdam Phoenicias esse existimarunt, quae vere non essent: tum otiosorum et malae fidei hominum fraude nuper demum nonnulla monumenta supposita sunt, quae aliquamdiu certe doctis hominibus imposuerunt (no. 78. 79).

LXXVI.

Ac primum pro Phoeniciis habitae sunt nonnullae lucernarum sepulcralium laminarumque aenearum epigraphae, quae potius *Etruscae* existimandae sunt:

1. Quattuor huiusmodi epigraphas sibi similes a Muentero acceptas edidit Hamakerus, Miscell. p. 385 sqq. Lucernae argillaceae eaequo sepulcrales, quarum inferiori parti eae inscriptae sunt, in vicinia Tunetis, ut fertur, repertae in Museo Hauniensi asservantur. Priorem, eamque pleniorem (cui prorsus simile exemplum olim Tulinianum nunc Lugduni exstat, a cel. Leemans mecum communicatum, Hamakoro, ut videtur, tunc, quum Miscellanea ederet, non cognitum) exhibet tab. nostra 32 no. LXXVI a, omissis reliquis tribus, quae nonnisi pauciores eiusdem epigraphes litteras continent. Hamakerus l. c. eas legit: רֶצ לָזֶה pro pleniore רְצֵה לָזֶה *hoc gratum habeto, hoc contentus esto.*

2. Aliam huic similem laminae aeneae (secundum d' Orvillium lapidi) inscriptam, quae anno 1725 prope Panormum in sarcophago marmoreo reperta est, edidit Cast. de Torremuzza, inscriptt. Sicul. nova collect. p. 297 et iam prius d'Orvillius in Siculis P. I. tab. A ad pag. 43. Tractaverunt eam Bellermannus (inscr. Phoen. p. 22) et Hamakerus l. c., quorum prior eam legit רך לו *molle huic* i. e. mollia fata huic latori, posterior רץ לו.

Equidem cur utramque illam epigraphen ad litteraturam Etruscam referre malim, duae maxime caussae sunt. Ac prima est in forma litterarum, quarum nonnullae, ut R, Phoenicibus quidem cum Etruscis communes sunt, aliae ut = S Etruscis peculiare a Phoeniciis monumentis absunt. Altera nititur comparatione similium monumentorum, maxime lucernarum, quarum magna vis in Museis exstat *), quarumque inferiori parti nomina propria, maxime Etrusca, litteris modo Etruscis modo Latinis inscripta sunt, saepe addito verbo *epoiesen*, *mepoiesen* (*ἐποίησεν, μ' ἐποίησεν*). Quomodo illae litterae legendae sint (no. 1 IESTR! no. 2 IS. TR!), non meum est h. l. disputare, iisque definiendum relinquo, qui de scriptura Etrusca aliquando post Lancium et O. Muellerum mereri volent **).

---

*) Vid. *Museum Etrusque de Lucien Buonaparte.* Fouilles de 1828 et 1829. Viterbo 1829.4. In Museo Britannico superiore anno multas huiusmodi lucernarum centurias lustravi, quarum paucae litteris Etruscis, haud multo plures Graecis inscriptae erant, pleraeque Latinis, ita tamen ut pleraque nomina propria Etruscam originem redolerent (v. c. Canafeli, Vicilar, Prutfor, Pompsofe, Farherac, Pasisid, Cuiciri C. OPPI. RES), pauciora Romana essent (Vibius, Fontejus, Cloidia), ita quidem ut nomina Graeca et Latina modo primo (v. supra) modo secundo casu posita essent (v. c. *Λευκιου*, *Ἀβαακαντου*, Acci, Strobili), omnia tamen figulorum nomina esse viderentur.

**) Neque Phoenicia, neque Etrusca est epigrapha laminae aureae monstrosis figuris ornatae,

LXXVII.

In scripturae Phoeniciae monumentis recenseri etiam soleat nonnulla, quae ad *antiquissimam Persiae scripturam* pertinent, de qua supra diximus lib. 1 §. 50. In his sunt praeter numos veterum Persarum et Asiae minoris (§. 50, no. 1. 2. 4) *inscriptiones* quaedam in lateribus Babyloniis repertae. De duabus huiusmodi epigraphis, quae cuneatam scripturam iuxta se habeat et neque Phoeniciae neque Babyloniae sed Persicae sunt (tab. 31 no. LXXVII, a. aa. b), iam diximus l. c. p. 74 sqq. Tertiam quandam, quam post *Hagerum* (v. Klaproth asiat. Magazin tab. 4) Koppius dedit (*Bilder und Schr.* II p. 152) et Babylonico-Phoeniciam censet, ibidem repetivimus (tab. 32, no. LXXVII, c) eo solo consilio, ut intelligerent Phoeniciae scripturae gnari, ea signa ad hoc litteraturae genus referri non posse.

LXXVIII et LXXIX.

CYRENAICA ET ATLANTICA INSCRIPTIONES.

1. Utriusque huius monumenti ab iisdem hominibus suppositi historiam iunctim et continua serie narrare placet, quo facilius certiusque sit iudicium de vera earum natura faciendum. Ante hos igitur duodecim annos primum Melita Parisios missum, inde mox cum aliarum terrarum doctis hominibus communicatum est apographum *monumenti bilinguis Phoenicio-graeci* in parietinis Cyrenarum, ut ferebatur, reperti et Melitae servati apud geometram quendam militarem Gallicum, cui (ut postea innotuit) Grongaeto nomen erat, ex eo ordine cui de ingenio nomen inditum, cuius haec fere ratio est (piget enim adulterino, ut mox videbimus, fetu nostram monumentorum collectionem contaminare). Supra sunt Phoeniciae litterae quinque, quas de sententia auctoris יהוה *Jehova* legendas esse, ex litterarum tabula intelleximus, quae Atlanticae inscriptioni addita est. Tum currus alatus draconibus iunctus duabus taedis ardentibus insertis, in modum insignium Eleusiniarum sive Cerealium; sub curru legitur graece:

---

quam, ut fertur, 1693 in vetere sepulcro Melitensi repertam post Ant. Bulifonium (epist. memorab. Vol. IV p. 117) dederunt *Acta eruditorum Lipsiensia* anni 1695 p. 48, *Montfaucon* in *Antiquité expliquée* Vol. II lib. 1 c. 19, et *Castellus* l. c. p. 299, at contra Montefalconium, qui Aegyptiacum id monumentum censebat, Phoeniciae vindicare vult Bellermannus (inscr. phoen. pag. 17), his verbis: „Quum plures imagines et figurae e. gr. pisces gradientes (Dagon), viri cornuti (Moloch et Milcomi sacerdotes), iuvenes alati et in piscem desinentes (Dagonis Phoen. sacerdotes), nec non *literae Phoeniciae* originem Phoeniciam indicent, quas ob causas Montefalconius hoc monumentum Aegypto quam Phoeniciae assignare maluerit, non assequor. *Literae sunt Phoeniciae*, licet tres vel quatuor a forma vulgari recedant.“ Utinam vir Rev. ostendisset, ubi praeterea huiusmodi litterae in monumentis vere Phoeniciis comparerent, et qua auctoritate monstrosae illae figurae ita, ut ab eo factum, explicari possent. Equidem fateor, literarum figuras mihi incognitas esse et Phoenicias nullo modo videri, nisi forte quaecunque legi nequeunt Phoenicia appellare placuerit: totius autem monumenti fidem mihi valde suspectam esse.

Pseudophoeniciis etiam annumerandas esse epigraphas quasdam a Niebuhrio prope Larnecam in Cypro insula repertas, iam supra observavimus p. 123. 124.

ΟΛΥΜΠ. ΠΔΔΔΓΙ ΕΤΟΣ ΙΙΙ

i. e. *Olympiadis octogesimae sextae anno tertio.*

Sequuntur tres versus Phoenicii, quorum voces ternis punctis in trigonum compositis distinguuntur, facili negotio (simulatque rescivit lector, signum ȣ de sententia auctoris ו esse) hunc in modum legendi:

שלום שירבא האסדאקא כאין
שלום סדאקא האתורא הסור
שלום תורא האשאלום אסור

et (ut infra monstrabimus) transferendae:

Salve communio, iustitiae fons,
Salve iustitia, legis fundamentum,
Salve lex, salutis vinculum.

Denique interiectis ter novenis punctis per tria iuga dispositis adduntur novem versus *graeci βουστροφηδὸν* scripti, litteris partim pervetustis, partim novae et insolitae formae (⊳ = *T*), vocabulis ternis punctis distinctis, his verbis: *ἡ πασῶν οὐσιῶν καὶ γυναικῶν κοινότης πηγὴ τῆς θείας ἐστὶ δικαιοσύνης εἰρήνη τε τελεία τοῖς τοῦ τυφλοῦ ὄχλου ἐκλεκτοῖς ἀγαθοῖς ἀνδράσιν, οὓς Ζαράδης *) τε καὶ Πυθαγόρας, τῶν ἱεροφαντῶν ἄριστοι, κοινῇ συμβιωτεῖν συνίειντο **)*. Infra sculptus est serpens caudam mordens et tria trigona in medio singulis punctis ornata. Simul idem geometra aliam misit inscriptionem mere graecam argomenti simillimi eodem in loco, ut ferebatur, repertam. In summa tabula crux comparet circumdata litteris *ΟΣΙΡΙΣ* et laureâ corona cincta: haec corona interposita est verbis *Σίμων Κουραν(αῖος)*, sub ea ductibus partim antiquis aut priori similibus, partim multo recentioribus, habentur haec: *Θώθ, Κρόνος, Ζωροάστρης, Πυθαγόρας, Ἐπίκουρος, Μαεδάκης ***), Ἰωάννης, Χριστός τε καὶ οἱ ἡμέτεροι Κουραναῖκοὶ καθηγηταὶ συμφώνως ἐντέλλωσιν ἡμῖν, μηδὲν μὲν οἰκειοποιεῖσθαι, τοῖς δὲ νόμοις ἀῤῥήγειν καὶ τὴν παρανομίαν καταπολεμεῖν. τοῦτο γὰρ ἡ τῆς δικαιοσύνης πηγή, τοῦτο τὸ μακαρίως ἐν κοινῇ ζῆν.*

---

*) *Ζαράδης* est recentior forma (v. Theodoret. T. IV. p. 935 ed. Schulz. Agath. p. 58 ed. Lugd. Toli insignia itinerarii Italici p. 134) pro vulgari *Ζωροάστρης*; quarum illa quidem orta est ex neopersica زرادشت *Zaradescht* et زردهشت *Zerdoscht*, ut haec ex Zendica *Zeretoschtro*, v. Hyde de rel. vet. Persarum p. 309 sqq.

**) *οὓς — κοινῇ συμβιωτεῖν συνίειντο quos una vivere consentiebant* i. e. quibus communem vitae rationem convenire consona voce docuerunt Zoroaster et Pythagoras. Fortasse etiam scribere volebat auctor: *οὓς συμβιωτέον συνίειντο quibus una vivendum esse intelligebant Z. et P.*

***) Haud scio an scribere voluerit *Μαζδάκης*. Huius enim nominis vir (مزدك الزنديق) Iustiniano Graecis, Cobado Persiae imperante prophetam se mentitus Persiae plebi opum uxorumque communionem commendavit, quae quidem doctrina non solum inopibus placuit et nebulonibus e plebe, sed etiam ipsi Cobado regi eam ob causam de solio mox deturbato. Cf. Pococke spec. hist. Arabum ed. White p. 71. Hyde l. c. p. 289. d'Herbelot bibl. orient. art. Mazdak, et ex scriptoribus occidentalibus Agathiam lib. IV. p. 58. Theodor. lect. II, p. 567.

Priorem illam bilinguem, cuius exemplum in schedis Spohnianis repertum mecum communicaverat Gust. Seyffarthus, ipse primus edidi et explicui, in libello: *De inscriptione Phoenicio-Graeca in Cyrenaica nuper reperta ad Carpocratianorum haeresin pertinente commentatio.* Halae 1825 (vel potius iam 1824 exeunte) in quaternis edito, hunc in modum de ea statuens. Quum multas ob causas et ob ipsam Olympici anni notationem ante Timaeum prorsus incognitam (Polyb. T. V p. 31 Schweigh.) pro genuino Olympiadis octogesimae sextae fetu haberi non posset (p. 15), contra autem fraudis heri demum vel nudius tertius commissae propter externa illa testimonia vel parva vel nulla suspicio esset, monumentum illud a Gnosticis Cyrenaicis, Carpocratianorum haeresi addictis, eo consilio confictum censebam, ut turpe suum de honorum mulierumque communione decretum (Clem. Alex. Stromm. III, p. 512 Sylb.) Zoroastris et Pythagorae, quos tanquam summos hierophantas suspiciebat gnostica aetas, auctoritate tuerentur legemque mysticam tanquam salutis favorisque divini fontem mystis commendarent: quam quidem sententiam quum in universum suadebat prava illius aetatis libros et documenta cudendi consuetudo *), tum maxima quae de *communione bonorum lege divina* constituta et *divinae iustitiae* eximio testimonio **) iactabant illi homines Pythagorae et Zoroastri asseclas se venditantes: a me propositam probabant historiae ecclesiasticae scrutatores quos vidi omnes (v. Matter hist. du Gnosticisme T. II. p. 290. Neander allgem. Geschichte der christl. Kirche T. I. Vol. II. p. 773. Gieseler Lehrb. der Kirchengeschichte T. I. p. 58 ed. 3): probabat etiam Hamakerus in libro paullo post meum edito: *Lettre à Mr. Raoul-Rochette sur une inscription en caractères phéniciens et grecs, récemment découverte à Cyrene.* Leyde. 1825. 4, in duobus tantum a me dissentiens. Linguam enim inscriptionis orientalis, quam ego ficticiam et ex vocibus hebraeis aramaeisque consarcinatam existimaveram, Hamakerus vere Phoeniciam et linguam Cyrenaeorum hominum patriam fuisse putabat: dein huic explicandae recens Melitensium idioma subinde adhibendum duxit, quod mihi nefas videbatur ***), quum Melitensium idioma ex vulgari Arabum Africanorum dialecto ortum esse constaret, unde factum, ut nonnulla inscriptionis verba magis ex sententia auctoris legeret, quam ego feceram. De fide tituli tunc dubitabat nemo: nemo certe dubitationes palam professus est, quanquam Koppius et Boeckhius fraudem suspicati esse videntur †): et nescio an omnium suffragia tulisset adulterinus hic fetus, nisi falsarii prospero fraudis eventu audaciores facti ad nova commenta mox animum appulissent.

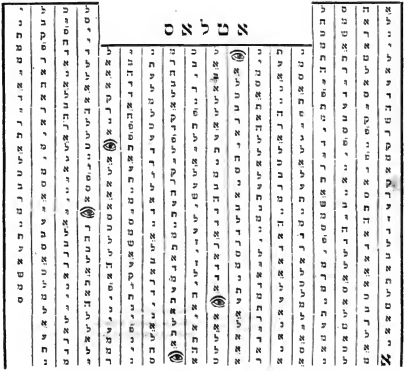
*) Vide quae laudavi diss. cit. p. 6. 7, prae ceteris autem, quae de episcopi Cyrenaici fraude litteraria narrat Io. Moschus, prati spiritualis cap. 195.

**) Ipse Epiphanes librum composuerat περὶ δικαιοσύνης, in qua haec de *iustitia divina et lege* doctrina exponitur, v. Clem. Alex. l. c.

***) Vide Hamakeriani operis censuram Ephem. litt. Hal. 1826 no. 110. Mirum profecto, quod Hamakero, qui *ta* Genitivi notam apud Melitenses in titulo nostro agnoverat, nihilominus eum vetere Phoenicum sermone inscriptum putabat. Ceterum profecto non erat, cur vir doctus primae editionis palmam a me sibi ereptam tam graviter ferret, quum utrique nostrum impositum esset.

†) Vide Corp. inscr. T. I. praef. p. XXX, et praef. ad ind. lect. Berol. aestiv. 1832 p. 4.

2. Anno igitur 1828 Grongneti ingeniosissimi sive amicus sive patronus, Marchio *Agricola Fortia d'Urban* Avenionensis, Societati Asiaticae Parisinae plura inscriptionis Phoeniciae, quae Melitae effossa esset, exempla tradidit lithographa a *Grongneto* super ipso lapide perfecte, ut ferebatur, servato delineata, mox etiam in Germaniam missa, deque ea commentationem recitavit, quae edita est in *Annales de la littérature et des arts* T. XXX fasc. 379. 384. Huius lapidis haec est ratio. Supra sculptus est tridens et utrinque oculus cum delphino aquam eiiciente et aliis ornamentis minus insignibus: inter haec et circum septem stellae collocatae sunt et singulis stellis appositae septem litterae Phoeniciae secundum litterarum tabulam adiectam a sinistra ad dextram ita legendae: *ΙΕΗΟΩΥΑ*. Paulo inferius ad sinistram est aries vel capricornus, ad dextram cancer, in utroque latere ancora et sub hac delphinus. Reliqua inscriptio, per XVIII series verticales *στοιχηδὸν* disposita simulque *βουστροφηδόν*, initio ab ima dextra facto, haec continet:

Haec litteris Phoeniciis scripta sunt eiusdem figurae, quam habent Cyrenaici tituli litterae. Ut in illo, ita in hoc, figura ponitur pro ו, pro ב, sed *He* scribitur , *quod ex vetere Barthelemyi alphabeto depromtum est, in quo huic figurae ista potestas perperam tributa est* (vide pag. 15. 16). Praeterea *Zain* litteram, quae in vulgaribus litterarum Phoeniciarum tabulis deest, pinxit auctor, ad exemplum alphabeti Samaritani: *Phe* ad exemplum Aethiopum, vulgaribus autem Phoenicum litteris has novas „Atlanticas s. antediluvianas" addit: „*Eliph*", quae exprimat E, et „*Pe*" = P, quae omnia, *ne quis in litteris definiendis fallatur*, in litterarum tabula unâ cum inscriptione edita declarantur, additis etiam novarum litterarum *nominibus*, nimirum his: *Olup* ו, *Ulap* = ב, et aliis quibusdam non minus inauditis, quas tamen in ipso titulo frustra quaesivimus: „*Eesa*" = Eta; „*Ooka*" = Ω, fortasse in titulis mox apud Melitenses reperiendis deprehensuri eramus. Nos in exemplo superius transscripto *Eliph* scripsimus אֱ, *Olup* ו, *Ulap* ב, *Phe* פֿ, *Pe* פ vel פּ.

Hoc igitur monumentum mense Maio anni 1826 *Josephum Galeam*, sacerdotem Melitensem, docemur *Medinae*, Melitae urbe olim primaria, in propriae domus area inter fodiendum invenisse et *Ge. Grongneto* dono dedisse *), mox etiam cum ill. Marchione communicasse, qui primus eius praestantiam et insignem in historia antiqua illustranda usum perspexerit. Hic enim ex ea interpretatione monumenti, quam confecerat *Cannolus*, Melitensis, linguae Chaldaicae Professor, mox intellexit, hoc monumentum ad Atlantidem insulam diluvio Ogygico submersam pertinere, cuius fastigia (id quod ipse Marchio in compluribus doctis operibus serio monstraverat **)) in Melites et Gauli insulis supersint ***): invenit etiam, quod neglexerat scilicet monumenti possessor et delineator, artificiosissimus Grongnetus,

*) Testes sunt litterae lithographae Galeae ad Grognetum, ex quibus haec adscribimus: „*Vi do nuova, che nello demolire una stanza posta nel fondo del Cortile di casa mia, nello scavo delle pietre del fondamento è stata trovata una grossa pietra coperta di caratteri antichi, che io credo essere Fenici; e siccome voi vi dilettate dello studio di questa lingua, io ve ne faccio un dono, affinchè poi spiegandola, mi direte il significato, che quei caratteri racchiudono.*"

**) De *Historia Atlantidis* et *diluvii Ogygici* vide libros eius: *Antiquités et monumens du departement de Vaucluse T. II*, et *Mémoires pour servir à l'histoire ancienne du globe terrestre*, Paris 1805—1809. 10 Tomi. 12.

***) En notam, quam ill. Marchio monumento a se edito adscripsit: *Cette précieuse découverte détermine enfin au juste la véritable position de l'ancienne Athlantide qui s'étendait depuis le Golphe de la grande Syrte jusqu'entre le Cap Bon d'Afrique, et le Cap Maritimo de Sicile, étant les Isles de Malte et de Goze les anciens sommets du fameux Mont Athlas, qui s'élevait presque au milieu de l'Athlantide submergée l'an avant l'Ere Chrétienne 2298. Epoque du Déluge d'Ogygès.*

ei inscriptam esse hanc notam: *T. Sempron. Cos. hoc. magni. Athlantis.* *) *et. soubmersae. Athlantidis. reliquiom. vedit. eidemque. servari. coeravit. an. ur. DXXXVI. Olymp. CXL. an. III.*, unde appareat, iam Tiberium Semproninm Consulem anno urbis DXXXVI, quo Melitam ceperat (Liv. XXI, 51), illud monumentum vidisse et novo titulo ornatum terrae gremio denuo tradidisse.

Quanam autem lingua illam inscriptionem consignatum esse censetis? Num forte Phoenicia s. Hebraea paullulum pro arbitrio immutata, ut linguae antediluvianae aliquam speciem mentiretur? Minime: hac enim vix satis periti erant boni viri Melitenses, qui, ut eruditis universae Europae hominibus deluderent, *domestico* suo *Melitensium idiomate*, cuius cum Phoenicia lingua magnam esse congruentiam acceperant **), Phoeniciis litteris utcunque scripto uti satis habebant: Vellae ictius

---

*) Lepidum est, quod Sempronius Consul in *Athlantidis* nomine per *th* scribendo eandem rationem sequitur, quae a veterum scriptis aliena in solis ill. Marchionis operibus antiquae deprehenditur. Eundem in inscriptione sua annos ex urbis conditae et ex Olympica epocha inter se comparata numerare, eaque in comparatione sequi opus Gallicum *l'art de verifier les dates*, contra veterum consuetudinem, iam observavit Boeckhius l. c. p. 6.

**) *Linguae Melitensis*, quam vere Arabicam esse et, quamquam latinis litteris scribitur, a vulgari Arabum, maxime Africanorum, lingua prope abesse inter omnes constat (v. *Ktjĕb yl Klým Málti 'mfysser byllatin u byttaljan* sive liber dictionum Melitensium h. e. Michaelis Antonii Vassalli Lexicon Melitense-latino-italum cui post auctarium accedunt appendix etymologica et comparativa. Romae 1796. 4. Eiusd. Mylsen Phoenico-Punicum, Romae 1791. 8, Grammatica della lingua Maltese, seconda edizione. Malta 1827, et: Motti, aforismi e proverbj maltesi, raccolti, interpretati, e di note explicative e filologiche corredati. Malte 1828, cf. de Sacy in Journal des Savans 1829, p. 195 sqq. *Boisgelin grammatica Maltese*, quae penes me *manu scripta* exstat), origines ad Poenum Punicamque linguam referendas esse, adeoque ipsam Punicam linguam in Melitensi vel totam vel maximam partem servatam esse, vetus quaedam opinio est, in qua ipsi Melitensium scriptores magnopere sibi placebant (v. *Agius de Soldanis* della lingua Punica presentemente usata da Maltesi. Roma 1750. 8 et Vassallius, in praef. ad primam libri Gramm. editionem), nuper revocata a Bellermanno (Phoeniciae linguae vestigiorum in Melitensi spec. I. Berol. 1809), a nobis olim aberius refutata in libello: Versuch über die maltesische Sprache .... als Beytrag zur arab. Dialectologie. Leipzig 1810, nunc a doctissimis eius patronis diu abiecta. *De Sacy* l. c. p. 196 de prima editione Grammaticae Vassallianae loquens: „*dans l'introduction placée à la tête de cet ouvrage, il s'attachoit à démontrer que le Maltais n'est autre chose que l'ancienne langue des Phéniciens et de leurs colonies, altérée toutefois par un mélange tres nombreux de mots arabes. La même opinion se trouve encore exposée dans le discours préliminaire du dictionnaire publié en 1796. Mais aucune trace de ce système ne paroît dans sa nouvelle grammaire écrite en italien, et nous avons avec plaisir, qu'il renonce à assigner à un idiome, qui visiblement n'est qu'un dialecte vulgaire de la langue des Arabes d'Afrique, une origine si ancienne. Certes, on ne doit point s'étonner qu'un dialecte de la langue arabe offre beaucoup de points de contact dans sa nomenclature avec le Syriaque, l'Ethiopien literal, le Chaldéen, l'Hébreu même, et par consequent le phénicien. Mais pour peu qu'on prenne la peine de comparer les formes grammaticales du Maltais avec celles de l'Arabe, on sera bientôt convaincu que l'idiome de Malte est une branche immédiate de cette langue qui s'est introduite dans les îles de Malte et du Gozzo avec la domination musulmane; et si l'on pouvoit encore en douter, l'alphabet même de la langue maltaise, tel que Mr. Vassalli s'est vu contraint à le former pour indiquer et conserver les étymologies, déposeroit en faveur de cette vérité.*"

Melitensis exemplum secuti, qui ante decem fere lustra ope patriae linguae suppositis Livianis scriptis et codice Normannico famam suam contaminavit *). Quibus a me dictis ut fidem faciam, et Melitensia ideoque Arabica esse ostendam, quae pro Phoeniciis antediluvianis nobis venditantur, nunc uberius ea exponere placet, quae iam ante hos septem annos, quum primum fetus iste prodiisset, in litteris ad Boeckhium datis significavimus **). Id vero negotii ita profligabimus, ut Atlanticae inscriptionis verba rite distincta et arabice transscripta, dein ad Melitensium pronunciationem revocata et interpretatione latina notisque illustrata exhibeamus, quae tum idiomatis naturam tum fabularum originem monstrabunt. En verba, quae Phoeniciam speciem mentita sunt, primum arabice transscripta:

1 אנא אטלת אבלד זערק אמקר שהד עאלין לאהאר
انا اطلعت البلد حتى غرق المقر شهد عالين لالبار

2 אטלאס וקפן פואסתהא דא אאכבר לאמלך
اطلاس وقفن فى واسطيا ذا الاكبر لاملك

3 אטלאס אללד הו בנאני פסבע דורת אשמס
اطلاس الذى هو بنانى فى سبع دورات الشمس

4 לחכמתה ופתני דורת אשמס פימר מנתע מאנאסאו
لحكمته وفى ثنى دورات المشمس فى امر من تع ....

5 למלך לארד מנתע לאלגופתאס מנתע
الملك لارض من تع لالجوفتاس من تع

6 אננהר אלכבר מן אהדא אלעלאנא נארא
النهر الكبير من هذا الى علانا نرا

7 דורת מדאולין מנתע לאללהאת אסמין
دورات مداولين من تع لالاهات السمين

8 נארא אלכברא וחסנא בלדרס מנתע אלאאא
نرا الكبرا وحسنا بالدرس من تع .....

„*Pour lui donner un alphabet convenable, le plus simple eût été assurément de lui restituer ses caractères primitifs, je veux dire les caractères arabes cet.*"

*) Historiam huius fraudis litterariae a *Josepho*

**) Vide quae inde excerpsit Boeckhius in disputatione indici Lectionum aestiv. univers. litt. Berolinensis anni 1832 praemissa p. 7, quo in libello universa haec de Cyrenaica et Atlantica

9 כללֶאא נארא אֶדדאר אֶדדהב מנתע אללאב אֶלכביר
كليا نرا الدار الذهب من تع الاب الكبير

10 נפּתל ואֶלעשי לעזיז ליחאיאתהא נארא
.... العزيز لاخياتيا نرا

11 אֶתלאת עמדאת מנתע חרקול פּדק אֶלבחר מנתע
الثلاث عمدات من تع ..... فى دقّ البحر من تع

12 למלך עדרולאדן אֶלבארדין אֶלחסנין
الملك .... الباردين الحسنين

13 פין חוקע אֶשמס ומנתע אֶתפּפּח אֶדדהב
فين توقع الشمس ومن تع التفافح الذهب

14 ולאֶאא קרנא נארא אֶלאֶאאס כללהא פין יעממרו
..... قرنا نرا ...... كلّيا فين يعمروا

15 לאללהאת אֶלבחר נארא אֶספּון כללהא אללדי יסלך
الاليات البحر نرا اسفون كليا الذى يسلك

16 פחדאן אֶלבחר אֶלגאוני ואֶלבררארני ולארד
فى خدان البحر الجوانى والبرّانى ولارض

17 מנתע אֶלמלך אֶשבע ואֶסמי מיאראתארף קבל
من تع الملك السابع واسمه .... قبل

18 ינתממו אֶדורת אֶלכבר מנתע אֶשמס
ينتمموا الدورات الكبر من تع الشمس

Quae antequam ad vulgarem Melitensium pronunciationem revocamus, quam solam plerumque expressit inscriptionis auctor, nonnulla de linguae Melitensis orthographia praemittenda sunt. Quum enim ista lingua nonnisi plebeia sit et vulgi sermone trita, in scribendo perraro adhibita, certae orthographiae leges constitutae non sunt, variique de ea lingua scriptores, ut *Agius de Soldanis*, *Boisgelin*, *Vassalli*, et N. T. Melitensis editores in variis huius linguae sonis latine scribendis varias rationes ingressi sunt. Ac Vassallius quidem, illorum scriptorum facile princeps, novas quasdam figuras invenit, quibus peculiares Melitensium Arabumque sonos ع, غ, ح, خ, ج, ق, ش exprimeret. Quae quum in officinis nostris non adsint, neque satis cognitae fuerint lectoribus nostris, semel monemus, nos ح et خ *ch*, ج *g*, ك *k*, ق *q*, ش *sch*, ع et غ *gh* scripsisse, in reliquis Vassalli auctoritatem secutos esse. Interpretatio latina contextum Melitensem ad verbum exprimit:

Yna atlath ylbeld saghrerek ylmakarr schehed: ghalin li
Ego ascendi regionem, donec submersio continentis aderat: ascendimus ad
har Atlas wakafn fosthhae: da ylakbar 'lamlach Atlas
montem Atlantis: substitimus in medio eius: ibi maximus regum Atlantidis,
elledi hu benani f' seba darryth esschems l' chekmatuh
ubi erat domicilium meum in septem orbibus solis ex iussu eius,
uf' tne derryth asschems f' imr mynta Maneseus l' malch l' ard
et in duobus orbibus solis ex iussu τοῦ Mnesëi regis terrae
mynta l' elgyptes mynta ennahar el-kabir. Myn hada ylalana nara
...... Aegypti (?) ..... fluvii magni. Inde sursum spectavimus
derryth m'darralin mynta l' yllahât yssamin: nara ylcobra ryl-
orbes splendidissimos ..... dearum coeli: vidimus maxima et pul-
chosna byddars mynta yl-Aëa collehae: nara yddâr yddeheb mynta
cherrima in contemplatione Eoae totius: vidimus domum auream ....
yllab ylkabir Neptul r' Eleusi l' aziz li chajathha: nara yttelyt
patris magni Neptuni et Eleusidis honorati fratribus suis: vidimus tres
ymdât mynta Herkul f' daqq ylbahr mynta l' malech Adroladon
columnas ..... Herculis in littore maris ..... regis Adroladon,
yl-byredin yl-hasanin fejn traqqa ysschems umynta yt-tfyfah yddeheb
frigidas pulchras, ubi descendit sol, et pomorum aureorum
ul-Aëa karna: nara el-Aëa collha fejn j'ammeru l' yllahat ylbahar:
et Eoum cornu: vidimus Eoam totam, ubi habitant deae maris:
nara Espōn collha elledi jyslok f' chaddân yl-bahr yl-gewwyni
vidimus Hispaniam totam quae patet in limitibus maris interioris
rylbarrani rylard mynta yl-malech yssabe r'esmu Miaratarf
et exterioris, et terram .... regis septimi, cuius nomen Miaratarf,
qabel jyntamemu ed-derryth yl-kabir mynta ysschems.
antequam absoluti sunt orbes magni .... solis.

Profecta igitur erat, si Marchioni sociisque fides, antediluviana nostra inscriptio ab homine, qui in ipso diluvii Ogygici exordio ex inferioribus Atlantidis regionibus sensim submersis in altiores ascenderit, ibi apud regem, procul dubio Ogygen, commoratus fuerit, et ex summo eius cacumine partim remotas terrae regiones, partim coeli sidera oculis collustraverit. Quod quid sibi velit, lectores mox intelligent ex

verba explicaturi nostramque eius interpretationem vindicaturi sumus. Quo quidem in negotio facile quidem largimur, nos fortasse in hoc illove verbo explicando correctum iri ab antediluviano illo homine, qui (nisi fraudis iam poenas dedit) etiamnum apud Melitenses superstes erit: correctum iri etiam ab his, qui in ill. Marchionis scriptis doctisque de mundo antediluviano fabulis magis quam nos versati sunt: id vero non nobis vitio vertent eruditi homines, sed rustico et facticio tituli idiomati, nosque officio nostro satisfecisse nobis videbimur, ubi monstraverimus, neque Phoeniciam, neque Hebraeam fuisse antediluvianam illam linguam, sed hodiernorum rusticorum Melitensium paucis iisque tritissimis vocabulis Hebraeis temperatam.

Lin. 1. אנא אטלת arabice scribendum erat انا اطّلعت, sed auctor etymi minus peritus omisit ע, quippe in lingua Melitensi in hoc verbo pronunciando omissum (Vass. Lex. p. 78. Gramm. p. 167). His verbis autem inscriptionis auctor alludere volebat ad significationem nominis *Atlas*, de quo Eumalus Cyrenaeus, eiusdem fabricae scriptor: „le nom d'Atlas veut dire montée. Ce dernier vient de ce que l'ancien Atlas, fils de Neptune et premier roi de l'Atlantide, montoit souvent sur cette montagne pour observer les astres, science dans la quelle il étoit extrêmement versé." — אבלד pro البلد, ut paullo post אמקר pro المَقَرّ, et lin. 2 אֵאכבר pro الاكبر. Noverat fortasse falsarius ex Barthelemyi libris (quos ei innotuisse supra vidimus), apud Phoenices א articuli notam fuisse: sed sibi non constitit, et plerumque אֵל scripsit more Melitensium. In verbo זערק — ז est *sa* vel *sa*, *donec*, quod ex arab. حتى contractum videtur (Vass. Lex. p. 583 de Sacy in Journal des Savans 1829 p. 201): ערק غَرْق *ghyrak*, *gherek* (Vass. 321. 325) submersio, de cuius vocabuli in „lingua Atlantica" usu testimonium habemus Eumali Cyrenaei (p. 8): „*Argo* ou *Arga*, qui en langue des Atlantes signifie *inondation* et *submersion*", אמקר = مَقَرّ pr. *locus quietis*, *terra continens* i. e. habitatio hominum (q. d. מְנוּחָה לְכַף רַגְל Gen. 8), שהד شهد *schehed* (Vass. 632) adfuit. — עאלין عالين Conj. III ab علا venit in superiorem regionem: לאהאר non arabici l. melitensis idiomatis est (in quo mons esset جبل), sed *hebraei*, et plene scriptum, ut in Cyrenaica צדאקא pro צְדָקָה. Ad ipsam fabulam vid. Plat. Critiam p. 113 de Atlantide insula: *πρὸς θαλάττης μέν, κατὰ δὲ μέσον πάσης πεδίον ἦν, ὃ δὴ πάντων πεδίων κάλλιστον ἀρετῇ τε ἱκανὸν γενέσθαι λέγεται. πρὸς τῷ πεδίῳ δ' αὖ κατὰ μέσον σταδίους ὡς πεντήκοντα ἀφεστὸς ἦν ὄρος βραχὺ πάντῃ.*

Lin. 2. פ̄ראסתהא arab. في واسطها, melit. *fostha*, v. de hac particula Melitensi Vass. 204. de Sacy l. c. רא melit. *da* ibi, p. 140. „*Maximus regum Atlantidis*" est Ogyges, novem regum Atlantidis summus, qui teste Eumalo Atlantidi tempore diluvii imperabat.

Lin. 3. אללד الّذى, pro quo Melitenses vulgo contractius *elly*, adeo *ly* pronunciant. בנאכי esse videtur a بَنّ constitit in aliquo loco i. q. اقام, nisi forte بنان est pro بنانة hortus amoenus vel a فنان commoratio, mora. In פ̄סבע — פ̄ est melit. *f'* = في *in*. דורת a دَوْر, melit. *davra* orbis Vass. 151. *Orbis solis* videtur *dies* esse.

Lin. 4. 5. פימר contr. ex في امر, more Melitensium, ut فين *fejn* pro في اين. מנתע est *mynta* genitivi nota apud Melitenses usitata, in hac inscriptione perfrequens, ex *myn* من et *ta* s. *tah*, *tih* = تع (ortum ex بتاع) maxime ante pronomina, v. c. *myntana* ex nostris, nostras, *myntahac* „dal tuo", *myntahi* dal mio. Vass. p. 71. Nonnunquam additur *l*, ut infra Vers. 7. 11. 12. Vass. 389. In Cyrenaica similis est genitivi nota את. *Mneseus* Neptuni filius, in Atlantica fabula memoratur Plat. Crit. 114. אלמנסתאם videtur *Aegyptus* esse.

Lin. 6. 7. אלעלינא = الى علانا super nos. מדאול melit. *m'daval* splendens, Vass. 466. *Coelum* non arabico vel melitensi sermone expressit noster سما *sema*, sed hebraeo vel chaldaeo שמים, שמין. *Splendidissimae* autem *dearum coeli* haud dubie sunt *Pleiades*, septem stellae in ipso hoc monumento depictae (v. supra), quas *Atlantis* filias fuisse constat (*Eoae* Atlantides Virg. Ge. 1, 221).

Lin. 8 incipit ab *oculi* imagine, quater postea repetito, quod primo obtutu distinctionis signum esse putaveram. Mox vidi, isto signo quasi hieroglyphico *videndi* verbum designari, idque scriptum esse pro נארא *vidimus*. אלאאא (monstrum vocabuli!) non potest non esse *Eoa* regio.

Lin. 9. 10. *Neptunus* magnus pater appellatur, utpote familiae regiae auctor, Atlas I enim Neptuni filius erat, Neptunus Atlantidis insulae dominus, v. Plat. Critiam p. 113. 114. De templo eius aureo vide ibid. p. 116. אללבאם duobus *l* scriptum est Melitensium more, qui اليوم scribunt *ellûm* (p. 366), ita الاب *ellab*. Neptuni nomen נפתל scripsit noster pro נפתן, ut hebraeum videretur et πολυπλόκον significationem haberet. אלעשר *Eleusidem* reddidi, quoniam huius Eleusidis, *El-hoassis* (אלעוזיז) dicti mentio est in Pseudo-Eumali libro.

Lin. 11—13. פדק est في دق *f'dakk, in illisione, pulsatione* (maris) Vass. 144. *bahar* mare ibid. 15. בארדין *byredin* frigidae (Vass. 48) i. e. altae, aëriae (luftig). „Promontorium quoddam in Gaulo dicitur Bardàn i. e. frigidum." Vass. p. 24. פין *fejn*, فين *ubi* in lingua vulgari Arabum frequens. אתפפח *yttefyfah* poma Vass. p. 132. De *tribus* Herculis columnis loquitur Eumalus p. 8. *Adroladon* rex mihi ignotus, cuius historiam fortasse libri mox inveniendi illustrabunt.

Lin. 14. קרנא אאא Num hoc est „Coum *cornu*?" אלאאאם fortasse est „*Oësa* i. e. Ogygia" Eumali Cyrenaei: „*Deae marinae*" Ogygiam habitantes videntur Calypso esse cum nymphis sororibus.

Lin. 15. 16. אספון non potest non *Hispania* esse. פחדאן في خدّان in utroque limite (pro خدّين), cf. melit. *chadd* Vass. p. 270. גאוני est *gevvyni* interior Vass. 215, בראני *barrani* exterior ibid. p. 26. ארד noster scripsit pro *ard* Melitensium ex arab.

septimo מיאראחארף nobis nun constnt. Num bic forte est *Diaprepes*, Neptuni filius, in fubula Atlantica memorutus Plat. Crit. p. 114?

3. De monumenti Atlantici natura et indole quunquam plurn dicere taedet *), tnmeu, ut Melitensium nostrorum artes plenius perspiciantur et iudicentur, de uuvo quodam eius societatis iuvento dicendum est. Nam Grongnetus noster anno 1821 Melitae sibi amicitinm conciliavit *Domeni de Rienzi* Vallicluaani: ille Rienzius cum Aristone Samio, noto ut fertur homine, per Graeciam et Africam iter fecerat: his contigerat ut quum nliis rebus antiquis magni pretii potirentur tum eo ipso anno in Cretn insula invenirent codicem pnpyruceum sane quam vetustum, quo continebutur opus inscriptum sic: „*Τοῦ Εὐμάλου Κυραινικοῦ Ἱστορία Λιβυκοὶ βίβλοι ΔΔΙΙΙ*“ **) (cf. de Eumulo Plat. Crit. p. 114 B). Sextus liber *de submersione Atlantidis* ugebut. Quam quum nuper *Fortia* tractasset in opere quod supra memoravi, Grougnetus autem hoc a Fortia acceptum Melitam secum attulisset et legisset, operae pretium ei visum est, Eumalum cognoscere. Igitur Pezzali Pargiotae, veteris Graecitatis gnaro, mandnvit, ut sextum librum in Italicum sermonem verteret. Mox Aristo diem supremnm obiit, codicis heres Rienzius, quum Nauplinm proficisceretur, n praedonibus spoliutur, postea in Indiam proficiscitur: codex igitur perditus esse indicandus est. Nobis uutem superest Italica translatio, quam Gallice reddidit *Fortia*, redditam Societnti Asiaticae Parisiensi praelegit d. 4. Febr. 1828 (v. Annales de la Littérature et des Arts, T. XXX no. 384), unde nonnulla in superioribus ium enotavimus, alia quaedam nunc excerpere placet, ex quibus argumentum et indoles novi inventi cumulutius perspiciatur. Quinque igitur libris prioribus Eumalus de Libya eiusque rege *Atlante (II)* disseruerat: quod quidem nrgumentum persequitur libro sexto, nd Atlantidis insulae historiam et submersionem excurrens. Hanc enim reges olim babuerunt decem [v. Plnt. Crit. p. 114], unius ex his filius ernt Atlas minor, homo valde doctus et doctorum familiaris. Is ex amicis legit societatem philosophorum, qui Atlantici vocati sunt. „Ils vivoient *en communauté*, et leur principale maxime étoit celle de ne rien *posséder en propre*, *pas même les femmes* ...... ils ajoutoient que le maringe, instituunt une propriété réciproque étoit contraire à leur maxime fondamentale, *de ne rien posséder en propre*, *et de vivre en communauté générale*, principe duquel ils faisoient dériver *toute leur imperturbable felicité* [v. inscr. Cyren.]. Après un grand nombre d'années vint Aristippe, qui prit pour base principale d'exclure toute propriété des biens cet.“ Atlas autem secundus discipulus fuit Nini, post Babyloniae regis, Ninus Ogygem patruum habuit, ultimum Atlantidis regem: quo regnante quum submergeretur Atlantis,

*) Unum addere iuvat, ill. Marchionem, ut accepimus, nuper virum quendam doctum in Germania per litteras certiorem fecisse, eximium hoc tantae antiquitatis monumentum (quod quum effoderetur, „egregie conservatum“ erat), postquam per tot secula in terrae gremio latitaverit, nunc (*post Boeckhii, ut videtur, de eo disputationem*) aëris tactu paene in eo esse, ut dissolvatur atque dilabatur: *his igitur, qui oculis forte usurpare velint, festinandum esse, ne sero veniant!*

**) „Bonus vir volebat: *Εὐμάλου Κυρηναίου ἱστορίας Λιβυκῆς* cet. vel potius *Κυραναϊκοῦ*“ Boeckh p. 7, quem in universa hac de Eumalo narratione sequor.

ipse multo labore evasit cum quattuor filiis, Cresso, Cadmo cum *Eleuside* filio, Pelasgo, Jano, qui Cretam, Thebas, Eleusidem, Arcadiam cet. condunt, ibique mysteria instituunt. Primus autem Atlantidis rex fuit Atlas I, *Neptuni filius* [v. supra], astronomiae peritissimus, qui in monte cognomini stellas solebat observare: a quo ad Ogygem III, ultimum regem, effluxerunt anni novies mille et novem, quos decem regum imperium explevit. Hi praeter Atlantem sunt *Gadirus* I, *Ogyges* I, *Hooram*, *Debber* „i. e. eques a *debb* (in lingua Melitensi) equus", *Okannes*, qui magna mysteria communionis bonorum instituit, piscis formam vestitu imitatus, quoties celebraret mysteria, *Ogyges* II, *Gadirus* II, *Lahem* i. e. caro (scil. lingua Melitensi), qui abolito connubio communionem mulierum publicam fecit, ultimo loco *Ogyges* III. Praeter eos, qui cum Ogyge diluvium effugerunt, pauci Atlantici cum quattuor regulis pervenerunt in oram Libycam, quae *Tres columnae Herculis* vocatur, ubi Atlas II ab illis dux creatus est. "

Festivas istas nugas ex Platonis de Atlantide fabula haustas et adhibitis similibus Berosi, Philonis Byblii al. commentis consarcinatas esse eo consilio, ut ill. Marchionis de diluvio Ogygico et de bonorum mulierumque communione, aeternae felicitatis fonte, doctrinae novo quodam antiquitatis testimonio confirmarentur et illustrarentur, quis est, quin nobis etiam non monentibus pervideat? Neque profecto nos his ineptiis exponendis tantum spatii otiique insumsissemus, nisi ex illis penderet iudicium de Cyrenaico etiam titulo faciendum, ad quem iam paucis redeundum est, ut opinio de eius auctoritate semel exstinguatur, neque in posterum suppositicio fetu deludantur et Palaeographi et Theologi. Ac *primum* quidem omnium istorum monumentorum idem est *fons*. Cyrenaicam enim bilinguem idem misit Grongnetus geometra, qui Atlanticum lapidem et Eumali librum invenit. *Dein* litterae Phoeniciae utriusque monumenti eaedem sunt: et Cyrenaici quidem tituli lectio, quae prius propter nonnullas figuras antea inauditas ambigua fuit, nunc demum ex hoc alphabeto, quod Atlantico titulo addidit Fortia, expediri potest. Litteram ɣ, quam ego pro simplicitate mea non poteram non ex legibus palaeographicis aliunde notis Tet esse censere, nunc demum intellexi, auctoris ipsius sententia *OY* vocalem esse, in Phoeniciis inauditam, ita ut quinque litterae in summo lapide יהודא = *Jehova* (non יהוטא) pronunciandae sint, lin. 2 voc. 4 הסיר (non הסטר), lin. 3 voc. 4 אסיר (non אסטר). Signum etiam 2, cuius potestas *Waw* mihi non cognita erat (v. pag. 24), sero intellexi ex alphabetis quibusdam Phoeniciis petitum esse, qui hanc ei potestatem tribuerunt. *Tum* etiam sermo Cyrenaici tituli vocabulis Melitensibus permixtus est, quod si ponere potuissem, in eo interpretando profecto non ita, ut feci, haesissem. Ut enim Atlantica inscriptio Melitensi idiomate scripta est vocabulis Hebraeis temperato, ita Cyrenaica Hebraeis Chaldaeisque constat vocibus, quibus voces formaeque Melitenses admixtae sunt. Nam quas notiones hebraice exprimere non poterat fraudator, his Melitenses voces adhibebat.

quod doceamus. Similiter autem in Eumali libro nomina propria ad originem Phoeniciam i. e. Melitensem revocantur, cuius rei exempla supra dedimus. *Porro* imaginum etiam cifrarumque eadem in his omnibus est ratio. Eleusiniis symbolis ornatus est Cyrenaicus lapis: neque id mirum, condidisse nempe Eleusinia Ogygis III regis Atlantici nepotem, Cyrenaicae sectae auctorem fuisse Atlantem II, Ogygisque mysteria Phoenicia et Eleusinia eadem esse atque Atlantica, docet Eumalus. „Tum in Cyrenaica inscriptione bilingui supra est Olympicus annus notatus, prorsus ut in Atlantico Tib. Sempronii titulo; notarum numeralium in Cyrenaico adscitum idem genus est quod in libris Eumali numerandis (*ΔΔIIII* et *ΓI*), quum tamen his notis librarii post Christianam certe epocham non usi sint nisi in computandis versibus, quot quisque contineret liber (Oecon. civ. Athen. II, p. 161)“ *). *Denique* quid sibi velit inscriptionis argumentum, nunc demum Eumali libris Cyrenaicis illustratur. Quae enim in hoc titulo bilingui commendantur atque a veteribus hierophantis repetuntur *de communione bonorum mulierumque* et de *instituto communiter vivendi*, *purae felicitatis fonte*, praecepta, ea ipsa, ut vidimus, celebrantur et ad Atlantem mystagogum referuntur in Eumali libris, videturque ista doctrina Simonistarum fere ingenium redolens tum ill. Marchioni tum Melitensibus nostris in deliciis fuisse.

Quis potissimum horum ludorum auctor putandus sit, num Grongnetus linguae Melitensis haud dubie peritus, Fortianorum operum lectione (ut scimus) imbutus, in auxilium forte vocato Canonico „linguae Chaldaicae Professore“; an (quae Boeckhii est sententia, p. 9) ipse ill. Marchio, vir multiplici antiquitatis doctrina instructus, multorumque librorum de chronologia et astronomia veterum auctor; an, quod maxime probabile est, ambo cum aliis (nam etiam *Galea* a conscientiae suspicione minime immunis est) in eius fraudis societatem coiverint, nunc in medio relinqui poterit. Quum enim iam Boeckhii libello ita terrefacta videantur spectra Melitensia, ut in pulverem collapsura sint: vix et ne vix quidem metuendum est, ne nova e Melitensis terrae gremio emergant.

LXXX.

ATTICA FOURMONTII.

Misit ab Osanno Parisiis acceptam Hohlenbergius. Fourmontii, ut videtur, manu ei adscriptum erat: „haec inscriptio *'Ενεαπυργοῦ* in Zophoro sanctuarii ecclesiae reperta est.“ Litterae capitibus superne apertis aramaeo-aegyptiacis fere similes sunt, sed litterarum inter se ligatarum ratio, ornamenta litteris appicta, extremae vocum litterae inversae: haec omnia veteribus Phoenicibus ita inaudita sunt, atque ludicrum fere et nugatorium nostrae aetatis hominis ingenium sapiunt, ut nihil dubitem, idem de hac quoque inscriptione indicandum esse, quod de multis Fourmontianis evicit Boeckhius (Corp. inscr. T. I. p. 61 sqq.). Ipsa etiam verba hunc fere in modum legenda: מכמש בר שם מבער מעם בלעם, unde bonam sententiam vix elicias (num forte עם בלעם est *populus Bileami?*), suspicionem firmant, neque diutius ei immorari operae pretium.

*) Boeckh. l. c. p. 10.